Економіка та держава

Міжнародний науково-практичний журнал

Редакційна колегія

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, перший віце-президент Спілки будівельників України, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Андрощук Генадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІБ банка, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнебіденко Іван Федорович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор

Гудзинський Олексій Дмитрович, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Киричук Олександр Васильович, завідувач кафедри психології ІПК ДСЗУ, доктор педагогічних наук, професор

Корецький Микола Христофорович, професор кафедри Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Кривобороденко Геннадій Павлович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Міщенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ,кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Радиш Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Розпутенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УААН, заслужений діяч науки і техніки України

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Тян Рево Борисович, завідувач кафедри фінансів і маркетингу ДВНЗ Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, д-р екон. наук, д-р тех. наук, академік Академії будівництва України

Федоренко Станіслав Валентинович, доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Чухно Анатолій Андрійович, професор кафедри Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, профессор

№ 9

вересень 2012

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з
ЕКОНОМІКИ
(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2),
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2)

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року
Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:
м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, а/с 61
Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
economy.in.ua
Засновники:
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,
ТОВ"Редакція журналу "Економіка та держава"
Видавець:
ТОВ"Редакція журналу "Економіка та держава"
Відділ інформації
Стаднік С. Б.
Відділ реклами
Чурсіна А. М.
Коректор
Нипадимка О. В.
Комп'ютерна верстка
Полулященко А. В.
Технічне забезпечення
Ромашко Р. В.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПКДСЗУ 20.09.12 р.
Підписано до друку 20.09.12 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 29,0.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 2009/1.
Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел . (044) 537-14-34

© Економіка та держава, 2012

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Олешко А. А.
Концептуальні засади антикризового регулювання національної економіки 4
Резнікова Н. В.
Діалектика національного та глобального в умовах міжкраїнної взаємозалежності 8
Каховська О. В.
Соціальність як економічна категорія і параметр регулювання в соціальній державі 12
Луняков О. В.
Синхронность колебаний сегментов финансового рынка Украины 15
Височин І. В.
Методологічні основи сервісно-логістичного управління товарообоpотом підприємств роздрібної торгівлі 19
Бабій Л. І.
Вдосконалення обліку безнадійної дебіторської заборгованості 23
Гриценко М. П.
Економічно-фінансові аспекти створення і функціонування обслуговуючих кооперативів у курортно-рекреаційній галузі 26
Ситник Г. В.
Методологічні засади оцінки якості фінансових планів підприємства 30
Куклін О. В.
Інституційні засади трансформації вищої освіти України 35
Мокроносов А. Г., Долженкова Е. В., Маврина И. Н.
Структура и измерение предпринимательского потенциала вуза 39
Лавров Р. В.
Банківські іпотечні технології в аграрній сфері економіки 44
Крисак А. І., Поліщук А. Б., Нірода Д. С.
Фінансове забезпечення відтворення та охорони земель 47
Потапенко В. Г.
Формування "зеленої" економіки в Україні як альтернативний сценарій інтеграції до європейського економічного простору 51
Тимощук О. М., Войченко Т. О., Синько Л. В.
Напрями реалізації функцій управління на воднотранспортному підприємстві ... 54
Бредіхін О. О.
Розв'язання економічних проблем охорони земель на сучасному етапі розвитку земельних відносин 57
Колодрубська Н. В.
Концентрація і централізація капіталу та виробництва в період трансформації економіки України 63
Маліношевська К. І.
Роль комунікації у функціонуванні аеропортів 66
Новосьолова О. С.
Особливості та тенденції державних запозичень в Україні 69
Супрунова Є. С.
Холістичний маркетинг: основні положення і передумови формування 72
Саєнко С. Г.
Оцінка рівня інноваційної діяльності машинобудівних підприємств Запоріжжя 75
Харитонова А. М.
Оцінка людського потенціалу: проблеми та можливі напрями удосконалення .. 78

Державне управління

Міненко В. Л.
Концептуальні підходи до формування задач удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці та зайнятості населення 81
Кризина Н. П., Жилка К. І., Кризина П. С.
Соціально-економічні детермінанти демографічного розвитку України в сучасних умовах 85
Паладій М. В.
Система державного управління сферою інтелектуальної власності: відбір методів 89

У НОМЕРІ:

Державне управління

Вишиванюк М. В.
Застосування досвіду ЄС при стратегічному плануванні розвитку регіонів України 92
Анпілогова Ж. Д.
Аспекти промислової політики в умовах структурної трансформації економіки 95
Саратов В. В., Корчміт О. Ю.
Механізми забезпечення збалансованого розвитку сфери теплопостачання в Україні 98
Биркович Т. І.
Напрями реформування та державного регулювання ринку електроенергетики: міжнародний досвід 102
Оліфіренко Л. Д.
Ефективність механізму формування інституціональних змін у сфері державного регулювання розвитку корпоративних структур 105
Омельчук В. О.
Регіональні аспекти доступності житла в Україні 108
Грузд М. В.
Активізація економічних зв'язків прикордонних територій 112
Демченко Д. О.
Державна політика в сфері повітряного транспорту в Україні: особливості та основні напрями розвитку 115
Литвин Ю. О.
Економічне становище сучасного українського села як основна складова його розвитку 119
Клуб А. І.
Проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні 123
Міокова Н. В.
Формування нової державної політики співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями: системний підхід 127

Нові видання

Пенькова І. В.
Рецензія на монографію "Інноваційний розвиток економіки України в умовах функціонування всесвітніх інформаційних систем" (автор — Наливайченко К. В.) 132

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ:

— відомості про автора (авторів): ім'я, по батькові, прізвище, вчене звання, вчений ступінь, посада і місце роботи, службова і домашня адреси (з поштовим індексом), контактний телефон;

— УДК;

— назва статті мовою оригіналу та англійською мовою;

— коротка анотація (2—4 речення) мовою оригіналу та англійською мовою;

— ключові слова;

— текст статті повинен мати такі необхідні елементи: вступ (формулюється наукова проблема, ступінь її вивченості, актуальність тієї частини проблеми, якій присвячена стаття), постановка задачі (формулюються мета і методи дослідження), результати (викладається система доведень запропонованої гіпотези, обгрунтовуються наукові результати), висновки (вказується наукова новизна, теоретична і практична значущість результатів дослідження, перспективи подальших розробок з цієї теми). Розділи повинні бути виділені;

— обов'язковий список використаних джерел у кінці статті;

— обсяг статті — 12—25 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків);

— шрифти найпоширенішого типу, текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними;

— ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у **чорно-білому** вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. До графіків та діаграм мають бути подані таблиці, на основі яких вони збудовані;

— разом із друкованою статтею треба подати її електронний варіант на CD носії або електронною поштою. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word. Схеми, рисунки та фотографії слід записувати окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, JPG, в імені яких зазначається номер ілюстрації у статті, наприклад pict 4.tif.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

Адреса редакції: 04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
для листування: 04112, м. Київ, а/с 61; economy_2008@ukr.net
Тел.: (044) 458-10-73, 223-26-28, 537-14-33

УДК 338.242.4:338.124.4

А. А. Олешко,
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки та підприємництва,
Національний університет державної податкової служби України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті запропоновано концептуальні засади антикризового регулювання національної економіки. Розроблено механізм антикризового регулювання, впровадження якого дозволить підвищити антикризовий потенціал та стійкість господарської системи до зовнішніх збурень.

The article is proposed the conceptual basis of anti-crisis regulation the national economy. The mechanism of anti-crisis regulation, which will increase the crisis potential and stability of the economic system to external perturbations, are developed.

Ключові слова: економічна криза, антикризове регулювання, антикризова політика, антикризова програма.
Key words: economic crisis, anti-crisis regulation, anti-crisis policy, anti-crisis program.

ВСТУП

Криза є невід'ємною складовою безперервного процесу суспільного розвитку та рушієм еволюційних і революційних змін у соціальному, науково-технічному, економічному, духовному житті людства. Залежно від різновиду, типу, природи походження, масштабів та особливостей протікання, криза має певний ступінь керованості. Зазначене зумовлює необхідність впровадження ефективного механізму антикризового регулювання.

Проблематика державного регулювання економіки України в умовах кризи та посткризової депресії досліджувалась у роботах таких відомих українських вчених, як А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, М. Денисенко, Я. Жаліло, І. Жиляєв, В. Кузьменко, Б. Маліцький, А. Сухоруков, Ю. Пахомов, В. Федоренко.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Від моменту зародження як складової державного регулювання (основоположник — Дж. М. Кейнс у період Великої депресії (1929—1933 роки)) антикризове регулювання суттєво трансформувалось у напрямі зміни масштабів, сфери регулюючого впливу, інструментарію макроекономічного регулювання та його взаємодоповнюваності тощо. В економіці України трансформаційні зміни виявились у контексті розробки і реалізації антикризових заходів у період криз 1991—1999 років та 2008—2009 років.

Метою статті є розробка концептуальних засад та механізму антикризового регулювання національної економіки, впровадження якого забезпечуватиме посилення антикризового потенціалу, підвищення стійкості національної господарської системи до зовнішніх збурень на імперативах сталого економічного розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Антикризове регулювання національної економіки — це процес цілеспрямованого впливу органів державного управління на упередження, недопущення та мінімізацію негативних наслідків кризових явищ з метою забезпечення сталого економічного розвитку [1, с. 287].

Антикризове регулювання розглядається у двох аспектах:

1) як складова державного регулювання економіки, що являє собою сукупність методів, форм та засобів впливу держави на соціально-економічну систему з метою реалізації макроекономічних цілей;

2) як функція державного управління, що реалізується через проведення антикризової політики, спрямованої на вирішення проблем економічного розвитку.

Система антикризового регулювання національної економіки формується, з одного боку, під впливом обраної державою моделі державного регулювання економіки, з іншого — підпорядкована загальним імперативам антикризової політики національного та наднаціонального (міждержавного) рівня. Національні держави в умовах глобалізації обмежені у свободі вибору антикризових важелів, особливо, протекціоністського характеру, що вимагає взаємоузгодження національних інтересів із зобов'язаннями, що виникають внаслідок участі держави у міжнародних фінансово-економічних, торговельних та інших організаціях.

Концептуальна схема розробки механізму антикризового регулювання національної економіки передбачає поетапне аналітичне дослідження світової та національної економік, прогнозування кризи, розробку антикризової стратегії та імплементації її положень у антикризових програмах (планах) і стратегії економічного розвитку (рис. 1).

Механізм антикризового регулювання національної економіки включає сукупність елементів, що мають усталені зв'язки (рис.2), та формується відповідно до обраної моделі державного регулювання економіки.

У сучасних умовах виділяємо дві моделі державного регулювання економіки — неоліберальну та кейнсіанську. Обравши неоліберальну модель, держава реалізує економічну політику на основі використання ідей монетаризму, що передбачає обмеження набору антикризових інструментів монетарними та, як доповнюючими, бюджетно-податковими. Загальна неефективність цієї моделі доведена у практиці подолання глобальної фінансово-економічної кризи 2008—2009 років.

Кейнсіанська модель парадигмально передбачає активне антикризове регулювання із застосуванням широкого спектра методів та інструментів і, насамперед, регулювання заощаджень та інвестицій, зайнятості, інноваційного розвитку, податкового стимулювання підприємницької діяльності.

Суб'єктами антикризового регулювання національної економіки є органи державного управління:

— Верховна Рада України;
— Кабінет Міністрів України;
— Рада національної безпеки і оборони України;
— Міністерства, відомства та комітети (відповідно до функціональних обов'язків;
— Національний банк України;
— Місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що первинними суб'єктами антикризового регулювання як складової державного регулювання економіки є громадяни, що реалізують свої інтереси шляхом демократичного вибору, а також громадські та бізнесові об'єднання, які беруть участь у формуванні органів державного управління на засадах соціального та економічного діалогу.

Діяльність суб'єктів спрямована на регулювання агрегованого об'єкта антикризового регулювання — економічної кризи та чинників циклічності економічного розвитку: заощадження та інвестиції; фінансові (бюджетно-податкові, грошово-кредитні, інфляційні); людський капітал; інновації та науково-технічний прогрес; демографічні; інституційні; екологічні; нерівність доходів; глобальної економічної динаміки.

Формулювання цілей розвитку будь-якого економічного об'єкта (процесу, явища) грунтується на критерії економічної ефективності. Для антикризового регулювання таким критерієм є зменшення глибини падіння, тривалості, масштабів та негативних наслідків кризи і посткризової депресії. При цьому більш конкретні параметри ефективності встановити неможливо, оскільки глибина падіння ВВП та інших макроекономічних показників, набір негативних наслідків визначаються специфікою, типом та видом кризи, а також силою зовнішніх впливів.

Цілі антикризового регулювання національної економіки поділяємо на стратегічні і тактичні (рис. 3).

Рис. 1. Концептуальна схема розробки механізму антикризового регулювання національної економіки*

* Розроблено автором.

Стратегічна мета антикризового регулювання національної економіки витікає з реалій та перспектив розвитку світової економіки в умовах глобальної постіндустріалізації. Це — формування антикризового потенціалу задля протистояння зовнішнім і внутрішнім збуренням та стимулювання чинників економічного розвитку, спрямованих на побудову постіндустріально-інформаційної господарської системи.

Тактичні цілі антикризового регулювання національної економіки забезпечують реалізацію стратегічної мети, формуються за сферами економічної діяльності і в загальному вигляді спрямовані на упередження, захист та мінімізацію негативних наслідків кризових явищ і процесів у секторах національної економіки. Реалізація тактичних цілей антикризового регулювання здійснюється синхронізовано у межах загальнодержавної стратегії економічного розвитку з урахуванням процесів циклічності та взаємозв'язку кризових явищ різної етимології.

Сьогодні деформації господарської системи, накопичені протягом років незалежності України, послаблюють її антикризовий потенціал та є перешкодою до виходу на траєкторію сталого економічного розвитку постіндустріально-інформаційного типу. Це зумовлює формування тактичних цілей антикризового регулювання в площині усунення проблем та активізації внутрішніх чинників економічного розвитку, а також посилення стійкості до зовнішніх кризових процесів шляхом трансформації структури економіки (зовнішньоекономічної, технологічної, галузевої).

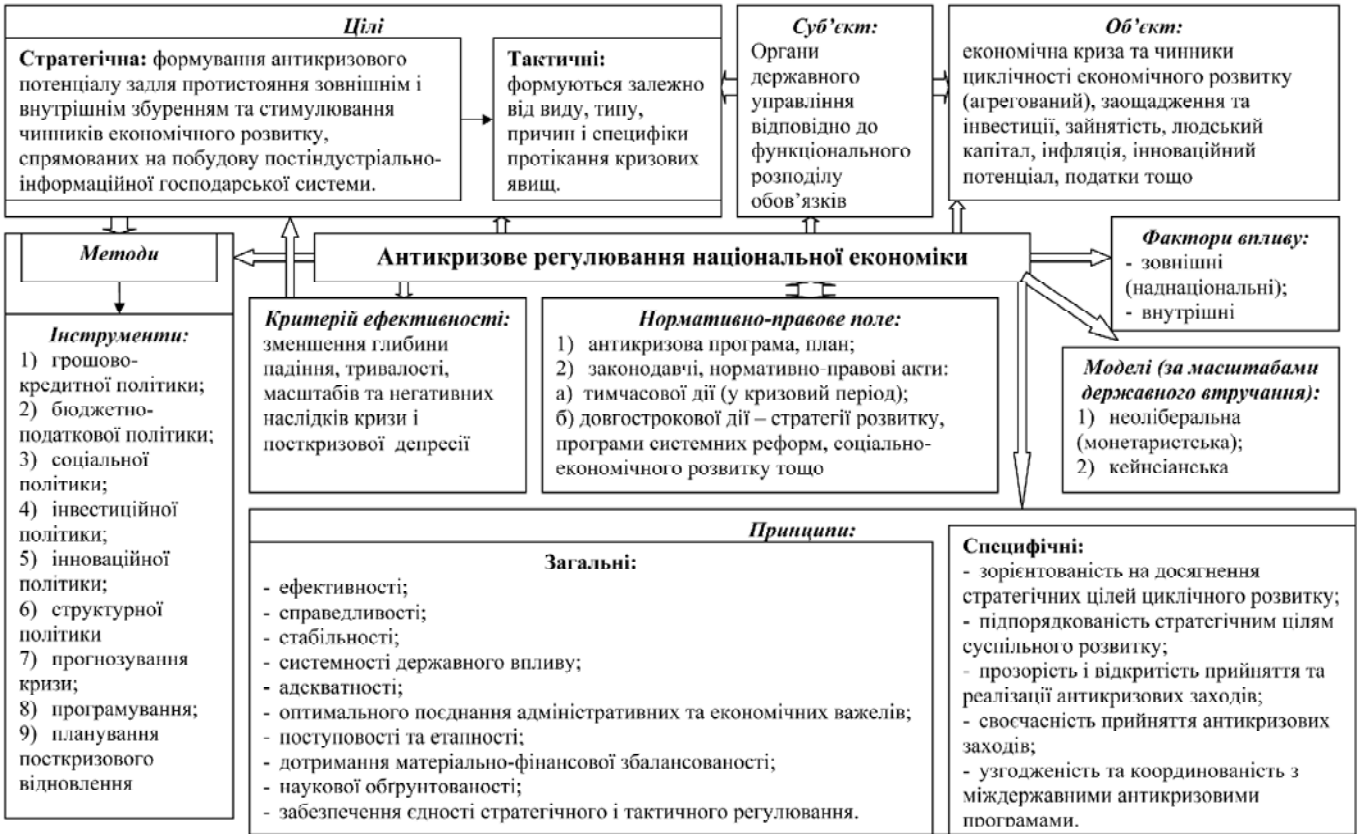

Рис. 2. Механізм антикризового регулювання національної економіки*

* Розроблено автором.

Рис. 3. Цілі антикризового регулювання національної економіки*

* Розроблено автором.

Механізм антикризового регулювання національної економіки грунтується на загальних принципах державного регулювання економіки та специфічних — притаманних тільки антикризовому регулюванню.

До загальних принципів державного регулювання економіки належать такі:

— ефективності, що передбачає позитивний кінцевий економічний ефект;

— справедливості — держава шляхом перерозподілу доходів коригує нерівність доходів населення;

— стабільності — забезпечує необхідний вплив на економіку з метою нівелювання економічних спадів, стримування безробіття, підтримки економічного розвитку;

— системності державного впливу — передбачає комплексний, системний підхід до розв'язання проблем суспільного розвитку;

— адекватності — передбачає відповідність державних регуляторів реаліям сучасного етапу соціально-економічного розвитку;

— оптимального поєднання адміністративних та економічних важелів з метою збалансування масштабів втручання в економічні процеси;

— поступовості та етапності, що передбачає врахування фактора часу;

— дотримання матеріально-фінансової збалансованості з метою забезпечення ресурсного потенціалу суспільства, регулювання фінансових потоків;

— наукової обгрунтованості — передбачає врахування сучасних досягнень у теорії і методології при розробці та впровадженні державних регуляторів;

— забезпечення єдності стратегічного і тактичного державного регулювання.

Специфічні принципи витікають зі сформованих теоретико-методологічних положень сутнісних характеристик і тенденцій розвитку антикризового регулювання національної економіки. До них відносимо:

— принцип зорієнтованості регулювання на досягнення стратегічних цілей циклічного розвитку, що передбачає пріоритетність забезпечення сталого економічного розвитку на довгострокову перспективу над ситуативними вигодами короткострокового впливу;

— принцип підпорядкованості стратегічним цілям суспільного розвитку — витікає із визначення антикризового регулювання як складової стратегічного державного регулювання національної економіки;

— принцип прозорості і відкритості прийняття та реалізації антикризових заходів, що передбачає наявність гласних, загальних "правил гри" для всіх економічних суб'єктів;

— принцип своєчасності прийняття антикризових заходів — передбачає прогнозування, діагностику та оперативне реагування на симптоми кризи з метою недопущення кумулятивного накопичення кризового потенціалу;

— принцип узгодженості та скоординованості з міждержавними антикризовими програмами — передбачає врахування при виробленні національної антикризової стратегії впливу антикризової політики країн — зовнішньоекономічних партнерів та наднаціональних структур.

Реалізація цілей і принципів потребує визначення методів антикризового регулювання національної економіки (рис. 4).

Ступінь ефективності вирішення будь-якої проблеми найбільшою мірою залежить від визначення комплексу методів та засобів, застосування яких дає змогу досягти необхідного кінцевого результату. Економічні й правові методи регулювання використовуються з метою створення сприятливих умов для розвитку господарських одиниць усіх форм власності, забезпечення інфраструктури, підтримки підприємництва, стимулювання організації та ефективного функціонування ринкової ділової активності, створення умов мотивації виробництва і недопущення його спаду, зміцнення фінансово-кредитної системи, стимулювання науково-технічного прогресу, інвестицій, структурної перебудови тощо.

Адміністративні методи можуть застосовуватись у таких сферах, які не охоплюються ринком, але залежать від нього, або, коли економічні методи не дають необхідного результату, наприклад, в умовах кризи.

Рис. 4. Методи антикризового регулювання національної економіки*

* Розроблено автором.

Інституційні методи реалізуються в рамках виконання інституційної місії держави, яка виявляється у двох напрямах діяльності. По-перше, держава надає економічним суб'єктам, населенню особливий економічний і правовий статус свободи, захищаючи їх у зовнішньому та внутрішньому просторі за допомогою спеціальних структур. По-друге, держава залучає всіх членів суспільства до суспільної відповідальності шляхом здійснення нагляду, регулювання та контролю за їх поведінкою, утримування від неадекватних вчинків [2, с. 172—173].

Важливість інституційного аспекту визначається також тим, що діяльність держави в сучасних умовах ураховує не тільки економічний аспект, але й спільність морально-етичних норм, енергійність нації, що витікає із традицій і звичок суспільства.

За часом впливу виділено превентивні та реактивні методи антикризового регулювання національної економіки. Превентивні методи реалізуються на основі

аналізу і прогнозування кризових явищ і включають способи впливу держави на економічну систему з метою формування антикризового потенціалу, розробки заходів попередження та мінімізації можливих негативних наслідків кризи. Реактивні методи активно починають діяти вже після того, як кризові явища набули загрозливого для економічної стабільності характеру.

Протекціоністські і ліберальні методи є антагоністичними за своєю суттю. У сучасних умовах протекціоністські методи застосовуються з метою захисту внутрішнього ринку від зовнішніх загроз і викликів глобальних кризових явищ. Водночас національні держави вкрай обмежені у їх застосуванні внаслідок взятих на себе зобов'язань у рамках діяльності СОТ та інших організацій. Ліберальні методи передбачають використання державного впливу через встановлення загальних "правил гри", тарифного регулювання у рамках режиму найбільшого сприяння.

Означені методи грунтуються на використанні інструментів антикризового регулювання національної економіки. Інструменти різних видів державної політики (грошово-кредитної, бюджетно-податкової, інвестиційної, інноваційної тощо) застосовуються комплексно з урахуванням можливості їх різнонаправленого впливу або синергетичного ефекту. Вибір інструментарію антикризового регулювання залежить від цілей, методу, виду, типу та фази розгортання кризи.

Особливе місце серед інструментів антикризового регулювання належить прогнозуванню, антикризовим програмам і планам.

Прогнозування криз включає ряд взаємопов'язаних етапів (рис.5) і може здійснюватись у рамках превентивного регулювання та як один з етапів, що передує розробці програми (плану). Необхідність прогнозування криз визначається їх невідворотністю та циклічністю економічного розвитку. Прогнозування є науковою базою для подальшого вибору регуляторів щодо мінімізації негативних наслідків кризових явищ.

Антикризові програми і плани є найважливішими інструментами реалізації антикризової політики. Як показав досвід подолання глобальної фінансово-економічної кризи 2008—2009 років, антикризові програми високорозвинених країн включали переважно заходи фінансового регулювання і спрямовані на досягнення короткострокових цілей [4]. Вони були розроблені на 1—2 роки. Нехтування довгостроковими цілями розвитку та неусунення практики боргового фінансування сукупного попиту стали основними причинами їх фіаско.

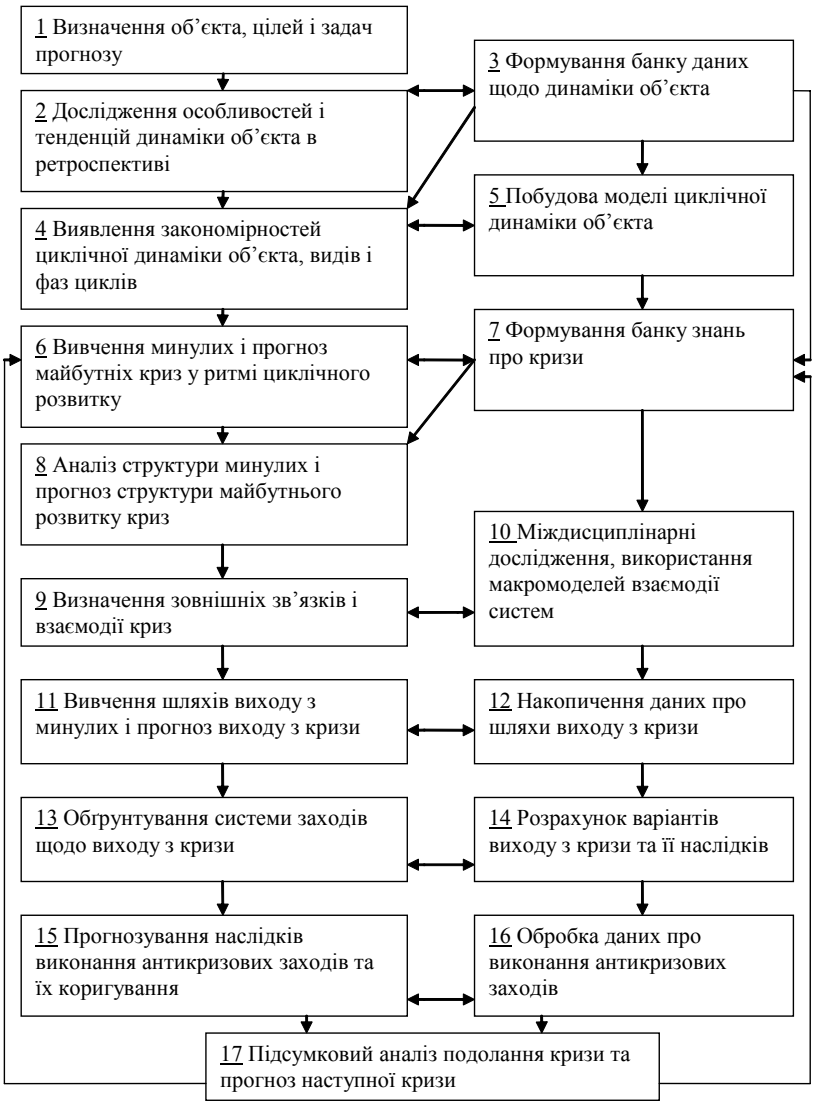

Рис. 5. Алгоритм прогнозування кризи*

* Узагальнено за [3].

ВИСНОВКИ

Ефективність антикризового регулювання національної економіки залежить від наступних трьох основних складових.

1. Інституційні умови розробки та реалізації антикризових стратегій, програм, планів.

Ефективність інститутів визначається можливістю врегулювання політичних розбіжностей, забезпеченням політичної стабільності й передбачуваною державною політикою, які в сукупності сприяють стійкості та формують підвалини динамічного розвитку економічної системи.

Для соціально-економічного розвитку України найбільшу загрозу становлять ризики соціально-політичної нестабільності, зміщення акцентів у прийнятті управлінських рішень з системного на ситуативний підхід, прийняття законодавчих актів, спрямованих на вирішення поточних проблем економіки. При цьому сильні інститути підвищують можливості країни до врегулювання внутрішніх політичних розбіжностей і, відповідно, встановлення політичної стабільності та послідовність проведення політики сприяють стійкому економічному зростанню. Слабкі інститути утруднюють адаптацію в умовах економічних шоків і підвищують вірогідність переворотів і революцій.

2. Протистояння зовнішнім впливам, викликам глобалізації та позиціонування України в процесах міждержавного антикризового регулювання як активного учасника та лоббі національних інтересів.

3. Методологічна та наукова основа антикризового регулювання національної економіки. Реалізація принципу наукової обгрунтованості є нагальною необхідністю. Між вітчизняною наукою та економічною політикою держави існує величезна прірва. Переважна більшість концепцій, стратегій, програм, розроблених науковими інститутами та організаціями, не знаходить відображення в управлінських рішеннях або набуває спотвореного впровадження.

Антикризове регулювання економіки здійснюється безперервно в усіх фазах економічного циклу в рамках економічної стратегії держави. Недооцінка ролі антикризового регулювання в економічній стратегії держави призводить до безсистемності прийняття управлінських рішень, їх ситуативного та слабкого впливу на економіку.

Література:

1. Антикризове регулювання національної економіки: теорія і практика: [монографія] / А.А. Олешко; Національний університет ДПС України. — Ірпінь: Видавництво НУДПСУ, 2012. — 350 с.

2. Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / Т. И. Артемова, С. И. Архиеерев, А. А. Гриценко и др. // Институт экономики и прогнозирования НАН Украины; А. А. Гриценко (ред.). — Х.: Форт, 2008. — 928 с.

3. Кузык Б. Н. Прогнозирование и стратегическое планирование социально-экономического развития / Б.Н. Кузык. — М., 2006.

4. Олешко А.А. Антикризові програми і плани національних господарств: особливості реалізації та перші результати / А.А. Олешко // Економіка та держава. — 2010. — № 1. — С. 23—29.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2012 р.

УДК 339.9

Н. В. Резнікова,
к. е. н, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин,
Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ДІАЛЕКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ГЛОБАЛЬНОГО В УМОВАХ МІЖКРАЇННОЇ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ

У статі аналізується проблема узгодження національних та глобальних економічних інтересів. Наводиться класифікація форм міжкраїнної залежності в умовах глобалізації.

The paper analyzesthe problem of harmonization of national and global economic interests in the context of globalization.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, економічний інтерес, економічна залежність, міждержавна взаємодія.
Key words: globalization, integration, economic interest, economic dependence, inter-state interaction.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Глобалізація продукує новий варіант реальності, в якій країни поступово втрачають право на визначення свого місця на економічній арені, опиняючись у полоні вже підготовлених правил гри, що координуються міжнародними економічними організаціями та інституціями, ініційованими провідними державами світу. Пропонуючи гасла найоптимальнішого використання внутрішніх ресурсів країн, спираючись на їхні конкурентні переваги та наявний потенціал, заохочуючи перспективами неминучого переходу на вищий щабель економічного розвитку, глобалізація, натомість, висуває на порядок денний проблему збереження економічного суверенітету та відстоювання національних інтересівпри одночасному розчиненні локального в універсальному.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Суперечливість поглядів учених на роль глобалізації у трансформації національних економічних систем визначена самою діалектичною природою феномена. Проблема врахування процесів глобалізації при формуванні національної політики розглядалась дослідниками не лише з позицій оцінки економічних втрат та здобутків (М. Вотерс, Дж. Грей, В. Грейдер, П. Дракер, А. Гайденс, К. Гріфін, Я. Кларк, Е. Кофман, Дж. Міттлман, Дж. Стігліц, Дж. Сорос, Р. Уайт, Дж. Янгс), але й з точки зору ризиків політичного та ментального послаблення національної складової (Дж. Вайзман, А. Гайденс, Н. Герц, Е. Голдсміт, В. Х'ютон, Дж. Мандер, П. Кругман, П. Льюіс, С. Макбрайд, А. Макгру, Р. Робертсон, Д. Родрік, С. Саскіа, Т. Спайбей, А. Тоффлер).

Часом радикальні поради як повного ігнорування процесу глобалізації, так і безумовного слідування її викликам нагадують постійну боротьбу між адептами націоналізму і прибічниками компрадорського підходу. При цьому, якщо перші виступають за повернення до політики опори на власні сили і закритої економіки, то другі через сповідування власних вузькоорієнтованих інтересів всіляко сприяють перетворенню країни на сировинний придаток розвинених країн у результаті практично повної відкритості внутрішнього ринку за відсутності загальновизнаної національної стратегії економічного розвитку.

Якими б відмінними не здавались зазначені підходи, кожен з них містить одне й те ж саме: визнання примату універсального над локальним. Без урахування зовнішньої ситуації усі зусилля з формування національної економічної політики можуть бути спростовані світовими глобальними процесами в економічній, політичній, фінансовій, соціальній, інформаційній та інших сферах. А тому ми можемо констатувати формування нового світового ладу не лише як чергової системи міжнародних відносин, а ще й як цілісного світоустрою на засадах, де економічний, політичний, правовий та соціальний виміри, прагнучи зберегти автентичність та обережно наближаючись до тотожності, набувають раніше не баченого ступеня сумісності. Розгляд цього феномена і є важливим науковим завданням.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний глобальний економічний розвиток характеризується поєднанням двох суперечливих тенденцій: підпорядкуванням світової економіки реалізації глобальних інтересів міжнародної фінансової олігархії і транснаціонального капіталу, з одного боку, і конкуренції національних економічних систем — з іншого. "У своїй основі, в широкому контексті, за самою суттю, тим більше з точки зору перспективи, — зазначає Л.Г. Суперфін, — національні і глобальні інтереси перебувають у відповідності один з одним, бо інтереси людства в цілому, природно, охоплюють й інтереси його складових частин. При цьому національні інтереси не розчиняються у глобальних і не тотожні їм цілком, оскільки відбивають специфіку життєдіяльності тієї або іншої національної спільноти" [12. с. 38].

Справді, попри розмивання інтересів держави в світлі посилення інституціонального тиску на її стратегічні орієнтири з боку наднаціональних структур, що координують окремі типи міжкраїнної взаємодії, національна держава, національно-державний інтерес залишаються важливим елементом як у системі міжнародних відносин, так і в системі інтересів. Так, на думку Н. Симонії, в цьому, власне, і полягає сьогодні головна суть протиборства між Заходом і "Незаходом". "Незахід", тобто країни наздоганяючого розвитку, не мають намір інтегруватися на другорядних і підпорядкованих ролях, і в цьому протиборстві він використовує свою головну зброю — національну державу. Саме вона протидіє сьогодні західному варіанту глобалізації та універсалізації, і саме вона допоможе "Незаходу" рівноправно інтегруватися у світове господарство, повноцінно беручи участь у процесі глобалізації, але не відразу і не прямо, а через перехідний період, упродовж якого вона регулюватиме взаємозв'язки із Заходом і стримуватиме негативні тенденції західного варіанту глобалізації" [11. с. 7].

Попри істотний, а часом і визначальний у межах зазначеної тенденції розвитку вплив зовнішніх чинників на реалізацію національної політики держави, навряд чи можна погодитися з положенням дослідника С. Сильвестрова, що "національна економіка поступово перетворюється на умовність, своєрідну статистичну фікцію" [10. с. 229]. На наш

погляд, переконливіше звучить думка В.Міхєєва про те, що ефективній співпраці в умовах економічної глобалізації країнам заважає виключно національна орієнтованість стратегій внутрішньоекономічного розвитку [8]. Останні — не плід помилок державних очільників, а об'єктивна потреба, зумовлена тими соціальними і економічними питаннями, які доводиться вирішувати. Саме тому завдання адептів ідеї глобалізації полягає не в тому, аби протиставляти її національному розвитку, а доводити, що протидія позбавляє країну і її економічних суб'єктів великих вигод від міжнародної співпраці.

Об'єктивні зрушення останніх десятиліть у сферах виробництва, комунікацій, торгівлі, іноземного інвестування і міжнародних фінансів перетворили світову економіку на цілісний глобальний організм, сполучений вже не просто міжнародним розподілом праці, а й великими за своїми масштабами, часом, всесвітніми виробничо-збутовими структурами, глобальною фінансовою системою і планетарною інформаційною мережею. Світовий економічний простір стає єдиним полем для ділової взаємодії великого бізнесу, коли географія розміщення продуктивних сил, галузева структура інвестицій, виробництва і збуту визначаються цими суб'єктами господарського життя з урахуванням глобальної кон'юнктури, а економічні підйоми і спади набувають всесвітніх масштабів. Між тим, сучасна діяльність транснаціональних корпорацій, транснаціональних банків та інших суб'єктів глобалізуючого простору закономірно зменшує значення національних економік — як тих, де базуються їхні штаб-квартири, так і тих, де діють їх численні дочірні підприємства. Центр тяжіння підприємницької стратегії зміщується з національного на наднаціональний рівень.

Прикметно, що попри розширення і поглиблення міжнародного розподілу праці, незважаючи на все більше втягування в процеси інтернаціоналізації національних виробництв у світовий ринок, на міжнародне використання результатів науково-технічного прогресу, все ж таки не відбувається повного розмивання національних господарств і зникнення національних ринків. На думку американського політолога П.Тейлора, і в майбутньому людство представлятиме "мозаїку національних економік, що залишається основою світу усупереч масивній глобалізації не меншою мірою, ніж за часів Адама Сміта і ДавідаРікардо" [13. с. 322].

При цьому взаємовідносини між транснаціональними і національними капіталами, так само, як і між світовою олігархією і національною елітою, у різний час і в різних країнах складаються неоднаково. Варто наголосити: на сучасному етапі національні економічні інтереси можуть ставати однією з форм реалізації глобального інтересу, і за цих умов державні структури відіграють роль суб'єктів, що формують і реалізують національний економічний інтерес. Звичайно, можна вести мову про наявність в останніх свого приватного інтересу і примату останнього при виборі форм та механізмів взаємодії, що в такому вигляді нічим не відрізнятиме їх від інших економічних суб'єктів.

Проте, на наш погляд, реалізація приватного інтересу державної структури припускає також і реалізацію загальнонаціонального інтересу. При цьому інтереси того або іншого учасника цієї структури можуть часом вступати в суперечність сповідуванню єдиного національного інтересу. Втім, реалізація інтересу структури у більшості випадків призводить і до реалізації загальнодержавного інтересу.

Опинившись поза межами контролю національних урядів і не зустрічаючи з їхнього боку належної протидії, міжнародний капітал формує передумови втрати традиційних важелів впливу держави на громадські процеси, а отже, й контролю над соціально-економічною й політичною ситуацією, формує свій "світовий уряд" в особі міжнародних економічних і фінансових інститутів. У результаті, спираючись на економічну потужність транснаціональних корпорацій і міжнародного фінансового капіталу, ці організації починають диктувати свої умови співпраці державам [5. с. 21]. Реальна влада національних урядів істотно обмежується, а міжнародних фінансових інститутів — зростає; державне регулювання економіки усередині країн скорочується, а регулювання на рівні світового господарства в інтересах великого капіталу розширюється.

При визнанні важливості ролі, що відіграють окремі фінансові організації (наприклад, групи Світового Банку), спеціалізовані установи ООН, міжнародні організації або майданчики для обговорення глобального порядку денного, продиктованого викликами сьогодення, складається враження про глобальне дежавю — тільки у нинішніх умовах та з новітньою лексикою. А суть залишається все тією ж: з одним і тим же розподілом країн на два умовні табори — країн розвинених і тих, що лише прагнуть досягти омріяних показників розвитку; з усе тим же набором глобальних проблем людства, перелік яких лише збільшується, що спростовує саме існування окремих організацій, що згідно зі своїм статутом мали б сприяти зменшенню останніх; з перекладанням на так звані країни периферії тих функцій, що відмовляються виконувати країни центру як через сповідування принципів капіталістичної системи (зменшення витрат, зростання прибутку), так і через перехід на новий етап постіндустріалізації, що саме по собі зводить нанівець заклики досягнення загального процвітання.

Аналізуючи протиріччя в системі внутрішніх національних інтересів в умовах економічної глобалізації, слід відмітити зменшення можливостей національної держави в регулюванні громадських відносин в країні, у тому числі і у сфері економіки, але при цьому національна держава на цьому етапі розвитку людського співтовариства відіграє істотну роль. Доктрина світової системи, як наголошував ще на початку 80-х років XX століття угорський дослідник процесу інтернаціоналізації економічних відносин Т. Сентеш, не повинна ігнорувати національні межі капіталістичного господарства, тобто брати у фокус аналізу тільки "світовий зріз" проблем, а, навпаки, надавати більшого значення вивченню національних господарств і зв'язків, що постійно зростають між ними [9. с. 246].

Усе це наводить на думку про існування так званого єдиного світогосподарського інтересу, який поступово отримує пріоритет над інтересами державними, груповими. Серед проявів цього феномена — формування умов для безперервного технічного прогресу, найефективніше використання обмежених світових економічних ресурсів з метою наближення до вирішення глобальних проблем. Носієм загальнолюдських інтересів виступає в цілому сама світова спільнота, але слід визнати, що єдиного суб'єкта, що реалізовував би такий світогосподарський інтерес, нині не існує і навряд чи він виникне.

Позиція прибічників концепції "громадського договору", згідно з якою державна влада — єдина структура, що забезпечує мирне існування в умовах війни усіх проти усіх, також вказує, що за сучасних умов складно говорити про єдиний національний інтерес. Так, І. Валлерстайн стверджує, що в країнах, що стали периферією світового капіталізму, залежний розвиток не спричинив інтеграцію різних етнічних, релігійних і інших груп населення в національне товариство, тобто не призвів до створення національної господарської системи. Більше того, І. Валерстайн стверджує, що цього не сталося і в розвинених державах. "Національного розвитку" насправді не існує. Просто, на його переконання, так зручніше для опису економіки різних країн [4. с. 69].

В умовах економічної глобалізації, на думку багатьох дослідників, тим більше, знімається питання про національний економічний інтерес. "Реально відкритість глобальному ринку, — пише С. Кара-Мурза, — ставить народи як структурні одиниці людства в абсолютно нові умови. У перспективі вона призводить до зникнення народів з виникненням всесвітнього класового товариства. В цілому, господарство перестає бути "народним", і саме поняття "країни", по суті, стирається. Вона перетворюється на простір, на якому діють економічні оператори, що виробляють товари для задоволення платоспроможного попиту, насамперед, глобального, а не національного ринку [7. с. 35].

Таким чином, інтереси національні трансформуються незалежно від національних ініціатив правлячої еліти в інтереси глобальні. Національні економіки стають реалізаторами потреб економіки глобальної, що сповідує, в першу чергу, капіталістичні орієнтири розвитку, на тлі чого впровадження імперативів соціальної справедливості та елімінування проявів розшарування суспільства лишається виключно елементом національних гасел, що все складніше буде реалізовувати з часом.

Державні і спільні інтереси країн все частіше консолідуються у рамках інтеграційних об'єднань, які й стають новим інструментом економічної сили. Набуваючи притаманних лише йому специфічних рис, виходячи як зі стартових умов, так й інтенцій країнового групування, інтеграційні об'єднання перетворюються на засіб зіставлення та співіснування інтересів на глобальному рівні міжнародних економічних відносин. Інституціональні й правові зв'язки між інтеграційними об'єднаннями створюють передумови

формування нового балансу сил, нової, відтепер вже глобальної, системи міжнародних економічних відносин.

Інтенсифікація міжкраїнних зв'язків стає не лише передумовою процесу утворення єдиного світового економічного простору, але і його наслідком, що репрезентує діалектичну природу інтеграції. Все це наштовхує на висновок не лише про констатацію певних процесів функціонування систем міжнародних економічних відносин, а й про перехід з одного історичного стану існування систем в якісно інший. Цілком очевидно, що такі процеси відбуваються і з національно-державними інтересами країн різних цивілізаційних типів.

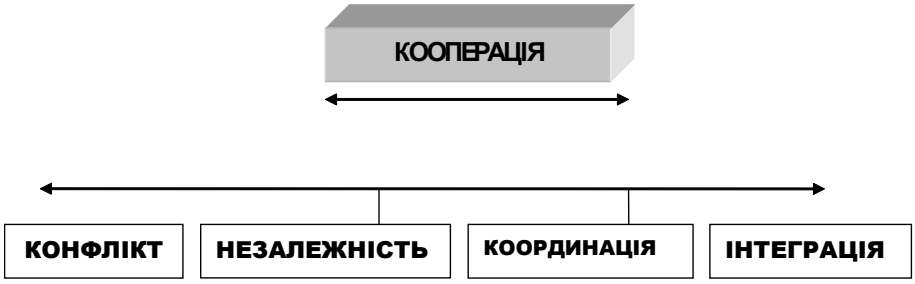

Рис. 1. Спектр Добсона "Політика — конфлікт — незалежність — інтеграція"

Це дає привід припустити, що серед рушійних сил взаєморозвитку національно-державних інтересів в умовах сучасного світопорядку є саме протиріччя між державною формою організації суспільства і глобалізацією світової економіки; більше того, між національно-державними інтересами груп держав різного цивілізаційного типу [14].

Не ігноруючи принципову сутнісну інтегративну та зближуючу роль глобалізації, схематично поняття інтеграції стосується процесу, у якому одиниці змінюють стан від загальної або часткової ізоляції до повної або часткової уніфікації. Якщо звернутися до взаємодії між незалежними суверенними державами, інтеграція стосується процесу територіальної диференціації у значних масштабах, що характеризуються прогресивним зменшенням міжнародних кордонів та можливим збільшенням нових зовнішніх кордонів. Такі комплексні соціальні трансформації можуть або не можуть мати певної стійкої інституційної структури. Хоча інтеграція на рівні країн може стосуватися багатьох різних аспектів співробітництва, її застосовують переважно у контексті економіки та міжнародної торгівлі.

Оцінювання "рівнів інтеграції" призвело до використання типологій, на кшталт таких, що мали місце у випадку з поступовим підходом Б.Баласса. Зауважимо, що підхід до трактування економічної інтеграції, запропонований Б. Балассою, відчутно вплинув на подальші академічні дослідження цього феномена. Більше того, його почали розглядати як мірило "прогресу" певної схеми інтеграції.

Втім, аналіз існуючих прикладів інтеграційної співпраці свідчить про необхідність адаптації теоретичних схем до існуючих реалій. Хоча ці типології досить привабливі та дають змогу класифікувати країни та регіони, варто зважати на те, що практичне дослідження проблеми стосується розміщення країни чи регіону у великому мультивимірному"просторі", який потім може бути більш-менш успішно "розділений".

Водночас регіональна інтеграція виражається як розміщення діапазону форм інтеграції між країнами. Наприклад, у діапазоні В. Добсона інтеграція — як найбільш міцна форма міждержавної взаємодії, яка містить в собі загальну політику для всіх держав-учасниць (рис. 1).

Таке зображення феномена інтеграції демонструє, в який спосіб вона розміщується по відношенню до інших форм взаємодії, однак не обов'язково пояснює, як саме співробітництво перетворюється на інтеграцію. У цій структурі інтеграція протиставляється конфлікту, а незалежність посідає центральне місце. Однак у цьому аспекті дискусійним є розгляд конфлікту та інтеграції як рівнозначних варіантів взаємодії, яка, на думку А. Грейфа, є протиставленням сегрегації [2].

Необхідно деталізувати таке: "негативна" інтеграція стосується оцінювання перешкод, тоді як "позитивна" охоплює формулювання загальної політики. Ці характерні ознаки можна також обмежити часовими вимірами. Низький рівень мети інтеграції зазвичай відображає позитивну інтеграцію. Коментуючи подібний умовний розподіл інтеграції на два зазначені підвиди, дослідник Е.Бест зауважив, що складно уявити негативну інтеграцію без мінімальної кількості позитивних чинників, а тому запропонував розглядати останню як змінну суміш обох типів вимірів (рис. 2).

Проблема розмежування феномена інтеграції є певною мірою штучною, адже сама по собі інтеграція — це безперервний процес зміни характеристик. Упродовж тривалого періоду поширеним був розгляд інтеграції лише з позицій "форми" і "процесу", однак варто зважати на те, що в межах інтеграційних процесів існують значні якісні стадії, суперечливі моменти, прискорення чи кризи, які в такий спосіб міркування залишаються поза увагою. Таким чином, фази стагнації та дезінтеграції не лише мають опинитися у дослідницькому ракурсі, але й розглядатися як найвірогідніші заключні стадії інтеграційного процесу.

Інше питання, яке постає перед дослідниками, породжується існуючою дуальністю між "формальною" та "неформальною", або "реальною", інтеграцією. Згідно з типологією Г. Ондартса, "реальна" інтеграція протиставляється "формальній", чи "інституційній", як такій, що "базується на формальних угодах та доповідях".

Однак, це не передбачає протиставлення "монетарній" чи "фінансовій", як у випадку з економічною інтеграцією.- Формальна та реальна інтеграція можуть розглядатися як два відносно автономні паралельні процеси: перший не обов'язково має на увазі другий та навпаки. Формальна інтеграція зазвичай керована державою, тоді як у так звану реальну інтеграцію держава практично не втручається.

Наголосимо, що Г. Ондартс розмежовує категорію формальної інтеграції як інтеграції "за угодою" та формальної інтеграції у її прямому значенні [3]. Остання категорія має на увазі створення наднаціональних реальностей, що розпочинають автономно координувати процес інтеграції.

Втім, саме вживання терміна "реальної інтеграції" вказує на те, що інтеграція інституційна зазвичай має формальне забарвлення або містить неможливі для реалізації складові, що, хоч і не позбавлене сенсу, лише частково відповідає реальному стану речей. Адже, як мінімум, інституційна інтеграція провокує політичні дискусії та корегує колективну свідомість, що в результаті екстраполюється на інші сфери співпраці. Поняття взаємозв'язку стосується того, що вважається "реальною" інтеграцією.

Згідно з думкою Р. Купера, взаємозв'язок — це особливий випадок "відвертості". Відвертість стає взаємозв'язком, коли відповідна реальність (держава) зазнає впливу зворотного зв'язку результатів своєї власної політики щодо інших регіонів світу. Ситуація, за якої дві "реальності" — тобто держави — вступають у двосторонні економічні відносини, стає більше, ніж просто взаємозалежністю у тому випадку, коли внаслідок розриву встановлених відносин держави несуть економічні втрати. Оскільки взаємозалежність зазвичай залежить від обсягів трансакцій, взаємозв'язок, швидше за все, стосуватиметься граничної залежності від (двосторонніх) економічних відносин.

Автори Р. Купер та П. Кенен запропонували розрізняти чотири форми взаємозалежності, а саме: взаємозалежність структурну; взаємозалежність між (економічними) політичними цілями; взаємозалежність між екзогенними змінними; політичну взаємозалежність [1].

Варто відзначити, що взаємозв'язок є більш релевантним для малих країн саме у регіональному, а не глобальному контексті. Треба зважати на те, що формальна/інституційна інтеграція також може безпосередньо впливати на ступінь взаємозалежності через механізм створення інституцій наднаціонального рівня. Але інтеграція не обов'язково має розглядатися як форма міждержавної взаємодії, однак геополітичні діячі, залучені до такої взаємодії, мають бути субнаціональними (регіональними) акторами.

Розглядаючи проблему існуючих протиріч глобалізації, Т.Кальченко звертає увагу на парадокс стратифікації, що знаходить власне вираження не лише в соціальній сфері (на що робиться чи не основний акцент аналітиками Світового банку), але і пов'язаний з поглибленням технологічної диференціації, адже в системі сучасних міждержавних відносин формуються механізми, які, по суті, виключають можливість вертикального просування країн з нижчого на вищий технологічний рівень [6].

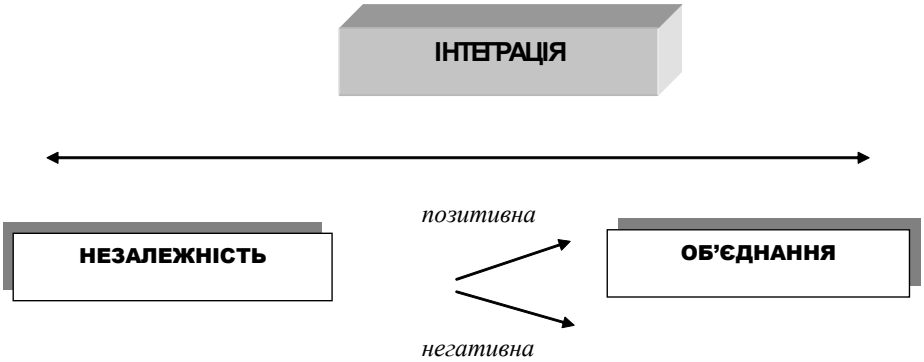

Рис. 2. Спектр незалежності та взаємодії

Нова міждержавна технологічна спеціалізація, що консервує двополярне зонування (цивілізаційна "центр-периферійна зона") грунтується на функціональній обмеженості постіндустріальних структур. Вважається, що постіндустріальне суспільство за власною економічною структурою не є самодостатнім, оскільки не може повністю взяти на себе функції індустріального і аграрного. Звідси — відокремлення центру від периферійної зони не є абсолютним, а відносним, і реалізується в межах виконання периферійною зоною функції індустріального забезпечення центру продукцією та послугами.

Існує і зворотний зв'язок, коли центр приймає на себе функцію часткового інвестиційного забезпечення периферійних країн. Проте капітал, що вкладається таким чином, спрямовується здебільшого не в сферу високих технологій, а в індустріальне виробництво з метою його індустріалізації та адаптації до потреб постіндустріальних країн.

Це вкотре ставить під сумнів тезу про прагнення розвинених країн світу, що переступили постіндустріальний рубіж, до прискореного стимулювання структурних змін у країнах, що розвиваються.

Таким чином, розроблені під егідою ООН Декади економічного розвитку виглядають надто амбітними в частині різкого підвищення темпів економічного зростання у країнах, що розвиваються; забезпечення такого розвитку, який сприяв би скороченню бідності, розвитку та використанню людських ресурсів; удосконалення міжнародної валютно-фінансової та торговельної системи; забезпечення стійкості та стабільності світової економіки та ефективного макроекономічного регулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях.

ВИСНОВКИ

Глобальна криза сучасності не лише зруйнувала чіткий розподіл економічних викликів, що постають перед країнами так званого центру та периферії з чітким визначенням за розвиненими країнами ролі координуючого і визначаючого вектор розвитку актора, але й запропонувала новий погляд на залежність як категорію взаємодії.

Так, економічну взаємодію ми пропонуємо інтерпретувати як форму взаємовигідного або вимушеного співробітництва, що реалізується здебільшого через торговельні канали, не має жорстких усталених вимог і дає змогу суб'єктам взаємодії реалізовувати аналогічні інтереси за рахунок заміни одних учасників на інших навіть у короткостроковій перспективі. Така взаємодія не вимагає від держав яких-небудь коригувань в інтерпретації їхніх економічних амбіцій та інтересів.

Під економічним взаємозв'язком розглядається ситуація, за якої окрема держава зазнає впливу зворотного зв'язку результатів своєї власної політики щодо інших країн або регіонів світу.

Втім, характер взаємозв'язку не має граничного характеру і може змінюватись в середньо- та довгостроковій перспективі без нанесення істотних втрат його учасникам.

Водночас, характеризуючи початкові інтеграційні стадії, економічний взаємозв'язок часом вимагає від країн-учасниць вдаватись до поступок, що так чи інакше зачіпають їхні економічні інтереси.

Під економічною взаємозалежністю вбачається стан взаємної відповідальності, нерозривності економічних процесів, що протікають між учасниками взаємодії, яка характеризується більш високим рівнем інституційного оформлення і зачіпає інтереси не лише суб'єктів господарювання, держав, але й націй. Економічна взаємозалежність найчастіше виступає проявом посилення інтеграційних процесів та наслідком глобалізації з потужним транснаціональним вектором.

Більше того, автор статті наполягає, що фази стагнації та дезінтеграції мають бути включено до заключних стадій інтеграційного процесу з метою більш повного моделювання викликів, що постають перед кожним інтеграційним об'єднанням. Держава за таких умов взаємозалежності перетворюється на простір, в якому діють економічні оператори, що виробляють товари для задоволення платоспроможного попиту, в першу чергу, глобального, а не національного ринку. Це передбачає підпорядкування інтересів національних загальному світогосподарському інтересу, репрезентованого на різних етапах функціонування світової економіки різними акторами та/або центрами сили.

Все це змушує держави при формуванні економічної політики враховувати той факт, що вигоди від глобалізації розподіляються вкрай нерівномірно. Усі досягнення економічного глобалізму останніх сорока років не зняли з порядку денного завдання подолання небезпечних розривів у рівнях економічного розвитку країн — завдання, яке в сімдесяті роки минулого століття знаходилося в епіцентрі руху за новий міжнародний економічний порядок.

Таким чином, інтереси національні трансформуються незалежно від національних ініціатив правлячої еліти в інтереси глобальні. Національні економіки стають реалізаторами потреб економіки глобальної, що сповідує, в першу чергу, капіталістичні орієнтири розвитку, на тлі чого впровадження імперативів соціальної справедливості та елімінування проявів розшарування суспільства лишається виключно елементом національних гасел, що все складніше буде реалізовувати з часом.

Література:

1. Cooper R. Economic Interdependence and Coordination of Economic Policies [Electronic resource] / R. Cooper, P.B. Kenen, R.W. Jones. — 1985. — Mode of access:http://econpapers.repec.org/bookchap/eeeintchp/2-23.htm
2. Greif A. Culturalbeliefsas acommonresourcein a integratingworld [Electronic resource] /A. Greif . — 1997. — Mode of access: http://www.oxfordscholarship.com.
3. Ondarts G. La nuevaintegraci?n[Electronic resource] / G. Ondarts. — 1992. — Mode of access:http://books.google.com.ua
4. Валлерстайн И. Мир, в который мы вступаем: 2000—2050 гг. / И. Валлерстайн //Россия и современный мир. — 2001. — № 1(30). — С. 68—69.
5. Глазьев С.Ю. Российская реформа и новый мировой порядок /Глазьев С.Ю. // Российский экономический журнал. — 1997. — № 7. — С. 21.
6. Кальченко Т.В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень:монографія / Т.В. Кальченко. — К.: КНЕУ, 2006. — 248 с.
7. Кара-МурзаС. Открытость глобальному рынку: экономическая и виртуальная реальность /Кара-Мурза С. // Вестник Московского экономического института. — 2000. — № 1. — С.35.
8. Михеев В. Логикаглобализации и интересы России [Electronicresource] /В. Михеев. — 1999. — Mode of access: http://pubs.carnegie.ru/p&c/.
9. Сентеш Т. Буржуазные и "новолевые" теории мирового капиталистического хозяйства: сокр. пер. с венг. /Т. Сентеш // Мысль. — 1984. — С. 246.
10. Сильвестров С. Глобальная модернизация: последствия для человека и общества / С. Сильвестров //Общество и экономика. — 2000. — № 5—6. — С. 229.
11. Симония Н. Догоняющее развитие Не запада Versus Западной модели / Н. Симония //Мировая экономика и международные отношения. — 1996. — № 12.
12. Суперфин Л.Г. Глобальное и национальное /Л.Г. Суперфин. — М.: Институт экономики РАН, 2003. — С. 38.
13. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века /А.И. Уткин. — М.: Алгоритм, 2001. — С. 322.
14. Цивілізаційна структура сучасного світу. Том 1. Глобальні трансформації сучасності. — К.: Наукова думка. — 686 с.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2012 р.

УДК 338.24:353.9

О. В. Каховська,
к. е. н., доцент, докторант кафедри державного управління та місцевого самоврядування, Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

СОЦІАЛЬНІСТЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ І ПАРАМЕТР РЕГУЛЮВАННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ

Розглянуто і з'ясовано зміст категорії "соціальність". Обгрунтовано сутність параметра "соціальність" як продукту функціонування соціальної держави. Визначено необхідність здійснення регулювання гетерогенними процесами і наведено дорожну карту його запровадження.

The content of the category "sociality" is considered and substantiated. The essence of the parameter "sociality" as a product of a social state is proved. The necessity for regulation of heterogeneous processes is defined and the roadmap for its introduction is given.

Ключові слова: соціальна держава, соціальність, тлумачення, оцінка, концепція, категорія, продукт, регулювання.
Key words: social state, sociality, interpretation, evaluation, concept, category, product, adjustment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний суспільно-економічний лад найбільш розвинених країн світової спільноти асоціюється з соціальною орієнтацією їх економічних систем. Доступні історичні дані доводять, що єдиної універсальної моделі забезпечення такої зорієнтованості не існує. Проте в цілому їх основною характеристикою є формування принципово відмінного від стереотипно застосовуваного економічного виміру результатів господарювання. Беззаперечним принципом соціально орієнтованої економіки є соціальна справедливість, яку при всій дискусійності її змісту пов'язують зі збалансованістю прав і обов'язків громадян, а також створенням і підтриманням рівних можливостей для реалізації наявних у них здібностей і задоволення різнобічних інтересів та потреб. Взагалі, постановка питання у такій площині не є новою для України. Увесь час її перебування у складі СРСР характеризувався достатньою увагою відповідно особливостей того чи іншого періоду до проблеми соціалізації суспільного життя та підвищення його рівня. Проте з переходом у систему координат ринкової економіки, який супроводжувався ресоціалізаційними процесами, аспект надання соціальної зорієнтованості розвитку набув іншої актуалізації через непосильність ринку вирішувати численні соціальні проблеми.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Об'єктивні реалії, викликані унеможливленням перенесення на національні терени парадигми соціалізації ринкової економіки країн Заходу, та вимоги щодо зміни її діючої "прорадянської" доктрини сприяли активізації наукової думки, продукти якої віднайшли відбиття у працях О. Амоші, В. Бесєдіна, Д. Богині, З. Варналія, З. Галушки, В. Гейця, М. Герасимчука, В. Гришкіна, А. Гриценка, О. Грішнової, С. Дорогунцова, Н. Дєєвої, Ю. Зайцева, Б. Кваснюка, С. Киреєва, В. Куценко, Е. Лібанової, І. Лукінова, О. Новікової, В. Новікова, Л. Тимошенко, М. Чумаченка та багатьох інших. Безумовно, здобуткам виокремлених вчених неможливо надати якість "tabularasa". Вже з того часу, як людство усвідомило переваги досягнення добробуту у суспільстві і через потенціал суспільства розпочалися, а затим і достатньо широко розгорнулися у світовому вимірі дослідження питань соціальної динаміки. Суто український внесок у розбудову соціальної держави полягає у розробці теоретико-методологічних основ ринкового трансформування інверсійного характеру, посилення соціальної компоненти розвитку в умовах переструктурування господарського комплексу та відходу держави від "тотальної" соціалізації, формування економічної бази забезпечення цивілізованих стандартів життя при радикальній зміні характеру поєднання робочої сили з засобами виробництва та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ ПИТАНЬ ПРОБЛЕМИ

Віддаючи належне зробленому в осмисленні специфіки розбудови соціальної держави на національних теренах, вважаємо тематику такого спрямування не вичерпаною. Свідченням подібної констатації виступають реалії соціальних змін, які мали місце впродовж трансформаційних перетворень, та досягнутий рівень життя переважної частини населення. І справа не тільки в тому, що відхід від соціалізму здійснювався по кризовому варіанту. До останнього часу соціалізаційні заходи зосереджуються на окремих проблемах, прямо чи опосередковано пов'язаних зі зміною добробуту, не охоплюючи системно життєвий рівень населення. Багато в чому фрагментарність заходів зі зміни життя на краще і їх в цілому низька результативність пояснюються опорою у соціальній політиці на поняття для означення концептуальних засад філософії та практики соціалізації, які в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки не тільки неспроможні забезпечити позитивну динаміку, а навіть породжують явища некерованості соціальних процесів. Перш за все, це стосується продукту соціальної держави, а саме — "соціальності", яку вона має забезпечити в соціальному просторі країни.

У колишньому СРСР поняття "соціальне" розглядалося як синонім терміну "суспільне". А, взагалі, категорію "соціальність" і похідні від неї пропонувалося сприймати у якості буржуазних понять. Розгортання в Україні полярно-векторних дискусій і дій політичних інститутів та уряду в умовах перманентних виборів привели до появи різних словосполучень з задіянням цього терміна, які вносять плутанину в його реальний зміст.

Метою статті є надання однозначного тлумачення категорії "соціальність" та обгрунтування її змісту як продукту соціальної держави, отримання якого у прийнятній якості потребує регуляторних дій держави.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Склалися стереотипи, за якими більшість населення сприймає соціальну державу в якості інституту, який зобов'язався і не примусово, а з власної ініціативи допомагати усім тим, хто ще або вже не спроможний за-

безпечити себе гідним життєвим рівнем чи мінімумом доходів. Власне, "соціальна держава" шляхом використання цивілізаційних засобів, на думку обивателів, мала забезпечувати пересічному громадянину належні умови життя і знімати чи то пом'якшувати тим самим всі виникаючі у суспільстві протиріччя.

Треба бути об'єктивним у встановленні феномена обмеженості уявлення щодо призначення соціальної держави. Перш за все, таке патерналістське розуміння закладене у всіх нас ще з радянських часів. По-друге, подібна однополярність віднаходить втілення в енциклопедично-словникових виданнях, фундаментальних наукових працях та підручниках. Так, у словнику В. Даля стверджується про французьке походження терміна "соціальність" для характеристики спільного життя [1, с. 284]. Співробітник ІСЕМВ НАН України О. Скаленко однозначно ототожнює "соціальність" з "усуспільненням" [2, с. 331]. Харківські вчені В. П. Андрущенко і Н. І. Горлач вважають, що поняття "соціальне" слугує виключно для виділення сутності "..суспільного життя людей..." [3, с. 213]. Сучасний тлумачний словник теж надає зміст терміну "соціальний" як суспільний [4, с. 362].

Проте, нібито при всій однозначності тлумачень далеко не завжди зрозумілою є їх імплементація в законодавчу та суспільну практику. Так, термін "соціальний" при складанні текстової частини Основного закону прагнули звести за змістом до "суспільного", що поставило урешті-решт більше запитань, аніж надало відповідей. Так, у самій Конституції України, окрім звичного "соціальна держава" [5, с. 4], він зустрічається у таких словосполученнях, як "людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються...найвищою соціальною цінністю" [5, с. 4], "...держава забезпечує.. соціальну зорієнтованість економіки" [5, с. 5], "держава забезпечує соціальний захист громадян..." [5, с. 6], "...працюючі мають право на забастовку для захисту своїх...соціальних інтересів" [5, с. 13], "...право гарантується...соціальним страхуванням..." [5, с. 13], " ...види соціальних виплат..." [5, с. 14], "...затвердження програм соціального розвитку" [5, с. 21, 33]. Навіть побіжний погляд на зміст цих речень приводить до думки про неможливість їх тлумачення за одним сутнісним наповненням терміна "соціальна" чи "соціальний".

Суто інтуїтивне сприйняття сутності "соціального", а то і прагнення просто слідувати у фарватері "моди" відтворено у появі низки термінів у практиці державного управління та місцевого самоврядування у зв'язку з торуванням соціально спрямованого шляху розвитку, а саме: "соціальні потреби", "крамниця соціальних товарів", "соціальні продукти", "соціальні послуги" тощо.

"До чого різноманітно, — констатував бельгійський соціолог Е. Ваксвейлер ще на початку XX ст., — розуміються звичайною думкою такі терміни, як "суспільство", "суспільний", "соціальний"...Тут, що ні автор — то своє розуміння цих слів, а найчастіше — відсутність всякого розуміння...часто "соціальне" ототожнюється з "економічним", нерідко термін "соціальний" різниться від терміна "суспільний"... Отже, в оперуванні цими і подібними термінами панує повне свавілля і хаос..." [6, с. 67].

Подібний розбіг діапазону термінологічного застосування визначальної категорії щодо призначення "соціальної держави" досить точно відтворив відомий теоретик та й практик американського менеджменту П. Друкер, заявивши, що "...соціальне... — це щось занадто складне. Складно допустити, що існує лише одна проста відповідь на них, якщо вони взагалі можуть бути вирішені, то в них завжди декілька рішень і жодне з них не є абсолютно правильним" [7, с. 77].

Виходить, що стан справ з порозумінням змісту соціального суттєво не змінився до сьогодення. Якщо "соціальна держава" — це "суспільна держава" і тільки, то що нового отримають люди з її запровадженням на національних теренах порівняно зі звичайною державою без будь-яких прикметників. І без додатку "соціальна" держава виступає цілісною організацією суспільства, яка відтворює і забезпечує індивідуальні, групові і суспільні інтереси, є реальним механізмом управління суспільством.

Здавалося б, що оцінка міри розробленості категорії "соціальна" в песимістичних тонах мала б активізувати наукову думку в напрямі отримання адекватного часу її тлумачення. Між тим, найближчий розгляд реалій наукового сходження в порозумінні змісту "соціального" підтверджує вибудовування оновленої методологічної парадигми на фундаменті викриття деструкцій примату суспільства над особистістю, домінування рівності над свободою.

У спробі відійти від спрощеного мислення патерналістського зразка ми вважали за необхідне виходити у тлумаченні змісту "соціального" і "соціальності" з урахуванням західної наукової думки, яка базує до останнього часу порівняно з українськими реаліями свої теорії на досить сприятливому соціальному матеріалі.

Видатний австро-американський економіст, лауреат Нобелівської премії Ф.А. Хайєк з приводу досліджуваного терміна писав, що "визначення "соціальний" застосовне до всього, що зв'язано зі зменшенням або усуненням відмінностей у доходах. Загалом, ... люди стали називати "соціальним" (суспільним) те, що є головною перепоною для самого підтримання життя суспільства" [8, с. 203].

Маємо бути свідомими того, що термін "соціальний" проектується з незначними відхиленнями на тлумачення категорії "суспільство". Накладання проекцій суспільного і соціального створює логічну базу до оконтурення соціальним суспільного життя людей.

На наш погляд, базові методологічні принципи щодо природи "соціального" приховані у використанні К. Марксом двох його позначень, а саме: gesellschaftlich (суспільний) і sociales (стосунки людей у суспільстві) [9, с. 489; 10, с. 25]. При цьому першому надавалася ним перевага, коли мова йшла про суспільство загалом тобто про взаємодію таких його сторін, як економічна, політична, ідеологічна тощо. У разі дослідження природи відносин людей між собою, факторів та умов їх життєдіяльності, власного становища і ролі в суспільстві і ставлення до суспільства загалом вживалося поняття "соціальне". Ця, по суті, ключова інтерпретація дихотомічності категорії "соціальна" з позицій сьогодення, яка, власне, і ставить питання забезпечення системної єдності індивідуального і суспільного через порозуміння людини як носія певних суспільних функцій і ролей та її пристосовування до пануючих інститутів, адаптації до суспільного середовища і інтеграції до його цінностей.

Не потрібно доказів на предмет того, що в економічні відносини вступають люди зі своїми досить різними, а то й протилежними інтересами. І, що головне, серед цих протилежностей і навіть суперечностей розрізняють ті, що сприяють або розвитку, або стагнації, або розпаду. І в цьому контексті, мабуть, найголовнішою суперечністю, яка, власне, і постає "пружиною" виокремлення природи "соціального" та й надання руху механізмам її розвитку, пов'язана з теорією неминучого розпаду продукту праці кожного виробника на продукт для себе і продукт для суспільства. Тільки те, що продукт виробництва вбирає у себе минулу працю (витрачені засоби виробництва), необхідну (відтворення затрат живої праці) та додаткову (втілену у додатковому продукті) працю, засвідчує про складність економічних відносин, що, власне, і виступає методологічним ядром природи "соціального".

Найкоротшим чином ця категорія постає у формулі, зміст якої зводиться до об'єктивованого гетерогенного відношення, що виникає між людьми в процесі діяльного спілкування незалежно від волі й свідомості і спрямованого безпосередньо на зменшення або усунення неприйнятної асиметрії у їх доходах та задоволенні основних життєвих потреб зокрема.

Надзвичайно важливим моментом методологічної конструкції соціального є її ідентифікація з прийнят-

ною нерівністю. Це уточнення потребує дещо більшої деталізації в силу потенційного впливу на соціальну інтеграцію і економічне зростання.

Грошові доходи за обсягом і мірою їх диференціації виступають важливим показником економічного і соціального добробуту суспільства через відтворення тих благ і послуг, які можна придбати на них упродовж певного періоду часу. Можна впевнено стверджувати, що в силу призначення доходів задовольняти особисті потреби населення, вони, власне, і є тією базою, яка виступає джерелом формування нерівності. Людина, в силу своєї соціальної природи, прагне до забезпечення таких умов проживання і підтримання життєдіяльності на такому рівні, який якщо і не відповідає, то наближається до критерію відповідності соціальному стандарту "нормального життя" і сприймається як індивідом, так і більшістю у якості комфорту, а то і станом блага.

Оцінка диференціації населення за рівнем грошових доходів здійснюється на підставі розподілу населення на певні групи. Найбільш широке застосування у групуванні населення за доходами віднайшли децилі (квартилі, квінтилі). Загальною вимогою для всіх країн, які торують соціально зорієнтований шлях за умови достатності грошових доходів для підтримання рівня життя за зразками мінімальних цивілізаційних стандартів найменш забезпеченої частини населення, розрив між доходами 10 % найбільш багатих прошарків населення і 10 % найбільш бідних не може перевищувати 8 разів [11, с. 413], а, за ствердженням інших, 10 разів [12, с. 241].

Коли йдеться про гранично-критичні значення стандарту розбіжностей у доходах населення, то мається на увазі не лише оконтурення меж, а й органічне поєднання у ньому передумов його практичного задіяння. Згідно моделі благополучного життя людей, розробленого на вимогу ООН, працездатні люди, окрім наявності роботи, повинні мати за її наслідками можливість утримувати всіх членів домогосподарства [13, с. 245].

За умови дотримання усіх умов та вимог представники заможних верств інвестують в економіку прямо чи опосередковано, а прошарки бідного населення спрямовують отримані грошові кошти на споживання, чим стимулюють національне виробництво. Навпаки, відхід від цивілізаційного розміру мінімальної заробітної плати і стандарту прожиткового мінімуму формує масштабну бідність, яка провокує зведення нанівець рівня життя та економічну активність. Особливі ризики при цьому пов'язуються з погіршенням криміногенної обстановки та зростанням соціального напруження. Входження в параметри координат загального низького рівня життя характерне порушенням базових прав людини і неминуче призводить до соціального відторгнення. При цьому країна зіштовхується з необхідністю нарощування обсягів вторинного перерозподілу доходів для підтримки бідних.

Розрахунки, проведені на базі офіційної статистики, дозволяють стверджувати, що реально середньодушовий дохід у вищій децильній групі порівняно з аналогічним показником нижчої децильної групи був у 2000 р., за нашими розрахунками, Вищим у 627,5 разів, а у 2009 р. — у 1093,0 разів [14].

Що більшим стає розрив між рівнем життя крайніх децилів населення, то більшою стає загроза втрати керованості соціалізаційними процесами взагалі. Це означає, що стихійне формування соціальності має поступитися місцем її свідомому конструюванню. Необхідність такого акта віднаходить пояснення у відсутності гарантій ринку щодо реалізації права людини на життя за стандартами добробуту.

Практика господарювання і реальні дії управлінських структур за різними векторами підтверджують наявність такої можливості за умови попередньої сконцентрованості зусиль в сфері удосконалення інформаційно-аналітичного діяльності. Реалізація цієї вимоги складає зміст технології прориву тобто просування вперед у зменшенні діапазону нерівності у доходах за рахунок іновування методології оцінки й відслідковування соціальності. Мова йде про встановлення загальних чи уніфікованих певними способами показників, що адекватно характеризують процеси змін вектора соціальності, розробку і застосування ідентичних методів, процедур фіксації показників і операцій аналізу чинників впливу, а також створення організаційно-методичних умов для оперативного втручання у разі необхідності проведення корегуючих дій по проходженню соціальних перетворень.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Поняття "соціальність" як категорія пов'язана з гетерогенними відносинами, наслідком яких постає асиметрія у доходах різних верств населення. Разом з тим, соціальність виступає продуктом соціальної держави, що гарантує цивілізаційний рівень добробуту. Для того етапу перетворень, який пережила й переживає Україна, характерним має бути не рівномірний, а поляризований в зарані визначеному діапазоні розвиток. Така дисгармонія вимагає запровадження спеціального регулювання соціальних параметрів.

Мається на увазі просування у напрямі створення цілісної теоретичної і методологічної концепції освоєння простору соціальності на основі розробки і використання технології управління по інтегральному соціальному результату. Якщо виходити з того, що наша країна як за параметрами якості основного капіталу та робочої сили, так і за рівнем їх використання має надзвичайно великий розрив порівняно з розвиненими країнами, то сподіватися на досягнення матеріального благополуччя, притаманного їм, не припадає в найближчі роки. Тому ми вважаємо, що не слід орієнтуватися на механізм забезпечення соціальності високорозвинених країн, а визначити власну модель сходження до неї через формування критичної маси чинників, вплив на яку і через яку забезпечить позитивну соціальну динаміку.

Література:

1. Даль В. Толковый словарь великорусского языка / В. Даль. — М.: Русский язык, 1981. — Т. 1. — 678 с.
2. Скаленко А.К. Глобальные резервы роста: монография / А.К. Скаленко. — К.: ИИЦ "Интеллект", 2002. — 428 с.
3. Социология. Наука об обществе: учебное пособие / Под общ. ред. В.П. Андрущенко и Н.И. Горлача. — Харьков: Ин-т востоковедения и международных отношений; ИМП "Рубикон", 1996. — 687 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. Т. 3. / Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. — К.: Аконіт, 2001. — 862 с.
5. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. — Д.: Пороги, 1996. — 47 с.
6. Waxweiler'aE. Esguissed'unesociologie / E.Waxweiler'a. — Bruxelles-Leipzig, 1906. — 345 s.
7. Drukcer P. The Practice of Management — L.: Mercury Books, 1961. — 231 p.
8. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма: Пер. с англ. / Ф.А. Хайек. — М.: Новости; Catallaxy, 1992. — 189 с.
9. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. (2-е изд.). Т. 4. — М.: Госполитиздат,1955. — 735 с.
10. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. (2-е изд.). Т. 19. — М.: Госполитиздат, 1961. — 703 с.
11. Національна економіка: підручник / За ред. П.В. Круша. — К.: Каравела; Піча Ю. В., 2008. — 416 с.
12. Гусаров Ю.В. Управление: динамика неравновесности / Ю.В. Гусаров. — М.: ЗАО "Изд-во "Экономика", 2003. — 382 с.
13. Удотова Л.Ф. Соціальна статистика: підручник / Л.Ф. Удотова. — К.: КНЕУ, 2002. — 376 с.
14. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 04.07.2012 р.

УДК [336.76+336.77]:330.33

О. В. Луняков,
к. э. н., доцент, кафедра учета и аудита,
Севастопольский институт банковского дела
Украинской академии банковского дела Национального банка Украины

СИНХРОННОСТЬ КОЛЕБАНИЙ СЕГМЕНТОВ ФИНАНСОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

В статье формализован финансовый цикл в Украине, а также произведена оценка степени синхронности динамики сегментов финансового рынка и реальной экономики по фазам финансового цикла.

The financial cycle in Ukraine has formalized, as well as the degree of synchrony of the dynamics of financial market segments and the real economy over the phases of the financial cycle has evaluated.

ВВЕДЕНИЕ

Мировой финансово-экономический кризис 2007—2008 гг. показал, что процикличность развития финансовых рынков способно усиливать экономические колебания и может выводить экономику из состояния устойчивого экономического равновесия, вызывая системные кризисы. В научной специализированной литературе все больше появляется работ на тему обеспечения монетарными инструментами не только ценовой, но и финансовой стабильности [1—9].

Нетривиальность решения данных задач формирует объективные основы для анализа детерминант как экономических, так и финансовых циклов. Проблема заключается в том, что в научном сообществе само понятие "финансовый цикл" и его детерминанты до конца не формализованы. Так, по мнению C. Borio, финансовый цикл, по сравнению с экономическим циклом, не так хорошо исследован и представляет собой "последовательное быстрое расширение объемов кредитования и повышения цен на активы, часто сопровождающееся лучшими, с точки зрения доступности (ценовой и неценовой), условий внешнего финансирования для предприятий, которое через определенное время сменяется сжатием кредитования и падением цен на активы с продуцированием финансовых стрессов для экономических агентов" [10, с. 5]. При этом на каждой фазе финансового цикла (начало роста, расширение (экспансия), бум, спад) у участников финансового рынка меняется склонность к рискам (кредитному, рыночному, ликвидности): на фазе роста риски, как правило, переоценены, а на фазе экспансии и бума — недооценены. Такое положение вещей формирует неравномерность распределения этих рисков во времени, по финансовым операциям, по контрагентам и может приводить к накоплению и материализации системных финансовых рисков.

Соответственно, актуальной задачей для центральных банков становится разработка монетарной политики, адекватной не только фазам экономических, но и фазам финансовых циклов.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

Вопросы финансовой стабильности, финансовой природы экономических колебаний, роли финансового посредничества в обеспечении устойчивого экономического роста рассмотрены в работах отечественных ученых А. Гальчинского, В. Геца, Ж. Довгань, А. Барановского, С. Лёвочкина, В. Опарина, В. Федосова, О. Любич, В. Домрачева, И. Радионовой, И. Школьник. Среди зарубежных ученых можно выделить работы C. Borio, S. Claessens, M. Drehmann, D. Gerdesmeier, E. Mendoza, M. Srobona.

В целом, анализ последних исследований и публикаций позволяет сделать вывод об актуальности исследований цикличности финансовых рынков и разработки адекватных монетарных инструментов. В то же самое время, большинство работ отличается фрагментарным характером: исследуется либо отдельные сегменты финансового рынка на предмет

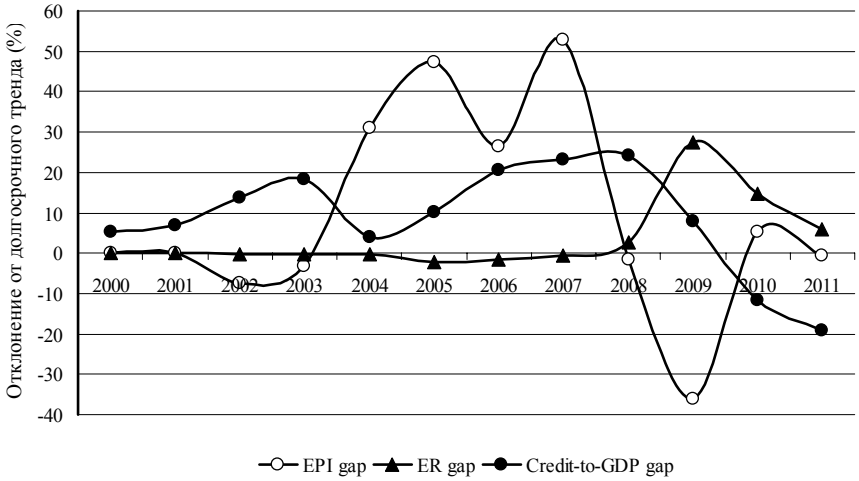

Рис. 1. Отклонения финансовых агрегатов от их ожидаемых значений на финансовом рынке Украины за 2000—2011 гг.

Источник: собственная разработка.

наличия на них процессов экспансии, либо анализируется завершающая фаза финансового цикла, связанная с сокращениями на финансовых рынках. В частности, О. Любич, В. Домрачевым отмечается, что на сегодняшний день отсутствует единая концепция финансовой стабильности [2]. Разработка же сбалансированной денежно-кредитной политики требует исследования полного финансового цикла национальной экономики с выделением взаимосвязей в циркуляции основных сегментов финансового рынка. Отдельным аспектом в данном направлении является исследование синхронности в изменениях ключевых показателей финансового рынка. Как предполагается, на различных фазах финансового цикла взаимосвязи между основными сегментами финансового рынка меняются, оказывая непосредственное влияние на устойчивость финансового рынка. При этом под устойчивостью финансового рынка будем понимать "способность финансового рынка выполнять свои функции в условиях влияния негативных шоков и его отклонения от равновесного состояния" [2, с. 79].

Цель статьи заключается в исследовании синхронности циркуляции между основными сегментами финансового рынка Украины.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Для решения поставленной задачи в качестве основных сегментов финансового рынка будем рассматривать кредитный рынок, рынок ценных бумаг и валютный рынок. Данные сегменты финансового рынка напрямую связаны с возможными рисками по финансовым инструментам: кредитным (заемщики не погасят свои долги), рыночным (снизится стоимость залогового обеспечения) и риском ликвидности (активы окажется нелегко продать или рефинансировать свои долги), которые в совокупности могут сгенерировать системные финансовые риски. При этом валютный рынок как часть финансового рынка может отражать формирование валютных рисков, которые, в соответствии с классификацией МСФО (IFRS) 7: "Финансовые инструменты: раскрытие информации", относятся к рыночным рискам.

Под синхронностью циркуляции сегментов финансового рынка будем понимать степень согласованности (сонаправленности) колебаний в ключевых финансовых показателях этих сегментов. Как предполагается, в период кредитной экспансии (существенного и устойчивого расширения кредитного предложения) происходит рост цен на активы, которые, в свою очередь, в дальнейшем, поддерживают расширение кредита (в силу увеличения рыночной стоимости залогового имущества, получения высокой нормы прибыли на финансовые активы). Поэтому на этом интервале времени, возможно, существует высокая синхронность между кредитным рынком и рынком ценных бумаг.

В качестве ключевых финансовых агрегатов, отражающих динамику выбранных сегментов финансового рынка, рассмотрим:

— для кредитного рынка: кредиты депозитных корпораций, предоставленных в экономику Украины (ежеквартальные изменения, в процентом выражении) — L-ratio;

— для рынка ценных бумаг: фондовый индекс ПФТС (Equity Price Index) в агрегированном виде (с поквартальными значениями) — EPI;

— для валютного рынка: эффективный реальный валютный курс (Real Effective Exchange Rate) в агрегированном виде (с поквартальными значениями) — REER.

Кроме представленных выше финансовых агрегатов, проанализируем синхронность их изменения по отношению к динамике реального ВВП (RGDP). Как предполагается, в условиях кредитной экспансии степень согласованности колебаний между реальным ВВП и кредитным предложением снижается, что выражает собой нарастание дисбалансов в экономике.

На рис. 1 показаны отклонения агрегатов финансового рынка от их ожидаемых значений (долгосрочных трендов).

На представленном рис. 1 финансовый агрегат "$GAP(L/Y)$" представляет собой кредитный гэп — степень отклонения фактической величины отношения кредитов депозитных корпораций, предоставленных в экономику Украины, к ВВП, от его ожидаемой величины (долгосрочного тренда):

$$GAP(L/Y)_t = \frac{\left[(L/Y)_t - (L/Y)_t^{EHP}\right]}{(L/Y)_t^{EHP}},$$

где $GAP(L/Y)_t$ — кредитный гэп в t-й год;

$(L/Y)_t$ — отношение кредитной задолженности к ВВП в соответствующий год t;

L — величина кредитов, предоставленных депозитными корпорациями в экономику Украины;

Y — номинальное значение ВВП;

$(L/Y)_t^{EHP}$ — ожидаемое значение $(L/Y)_t$, рассчитываемое с использованием статистического фильтра Ходрика-Прескотта.

Чем больше значение кредитного гэпа, тем больше дисбалансы между экспансией кредитного рынка и реальной экономикой. Соответственно "*EPI gap*" и "*ER gap*" — степень отклонения цен фондового индекса и валютного курса от их ожидаемых значений в процентном выражении. Считается, что если фактическая величина финансового агрегата превышает его ожидаемое значение более, чем на 5%, то на финансовом рынке могут произойти "сбои", проявляющиеся в сокращении кредитного предложения, падении цен на активы, что сопряжено с кризисными явлениями в экономике [9—11].

В целом, анализ отклонений агрегатов финансового рынка от их ожидаемых значений позволяет сделать следующие выводы:

1) финансовый цикл в Украине охватывает интервал времени с 2000 г. по 2009 г. (десятилетие). Его дюрация определяется длительностью кредитного цикла, который начинается с кредитного гэпа, рав-

ного 5%, и завершается "моментом Мински", т.е. сокращением кредитного предложения в 2009 г.;

2) в начале финансового цикла, с 2000 г. по 2003 г. включительно, синхронность кредитного рынка и рынка ценных бумаг невысокая. Динамика расширений на кредитном рынке, скорее всего, была подкреплена ростом реальной экономики (увеличением реального ВВП);

3) неотъемлемой составляющей финансового цикла является существенное отклонение цен на финансовые активы от ожидаемых значений (более 50% в 2007 году), которые стимулировали расширение кредитного предложения на протяжении 2005—2007 гг. На этом интервале времени синхронность между кредитным рынком и рынком ценных бумаг возрастала, но при этом увеличивался разрыв между кредитным рынком и реальной экономикой;

4) по продолжительности времени фаза расширения финансового рынка длиннее фазы сокращения. Кредитная экспансия проходила на протяжении 9 лет (с 2000 по 2008 г.), а сокращение произошло за один 2009 год. При этом дюрация бума на рынке ценных бумаг короче, а амплитуда колебаний выше по сравнению с дюрацией и амплитудой колебаний на кредитном рынке;

5) валютный рынок на протяжении 2000—2008 г. (за исключением последнего квартала 2008 г.) не отличался неординарными колебаниями. Укрепление национальной валюты на протяжении 2000 г. — первых трех кварталов 2008 г. стимулировало кредитование в иностранной валюте, а девальвацию в 2009—2010 г. можно рассматривать как шок, усиливший сокращения на финансовом рынке Украины.

Оценим количественно степень синхронности в колебаниях сегментов финансового рынка Украины в разрезе следующих периодов времени:

1) начало кредитной экспансии в условиях отсутствия существенных колебаний на рынке ценных бумаг — 2000—2003 гг.;

2) продолжение кредитной экспансии в условиях значительного роста цен на финансовые активы (на рынке ценных бумаг) — 2004—2007 гг. При этом следует отметить, что в последние два квартала 2004 г. и в первое полугодие 2005 г., на кредитном рынке происходят незначительные сокращения. Однако эта корректировка рынка является незначительной по сравнению с сокращением темпов прироста ВВП. Реальный прирост ВВП во втором квартале 2005 года составил 3,4%, что на 9,7% меньше аналогичного прироста 2004 г.;

3) Завершение кредитной экспансии в условиях падения цен на финансовые активы — 2008—2009 гг. Однако для анализа синхронности в финансовых агрегатах рассмотрим более длительный интервал времени, а именно, с 2008 г. по 2011 г.

По анализируемым интервалам времени предлагается оценить синхронность колебаний сегментов финансового рынка с использованием коэффициента конкордации, который был разработан Harding и Pagan в 2002 г. [12]. Коэффициент конкордации (CI_{xy}) для финансовых агрегатов x и y за анализируемый период времени $t=1,\ldots,T$, определяется:

$$CI_{xy} = \frac{1}{T}\sum_{t=1}^{T}\left[C_t^x \cdot C_t^y + \left(1 - C_t^x\right)\cdot\left(1 - C_t^y\right)\right],$$

где C_t^x = {0, если значение финансового агрегата x снижается в момент времени t; 1, — если увеличивается};

C_t^y = {0, если значение финансового агрегата y снижается в момент времени t; 1, — если увеличивается} [13].

Коэффициент конкордации близок единице в том случае, если на финансовом рынке наблюдается синхронность (процикличность) в колебаниях основных его сегментов, и наоборот, он близок нулю, если сегменты финансового рынка имеют различную циркуляцию в колебаниях финансовых агрегатов. На рис. 2 показаны коэффициенты конкордации по рынку ценных бумаг, валютному рынку и макроэкономическому уровню развития экономики Украины.

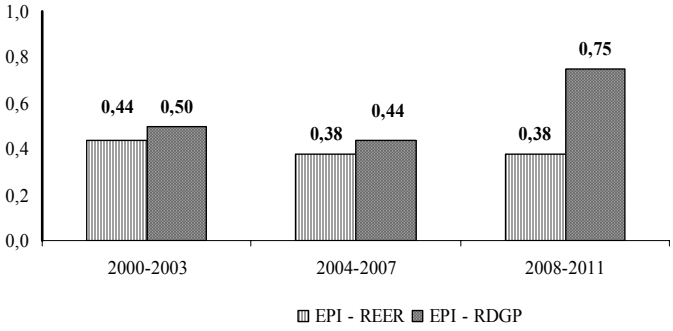

Рис. 2. Коэффициенты конкордации $CI_{EPI-REER}, CI_{EPI-RGDP}$

Источник: собственная разработка.

Анализируя синхронность валютного рынка, рынка ценных бумаг и реальной экономики, можно выделить следующие особенности:

1) на всем протяжении финансового цикла прослеживается средняя степень взаимной процикличности в колебаниях эффективного валютного курса, фондового индекса и реального ВВП. В начале финансового цикла экономический рост сопровождался укреплением национальной валюты (снижением REER), поэтому коэффициент конкордации между реальным эффективным валютным курсом и реальным ВВП составил всего 0.5. Если же вместо показателя REER рассматривать его обратную величину, характеризующую укрепление национальной валюты, то синхронность будет зафиксирована выше. То же самое можно сказать и о синхронности в динамике цен на финансовые активы и реальным эффективным валютным курсом: по фактическим данным коэффициент конкордации составил 0,44, то есть снижение (укрепление) реального эффективного валютного курса сопровождалось ростом цен на финансовые активы;

2) в период кредитной экспансии и роста цен на финансовые активы (2004—2007 гг.) синхронность в колебаниях на рынке ценных бумаг и реальной экономики снижается. Это свидетельствует о том, что рынки находились на различных фазах цикла: снижение реального ВВП сопровождалось бумом цен на финансовые активы. Причем, несмотря на рост уровня инфляции в Украине в анализируемом временном интервале (более 10% ежегодно, а в 2008 г. — 22.8%) и, соответственно, девальвацию реального эффективного валютного курса, рост фондового индекса был устойчивым и сильным;

3) в период кризиса и посткризисный период времени (2008—2011 гг.) очень высокая синхронность была выявлена между динамикой рынка ценных бумаг и реальным ВВП, коэффициент конкордации составил 0,75, что свидетельствует о наличии сильной процикличности между этими макроагрегатами в период восстановления экономики.

На рис. 3 представлены коэффициенты конкордации, определяющие процикличность кредитного рынка с рынком ценных бумаг, с валютным рынком и макроэкономическим уровнем развития экономики Украины.

Анализируя представленный графический материал, можно сделать следующие выводы:

1) процикличность кредитного рынка и уровня экономического роста, выраженного приростом реального ВВП, неравномерна по фазам финансового

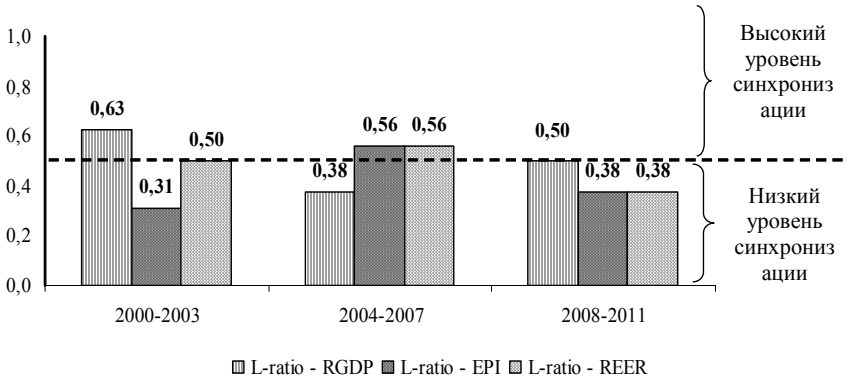

Рис. 3. Коэффициенты конкордации

Источник: собственная разработка.

цикла. В начале финансового цикла реальный прирост ВВП сопровождался адекватным расширением кредитования экономики, коэффициент конкордации составил 0,63. В дальнейшем расширение кредитования происходило на основе роста цен на финансовые активы и укрепления реального эффективного валютного курса (коэффициент конкордации составил 0,56). Связь же кредитного рынка с темпами прироста реальной экономики в этот период времени снижается, коэффициент конкордации составил всего лишь 0,38, что подтверждает предположение о формировании дисбалансов (разрывов) между кредитным рынком и реальным приростом в уровне экономического развития Украины. Кредитный рынок, рынок ценных бумаг находился на фазе роста в то время, когда макроэкономический уровень развития страны снижался, формируя условия для чрезмерного накопления кредитного риска, рыночного риска и риска ликвидности;

2) дюрация цикла рынка ценных бумаг меньше дюрации кредитного цикла, что нашло свое выражение в различной степени синхронности между ними. В начале и в конце кредитного цикла процикличность кредитного рынка и рынка ценных бумаг ниже среднего уровня. Максимальной согласованности в динамике эти рынки достигают в период кредитного бума и бума цен на финансовые активы (2005—2007 гг.).

ВЫВОДЫ

Проведенное исследование позволило выделить финансовый цикл в экономике Украины, который проявляется в быстром и устойчивом расширении объемов кредитования, повышении цен на активы, сменяемое в дальнейшем падением цен на активы и последующим кредитным сжатием и продуцированием финансовых стрессов для национальной экономики. В начале финансового цикла динамика кредитного рынка связана с адекватным улучшением фундаментальных условий экономического развития. На этом этапе кредитный рынок наилучшим образом синхронизируется с приростом реального ВВП. В дальнейшем накопленная ликвидность на финансовом рынке Украины стимулирует дальнейшее расширение кредитования и рост цен на финансовые активы в то время, когда фундаментальные условия экономики ухудшаются (замедляется темп прироста реального ВВП). На данном этапе кредитный рынок находится на одной фазе роста с рынком ценных бумаг: формируется дисбаланс между финансовым рынком и реальной экономикой. Укрепление национальной валюты стимулирует расширение кредитования в иностранной валюте. Финансовый рынок становится наиболее уязвимым к шокам: оттоку иностранного капитала, колебанию валютных курсов, изменению процентных ставок на ссудный капитал. Поэтому величина сокращений на финансовом рынке, по-видимому, находится в прямой зависимости от величины накопленных дисбалансов с реальным сектором экономики, от величины накопленной чрезмерной величины рисков, которые в момент кризиса проявляются как системные.

Результаты проведенного исследования формируют вектор дальнейших исследований, связанных с анализом изменения устойчивости финансового рынка на различных фазах экономического и финансового циклов, влияния на устойчивость финансового рынка Украины изменений в конъюнктуре на международных финансовых рынках, оценкой эффективности монетарной политики по соответствующим фазам циклов.

Литература:

1. Дзюблюк О. Розвиток банківського сектору в умовах деформації світового фінансового простору / О. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 10. — С. 76—83.

2. Любіч О. Фінансова стабільність та інструменти запобігання фінансовим кризам: міжнародний досвід і рекомендації для України / О. Любіч, В. Домрачев // Фінанси України. — 2011. — № 5. — С. 78—85.

3. Льовочкін С. Суперечності фінансової теорії і практики в контексті циклічності економічного розвитку / С. Льовочкін, В. Опарін, В. Федосов // Фінанси України. — 2011. — № 5. — С. 3—13.

4. Міщенко В. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору / В. Міщенко, Ф. Незнамова // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 1. — С. 4—9.

5. Міщенко С. Удосконалення монетарної політики та регулювання фінансових систем / С. Міщенко // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 5. — С. 21—27.

6. Міщенко В. Методологічні засади запровадження макропруденційного регулювання та нагляду / В. Міщенко, А. Крилова // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 3. — С. 12—15.

7. Радіонова І. Фінансова природа економічних коливань: зміст і моделювання / І. Родіонова // Фінанси України. — 2011. — № 3. — С. 19—34.

8. Borio C. Procyclicality of the financial system and financial stability: issues and policy options / C. Borio, C. Furfine & P. Lowe // BIS Working Papers. — 2001. — №1. — P. 1—57.

9. Borio C. Securing sustainable price stability: should credit come back from the wilderness? / C. Borio, P. Lowe // BIS Working Paper. — 2004. — №157. — 51 p.

10. Gerdesmeier, D. Asset price misalignments and the role of money and credit / D. Gerdesmeier, H. Reimers, B. Roffia // International Finance. — 2010. — Vol. 13. — № 3. — P. 377—407.

11. Srobona M. Toward Operationalizing Macroprudential Policies: When to Act? / M. Srobona, J. Benes, S. Iorgova, K. Lund-Jensen, Ch. Schmieder & T. Severo // Global financial stability report. — Washington, DC: International Monetary Fund, 2011. — P. 103—162.

12. Harding D. Dissecting the Cycle: A Methodological Investigation / D. Harding, A. Pagan // Journal of Monetary Economy. — Vol. 49. — № 2. — P. 365—381.

13. Claessens S. Financial Cycles: What? How? When? / S. Claessens, M. Kose, M. Terrones // IMF Working Paper. — 2011. — №11—76. — 40 p.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2012 р.

УДК 339.142:339.17

І. В. Височин,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємництва, докторант кафедри економіки підприємництва, Київський національний торговельно-економічний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СЕРВІСНО-ЛОГІСТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТОВАРООБОРОТОМ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

У статті обгрунтовано необхідність застосування комплексного підходу до управління товарообо-ротом як вихідним результативним показником функціонування сформованої системи продажів на підприємстві роздрібної торгівлі у взаємозв'язку з потоковими процесами. Доведено пріоритетність потоку споживачів у сервісно-логістичному управлінні товарообоpотом на підприємствах роздрібної торгівлі.

In the article the need to apply a comprehensive approach to the turnover management as the original effective indicator of sales system in the company formed by the retail trade in conjunction with the streaming process was grounded. The priority of stream of consumers at service-logistics management of retailers turnover was proven.

ВСТУП

У постіндустріальну епоху відбувається перехід від індустріальної економіки до сервісної, в якій підвищується роль сфери обігу і сфери послуг. Зазначене змінює підходи до організації процесів на підприємствах роздрібної торгівлі. Головний фактор успіху підприємства роздрібної торгівлі — здатність задовольняти потреби клієнта, бути клієнтоорієнтованим. Саме тому його стратегічна орієнтація повинна бути спрямована на споживача. Це означає, що останній перебуває в центрі уваги підприємства, яке повинно прагнути якнайкраще зрозуміти тенденцію розвитку системи клієнтських потреб. З іншого боку, підприємство певною мірою може впливати на поведінку споживача та споживчий ринок.

Розгляд загальної проблематики сервісноорієнтованого управління для підприємств роздрібної торгівлі вимагає ув'язки його концептуального бачення з механізмом і параметрами практичної реалізації, насамперед через процеси і процедури проектування системи продажів товарів та розробку стратегій і планів діяльності. У контексті цього постає проблема обгрунтування комплексного підходу до управління товарообоpотом як вихідним результативним показником функціонування сформованої системи продажів на підприємстві роздрібної торгівлі у взаємозв'язку з потоковими процесами.

Проблемам формування системи управління товарообоpотом присвячували свої наукові дослідження такі українські науковці, як О. Азарян, В. Апопій, Л. Балабанова, І. Бланк, Н. Власова, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, В. Марцин, І. Смолін, Н. Стасюк, Н. Ушакова, Л. Фролова тощо. Серед вчених та практикуючих фахівців країн СНД даною проблематикою займалися М. Абрютіна, Д. Баркан, Р. Валевич, В. Вертоградов, А. Гребнєв, Є. Карпова, П. Петров, А. Соломатін, С. Лебедєва та інші. Вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних засад управління товарообоpотом зробили такі зарубіжні вчені як Р. Варлі, Р. В. Джексон, Д. Джоббер, Дж. Ланкастер, М. Рафік, Г. А. Річ, Р. Л. Спіро, У. Дж. Стентон, Г. Стюарт, Р. Д. Хісрік та інші. Проте у їхніх роботах здебільшого увага приділялася двом функціям управління товарообоpотом — аналізу та плануванню.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Проведений конструктивно-критичний огляд ступеня розробленості питань управління товаро-

оборотом підприємства роздрібної торгівлі свідчіть про недостатню наукову увагу до його комплексного характеру. Сьогодні відбувається перегляд традиційних підходів до методології управління товарообоpотом з урахуванням сучасних вимог торговельного менеджменту, у зв'язку з чим виникає потреба в удосконаленні і поглибленні попередніх розробок науковців з урахуванням об'єктивних економічних процесів та набутого практичного досвіду. Таким чином, актуальною науковою задачею, вирішенню якої присвячена дана стаття, є розроблення основних методологічних положень сервісно-логістичного управління товарообоpотом на підприємствах роздрібної торгівлі.

Рис. 1. Концептуальне представлення процесно-потокового підходу до управління товарообоpотом підприємства роздрібної торгівлі

РЕЗУЛЬТАТИ

Представлення процесу управління продажами у взаємозв'язку з параметрами його результативності (обсяг товарообороту і прибутку) було здійснено американськими практикуючими фахівцями у сфері продажів Д.Ваврикою та Б.Трейлером. Вказані фахівці визначили, що сприйняття продажу як процесу виробництва і використання параметрів оцінки результативності процесу дозволяють підприємству значно підвищити обсяги продажів і збільшити їх передбачуваність, що досягається підвищенням продуктивності всього процесу продажів [1, с. 388].

Концептуальне представлення процесно-потокового підходу до управління товарообоpотом підприємства роздрібної торгівлі як однієї із функцій торговельного менеджменту відображено на рис. 1.

Товарообоpот як результат діяльності підприємства роздрібної торгівлі, грунтуючись на існуючій практиці обліку, являє собою одержані грошові кошти за реалізовані покупцям товари та документально підтверджені зобов'язання покупців про оплату відвантажених, але не оплачених товарів.

Послідовність дій з фізичного доведення товару до споживача і передачі права власності на товар конкретному покупцеві пов'язана зі здійсненням підприємством роздрібної торгівлі закупівельної діяльності та організацією торговельно-технологічного процесу, результатом чого є момент продажу товару і отримання обсягу товарообороту як вихідного результативного показника закінчення процесу.

Кінцева стадія торговельно-технологічного процесу — розрахунки покупця за товари — безпосередньо пов'язана з отриманням підприємством роздрібної торгівлі виручки від реалізації товарів (товарообороту). Проте зрозуміло, що його отриманню передував цілий ряд послідовно здійснюваних операцій із залученням ресурсної бази підприємства роздрібної торгівлі.

Практикуючі фахівці О.В. Бухаркова та К.Г. Горшкова визначають, що стратегія розвитку торговельного підприємства, як правило, базується на формулі [2, с. 292]:

$$TO = K + AC \qquad (1),$$

де ТО — обсяг товарообороту;
К — кількість клієнтів;
АС — асортимент.

Якщо виходити з даної формули, то на підприємстві роздрібної торгівлі для забезпечення більшої результативності процесу продажів пріоритетна роль має відводитися потокам споживачів та товарів.

Без сумніву, важливими об'єктами управління в комплексі господарської діяльності підприємства роздрібної торгівлі є товарні потоки, які формують матеріальну (виробничу) підсистему логістики торговельного підприємства. Проте, на нашу думку, більшу практичну цінність в ринковоорієнтованому управлінні товарообоpотом підприємств роздрібної торгівлі має відведення пріоритетної ролі потокам споживачів.

На сучасному українському ринку докорінним чином трансформуються відносини в ланцюгах поставок: значна частка ринкової влади поступово переходить від постачальників, що панували впродовж 1990-х років, до роздрібних продавців. У свою чергу, майбутнє роздрібної торгівлі експерти пов'язують з переходом влади до споживачів та масштабним розвитком виробниками мереж фірмових магазинів і електронної торгівлі, що змінить співвідношення ринкових сил [3; 4].

В основі сучасної економіки лежить принцип, що вартість створюється в свідомості споживачів. Сприйняття споживачів стає об'єктивною реальністю, якщо підприємство зможе використати його в процесі формування споживчого досвіду. Тому неможливо переоцінити значимість ролі споживачів у діяльності будь-якого підприємства, особливо підприємства роздрібної торгівлі.

Модель сервісного менеджменту клієнтоорієнтованого підприємства поєднує головні підсистеми —

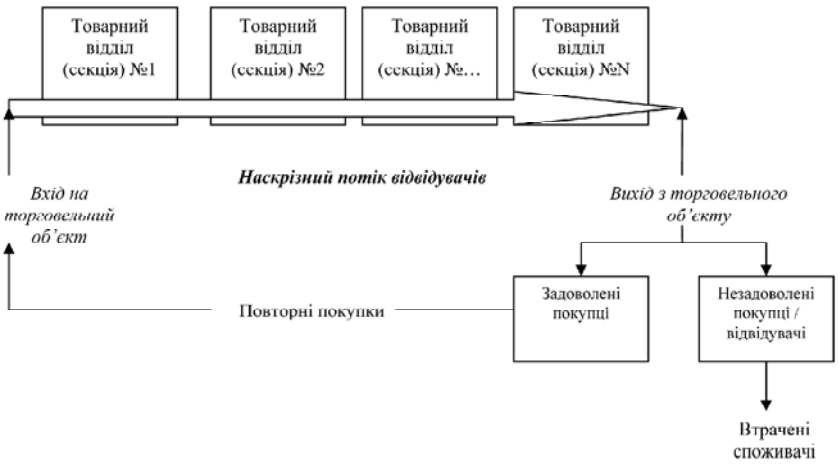

Рис. 2. Логістичний підхід до управління потоками споживачів на рівні підприємства роздрібної торгівлі

Таблиця 1. Параметри потоку споживачів підприємства роздрібної торгівлі як логістичного потоку

Параметри	Характеристика
Характер утворення	Стохастичний
Комплектування	Поділ на групи
Напрям руху	Кільцеподібний характер – споживачі націлені на послідовне відвідування ряду товарних відділів (секцій) і в результаті повернення до вихідного пункту
Пункти руху	Вхідний – вхід до торговельного об'єкта, проміжні – товарні відділи (секції), вихідний – вихід з торговельного об'єкта
Швидкість руху	Залежить від наявності «якорів» та черг
Час руху	Обмежується графіком роботи торговельного об'єкта
Інтенсивність руху	Визначається місцезнаходженням торговельного об'єкта, днем тижня
Характер регулювання	Здебільшого непрямий та може бути явним (визначається розташуванням торговельного об'єкта, яке спонукає проходити повз, та його привабливим зовнішнім виглядом, який змушує зупинитися) і неявним
Можливість виміру	Кількість відвідувачів Кількість покупців Середня вартість однієї покупки (середній чек)

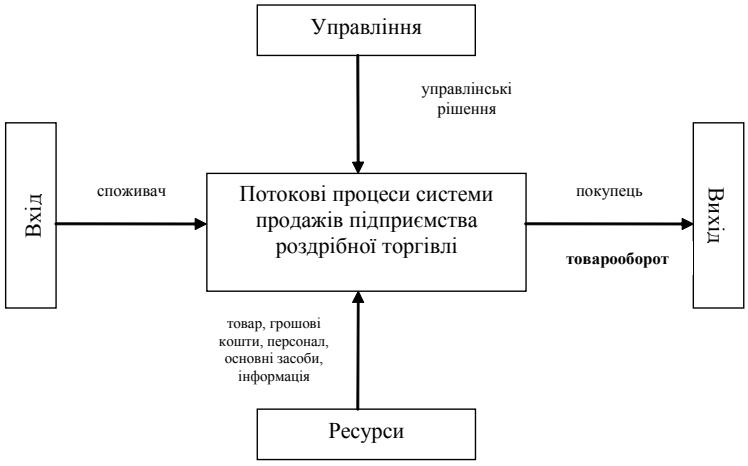

Рис. 3. Концептуальна модель системи продажів підприємства роздрібної торгівлі

місію підприємства, концепцію послуги, сервіс-комунікації та безпосередньо систему надання послуг, у центрі моделі стоїть клієнт і його потреби, що й визначає сутність клієнтоорієнтованості сервісного управління.

Сучасна парадигма клієнтоорієнтованих продажів грунтується на понятті "покупка", що видозмінює місію торговельного персоналу і основні задачі, які стоять перед ним. Для досягнення максимального результату (максимальних обсягів товарообороту) потрібно не продавати, а допомогти купити.

Суттєвий внесок у розвиток теоретико-методологічних і практичних засад організації та управління клієнтоорієнтованими продажами зробили такі зарубіжні дослідники, як Б. Берман та Дж. Р. Еванс, М.Т. Мак Галлі, А. Дейан, Д. Аткінсон, Р.А. Шнаппауф, П. Вінкельманн, Р. Спіро, У. Стентон, Г. Річ, Д. Джоббер, Дж. Ланкастер, Р. Варлі, М. Рафік, Г.Дж. Фрідман, Д. Вавріка, Б. Трейлер, Г.Р. Гонзалез, Д.К. Ноффман, Т.Н. Інграм, Е.Ж. Лежен, Дж. С. Болес, М.К. Брейді, Т.Дж. Браун, Т.Б. Флаерті, Т. Ямагучі тощо. Серед російських дослідників слід виокремити напрацювання К.А. Бакшта, В. Вертоградова, С.В. Іванової, Т.С. Овсяннікової.

О.М. Пронішин, висуваючи тезу про те, що ринком правлять покупці, розглядає продажі як суму довіри та цінності. Тільки маючи довіру до товару, продавця і підприємства, покупець усвідомлює цінність майбутньої угоди, і, якщо ця цінність виправдовує (а краще перевершує) очікування покупця, продаж відбудеться. Важливість сприйняття покупцем цінності продажу є настільки значною, що О.М. Пронішин говорить про новий підхід до сегментації споживачів — за типом запитуваної цінності [5, с. 145—147].

На нашу думку, структуризація потокових процесів в управлінні товарообоpотом на підприємстві роздрібної торгівлі передбачає виокремлення таких видів потоків: споживачів, матеріальні (товарні), фінансові (потоки платежів), сервісні, інформаційні; кадрові.

Виходячи з цього, функціональну роль по відношенню до управління товарообоpотом підприємства роздрібної торгівлі відіграватимуть наступні взаємопов'язані елементи:

1) управління потоками споживачів;
2) управління товарними потоками (товарним забезпеченням та товарними запасами);
3) управління потоками платежів (на стадії придбання товарів у постачальників та на стадії продажу товарів покупцям);
4) управління сервісними потоками;
5) управління інформаційними потоками;
6) управління кадровими потоками.

Отже, методологічну основу обгрунтування процесно-потокового підходу в управлінні товарообоpотом підприємства роздрібної торгівлі становить логістичний підхід, який за своїм предметним змістом найбільш близький до процесів доведення товарів до споживачів, а за цільовою орієнтацією практичного використання — до маркетингового підходу, пов'язаного з орієнтацію на задоволення потреб споживачів.

Грунтовне дослідження теоретико-методологічних засад та практичних аспектів логістичного управління торговельним підприємством було проведено Л.В. Фроловою, яка кожний потоковий процес при логістизації розглядає у просторово-часовій послідовності дій, спрямованих на розвиток і перехід до якісно нового стану логістичного потоку підприємства [6, с. 11]. На її думку, системний підхід до логістичного управління передбачає комплексний розгляд взаємодії основних складових логістичного потоку як сукупності елементів і підсистем, що забезпечують емерджентні, цілісні властивості і параметри функціонування підприємства як логістичної системи (закупівля, транспортування, виробництво, складування, зберігання, внутрішнє переміщення товарів, їх реалізація та післяпродажний сервіс, організація розрахунків, обліку і контролю грошових потоків) [6, с. 14].

У теперішній час логістичний підхід вийшов за межі інтеграції зусиль по фізичному переміщенню товарів і розглядається фахівцями як перспективний напрямок створення технологій, здатних забезпечити необхідний рівень інтеграції управлінських рішень і дій, сформувати конкурентні переваги підприємства. Разом з тим, впровадження логістичного підходу в сфері роздрібної торгівлі вимагає розвитку його методології і методики реалізації з урахуванням особливостей даного виду економічної діяльності.

З точки зору процесно-потокового підходу, управління товарообоpотом підприємства роздрібної торгівлі — це комплекс рішень і дій щодо гармонізації і інтеграції потоку споживачів та товарного, фінансового, сервісного, інформаційного, кадрового потоків, спрямований на досягнення запланованих обсягів і структури товарообо-

роту підприємства роздрібної торгівлі та забезпечення його зростаючої динаміки при раціональних витратах на організацію відповідних потокових процесів.

Природно-історичний характер виокремлення сервісної логістики та її становлення розкрили новий пласт невивчених питань, що виявив можливість використання функціонально-логістичного підходу в якості методологічної основи дослідження потоків покупців. Людські потоки у вигляді потенційних споживачів виникають у зв'язку з тим, що природні ресурси, а також багато послуг (з розвитком дистанційного обслуговування їх кількість зменшується) не можуть передаватися на відстань [7, с. 240]. Отже, споживання торговельних послуг вимагає пересування споживачів цих послуг до їх продуцентів — підприємств роздрібної торгівлі.

Методологія сервісної логістики на сучасному етапі ще не має відповідного теоретичного і, особливо, термінологічного забезпечення. У переважній більшості наявних досліджень сервісна логістика ототожнюється науковцями з сукупністю послуг в сфері управління економічними потоками. І лише деякі публікації присвячені сервісній логістиці як концепції управління людськими і супутніми ресурсними потоками, зокрема [7; 8].

Управління потоками споживачів на підприємстві роздрібної торгівлі вимагає логістизації з огляду на наступні аспекти:

— інтеграція з потоками товарів, розрахунків, інформації, сервісних послуг, працівників;

— широкий діапазон параметрів і характеристик, які описують потік споживачів (параметри — напрям, швидкість, час, інтенсивність руху тощо; характеристики — стать, вік, рівень доходів, мотивація до здійснення покупки тощо);

— доцільність покращення окремих параметрів і характеристик, властивих потоку споживачів;

— властивість потоку споживачів реагувати на впливи суб'єктів управління;

— необхідність моніторингу руху споживачів.

З огляду на зазначене надзвичайно актуальною науковою задачею вбачаємо розроблення методології логістики взаємовідносин з покупцями підприємства роздрібної торгівлі, яка має інтегрувати потоки покупців та супутні їм потоки, необхідні для обслуговування та самообслуговування покупців. Мета логістики взаємовідносин із покупцями полягає у задоволенні потреб покупців краще, ніж це можуть зробити конкуренти, що забезпечить утримання наявних покупців та залучення нових (рис. 2).

З метою доведення правомірності розгляду потоку споживачів підприємства роздрібної торгівлі як логістичного потоку у табл. 1 узагальнені його параметри.

Відносини зі споживачами являють собою результат поєднання двох або більше незалежних процесів і взаємодії груп людей. Два процеси, завжди присутні в будь-яких відносинах із споживачами, — це процес продажу, здійснюваний постачальником (підприємство роздрібної торгівлі), та процес покупки, здійснюваний покупцем (кінцевий споживач). На відміну від виробництва, в умовах якого весь виробничий процес знаходиться під повним контролем виробника, служба продажів має постійно пристосовуватися до потреб потенційного покупця, що є визначальною ідеєю маркетингового підходу до управління товарообороотом підприємства торгівлі.

Розглядаючи ресурси покупця за складовими: матеріальні (грошові), фізичні і часові, інформаційні та інтелектуальні, — Д.В. Рогожин [9] акцентує увагу на економії основних фізичних і психологічних можливостей людини, задіяних при прийнятті рішення про покупку товару, задля максимально повної капіталізації матеріального ресурсу споживача (готівкові кошти, кредитні і дебетові картки, чеки, гроші на банківських рахунках), результатом чого є його обмін на необхідні споживачеві товари. Звідси витікає необхідність взаємоув'язаного розгляду управління товарообороотом з концептуальними засадами організації системи продажів на підприємстві роздрібної торгівлі.

На нашу думку, сервісно-логістичний підхід до управління товарообороотом підприємства роздрібної торгівлі слід покласти в основу розробки відповідної системи продажів орієнтованого на ринок підприємства, яку концептуально представимо у вигляді рис. 3.

ВИСНОВКИ

Отже, сукупність задіяних на вході системи ресурсів внаслідок взаємодії продукує на виході результативний показник — товарообороот. Звідси рівень торговельного обслуговування споживачів безпосередньо впливає на ринкову частку підприємства роздрібної торгівлі, на її загальні витрати і, в кінцевому підсумку, на рентабельність діяльності, визначаючи не тільки лояльність наявних споживачів, але й кількість потенційних споживачів, які стануть фактичними покупцями.

Література:

1. Ваврика Д. Формализованная процедура продажи и параметры результативности в торговой организации / Д. Ваврика, Б. Трэйлер // Управление продажами. — 2006. — №06(31). — С. 388—408.

2. Бухаркова О.В. Моделирование успеха. Корпоративные стандарты работы с клиентами как инструмент повышения эффективности работы отдела продаж / О.В. Бухаркова, Е.Г. Горшкова // Управление продажами. — 2008. — №05(42). — С. 292—305.

3. Ритейл 2020: Вся власть — покупателю (Часть 1) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.allretail.com.ua/analytics/articles/25118

4. Купцов А.С. Тенденции развития розничной торговли: переход к рынку покупателя / А.С. Купцов // Маркетинговое управление в коммерции и логистике. Научная сессия профессорско-преподавательского состава, научных сотрудников и аспирантов по итогам НИР 2009. Март-апрель 2010 года. Факультет коммерции и маркетинга: Сборник докладов в двух частях / Под ред. И.Д. Афанасенко. Ч. II. — СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2009. — С. 138—142.

5. Пронишин А.М. Концепция ценности: новые стратегии продаж / А.М. Пронишин // Управление продажами. — 2009. — №03 (46). — С. 144—149.

6. Фролова Л.В. Логістичне управління торговельним підприємством: теорія та методологія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.07.05 "Економіка торгівлі та послуг" / Л.В. Фролова. — Донецьк, 2005. — 38 с.

7. Скоробогатова Т. Естественно-исторический характер выделения сервисной логистики как концепции управления человеческими и сопутствующими потоками / Т. Скоробогатова // РИСК. — 2010. — №3. — С. 240—243.

8. Скоробогатова Т. Сервисная логистика: терминологическое поле и реалии / Т. Скоробогатова // РИСК. — 2008. — №2. — С. 32—34.

9. Рогожин Д.В. Стратегия капитализации материального ресурса потребителя. Сфера торговли и услуг / Д.В. Рогожин // Вестник РГТЭУ. — 2010. — № 7—8(I). — С. 104—110.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2012 р.

УДК 657.922

Л. І. Бабій,
к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку,
КНЕУ ім. В. Гетьмана

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ БЕЗНАДІЙНОЇ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

Розглянуто особливості вдосконалення обліку безнадійної дебіторської заборгованості, обґрунтовано необхідність розрахунку резерву сумнівних боргів.

The features improve accounting bad debts, the necessity of calculating the allowance for doubtful debts.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, резерв сумнівних боргів, розрахунки, безнадійна заборгованість, облік.

ВСТУП

У процесі фінансово-господарської діяльності у підприємства постійно виникає потреба в проведенні розрахунків зі своїми контрагентами. Відвантажуючи виготовлену продукцію, підприємство, як правило, не отримує оплату одразу, тобто відбувається кредитування покупця. Таким чином, протягом періоду від моменту відвантаження продукції до моменту надходження платежу засоби підприємства знаходяться у вигляді дебіторської заборгованості. Дебіторська заборгованість істотно погіршує фінансовий стан підприємства, вона є іммобілізацією грошових засобів, відверненням їх з господарського обороту, що приводить до зниження темпів виробництва і результативних показників діяльності підприємства, оскільки прострочена дебіторська заборгованість, по якій закінчився термін позовної давності, підлягає віднесенню на збитки підприємства.

Дослідженням проблем організації обліку розрахунків з дебіторами у різні роки займалися такі вітчизняні науковці, як М.Д. Білик, Ф.Ф. Бутинець, І. Буфатина, Б.І. Валуєв, С.Ф. Голов, В.І. Єфіменко, В.М. Костюченко, М.В. Кужельний, Ю.Я. Литвин, О.В. Лишиленко, В.Г. Лінник, В.Я. Плаксієнко, В.В. Сопко, К.С. Сурніна, Н.М. Ткаченко, Т.С. Єдинак, Е.Є. Хендріксен, М.Ф. Ван Бред та багато інших.

Одним із ймовірних шляхів зміцнення фінансового стану підприємств є контроль за фактичним станом його розрахунків, динамікою дебіторської заборгованості, виявлення фактів навмисного спотворення облікових даних суб'єктами господарських зв'язків. Таким чином, важливого значення набувають питання законності розрахунково-обмінних операцій, їх доцільності, документальної обґрунтованості та правильності відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності безнадійної дебіторської заборгованості.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета статті — виявлення нагальних проблем, пов'язаних з обліком розрахунків із дебіторами, обґрунтування перспектив розвитку бухгалтерського обліку та аналізу безнадійної дебіторської заборгованості, розробка методичних підходів і складання практичних рекомендацій щодо вдосконалення існуючих методик обліку та аналізу безнадійної дебіторської заборгованості.

РЕЗУЛЬТАТИ

Дебіторська заборгованість як складова фінансової звітності має визнаватися і відображатися у звітності в сумі, яка визначається з урахуванням оцінки дебіторської заборгованості в поточному обліку.

У зарубіжній системі обліку дебіторська заборгованість по рахунках оцінюється та відображається за чистою вартістю реалізації, тобто у сумі грошей, які реально можна отримати в результаті її погашення [5]. Для визначення чистої вартості реалізації необхідно оцінити чисту суму коштів, яку очікується отримати в результаті погашення дебіторської заборгованості по рахункам. Як правило, чиста вартість реалізації відрізняється від юридично належної величини до сплати. В США, наприклад, вона обчислюється шляхом сумування всієї дебіторської заборгованості за вирахуванням знижки та безнадійної дебіторської заборгованості. У зв'язку з

принципом обачності проводяться два типи корегування:

— оцінюється та обліковується безнадійна дебіторська заборгованість;

— оцінюються можливі повернення товарів та враховуються раніше надані знижки.

Отже, лише чітко усвідомивши сутність дебіторської заборгованості, порядок її виникнення, доповнивши критерії її класифікації, можна буде більш правильно та ефективно нею управляти.

Недоліком в обліку безнадійної дебіторської заборгованості, є а саме, не проводиться розрахунок резерву сумнівних боргів. Тому один з методів удосконалення обліку безнадійної дебіторської заборгованості полягає в проведенні розрахунку резерву сумнівних боргів.

Отже, безнадійна дебіторська заборгованість — це така поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість у її неповерненні боржником або позовний строк якої минув.

Відповідно до Розділу І Податкового Кодексу[3] підпункту 14.1.11., безнадійна заборгованість — заборгованість, що відповідає одній з таких ознак:

а) заборгованість за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності;

б) прострочена заборгованість, що не погашена внаслідок недостатності майна фізичної особи, за умови, що дії кредитора, спрямовані на примусове стягнення майна боржника, не призвели до повного погашення заборгованості;

в) заборгованість, що не погашена внаслідок недостатності майна суб'єктів господарювання, оголошених банкрутами у встановленому законом порядку або знятих з реєстрації як суб'єкти господарювання у зв'язку з їх ліквідацією;

г) заборгованість, що не погашена внаслідок недостатності коштів, отриманих від продажу на відкритих аукціонах (публічних торгах) та в інший спосіб, передбачений умовами договору застави, майна позичальника, переданого у заставу як забезпечення зазначеної заборгованості за умови, що інші юридичні дії кредитора щодо примусового стягнення іншого майна позичальника не призвели до погашення заборгованості в повному обсязі;

г) заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку з дією обставин непереборної сили, стихійного лиха (форс-мажорних обставин), підтверджених у порядку, передбаченому законодавством;

д) прострочена заборгованість померлих фізичних осіб, а також осіб, які у судовому порядку визнані безвісно відсутніми, недієздатними або оголошені померлими, а також прострочена заборгованість фізичних осіб, засуджених до позбавлення волі.

Виходячи із норми підпункту 138.10.6, поняття резерву сумнівних боргів для бухгалтерського обліку відрізняється від резерву сумнівних боргів для податкового обліку. З метою податкового обліку, можна віднести до складу витрат лише ту частину резерву сумнівних боргів, яка відповідає поняттю безнадійної дебіторської заборгованості із підпункту 14.1.11 ПКУ.

Відповідно до П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість"[2], за поточною дебіторською заборгованістю за продукцією передбачено створювати резерв сумнівних боргів як частину загальної суми такої заборгованості, щодо якої існує невпевненість у її погашенні боржниками. Створюючи резерв сумнівних боргів, бухгалтер дотримується принципу обачності, згідно з яким потрібно запобігати завищенню оцінки активів і доходів підприємства.

Відповідно до Інструкції №291, якою регламентується застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку, створення резерву сумнівних боргів передбачається відображати на рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів". По кредиту рахунка 38 відображається створення резерву сумнівних боргів та кореспонденція з рахунками обліку витрат. По дебету — списання сумнівної заборгованості в кореспонденції з рахунками дебіторської заборгованості або зменшення нарахованих резервів в кореспонденції з рахунками обліку доходів.

Аналітичний облік на рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів" можна вести в розрізі боржників або по термінах непогашеної дебіторської заборгованості. Рахунок 38 є регульованим до рахунка обліку дебіторської заборгованості (за аналогією обліку нарахування зносу). Завдяки цьому рахунку можна визначити чисту реалізаційну вартість дебіторської заборгованості.

Для удосконалення організації обліку дебіторської заборгованості доцільно використовувати розрахунковий метод резерву сумнівних боргів (метод застосування коефіцієнта сумнівності). Він передбачає, по-перше, проведення певних розрахунків; по-друге, інформаційної бази про стан розрахунків за кілька минулих періодів. До того ж номенклатура дебіторської заборгованості не впливає на можливість використання цього методу, адже створювати резерв сумнівних боргів таким методом можна за будь-якої кількості дебіторів — від 1 до 10 тисяч. Суть цього методу полягає в тому, що під час його застосування величина резерву сумнівних боргів розраховується шляхом множення суми залишку дебіторської заборгованості на початок періоду на коефіцієнт сумнівності, який підприємству необхідно буде розраховувати.

На сьогодні П(с)БО 10 "Дебіторська заборгованість" передбачає використання одного із способів розрахунку коефіцієнта сумнівності, а саме:

— визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході;

— класифікація дебіторської заборгованості за строками непогашення;

— визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3—5 років [4].

Оптимальний спосіб визначення коефіцієнта сумнівності слід розраховувати на основі класифікації дебіторської заборгованості за строками непогашення. Для використання цього способу розрахунку резерву підприємству, насамперед, слід провести класифікацію дебіторської заборгованості за строками її непогашення. Період непогашення підприємство може обирати самостійно. Пропонуємо керуватися наступними вимогами, що пред'являються до підприємств під час складання фінансової звітності. Так, у розділі "Дебіторська заборгованість" Приміток до річної фінансової звітності пропонується "розшифрувати" суми дебіторської заборгованості зі строком непогашення до 1 місяців, від 1 до 3місяців, від 3 до 12 місяців. Отже, уся дебіторська заборгованість , яка є у підприємства на певну дату, буде поділена на такі групи: зі строком непогашення до 3 місяців (група1), від 3 до 6 (група 2), від 6 до 12 місяців (група 3). За кожною з таких груп підприємство має зробити вибірку за період спостереження, який підприємство обере самостійно. Для цього необхідно зафіксувати сальдо дебіторської заборгованості відповідної групи на певну дату і визначити, яку частину таких заборгованостей згодом було визнано безнадійною. Після цього слід виконувати розрахунок коефіцієнта сумнівності (К) для кожної з груп. Для цього використовують формулу:

$$K = \Sigma Бз : \Sigma Дз,$$

де *Бз* — безнадійна дебіторська заборгованість відповідної групи у складі дебіторської заборгованості цієї групи на дату балансу в обраному для спостереження періоді;

Дз — дебіторська заборгованість відповідної групи на дату балансу в обраному для спостереження періоді.

У разі застосування цього способу розрахунку резерву його величина на дату балансу має дорівнювати величині сумнівних боргів на ту саму дату. Тобто проводки в бухгалтерському обліку повинні виконуватися залежно від початкового сальдо рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів":

— Д-т 944 К-т 38 — на суму резерву, якої бракує;

— Д-т 944 К-т 38 "сторно" — якщо виявиться, що обліковано зайву суму резерву (на суму необхідного зменшення).

Перед тим, як впровадити використання данного методу створення резерву сумнівних боргів, необхідно внести відповідні зміни до Наказу про облікову політику підприємства. Зміна в обліковій політиці в цьому разі буде обгрунтована, адже нові положення облікової політики забезпечать достовірне відображення операцій, що стосуються дебіторської заборгованості у фінансовій звітності підприємства.

Отже, у балансі відображається первісна та чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги та резерв сумнівних боргів. У підсумок балансу включається чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги, яка визначається як різниця між первісною вартістю дебіторської заборгованості та резервом сумнівних боргів:

Чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги	=	Первісна вартість дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги	–	Резерв сумнівних боргів

Величина резерву сумнівних боргів визначається, виходячи з: платоспроможності окремих дебіторів або на основі класифікації дебіторської заборгованості.

Слід зазначити, що наведена класифікація дебіторської заборгованості за термінами непогашення не обов'язково повинна бути такою детальною. Підприємство саме визначає, за якими термінами непогашення воно буде класифікувати дебіторську заборгованість, виходячи із конкретної ситуації, що склалася на підприємстві П(С)БО 10[1] на сьогодні нічого не говорить про визначення періодів непогашення, за якими повинна проводитися ця класифікація.

Розрахована сума резерву сумнівних боргів включається до відповідної статті балансу і одночасно до статті "Інші операційні витрати" Звіту про фінансові результати.

Списання дебіторської заборгованості. За всіма видами дебіторської заборгованості, заборгованість, що визнана безнадійною, повинна бути виключена із активів балансу і списана:

— дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги списується за рахунок резерву сумнівних боргів, що не впливає на фінансові результати;

— інші види дебіторської заборгованості, яка визнана безнадійною, списуються безпосередньо на витрати у тому періоді, коли заборгованість була визнана безнадійною (стаття "Інші операційні витрати" Звіту про фінансові результати).

Якщо сума безнадійної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги перевищує суму резерву сумнівних боргів, то різниця списується безпосередньо на витрати періоду:

Дебет 944 "Сумнівні та безнадійні борги".

Кредит 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками".

Розкриття інформації щодо дебіторської заборгованості у Примітках до фінансової звітності. У Примітках до фінансової звітності повинна розкриватись така інформація щодо дебіторської заборгованості:

1) перелік дебіторів і сума довгострокової дебіторської заборгованості;

2) перелік дебіторів і сума дебіторської заборгованості пов'язаних сторін, з виділенням внутрішньогрупового сальдо дебіторської заборгованості;

3) склад і сума статті Балансу "Інша дебіторська заборгованість";

4) метод визначення величини резерву сумнівних боргів;

5) сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі її класифікації за строками непогашення.

Основним недоліком обліку поточної дебіторської заборгованості є відсутність резерву сумнівних боргів.

ВИСНОВКИ

Дебіторська заборгованість значно впливає на фінансовий стан підприємства, особливо в нинішній час, коли гостро постає проблема неплатежів за отриманні товари, роботи, послуги. Тому облік дебіторської заборгованості є просто необхідним, перш за все, для забезпечення гарантіями користувачів фінансової звітності щодо достовірності і законності інформації про неї.

Під час порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду обліку дебіторської заборгованості було встановлено, що явних розбіжностей немає.

Основоположною відмінністю є відсутність у міжнародній практиці єдиного стандарту, який регламентував би порядок обліку дебіторської заборгованості. Також відмінна риса була виявлена у порядку визнання, адже в закордонній практиці даний процес більш ускладнений, що пов'язано з наявною у практиці гнучкою системою знижок. Характерна відмінність у порядку оцінки дебіторської заборгованості на дату балансу, а саме в розрахунку чистої вартості реалізації, адже за кордоном з суми поточної дебіторської заборгованості, крім суми резерву сумнівних боргів, повинні бути вирахувані вартість повернених товарів, надані знижки.

Основоположним фактором, який впливає на процес управління дебіторською заборгованістю, є нормативна база, яка регламентує як облік, так і аудит. Дослідження показало, що законотворці не сприяють тому, щоб допомогти обліковцю найефективніше налагодити обліковий процес, тобто вони жодним чином не стимулюють бухгалтерів, створюючи сприятливі умови. Це стосується і регулювання договірних відносин, а найголовніше — процесу створення резерву сумнівних боргів під дебіторську заборгованість.

Література:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 "Баланс": Наказ Міністерства фінансів України від 31.03.99 р. № 87 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=z0396-99

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість": Наказ Міністерства фінансів України від 08.10.99 р. № 237 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi bin/laws/main.cgi?nreg=z0725-99

3. Податковий кодекс України від 02.12.2010р. № 2755-IV: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sta.gov.ua/doccatalog/document?id=300559

4. Зубрицька, І. Резерв сумнівних боргів — як його показати в балансі / І.Зубрицька // Дебет-Кредит. — 2009. — № 4. — С. 12—17.

5. Матицина, Н. Основні засади регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю / Н.Матицина // Бухгалтерський облік і аудит. — 2009. — № 12. — С. 12—18.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2012 р.

УДК 334.732

М. П. Гриценко,
к. е. н., доцент кафедри фінансів і кредиту,
Бердянський державний педагогічний університет

ЕКОНОМІЧНО-ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ У КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНІЙ ГАЛУЗІ

У статті розглядаються питання створення обслуговуючих кооперативів у курортно-рекреаційній галузі з метою зменшення вартості послуг.

In the article the questions of creation of attendant cooperative stores are examined in resort — to recreational industry with the aim of reduction to the cost of services.

Ключові слова: обслуговуючий кооператив, витрати, фінансовий механізм.
Key words: servise cooperative store, expences, financial mechanism.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПИТАННЯ

Україна є однієї з небагатьох країн світу, яка має великі можливості для розвитку курортно-рекреаційної сфери. В останні роки відбуваються певні кроки в цьому напрямі. Починаючи з 2000 року, в Україні спостерігається прискорений розвиток індустрії відпочинку і туризму — збільшується кількість господарюючих суб'єктів, що займаються наданням санаторних і курортно-рекреаційних послуг, розвивається інфраструктура галузі, і тому подібне. Проте розвиток галузі значною мірою гальмуватися різким збільшенням вартості послуг, що надаються. Тому пошук шляхів зниження вартості послуг, що надаються підприємствами курортної-оздоровчої сфери в Україні є важливим і актуальним .

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є обгрунтування можливого зниження вартості послуг, що надаються підприємствами санаторної і курортної-рекреаційної сфери шляхом створення обслуговуючих кооперативів.

ЗМІСТ РОБОТИ

Одній з найбільш істотних проблем що гальмують розвиток курортно-рекреаційної сфери, є висока вартість послуг. За останні роки вартість одного ліжко-дня зросла на 70—100 %. Значною мірою це зумовлено збільшенням вартості продуктів харчування і сільськогосподарської продукції, що купується санаторіями, будинками відпочинку, пансіонатами для організації харчування відпочиваючих.

У структурі собівартості 1 ліжко-дня вартість харчування складає 40—55%. Не дивлячись на збільшення інших статей витрат (заробітна плата персоналу, комунальні послуги), саме вартість харчування вирішальною мірою визначає величину сумарних витрат підприємств курортної сфери.

Існують різні підходи до вирішення цієї проблеми. Деякі науковці і практики бачать вирішення проблеми в створенні спеціалізованих торгівельно-закупівельних підприємств типу "Курортторг", інші — в створенні курортно-рекреаційних кластерів, що об'єднують на принципах кооперації санаторно-курортні і торговельні підприємства, треті пропонують створення спеціалізованих структур кожним закладом курортно-рекреаційної сфери.

Не зменшуючи достоїнств кожного з підходів, слід зазначити один загальний істотний недолік. У кожному випадку діяльність торговельних структур зав'язана на отримання прибутку. А це в кінцевому випадку веде до збільшення вартості продукції, що поставляється ними.

Для того, щоб цього не відбувалося, існує можливість вирішення даної проблеми шляхом створення спеціалізованих торговельно-закупівельних підприємств, які функціонують на принципах обслуговуючого кооперативу.

Обслуговуючий кооператив — це специфічний вид підприємства, який орієнтований не на отримання прибутку, а на якнайповніше задоволення економічних потреб своїх членів, які одночасно є клієнтами і власниками свого підприємства. Такий кооператив (колективне підприємство, асоціація) створений підприємствами курортно-рекреаційної сфери займеться постачанням продуктами харчування і сільськогосподарської продукції.

Мета створення кооперативу — поліпшення забезпечення підприємств курортно-рекреаційної сфери продуктами харчування і сільськогосподарською продукцією за цінами підприємств переробної галузі і безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції. Таким чином, з ланцюжка, що пов'язує виробників продуктів харчування і підприємства курортної сфери, усуваються посередники і перекупники. Завдяки цьому досягається значне зниження рівня цін на більшість продуктів харчування і сільськогосподарських продуктів.

Обслуговуючі кооперативи — справа не нова. Перші обслуговуючі кооперативи були створені в Західній Європі і США в кінці 19 століття. У багатьох країнах з розвинутою ринковою економікою значного поширення набули сервісні, постачальницькі, заготівельно-збутові, багатофункціональні кооперативи.

Як господарюючий суб'єкт будь-яке кооперативне підприємство, що діє на ринку та конкурує з іншими суб'єктами господарської діяльності, є, по суті, комерційною структурою. Проте обслуговуючі кооперативи принципово відрізняються від решти видів підприємництва.

Ці відмінності закладені в меті діяльності кооперативу, у стосунках між кооперативним підприємством і його власниками, у системі управління та механізмі розподілу вигод (прибутку або чистої економії). Крім того, обслуговуючі кооперативи націлені у своїй діяльності на обслуговування, як правило, тільки своїх членів. Але в той самий час обслуговуючі кооперативи можуть надавати послуги іншим особам, які не є учасниками кооперативу, і отримувати від цієї діяльності доходи. У той самий час, якщо створюється організація для надання послуг іншим особам, які не є її учасниками, то така діяльність не вважається кооперативною, а класифікується як колективне підприємництво.

Відповідно до класичних принципів кооперації господарська діяльність обслуговуючих кооперативів повинна спрямовуватися не на отримання прибутку, а на задоволення потреб своїх членів, що вимагає відповідного вдосконалення використовуваних виробничих потужностей і системи маркетингової інфраструктури кооперативу.

Доходи обслуговуючого кооперативу, отримані ним за результатами діяльності в кінці року, підлягають розподілу між його членами. На практиці ці кошти розподіляються між учасниками пропорційно до їхньої участі в господарській діяльності як кооперативні виплати у вигляді знижок до ціни постачання чи послуг кооперативу або надбавок до реалізаційних цін на продукцію, а також пасивних доходів членів і відрахувань до цільових фондів кооперативу.

Як наслідок, прибуток (остаточний результат) обслуговуючого кооперативу, який отримується ним у кінці року, завжди дорівнюватиме нулю. Для того, щоб отримати цей заздалегідь визначений результат, закупівельні ціни на продукцію і ціни продажу на засоби виробництва, техніку й послуги мають дорівнювати собівартості, зафіксованій кооперативом у процесі свого функціонування протягом року. Отже, головна мета діяльності будь-якого виду обслуговуючих кооперативів ніколи не націлена на отримання прибутку, а полягає в збільшенні доходів (зменшенні витрат) своїх членів шляхом надання їм послуг за собівартістю. Ця особливість є основною відмінною рисою кооперативного (обслуговуючого) підприємства від підприємницької організації, для якої головна мета — одержання прибутку для її власників.

Обслуговуючі кооперативи (далі — кооперативи) створюються та функціонують на основі Закону України "Про кооперацію" від 10 липня 2003 року № 1087-IV.

Загальні умови створення кооперативу:

— кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах;

— засновниками кооперативу можуть бути громадяни України та юридичні особи, зареєстровані в Україні;

— рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами;

— кількість членів кооперативу не може бути меншою ніж три особи.

Для забезпечення створення кооперативу необхідно здійснити комплекс заходів на регіональному рівні:

— розробити регіональну програму розвитку кооперативу;

— відпрацювати економічний механізм діяльності кооперативу з врахуванням місцевих умов;

— залучити місцеві вищі і середні спеціальні навчальні заклади до наукових консультацій і кадрового забезпечення;

— надавати допомогу кооперативу в питаннях матеріального забезпечення.

Вирішення відносно видів послуг, які надаватимуться кооперативом його учасникам, повинно бути прийняте з врахуванням фінансових можливостей кожного з його членів.

Якщо приймається позитивне рішення про доцільність створення кооперативу, то створюється організаційний комітет, на який покладаються наступні функції:

— вирішення питань пов'язаних з членством, внесення капіталу і підписання торговельних контрактів з членами кооперативу;

— розробка і прийняття Статуту і вибори керівних органів;

— реєстрація об'єднання як формальній юридичній організації;

— організація перших зборів створеного об'єднання.

Організаційний комітет пропонує потенційним учасникам підписати угоду про створення кооперативу. Така угода є згодою стати членом кооперативу, вести через нього операції, вкласти в нього капітал в певному розмірі, що є підтвердженням серйозності намірів.

Вищим органом управління кооперативом є загальні збори. Збори затверджують Статут, засновницькі і робочі документи, вносять доповнення і зміни до них. До компетенції загальних зборів відноситься також вибори керівних органів кооперативу і контроль за їх діяльністю, а також формування стратегії і бюджету кооперативу.

Всі рішення приймаються членами асоціації кооперативу в процесі засудження і ставляться на голосування. При цьому всі дійсні члени мають право лише одного голосу, що позбавляє переваги одних над іншими.

Державна реєстрація кооперативу здійснюється у порядку, передбаченому для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, і проводиться відповідно до вимог Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців" від 15 травня 2003 року.

Кооператив вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дня його державної реєстрації. Для того, щоб зареєструвати кооператив, слід виконати низку послідовних етапів.

Перший етап — погодження з реєстраційним органом найменування кооперативу. Найменування повинно відповідати вимогам наказу Держкомпідприємництва України № 65 від 09.06.2004 року, а саме — відображати його організаційно-правову форму й не бути тотожним найменуванню іншої юридичної особи.

Другий етап — проведення установчих зборів ОК , на які виносяться такі питання:

1) про створення ОК та затвердження його Статуту;

2) вибори засновників та голови кооперативу;

3) призначення відповідального за державну реєстрацію кооперативу;

4) Визначення та затвердження юридичної адреси кооперативу.

Третій етап — відвідання нотаріуса для засвідчення підписів засновників у статуті (у двох примірниках) та засвідчення копії протоколу установчих зборів.

Четвертий етап — для проведення державної реєстрації уповноважений зборами засновник повинен особисто подати державному реєстратору такі документи:

— реєстраційну картку на проведення державної реєстрації;

— копію рішення про створення кооперативу (копію протоколу установчих зборів, завірену нотаріально);

— два примірники Статуту кооперативу (підписи засновників мають бути нотаріально посвідчені);

— документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору для проведення державної реєстрації кооперативу (копія банківської квитанції або копія платіжного доручення з відміткою банку).

Особа, яка реєструє кооператив, обов'язково повинна при собі мати паспорт та ідентифікаційний номер. Протягом трьох робочих днів з дня надходження документів державний реєстратор повинен видати свідоцтво про державну реєстрацію кооперативу та один примірник оригіналу Статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації кооперативу.

П'ятий етап — у нотаріуса засвідчити 2 копії Статуту (які необхідні для відкриття розрахункового рахунку та при постановці на облік в державну податкову інспекцію) та засвідчити 8 копій свідоцтв про державну реєстрацію (для статуправління, отримання дозволу на виготовлення печатки, постановки на облік у соцфонди, відкриття р/р та ДПІ).

Шостий етап — реєстрація кооперативу в обласному управлінні статистики, для чого необхідно мати:

— заяву встановленого зразка (береться в управлінні статистики);

— оригінал Статуту;

— свідоцтво про державну реєстрацію та його нотаріально засвідчену копію;

— ксерокопії паспортів та довідок про присвоєння ідентифікаційних номерів засновників;

— квитанцію про сплату реєстраційного збору.

Сьомий етап — реєстрація кооперативу в Державній податковій інспекції та різних фондах.

У Державній податковій інспекції свого району необхідно уточнити, які необхідно подавати документи. Це, як правило:

— заява встановленого зразка 1-ОПП у двох примірниках;

— оригінал Статуту та нотаріально засвідчена копія;

— свідоцтво про державну реєстрацію та його нотаріально засвідчена копія;

— копія статистичної довідки, засвідчена нотаріаль-

но або органом, який її видав;

— протокол установчих зборів, де буде вказано, хто голова кооперативу. Якщо призначений бухгалтер — копія наказу про його призначення;

— ксерокопії паспортів (4 сторінки) та ідентифікаційних номерів засновників.

До Пенсійного фонду подаються заява встановленого зразка, нотаріально засвідчена копія свідоцтва про державну реєстрацію та копія довідки органу держстатистики, засвідчена нотаріально або органом, який її видав.

До Центру зайнятості подаються заява встановленого зразка, нотаріально засвідчена копія свідоцтва про державну реєстрацію та копія довідки органу держстатистики, засвідчена нотаріально або органом, який її видав. Деякі центри зайнятості вимагають копію Статуту.

До Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності необхідно подати заяву встановленого зразка, нотаріально засвідчену копію свідоцтва про державну реєстрацію та копію довідки органу держстатистики, засвідчену нотаріально або органом, який її видав.

До Фонду страхування від нещасних випадків подаються заява встановленого зразка, нотаріально засвідчена копія свідоцтва про державну реєстрацію та копія довідки органу держстатистики, засвідчена нотаріально або органом, який її видав.

Восьмий етап — отримання дозволу на виготовлення печатки, для чого до органів дозвільної системи необхідно подати:

— заяву встановленого зразка;

— ескіз печатки;

— оригінал свідоцтва про реєстрацію та його нотаріально завірену копію;

— копію довідки органів статистики, завірену нотаріально або органом, що його видав;

— квитанцію про сплату, рахунок видається на місці. Як правило, виготовлення печатки можна замовити безпосередньо в дозвільній системі.

Дев'ятий етап — відкриття банківського рахунку, для чого необхідно підготувати та подати:

— заяву про відкриття поточного розрахункового рахунку встановленого зразка;

— картку зі зразками підписів голови кооперативу та головного бухгалтера, якщо він є, завірені нотаріально;

— нотаріально завірену копію свідоцтва про державну реєстрацію;

— копію довідки органу держстатистики, завірену нотаріально або органом, що її видав;

— копію Статуту (нотаріально посвідчену);

— засвідчену податковим органом копію довідки про взяття на облік;

— довідку про реєстрацію в Пенсійному фонді;

— ксерокопії паспортів та ідентифікаційних номерів засновників;

— копію протоколу установчих зборів.

Десятий етап — початок практичної діяльності кооперативу та вирішення основних проблемних питань. ОК, незалежно від його типу, сфери та напрямів господарської діяльності, зможе бути успішним та самодостатнім при вирішенні трьох груп основних проблемних питань: організаційних, кадрових, матеріальних.

Важливою складовою успішної діяльності кооперативу є його соціальний капітал, тобто дійова ініціативна команда (ядро) з членів кооперативу, яка зможе генерувати та впроваджувати в життя навіть найнереальніші на перший погляд проекти.

Кадрові питання. За виконання вирішень загальних зборів відповідає правління кооперативу. До його складу входять голова і секретар, у разі потреби правління може вибрати заступника голови.

Правління вирішує найбільш важливі питання господарської діяльності. Очолює правління голова кооперативу. Він здійснює керівництво кооперативом, реалізує політику, яка визначена загальними зборами і правлінням.

У зв'язку з тим, що голова і члени правління є керівниками різних санаторно-курортних підприємств, вони не можуть постійно займатися справами кооперативу. Тому для його успішного функціонування правління наймає на роботу виконавчого директора, укладає з ним контракт. Після цього він виконуватиме функції, визначені правлінням, і нестиме відповідальність і звітуватиме перед ним.

Набір персоналу слід почати з посади бухгалтера. Бухгалтер грає винятково важливу роль. Його головне завдання полягає в тому, аби вести запис всіх операцій і надавати повну і правдиву інформацію відносно фінансового і майнового стану підприємства. При цьому необхідно враховувати те, що кооперативу притаманні певні особливості, зумовлені специфікою економічних механізмів і неприбутковим характером його діяльності.

Матеріальні питання. Найбільшою проблемою розвитку ОК вважають відсутність достатніх фінансових та матеріально-технічних ресурсів. Але це не так. Без вирішення організаційних та кадрових питань ніякі кошти не принесуть бажаного результату, гірше того — вони будуть загублені через невдале адміністрування. І, навпаки, успішне вирішення перелічених головних питань обов'язково сприятиме подоланню всіх перешкод на шляху формування та розвитку кооперативу, в тому числі й вирішенні фінансових проблем та проблем формування матеріально-технічної бази.

Ці джерела формування матеріально-технічної бази ОК та механізми їх залучення, як правило, залежать від типу ОК, цільової групи підприємств рекреаційної галузі, які виявили бажання об'єднатися, напрямів та видів майбутньої діяльності.

Основними джерелами формування майна кооперативу є:

— вступні внески членів кооперативу;

— паї та додаткові паї членів кооперативу;

— паї та додаткові паї асоційованих членів кооперативу;

— цільові внески членів кооперативу;

— фінансові позички, кредити;

— товарні кредити;

— майно, добровільно передане кооперативу його членами;

— кошти, що надходять від провадження господарської діяльності;

— кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій;

— грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних;

— фінансова допомога;

— лізинг;

— оренда основних засобів;

— ресурси сільськогосподарських підприємств;

— ресурси споживчої кооперації;

— інші надходження, не заборонені законом.

Основним та найреальнішим джерелом формування майна кооперативу є пайові внески. Вони можуть сплачуватися майном, майновими правами та/або грішми.

Майно, що вноситься членами або асоційованими членами кооперативу в рахунок їхнього паю чи додаткового паю, вноситься ними на підставі акта приймання-передачі майна після державної реєстрації Кооперативу. Акт повинен містити опис майна, що вноситься, його грошову оцінку, дату внесення майна до Кооперативу, підпис члена кооперативу, що вносить таке майно, підпис голови кооперативу та печатку кооперативу. Акт укладається в двох оригінальних примірниках, з яких один запишається в члена кооперативу, що вносить вклад майном, а другий зберігається у кооперативі. Внески, що вносяться в рахунок паїв у грошовій чи негрошовій формі, реєструються в бухгалтерських реєстрах кооперативу в день їх отримання кооперативом. Внески до кооперативу у вигляді нематеріальних цінностей вважатимуться внесеними на дату, що встановлюється загальними зборами членів кооперативу.

Дохід кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат та витрат на оплату праці найманих працівників.

Дохід обслуговуючого витрачається на:

— сплату податків і зборів (обов'язкових платежів) до відповідних бюджетів;

— погашення кредитів;

— покриття збитків;

— проведення відрахувань до фондів кооперативу;
— кооперативні виплати;
— виплати на паї.

Кооперативні виплати — це частина доходу кооперативу, що розподіляється за результатами фінансового року між членами кооперативу пропорційно їх участі в господарській діяльності кооперативу та/або відповідно до обсягів робіт, послуг, коштів, одержаних кооперативом у вигляді надбавок до цін під час реалізації продукції та внаслідок зниження цін у разі придбання товарів у постачальницьких кооперативах та з урахуванням трудової та іншої участі членів кооперативу в його діяльності. Порядок визначення та розподілу кооперативних виплат встановлюється рішенням загальних зборів кооперативу.

Виплати на паї — це виплати частини доходу кооперативу на паї члена та асоційованого члена кооперативу. Розмір виплат на паї встановлюється рішенням загальних зборів членів кооперативу після відрахувань обов'язкових коштів на формування й поповнення його фондів.

Виплати можуть здійснюватися в грошовій формі, товарами, цінними паперами, а також у формі збільшення паю та в інших формах, передбачених статутом кооперативу. Статутом кооперативу може бути передбачено різний відсоток часток доходу на паї для членів і асоційованих членів кооперативу. Як правило, виплати на паї асоційованих членів кооперативу встановлюються в більшому розмірі.

Для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний, спеціальний та інші фонди. Основними фондами обслуговуючого кооперативу є:

1) пайовий фонд, який формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів та асоційованих членів кооперативу. Розміри пайових внесків до кооперативу встановлюються в рівних частинах і/або пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його господарській діяльності;

2) неподільний фонд створюється в обов'язковому порядку й формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу. Пайові внески членів кооперативу до цього фонду не включаються. Неподільний фонд не може бути розподілений між членами кооперативу, крім випадків, передбачених законом. Порядок формування, розміри відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається Статутом кооперативу або Правилами внутрішньої господарської діяльності кооперативу;

3) резервний фонд створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших незаборонених законом надходжень для покриття можливих втрат (збитків) кооперативу.

4) спеціальний фонд створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших, передбачених законом, надходжень для забезпечення його статутної діяльності й використовується за рішенням органів управління кооперативу. Спеціальний фонд, як правило, створюється для реалізації окремих програм (проектів) кооперативу й на інші цілі не використовується.

Пай кожного члена кооперативу формується за рахунок разового внеску або часток протягом певного періоду. Пай може вноситися майновими внесками, які оцінюються й обліковуються в грошовій формі.

Розмір паю члена кооперативу залежить від фактичного його внеску до пайового фонду. Паї, у тому числі резервного й спеціального фондів, є персоніфікованими й у сумі визначають загальну частку кожного члена кооперативу в майні кооперативу.

У разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошима або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу. Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу, при цьому, за чинним законодавством, строк одержання зазначеної частки не може перевищувати двох років, а відлік його розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту виходу або виключення з кооперативу. Право власності членів кооперативу — фізичних осіб на свою загальну частку є спадковим, тобто успадковується.

Члени кооперативу відповідають за зобов'язаннями кооперативу в межах внесеного ними паю, якщо інше не передбачено статутом кооперативу.

У разі ліквідації кооперативу майно, що залишилося після задоволення всіх вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом.

Майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами й передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям). При цьому в рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна.

Кооператив може реорганізовуватися в підприємства інших форм господарювання за рішенням загальних зборів (засновників) у порядку, визначеному статутом. З моменту реорганізації кооператив припиняє свою діяльність.

Кооператив ліквідуються за рішенням загальних зборів членів кооперативу або за рішенням суду або арбітражного суду.

Ліквідацію кооперативу здійснює ліквідаційна комісія, призначена органом, що прийняв рішення про його ліквідацію.

Ліквідаційна комісія публікує в одному з офіційних (загальнодержавному, регіональному) друкованих засобів масової інформації інформацію про ліквідацію кооперативу із зазначенням строку подачі заяв кредиторами своїх претензій.

Ліквідаційна комісія проводить належну підготовчу та організаційну роботу, складає ліквідаційний баланс та подає його органу, який прийняв рішення про ліквідацію кооперативу.

Майно кооперативу, що залишилося після розрахунків з бюджетом, банками та іншими кредиторами, розподіляється між членами кооперативу пропорційно вартості їх паю.

Ліквідація вважається завершеною, а кооператив таким, що припинив свою діяльність, з моменту внесення органом державної реєстрації запису про його ліквідацію до державного реєстру.

Створення кооперативу — це тривалий процес. Нарощування діяльності кооперативу і дотримання принципів кооперації відбувається одночасно. Необхідно зважено і досить швидко реалізувати перші етапи даного процесу, аби засновники могли відчути переваги об'єднання установ санаторно-курортної сфери в кооператив.

ВИВОДИ

Одним з найбільш пріоритетних напрямів економіки України є сфера оздоровлення і туризму. Останніми роками розвиток даної галузі гальмується через високу вартість послуг, що надаються підприємствами санаторної і курортно-рекреаційної сфер. Вартість послуг, значною мірою визначається високою вартістю продуктів харчування. Одним з можливих шляхів зниження витрат, пов'язаних із закупівлею продуктів харчування, є створення обслуговуючих кооперативів, діяльність яких може не лише забезпечити зниження вартості послуг, що надаються підприємствами санаторної і курортно-рекреаційної сфер, але і забезпечити їм отримання додаткового прибутку.

Література:

1. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форма економічної самодопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В.В. Гончаренко. — К.: Глобус, 1998. — 330 с.

2. Інгелсбі Д. Як створити кооператив / Д. Інгелсбі, Д. Гофф. — К.: ВОКА, 1994. — 95 с.

3. Emelianoff Ivan V. Economic theory of cooperation / Ivan V. Emelianoff / Economic structure of cooperative organizations. — Washington: D.C., 1948. — Reprinted by the Center for cooperatives. — University of California, 1995. — 271 p.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2012 р.

УДК 336.144.2

Г. В. Ситник,
к. е. н., доцент, докторант кафедри економіки і фінансів підприємства,
Київський національний торговельно-економічний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ФІНАНСОВИХ ПЛАНІВ ПІДПРИЄМСТВА

У статті висвітлюються методологічні основи оцінки якості фінансового плану підприємства: визначається сутність поняття "якість фінансового плану", обгрунтовуються складові та критерії якості фінансового плану, методи її оцінювання.

Methodological fundamentals of financial plan quality assessment are covered in this Paper: the essence of term "financial plan quality" is determined; components and criteria of financial plan quality are validated, as well as its assessment methods.

Ключові слова: фінансовий план, якість, результативність, ефективність.
Key words: financial plan, quality, efficiency, effective strength.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою передумовою збалансованого фінансового розвитку підприємства є не просто наявність системи фінансового планування, а її раціональне функціонування, що знаходить відображення у фінансових планах відповідної якості. Лише висока якість фінансового плану перетворює його на дієвий інструмент управління фінансами підприємства, в іншому разі — він залишається формальним документом, на складання якого витрачені ресурси без адекватної віддачі, що, нажаль, часто відбувається на вітчизняних підприємствах. З огляду на це, актуальною проблемою є формування підходів щодо оцінки якості фінансових планів підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У літературі з питань планування проблема оцінки якості й ефективності планів ставилась неодноразово. Але, як слушно відзначив І.М. Сироєжин, "всі спроби виробити критерії якості планів натикались на питання про розмежування показників рівня якості планів та підсумкових показників діяльності виконавців відповідних планів" [1, с. 156]. Аналіз досліджень і публікацій з проблем планування дозволив нам виділити два принципових підходи щодо оцінки планів. Перший підхід орієнтується на оцінювання однієї складової якості планів — їх ефективності [2; 3; 4], яка, на думку авторів, вимірюється розміром того внеску, який здійснює план забезпечення виконання цілей і задач за вирахуванням витрат та інших небажаних наслідків, що виникають при його формуванні та виконанні. Слід зазначити, що автори не ставлять перед собою задачі розмежування ефекту від діяльності і ефекту безпосередньо від планування, що створює певні методологічні проблеми оцінювання рівня ефективності самого плану.

Дослідженням оцінки ефективності фінансових планів і фінансового планування присвячені і роботи деяких сучасних українських авторів. Так, В.Г. Маргасова та А.В. Роговий [5] для такої оцінки пропонують застосовувати систему показників фінансового стану. Такий підхід, по-перше, більшою мірою характеризує рівень збалансованості та цільової спрямованості фінансових планів; по-друге, залишає поза увагою ряд важливих якісних характеристик фінансового плану.

Другий підхід орієнтований на розроблення комплексу критеріїв якості плану. В межах цього підходу, на наш погляд, заслуговують уваги і позитивної оцінки роботи вітчизняних науковців І.В. Смоліна і Л.Л. Стасюк як найбільш комплексні. Так, І.В. Смолін пропонує підхід щодо оцінки якості стратегічного плану, складовими якої він вважає ефективність напряму стратегічного розвитку та методичну придатність плану, обгрунтовує критерії їх оцінювання та методику розрахунку узагальнюючого коефіцієнта якості стратегічного плану [6]. Автор акцентує увагу на проблемі розмежування результатів поточної діяльності і результатів планування і зазначає, що "неодмінною умовою об'єктивного визначення якості плану є беззаперечне відокремлення його характеристик від результатів господарської діяльності" [6, с. 301]. Зважаючи, по-перше, на методологічні складності такого відокремлення; по-друге, вказуючи на хибність підходу до оцінки якості планів на основі аналізу і оцінки фактичних результатів діяльності підприємства, автор відходить від характеристики "ефективність стратегічного плану", вводячи в систему якісної оцінки компонент "ефективність стратегічного напряму розвитку". Такий підхід, на наш погляд, є виправданим і в подальшому може бути адаптований до оцінки якості фінансового плану.

Л.Л. Стасюк пропонує підхід до оцінки якості плану на основі ряду критеріїв та її узагальнюючу оцінку у статиці за допомогою методів аналізу ієрархій та у динаміці — за допомогою методу динамічного нормативу [7]. При цьому автор розмежовує поняття "якість" та "ефективність" плану (на відміну від інших авторів, які здебільшого розглядають ефективність як одну з характеристик якості плану) і застосовує поняття "ефективний рівень якості плану", який, на думку автора, "формується з урахуванням взаємодії розміру витрат на розробку плану і якості самого плану" [7, с. 12].

Так, М.І. Бухалков пропонує систему критеріїв оцінки якості планів, серед яких виділяє реальність, напруженість та збалансованість планів. Але, поряд з цим, зазначає, що "загальним показником якості планів можуть

Таблиця 1. Підходи до визначення понять "якість" та "якість плану"

Джерело	Підходи до визначення
Гегель [11]	Якість – це тотожна з буттям визначеність, так що дещо перестає бути тим, що є, коли воно втрачає свою якість.
У. Шухарт [12]	Якість має два аспекти: об'єктивні фізичні характеристики; суб'єктивний бік: наскільки річ хороша
К. Ісікава [13]	Якість – властивість, що реально задовольняє споживачів
Дж. Джуран [14]	Придатність для використання (відповідність призначенню). Якість – це ступінь задоволення споживача
Ф. Кросбі [15]	Проблеми якості стають проблемами невідповідностей, а якість стає визначеною.
Е.Демінг [16]	Якість має визначатись в термінах задоволеності споживачів. Якість багатогранна. Існують різноманітні ступені якості.
А.І. Субетто [17]	Якість – багатоаспектна категорія з позиції внутрішньої визначеності та діалектики взаємодії моментів, принципів, аспектів всередині самої категорії.
ДСТУ ISO 9000-2007 [18]	Якість – ступінь, до якого сукупність властивих характеристик задовольняє вимоги.
В.Ю.Огвоздін [19]	Якість – це сукупність властивостей і характеристик , рівень чи варіант яких формується з метою задоволення встановлених чи очікуваних потреб.
І.В. Смолін [6]	Якість стратегічного плану – це сукупність параметрів стратегічного розвитку, що відповідають цілям діяльності підприємства і забезпечують реальність реалізації визначеного напряму стратегічного розвитку.
Л.Л. Стасюк [7]	Якість плану – сукупність його конкретних характеристик відповідно до системи критеріїв та прийнятої на підприємстві філософії планування.
М.І.Бухалков [8]	Якість плану – ступінь узгодженості і задоволеності інтересів споживачів з врахуванням наявних можливостей і обмеження ресурсів, що визначають свободу вибору в процесі виробництва і реалізації продукції.

служити також деякі важливі планові дані — річний обсяг виробництва або реалізації продукції, сукупний дохід та ін." [8, с. 368]. Таким чином, питання розмежування показників фінансово-господарської діяльності на складові, що віддзеркалюють результати якісного планування та зусиль по виконанню плану, в даному випадку залишається відкритим.

Чеські науковці Я. Лойда (Lojda) і Й. Краловіч (Kralovic) [9] для оцінки якості фінансових планів пропонують застосовувати наступні методи: коефіцієнти оцінки фінансового стану, модель Альтмана, методологію оцінки за цілями, економічні нормативи та показник економічно доданої вартості (EVA). Так, автори певною мірою акцентують увагу на завданнях фінансового планування, а саме: забезпеченні зростання цінності підприємства, недопущенні банкрутства тощо, але в цілому їх підхід не дозволяє комплексно оцінити якість фінансового плану.

Не дивлячись на численні дослідження з даного питання, слід відзначити відсутність єдиного підходу щодо трактування поняття "якість плану", чіткого розмежування термінів "якість" і "ефективність" плану, концепцій оцінки якості саме фінансового плану з урахуванням його особливостей, що потребує подальшого вивчення даної проблематики, уточнення понятійного апарату та вдосконалення методології з урахуванням сучасних вимог до систем управління. Як слушно зазначив один з фундаторів менеджменту якості А. Фейгенбаум, оскільки вимоги споживачів змінюються, то якість — змінна величина [10]. Таким чином, зміна умов господарювання, підходів до управління змінює вимоги менеджерів — користувачів фінансових планів щодо їх характеристик, що зумовлює необхідність вдосконалення і критеріїв оцінки якості фінансового плану.

Метою дослідження є формування методологічних засад оцінки якості фінансових планів з врахуванням їх особливостей та сучасних вимог до функціонування системи фінансового планування. Аналіз досліджень з проблематики оцінки якості планів дозволив нам виявити ряд проблем, послідовне розв'язання яких буде визначати логіку нашого дослідження. В зв'язку з цим задачами дослідження є:

— уточнення поняття "якість фінансового плану" та його розмежування з терміном "ефективність фінансового плану";

— обгрунтування критеріїв якості фінансового плану з врахуванням його особливостей, ролі та задач в забезпеченні розвитку підприємства, а також систематизації цих критеріїв за окремими групами (аспектами);

— обгрунтування методики комплексної оцінки якості фінансового плану;

— встановлення взаємозв'язку між оцінкою якості фінансового плану та якістю процесу фінансового планування.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вихідним завданням даного дослідження є уточнення поняття "якість фінансового плану". Аналіз досліджень з даного напряму дозволив нам виявити наступні підходи до трактування категорії "якість" та її експлікацію щодо плану як продукту процесу планування (табл. 1).

Аналізуючи сучасні підходи до тлумачення категорії "якість", однозначно можна сказати, що якість фінансового плану має дві сторони: об'єктивну, яка висвітлює якість фінансового плану як сукупність певних характеристик і властивостей, що дозволяють визначити об'єкт саме як фінансовий план (наявність характерної структури документу, певних планових показників тощо, що дозволяють описувати майбутній фінансовий стан підприємства), та суб'єктивну, яка характеризує ступінь відповідності об'єкта (фінансового плану) певним вимогам і очікуванням. Виходячи з цього розуміння, узагальнюючи підходи до визначення змісту понять "якість" та "якість плану" та враховуючи особливості та роль фінансового плану, на наш погляд, якість фінансового плану — це сукупність його взаємопов'язаних і взаємозумовлених параметрів, що відповідають потребам фінансового розвитку підприємства та інтересам стейкхолдерів.

Зважаючи на комплексність та багатогранність категорії "якість", на що наголошує А.І. Субетто [17], якість фінансового плану та критерії її оцінки, на нашу думку, необхідно розглядати в розрізі декількох аспектів (рис. 1).

Результативний аспект якості фінансового плану віддзеркалює його основні якісні характеристики — результативність та ефективність. Як слушно зазначає Т. Кунц і С. Одоннел, "мета будь-якого плану ... полягає в тому, щоб забезпечити досягнення цілей і задач підприємства" [2,с.149]. Тому результативність фінансового плану є одним з визначальних критеріїв його якості. Виходячи з розуміння результативності в загальному сенсі [18], результативність фінансового плану — це ступінь забезпечення цільових фінансових результатів за допомогою обраного (і відображеного у фінансовому плані) напряму розвитку фінансової діяльності підприємства. Так, результативність фінансового плану вимірюється шляхом оцінювання рівня досягнення очікуваного запланованого результативного фінансового показника, який обирається підприємством самостійно встановленому цільовому нормативу. Такими показниками можуть бути економічна додана вартість (EVA), обсяг чистого прибутку, обсяг чистого грошового потоку, рентабельність інвестованого капіталу тощо.

З огляду на те, що досягнення цільового результату може супроводжуватись різним рівнем витрат, найбільш прийнятним варіантом фінансового плану слід вважати той, що забезпечує одержання максимального фінан-

сового ефекту при найменшому рівні витрат на фінансове планування. Таким чином, ефективність фінансового плану являє собою співвідношення між його фінансовим результатом та витратами на його обгрунтування. Оцінка ефективності фінансового плану передбачає співвідношення результативного фінансового показника (чистого прибутку) з витратами на фінансове планування.

Аспект збалансованості фінансового плану передбачає оцінку збалансованості фінансових цілей і узгодженості фінансових інтересів різних стейкхолдерів, з одного боку, та рівня збалансованості окремих параметрів фінансового потенціалу підприємства і пропорцій розвитку підприємства — з іншого.

Збалансованість цілей та задач є важливою передумовою реалізації фінансового плану. В перебігу її оцінки досліджується вертикальна (в розрізі стратегічного, поточного та оперативного фінансових планів) і горизонтальна (в розрізі фінансових планів різних функціональних підрозділів) узгодженість фінансових цілей і завдань.

Рис. 1. Система критеріїв якості фінансового плану (розроблено автором)

Збалансованість фінансових інтересів різних стейкхолдерів. Фінансовий план як узагальнюючий документ фінансового розвитку підприємства, який інтегрує результати усіх інших функціональних видів планування, окрім узгодженості фінансових цілей і завдань різних рівнів і функціональних напрямів управління, має віддзеркалювати певний ступінь узгодженості фінансових інтересів різних зацікавлених сторін: власників, кредиторів, постачальників, покупців, персоналу, держави тощо. Лише за таких умов можна забезпечити виконання плану без небажаних негативних фінансових наслідків для підприємства. Тому оцінка якості фінансового плану має передбачати дослідження рівня дотримання в ньому умов розробленої дивідендної політики, політики оплати і стимулювання праці персоналу, договірних умов щодо розрахунків з кредиторами, страховиками, постачальниками, умов кредитної політики, фінансових відносин з державою, порушення яких може призводити до демотивації персоналу, ускладнення стосунків з різними контрагентами, штрафних санкцій з їх боку тощо, що в цілому може негативно позначатись на фінансових результатах діяльності підприємства.

Збалансованість параметрів фінансової діяльності. Фінансовий план, окрім досягнення необхідного фінансового результату, повинен забезпечувати збалансований фінансовий розвиток підприємства, що, на нашу думку, досягається шляхом дотримання збалансованості параметрів фінансової діяльності. Так, підприємство гіпотетично може орієнтуватись на досягнення високого рівня рентабельності інвестованого капіталу при високому рівні фінансового ризику, нехтувати стандартами платоспроможності та фінансової стійкості, що в результаті часто призводить до розгортання кризових явищ і банкрутства підприємства. Таким чином, в перебігу фінансового планування, незалежно від типу обраної фінансової стратегії, обов'язковим є забезпечення певних параметрів фінансової діяльності, які дозволяють гарантувати фінансову безпеку підприємства. Основними з них, на нашу думку, є наступні (табл. 2).

Збалансованість пропорцій розвитку. Якісний фінансовий план повинен передбачати такі пропорції фінансово-економічних показників, які забезпечують ефективний розвиток підприємства, а саме:

ТрП>ТрТО>ТрОбА,

де *ТрП, ТрТО, ТрОбА* — темпи росту прибутку, товарообороту, оборотних активів відповідно.

Функціональний аспект якості фінансового плану характеризує рівень його функціональності як інструмента управління фінансами підприємства. Функціональний аспект якості, на нашу думку, доцільно оцінювати за допомогою наступних критеріїв: цільової спрямованості, адаптивності, варіативності, адресності, комплексності та інформативності, більшість яких випливає з базових вимог, що висуваються до системи фінансового планування.

Так, цільова спрямованість є одним з принципів фінансового планування і планування взагалі. Тому його дотримання повинне позначатись на фінансовому плані, а його цільова спрямованість виступати важливим критерієм оцінки його якості. Як критерій оцінки якості дану характеристику фінансового плану розглядають і інші дослідники [6; 7]. Під цільовою спрямованістю фінансового плану ми розуміємо наявність чіткої системи фінансових цілей, які характеризуються певним рівнем дезагрегації і конкретизації у формі планових фінансових показників, що створює передумови для ефективного використання фінансових ресурсів, нарощення фінансового потенціалу підприємства.

Адаптивність фінансового плану є життєво необхідною передумовою існування і розвитку підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Цей критерій якості, на наш погляд, витікає з принципу гнучкості фінансового планування, дотримання якого дозволяє створювати систему адаптивних фінансових планів. Як справедливо зазначив С. Бір ,"будь-який жорсткий план, наскільки б гарно він не був розроблений, не дасть позитивних результатів, якщо не буде постійно модифікуватись" [20]. Необхідність модифікації і адаптації фінансового плану передбачає наявність в ньому так званої постійної і варіативної компонент. Розглядаючи адаптивність важливим критерієм якості стратегічного плану, І.В. Смолін зазначає, що саме "наявність

Таблиця 2. Умови збалансованості параметрів фінансової діяльності підприємства

Параметри фінансової діяльності	Умови збалансованості
Збалансованість структури активів та капіталу	Відповідність термінів залучення капіталу рівню ліквідності активів; Кзп>1; Кфа>0,5
Збалансованість рівня доходності активів та витрат по залученню капіталу	ЕР>WACC
Збалансованість грошових потоків	ЧГП>0
Збалансованість рівня дохідності активів та рівня їх фінансових ризиків	Прийнятне співвідношення між рівнем дохідності активів та рівнем їх ризику (досягнення мінімального рівня фінансового ризику при бажаному рівні дохідності активів).

Умовні позначення: *Кзп* — коефіцієнт загального покриття; *Кфа* — коефіцієнт фінансової автономії; *ЕР* — економічна рентабельність активів; *WACC* — середньозважена вартість капіталу; *ЧГП* — чистий грошовий потік.

Таблиця 3. Шкала оцінювання рівня якості фінансового плану

Рівень якості фінансового плану	Оцінка
Відмінна якість фінансового плану	36 – 40 балів
Висока якість фінансового плану	33 – 35 балів
Достатня якість фінансового плану	30 – 32 бали
Задовільна якість фінансового плану	24 – 29 бали
Незадовільна якість фінансового плану	нижче 24 балів

варіативної частини стратегічного плану якраз і забезпечує можливість адаптації плану до умов ринкового середовища шляхом внесення необхідних поправок, можливість яких передбачається заздалегідь" [6, с.309]. Це твердження не втрачає своєї актуальності і для фінансового плану, в якому мають бути описані допустимі межі фінансових показників, що дозволяють підприємству ефективно і безпечно (без ризику збанкрутувати) розвиватись.

Варіативність фінансового плану поряд з його адаптивністю також витікає з необхідності дотримання принципу гнучкості планування. Варіативність фінансового плану передбачає наявність заздалегідь обгрунтованих в межах його варіативної частини напрямів фінансового розвитку, які обираються в конкретних умовах зовнішнього фінансового середовища.

Адресність фінансового плану є важливою запорукою можливості його виконання, тому має оцінюватись при визначенні рівня його якості. Лише доведення завдань до конкретних виконавців і подальший контроль їх виконання забезпечують реалізацію планів в майбутньому. На забезпеченні адресності планових завдань наголошують як провідні фахівці зі стратегічного менеджменту і управління за цілями [21; 22], так і фахівці з планування [2; 6].

Комплексність фінансового плану передбачає обов'язкову наявність системи, яка містить стратегічний, поточний та оперативний фінансові плани, які узгоджені між собою і відображають всі аспекти фінансової діяльності підприємства і систему його фінансових відносин. Лише наявність трирівневої системи фінансового планування забезпечує довгострокову спрямованість фінансового розвитку підприємства. Комплексність є одним з базових принципів планування і відповідно виступає важливим критерієм його якості.

Інформативність фінансового плану, з одного боку, забезпечується оптимальністю деталізації фінансових планів, а з іншого — узгодженістю форм та змісту фінансового плану і фінансової звітності.

Оптимальність деталізації фінансових планів являє собою рівень їх конкретизації, адекватний внутрішнім та зовнішнім умовам функціонування підприємства. Оптимальний рівень деталізації фінансових планів забезпечує фінансову службу підприємства та інших користувачів фінансової інформації саме релевантною інформацією, обсяг та структура якої необхідна для прийняття якісних управлінських рішень і не переобтяжує користувачів зайвими фінансовими даними.

Узгодженість форм та змісту фінансового плану і фінансової звітності передбачає їх оформлення згідно із заздалегідь розробленими формами, які координуються із системою внутрішньої фінансової звітності підприємства, що створює передумови для налагодження внутрішнього фінансового контролю.

Методичний аспект якості фінансового плану віддзеркалює його коректність з точки зору обраної методології обгрунтування і характеризується реалістичністю та науковою обгрунтованістю фінансового плану, необхідність оцінювання яких в перебігу вимірювання якості фінансового плану витікає з відповідних принципів фінансового планування.

Реалістичність планів, як зазначив Н.Д. Кондрат'єв, означає можливість їх здійснення в найближчий проміжок часу. На нашу думку, це визначення можна уточнити наступним чином: реалістичність фінансового плану — це можливість його виконання у відведений часовий проміжок. На необхідності обгрунтування реальних планів наголошували ряд радянських науковців — прибічників генетичного напряму в теорії планування, що стояли біля витоків формування теорії планування в СРСР та ряд сучасних дослідників [6; 8]. Реалістичність планів, на нашу думку, визначається:

— співвідношенням запланованих тенденцій зміни фінансових показників з прогнозованими (очікуваними без змін умов діяльності підприємства);

— можливостями впливу підприємства на стихійний хід подій;

— достатністю наявного фінансового потенціалу для досягнення запланованих показників.

Наукова обгрунтованість фінансового плану визначається коректністю обраних методів планування, вибір яких зумовлюється, з одного боку, особливостями розвитку та стадією життєвого циклу підприємства; з іншого — характером та рівнем динамічних змін зовнішнього середовища. Виходячи з аналізу обраних методів планування, а саме — їх відповідності умовам внутрішнього і зовнішнього середовища, оцінюється наукова обгрунтованість фінансового плану.

Для оцінки рівня якості фінансового плану, на наш погляд, доцільно застосовувати максимально спрощену методику бальної оцінки, яку можна описати послідовністю наступних етапів:

1 етап: визначення бальної шкали оцінок. На наш погляд, оптимальна амплітуда бальних оцінок окремих параметрів якості фінансового плану становить 10 балів: вона є достатньою для забезпечення необхідного рівня диференціації оцінки;

2 етап: встановлення коефіцієнтів значущості окремих параметрів якості в межах окремих груп її характеристик. Значення таких коефіцієнтів знаходяться в межах 0—1;

3 етап: встановлення коефіцієнтів значущості для окремих груп показників у діапазоні від 0 до 1;

4 етап: оцінка узагальнюючого показника якості фінансового плану, яка здійснюється за наступним алгоритмом:

$$\text{Пяфп} = \sum_{i=1}^{4}\sum_{j=1}^{24} b_j \times k_j \times k_i$$

де: *Пяфп* — показник якості фінансового плану; b_j — кількість балів по *j*-му критерію якості фінансового плану; k_j — коефіцієнт значимості *j*-го критерію якості фінансового плану; k_i — коефіцієнт значимості *i*-ї складової якості фінансового плану.

Таким чином, максимальна оцінка якості фінансового плану становить 40 балів, а ідентифікація рівня якості може здійснюватись за наступною шкалою якості (табл. 3).

Запропонована методика дозволяє оцінити якість фінансового плану та обрати найкращий із можливих варіантів фінансового розвитку підприємства. Але, поряд з цим, оцінка якості фінансового плану повинна не тільки визначити та ідентифікувати її рівень, а має ще вказати на "дефекти" фінансового плану, які не дозволяють досягти максимально відмінної якості. Для цього, на нашу думку, можна застосувати метод, що використовується в системі оцінки якості продукції, а саме — діаграму Парето.

Застосування діаграми Парето для оцінки "дефектів" фінансового плану передбачає наступні ітерації: на основі бальної оцінки кожного параметра якості (перший етап її оцінювання) визначаються так звані "дефекти" в балах за кожним параметром шляхом обчислення різниці між максимально можливою та фактичною бальними оцінками. Після цього оцінюється кумулятивна сума і частка балів "дефектів" за кожним параметром якості. Таким чином, застосування діаграми Па-

рето для оцінки недоліків фінансового плану дозволяє наочно представити величину "втрат балів якості" фінансового плану залежно від "дефектів" у результативному, функціональному, методичному аспекті чи аспекті збалансованості і зосередити увагу на їх усуненні.

Оцінка "втрат балів якості" фінансового плану за допомогою діаграми Парето поглиблюється шляхом оцінки "характерних факторів" втрати якості із застосуванням діаграми К. Ісікави. Даний підхід також знайшов широке застосування в практиці оцінки якості продукції в комбінації з діаграмою Парето. Він передбачає визначення основних факторів дефектів: методи, персонал, матеріали, машини. Відносно оцінки якості фінансового плану вони інтерпретуються наступним чином: методи планування; персонал, що відповідає за зведене фінансове планування; інформація, що використовується в перебігу розробки планів; технічне забезпечення процесу планування. Таким чином, в цілому, процес оцінки якості фінансового плану можна представити за допомогою рис. 2.

Рис. 2. Послідовність оцінювання якості фінансового плану

Зазначена послідовність оцінювання дозволяє забезпечити не тільки вибір найбільш якісного варіанта фінансового плану розвитку підприємства, а і визначати напрями вдосконалення системи фінансового планування.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Фінансовий план, як один з найважливіших інструментів управління фінансами підприємства має характеризуватись високим рівнем якості. В статті запропонований комплексний підхід до оцінювання рівня якості фінансового плану, практична реалізація якого дозволить обирати та забезпечувати підприємству найбільш оптимальний варіант фінансового розвитку, виявляти недоліки у фінансовому плануванні та формувати заходи щодо їх усунення і вдосконалення процесу фінансового планування. Забезпечення належної якості фінансових планів потребує вдосконалення методологічних засад і методичних підходів обгрунтування стратегічних, поточних і оперативних фінансових планів, що і буде предметом подальшого дослідження автора.

Література:

1. Сыроежин И.М. Планомерность. Планирование. План. Теоретические очерки / И.М. Сыроежин. — М.: Экономика, 1986. — 248 с.

2. Кунц Г. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций / Г. Кунц, С. Одоннел. [Пер с англ. Д.М. Гвишиани]. — М.: Прогресс, 1981. — Т.1. — 494 с.

3. Goetz B.E. Management Planning and Control. / B.E. Goetz. — New York: McGraw-Hill Book Company, 1949.

4. Anthony R.N. Planning and Control Systems: A Framework for Analysis / R.N. Anthony. — Boston: Division of Research, HBS, 1965.

5. Маргасова В.Г. Оцінка ефективності фінансового планування акціонерного товариства в ринкових умовах господарювання / В.Г. Маргасова, А.В. Роговий // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 12. — С. 93—97.

6. Смолін І.В. Стратегічне планування розвитку організації: [Монографія]/ І.В. Смолін. — К.: КНТЕУ, 2004. — 344 с.

7. Стасюк Л.Л. Управління якістю внутрішньо фірмового планування у торгівлі: автореферат дисертації. / Л.Л. Стасюк. — К.: КНТЕУ, 2003. — 21 с.

8. Бухалков М.И. Внутрифирменное планирование / М.И. Бухалков. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 392 с.

9. Lojda J. Financial plan — basis for "yield (earning) methods" application / J. Lojda, J. Kralovic [Електронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2009_657/25.pdf

10. Фейгенбаум А. Контроль качества продукции / А. Фейгенбаум — М.: Экономика, 1986. — 471 с.

11. Гегель Энциклопедия философских наук. — М.,1974.

12. Shewhart W.A. Economic control of quality of manufactured product / W.A. Shewhart — D. Van Nostrand Company, 1931. — P. 501.

13. Исикава К. Японские методы управления качеством / К. Исикава. — М.: Экономика, 1988.

14. Juran Joseph M. Juran's Quality Handbook / Joseph M. Juran, A. Blanton Godfrey. — 5th ed. — NY.: McGraw-Hill Book Company, 1998. — 1800 p.

15. Кросби Ф. Качество и я. Жизнь бизнеса в Америке / Ф. Кросби. — М.: Стандарты и качество, 2003. — 264 с.

16. Деминг Э. Выход из кризиса. Новая парадигма управления людьми, системами и процессами = Out of the Crisis / Э. Деминг. — М.: Альпина Паблишер, 2011. — 400 с.

17. Субетто А.И. Проблемы независимости и методологии оценивания качества. Методология и практика оценивания продукции / А.И. Субетто. — Л.: ЛДНТП, 1990.

18. ДСТУ ISO 9000:2007 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.document.org.ua/sistemi-upravlinnja-jakistyu.-osnovni-polozhennja-ta-slovnik-nor14237.html

19. Огвоздин В.Ю. Управление качеством. Основы теории и практики. — [4-е изд.]. — М.: Дело и сервис, 2002. — 160 с.

20. Бир С. Мозг фирмы / С. Бир. — М.: Эдиториал УРСС, 2005. — 416 с.

21. Друкер П. Практика менеджмента: пер. с англ. / П. Друкер. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2009. — 400 с.

22. Каплан Р. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. Каплан, Д. Нортон.; [пер. с англ. О.Л. Пелявского]. — М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2004. — 320 с.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2012 р.

УДК 378.1

О. В. Куклін,
д. е. н., доцент, директор, Черкаський державний бізнес-коледж

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті викладено авторський погляд щодо місця інституту вищої освіти в інституційній структурі суспільства. Автором запропоновано різні аспекти розгляду сутності та чинників трансформації інституту вищої освіти.

Author's determines the place of institute of higher education in institutional structure of societyis. The author offers different aspects of consideration of the essence and transformation factors of institute of higher education.

Ключові слова: інститут вищої освіти, інституційна структура суспільства, економіка знань.
Key words: institute of higher education, institutional structure of society, knowledge economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні умови формування, розвитку та функціонування навчальних закладів (ВНЗ) в Україні вимагають нові підходи до розгляду їх трансформації. Суспільні роль та значення вищої освіти, на наш погляд, найбільш доцільно розглядати крізь призму інституціоналізму, оскільки інституційна теорія має цілу низку переваг для дослідження вищої освіти в соціально-економічному вимірі. По-перше, інструментарій інституціоналізму дозволяє пояснити не лише наявні та чітко визначені, але й латентні взаємозв'язки між різноманітними інститутами. По-друге, його також можна використати для вивчення нових явищ та структур, природу та причини появи яких не можуть пояснити інші підходи. По-третє, українська система вищої освіти відзначається організаційною складністю та наявністю внутрішніх суперечностей, існування яких зумовлене посиленням дії неформальних інститутів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасній літературі багато уваги приділяється перспективам розвитку вищої освіти. Вагомий внесок у дослідження сутності та ролі інституту вищої освіти в інституційній системі суспільства був зроблений відомими західними вченими: Г. Беккером, Д. Беллом, Т. Вебленом, А. Горцом, А. Маршаллом, Й. Масудою, Д. Нортом, Г. Псахаропулосом, а також такими російськими та українськими вченими, як В. Геєць, О. Грішнова, В. Жамін, В. Іноземцев, І. Каленюк, В. Куценко, В. Новіков, О. Сухарєв, В. Чекмарьов та ін. Разом з тим, у наукових працях не набули належного висвітлення принципові питання визначення місця інституту вищої освіти в інституційній структурі суспільства та його ролі в забезпеченні економічного зростання і людського розвитку.

Метою статті є визначення стратегічних напрямів трансформації інституту вищої освіти в умовах становлення економіки знань.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Закономірність становлення нового суспільства полягає в тому, що порівняно невелика група розвинених країн перейшла на постіндустріальну стадію, більшість країн залишається на індустріальній і значна частина — на доіндустріальній стадії [1, с. 17]. Для вибору напряму сучасного соціально-економічного розвитку України, зокрема її інституту вищої освіти, вкрай важливо враховувати наступне. Практичне здійснення в країнах, що розвиваються, концепцій "великого поштовху", "збалансованого зростання", "граничного мінімуму зусиль", які грунтувалися на означених принципах, передбачало максимізацію темпів економічного зростання на основі масованих інвестицій у розвиток міст, промисловості, високотехнологічних і капіталомістких проектів. Розрахунок ро-

Рис. 1. Інститут вищої освіти в інституційній структурі суспільства

Складено автором.

бився на основі того, що нерівність у розподілі доходів буде сприяти мотивації трудової активності, заощадженням, нагромадженню капіталу, інвестиціям і створенню нових робочих місць, що, в свою чергу, призведе до зростання загального добробуту і послаблення нерівності. В той же час передбачалася гуманітарна допомога та втручання держави з метою послаблення тягаря бідності (створення тимчасових структур соціального захисту, впровадження прогресивної шкали оподаткування, субсидування спеціальних соціальних програм і та ін.) та інвестування в ті галузі, де приватні вкладення визнавалися недостатніми.

Хоча багато країн, що розвиваються, на основі таких методів управління економікою досягли у 60-х та 70-х роках XX століття високих темпів економічного зростання, їм, як правило, не вдалося суттєво підвищити освіченість, якість життя більшості населення, вирішити соціально-демографічні проблеми, досягти ефективної зайнятості, припинити зростання чисельності бідних та посилення соціального розшарування в суспільстві. Лише деякі країни, уряди яких здійснювали широкомасштабні соціальні програми, передусім в галузі освіти, і не допустили монополізації благ економічного зростання місцевими елітами і транснаціональними компаніями, змогли досягти радикального скорочення масштабів бідності та зростання рівня життя всього населення.

Академік В. Луговий, визначаючи сучасний стан освітньої галузі, зазначав: "Система вищої освіти України перебуває в процесі постійного реформування, що зумовлено трансформаційними змінами в суспільстві. Нових підходів потребує вся система управління вищою освітою, у тому числі і діюча практика її фінансування" [2, с. 37]. Інституційні чинники формування інституту вищої освіти у своїй структурі містять формальні та неформальні складові, що охоплюють відповідну нормативно-правову базу та морально-етичні норми, а визначальними соціально-економічними чинниками є:

— збільшення попиту на вищу освіту;

— поява недержавних ВНЗ та платного навчання у державних університетах та коледжах;

— готовність та фінансова спроможність частини населення платити за навчання;

— скорочення частки студентів у державних ВНЗ, які навчаються за рахунок держбюджету;

— фактична відміна державного розподілу випускників ВНЗ;

— введення вільного ринкового ціноутворення на освітні послуги.

У той же час уряди країн Організації економічного розвитку і співробітництва вже перейшли до створення так званих університетів "світового класу" ("world class" university) для вирішення проблем підвищення рівня та престижу національних університетів [3, с. 6].

Суспільну роль та значення вищої освіти пропонуємо розглянути крізь призму інституціоналізму, погоджуємося з думкою професора М. Довбенка: "В середині 70-х років XX ст. завдяки розвитку методології і методів самої економічної науки та переосмисленню на цій основі багатьох традиційних економічних проблем, застосуванню таких нових методів у галузях права, соціології, політології, економічної історії, міжнародних відносин, набуває "вибухового" характеру розвиток нової інституціональної економічної теорії" [4, с. 28], а також академіка А. Чухна: "Перевага інституціональної теорії полягає у тому, що предметом її пізнання є інститути, які мають місце і в економіці, і в соціальній сфері, і у сфері права, моралі, релігії та ін." [5, с. 7].

Інститут вищої освіти ми розглядаємо як самостійний соціальний інститут з огляду на наявність у

Рис. 2. Чинники трансформації інституту вищої освіти при переході від командно-адміністративної економіки до інформаційного суспільства і економіки знань

Складено автором.

його структурі усталених правил та зразків поведінки, специфічних культурних елементів та ознак. Інституційна єдність вищої освіти досягається збалансованим поєднанням системи освіти, яка відображає нормативні характеристики освіти, процесу освіти, що розкриває її неперервність і динамічність, та результату освіти, що виявляється сформованим рівнем знань і умінь випускників. Інституційна єдність суспільства досягається на основі збалансованого поєднання інститутів-норм (сукупність норм та нормативно-правових актів, які регламентують суспільні відносини) та інститутів-організацій (державні та недержавні організації, які забезпечують функціонування суспільних інститутів відповідно до встановлених норм). У структурі інституту вищої освіти як важливого соціального інституту також присутні інститути-норми та інститути-організації (рис. 1).

Нормативний аспект вищої освіти представлений законодавчими та морально-етичними нормами, разом з тим, вони зазнають постійного впливу релігійних інститутів та звичаєвого права. Трансформація суспільної парадигми в контексті економіки знань суттєво позначилась на морально-етичних принципах системи освіти — у новому суспільстві диплом не лише засвідчує освітній рівень, а й визначає статусну належність, тобто освіта стає соціальним капіталом, засобом особистого розвитку, поліпшення матеріального достатку та умов життя.

Організаційна єдність інституту вищої освіти досягається за рахунок поєднання навчальних закладів, організацій, які надають послуги в системі вищої освіти, та органів управління в галузі освіти. Особливо сильними є зовнішні організаційні взаємозв'язки інституту вищої освіти з підприємствами, соціальними партнерами, організаціями сприяння зайнятості, молодіжними та громадськими організаціями.

На нашу думку, інститут вищої освіти є тією ланкою, яка об'єднує політичні, економічні та соціальні інститути, адже висока освіченість переважної й дедалі зростаючої частини населення є необхідною умовою й визначальною характеристикою сучасного інноваційного розвитку, переходу до економіки знань.

В умовах формування економіки знань функціонування інституту вищої освіти спрямоване на формування інтелектуального потенціалу як основи інноваційних перетворень в економіці. Дедалі зростаюча інтеграція та глобалізація освітнього простору призводить до поступової уніфікації внутрішньої структури національних систем вищої освіти, що супроводжується впровадженням високих освітніх стандартів та механізмів їх досягнення. В процесі поглиблення ринкових відносин розширюється коло суб'єктів, що беруть участь в управлінні та фінансуванні вищої освіти, посилюються підприємницькі функції вищих навчальних закладів.

Теоретичне дослідження економічного аспекту функціонування вищої освіти послідовно доводить необхідність появи і функціонування освіти (освітніх систем) як специфічних засобів не лише постійного соціального відтворення, але й прискорення прогресу в абсолютній більшості його можливих напрямів.

Окрім того, як показують наші дослідження, високий рівень вищої освіти відіграє провідну роль у забезпеченні людського розвитку, він є вагомим чинником поліпшення здоров'я, підвищення матеріального добробуту та покращення якості життя [6; 7; 8].

У процесі переходу нашого суспільства від командно-адміністративної до ринкової економіки і далі — до інформаційного суспільства і економіки знань має відбутися і відбувається докорінна трансформація умов і чинників розвитку вищої освіти, в

основі якої — трансформація суспільства, економіки і зайнятості.

У статті систематизовано й досліджено основні групи чинників, що впливали на трансформацію вищої освіти у процесі переходу українського суспільства від командно-адміністративної до сучасної ринкової економіки (активні ринкові перетворення, безпрецедентна відкритість національної економіки, науково-технічний прогрес, неефективне державне регулювання), а також ті, які впливатимуть на освіту в процесі подальшого руху суспільства до соціально орієнтованої ринкової економіки, до економіки знань (ефективне державне регулювання, інтелектуалізація суспільства і економічної діяльності, глобалізація економіки та всіх інших сфер життя, структурна трансформація) (рис. 2). Знаки "+" або "-" біля кожного чинника означають його позитивний (+), негативний (-) або суперечливий (+, -) вплив на зміни у сфері вищої освіти. Під впливом цих чинників відбулася істотна трансформація вищої освіти.

На кінець 90-х років характерна для вітчизняної системи гарантована, безкоштовна для споживача, немобільна, орієнтована на потреби виробництва вища освіта в Україні набула інших ознак: негарантована (обмежена матеріальними можливостями родини), мобільна (хоча ще й недостатньою мірою), неефективна, зорієнтована на потреби навчальних закладів.

Основним здобутком перехідного періоду у сфері вищої освіти стала її демократизація, поширення різноманітних форм, суттєве зростання контингенту студентів. Основними втратами — зменшення вимог до її якості й ефективності. За умови успішної дії систематизованих у роботі чинників характерна для межі тисячоліть неефективна вища освіта має докорінно трансформуватися. Освіта в інформаційному суспільстві й економіці знань характеризується такими основними ознаками: ефективність, доступність, мобільність, орієнтація на потреби людини (включаючи потреби успішної реалізації на ринку праці), регулювання державою. Утвердження ринкових відносин, становлення демократичної держави, інноваційний розвиток економіки й формування суспільства знань зумовлюють зміну цільових настанов вищої освіти як соціального інституту: не забезпечення потреб держави спеціалістами різних професій і рівнів кваліфікації, не реалізація комерційних цілей навчальних закладів та їх приватних власників, а задоволення різноманітних освітніх потреб людини заради її розвитку і самореалізації, а також для забезпечення її конкурентоспроможності на ринку праці.

У зв'язку з цим набуває першочерговості завдання теоретичного й концептуального переосмислення ролі і місця інституту вищої освіти у вітчизняній економіці. Діяльність у цій галузі є головною ланкою системи відтворення суспільного інтелекту, створення і поширення нових знань. Тому інститут вищої освіти слід розглядати в різних аспектах:

— як інститут суспільства, держави й економіки країни та регіону — активний чинник людського розвитку;

— як інституційний центр зосередження особистостей і колективів;

— як складну інтелектуальну сферу управління.

Як інститут суспільства виступає в ролі активного чинника людського розвитку — центру науки, культури, що задовольняє інтелектуальні потреби населення і здійснює підготовку кваліфікованої робочої сили, проводить наукові дослідження та впроваджує нові знання.

Як інститут державної економіки вища освіта є споживачем економічних ресурсів, сферою прикладання праці співробітників цієї галузі, виконавцем державних замовлень на підготовку кадрів.

Як інститут ринкової економіки вища освіта виступає товаровиробником переважно людського капіталу, інтелектуаломісткої продукції та послуг.

Як інститут регіону вища освіта є центром, що акумулює в собі і навколо себе інтелектуальні, культурні, наукові, комерційні, благодійні та інші суб'єкти і ресурси, комплексна діяльність і використання яких забезпечують інтелектуальне відтворення регіону.

Як центр зосередження особистостей і колективів вища освіта є, з економічного погляду, сферою прикладання праці співробітників і неекономічної зайнятості учнів та студентів, що має велике соціальне значення, зокрема для поліпшення поточної і перспективної ситуації на ринку праці.

Як складна інтелектуальна сфера управління вища освіта є тією рушійною силою, яка за належної організації має стати визначальним чинником економічного та соціального розвитку на всіх рівнях.

ВИСНОВКИ

Дослідження сучасних тенденцій розвитку вищої освіти в умовах постіндустріальної парадигми та пов'язаних із цим модифікацій економічного механізму функціонування вищої освіти дозволило виявити найважливіші особливості, які визначають траєкторію та масштаби трансформації її інституту в умовах формування економіки знань: глобалізація ринків освітніх послуг та ринку праці, посилення впливу непрямих чинників на кінцевий інвестиційний ефект від отримання вищої освіти, перетворення вищої освіти на підприємницький вид діяльності при одночасному зростанні її ролі як змішаного (і приватного, і суспільного) блага особливого значення. Як показало дослідження, основні завдання вищої освіти як чинника формування економіки знань такі: нагромадження інтелектуального, соціального і людського капіталів; сприяння поширенню інноваційної культури, зміцнення підвалин духовності, розширення демократії; розширення можливостей людей реалізуватися у трудовій сфері, що є важливою умовою швидкого інноваційного розвитку; підготовка молоді до виконання нових, складніших трудових функцій у системі економіки знань; формування нового способу життя, який інтегрує в собі людський розвиток, соціальну стабільність, екологічну рівновагу та безперервну творчість.

Література:

1. Чухно А.А. Економічна теорія: [у 2-х т.] / А.А. Чухно. — К.: ДННУ АФУ, 2010. — Т. 1. — 512 с.

2. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України: монографія / За заг. ред. В.І. Лугового. — К.: Пед. преса, 2009. — 384 с.

3. Salmi J. Nine common errors in building a new world-class university / Jamil Salmi // International Higher Education. — 2011. — № 62. — P. 5—8.

4. Довбенко М. Криза економіки — не криза науки: монографія / М. Довбенко. — К.: ВЦ "Академія", 2009. — 304 с.

5. Чухно А.А. Інституціонально-інформаційна економіка / А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П.І. Юхименко; за ред. акад. НАН України А.А. Чухна. — К.: Знання, 2010. — 687 с.

6. Куклін О.В. Економічні аспекти вищої освіти: монографія / О.В. Куклін. — К.: Знання України, 2008. — 331 с.

7. Куклін О.В. Трансформація інституту вищої освіти в умовах становлення економіки знань: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.01 / Куклін О.В. — К., 2011. — 420 с.

8. Каленюк І.С. Розвиток вищої освіти та економіка знань: монографія / І.С. Каленюк, О.В. Куклін. — К.: Знання України, 2012. — 43 с.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2012 р.

УДК 338

А. Г. Мокроносов,
д. э. н., профессор, заведующий кафедрой экономической теории, ФГАОУ ВПО "Российский государственный профессионально-педагогический университет", г. Екатеринбург
Е. В. Долженкова,
к. э. н., доцент кафедры антикризисного управления, ФГАОУ ВПО "Российский государственный профессионально-педагогический университет", г. Екатеринбург
И. Н. Маврина,
аспирант кафедры экономической теории, ФГАОУ ВПО "Российский государственный профессионально-педагогический университет", г. Екатеринбург

СТРУКТУРА И ИЗМЕРЕНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ВУЗА

В статье рассмотрены теоретико-методологические основы оценки предпринимательского потенциала вузов. Представленные в работе рекомендации могут быть использованы для обеспечения конкурентоспособности вузов в долгосрочной перспективе и повышения их предпринимательского потенциала.

The article describes theoretical and methodological bases of estimating an business potential of high school. The recommendations presented in this paper can be used for maintenance of competitiveness of high school in long-term prospect and increases of their business potential.

Ключевые слова: предпринимательство, предпринимательский потенциал вуза, подходы к оценке, матрица показателей.
Key words: business, business potential of high school, approaches of estimating, matrix of indicators.

В настоящее время отсутствует общепринятая точка зрения на экономическую сущность понятия "предпринимательский потенциал" и устойчивая интерпретация его применительно к специфике деятельности вуза. Представляется, что причиной такой ситуации являются неоднозначность осмысления предпринимательства как одного из самых сложных социально-экономических феноменов, а также двойственный характер сферы профессионального образования — направленность на формирование личности и, вместе с тем, на обеспечение качества и непрерывности экономического развития общества.

В большинстве толковых словарей термин "потенциал" трактуется как фактор реальной и возможной интенсивности осуществления того или иного процесса. Так, например, понятие "потенциал" (от латинского слова "potentia" — сила, мощь) в традиционном смысле означает:

— совокупность имеющихся средств, возможностей в какой-либо области [1];

— физическую величину, характеризующую силовое поле в данной точке [2].

В настоящее время термин "потенциал" все чаще используют в процессе изучения деятельности различных предприятий и учреждений, в том числе высших учебных заведений. При этом в большинстве научных публикаций исследуется инновационный, коммерческий, творческий потенциалы вузов и практически не применяется термин "предпринимательский потенциал". По мнению авторов, предпринимательский потенциал вуза вбирает в себя черты творческого, инновационного и коммерческого потенциалов. В свою очередь, каждый из них интегрирует целый ряд ресурсных субпотенциалов: кадровый, информационный, материально-технический, финансовый. Таким образом, предпринимательский потенциал вуза — понятие синтезирующего характера, отражающее различные аспекты предпринимательства как многофункциональной социально-экономической категории. Авторы под предпринимательским потенциалом понимают совокупность ключевых компетенций, обеспечивающих возможность создания интеллектуальных продуктов, их инновационный трансферт в образовательную деятельность, внедрение в производство на основе эффективных способов при-

влечения, комбинирования и рационального применения ресурсов с целью достижения устойчивой конкурентоспособности на рынках услуг научно-исследовательской деятельности, профессионального образования и рынке труда.

Применительно к оценке предпринимательского потенциала вуза возможно выделить несколько подходов, в том числе ресурсный и компетентностный.

Ресурсный подход предполагает рассмотрение потенциала учреждения как совокупности различных его ресурсов: кадры, материально-техническое обеспечение, информация, финансы, пространство. Ресурсный подход предусматривает строгое соответствие целей деятельности вуза наличествующим и необходимым ресурсам. Он учитывает профессиональную готовность профессорско-преподавательского состава к научно-образовательной и инновационной деятельности, человеческий фактор, финансовое и материальное обеспечение, состояние взаимосвязей с социумом и властными структурами, характер традиций, включенности родительской общественности в деятельности вуза. При этом опережающий ресурс в стратегическом смысле — это потенциал и возможности внешней среды и самого вуза, рассчитанные на длительную перспективу, в то время как опережающий ресурс в тактическом смысле охватывает зону непосредственной деятельности и ближайшую к ней [3].

Следует отметить, что такая совокупность ресурсов способствует повышению эффективности управления процессом освоения знаний, который включает следующие основные этапы — генерация знаний, трансферт знаний и внедрение в производство.

В рамках компетентностного подхода потенциал понимается как совокупность способностей или потенциальной активности системы. Компетентностный подход отражает направления развития потенциала высшего учебного заведения на основе суммы знаний, умений и навыков его менеджмента, преподавателей, сотрудников и обучающихся. Компетенция в высшем образовании — это совокупность смысловых ориентаций, знаний, умений, навыков и опыта деятельности студента или сотрудников вуза по отношению к определенному кругу объектов реальной действительности, необходимых для осуществления личностно и социально-значимой продуктивной деятельности.

Определив понятие образовательных компетенций, следует выяснить их иерархию. Перечень ключевых образовательных компетенций определяется на основе главных целей высшего образования, структурного представления социального опыта и опыта личности, а также основных видов деятельности студента или сотрудника вуза, позволяющих овладевать социальным опытом, получать навыки жизни и практической деятельности в современном обществе.

В соответствии с ФГОС3 компетенции, которые составляют требования к освоению основных образовательных программ (ООП) студентами высших учебных заведений, делятся на две большие группы [4].

Первая группа — так называемы универсальные компетенции (синонимы: общие, ключевые, надпрофессиональные), которая включает компетенции: общенаучные (ОНК); инструментальные (ИК); социально-личностные (СЛК). Вторая группа — компетенции профессиональные (или общепрофессиональные ОПК), включающие и компетенции предметно-специализированные.

Главную роль в определении перечня необходимых будущему специалисту компетенций играют потенциальные работодатели. Однако при всей их заинтересованности в качестве подготовки выпускников большинство из них первыми в вуз не обратятся. Поэтому работодателей необходимо заинтересовать в разработке состава необходимых определенному специалисту компетенций.

В этой связи задача любого высшего профессионального учебного заведения — сформировать все многообразие общекультурных и профессиональных компетенций, которые необходимы будущему специалисту для успешной реализации в профессиональной деятельности, как важной составляющей жизненного успеха и самореализации в целом. Решение этой задачи зависит от эффективности многих факторов, к основным из которых относятся: система управления вузом, содержание образовательных программ, квалификация и мотивация деятельности профессионально-преподавательского состава, организация учебного процесса, технологии обучения, материально-техническое обеспечение образовательного процесса, воспитательная работа, учет потребностей рынка труда в выпускаемых специалистах и организация связей с работодателями, организация контроля образовательного процесса и его результатов [5].

Несмотря на обилие продуктивных технологий и средств обучения, главным фактором качества образования в целом и формирования соответствующих компетенций у будущих специалистов в частности выступает преподаватель — носитель знаний. Личность преподавателя, его система ценностей — развитые профессиональные, общекультурные и педагогические компетенции [6]. Результаты реализации задач по получению на выходе востребованного работодателями специалиста и сильной личности в первую очередь зависят от качества деятельности преподавателя, который должен быть подлинным носителем вышеперечисленных характеристик. Личность преподавателя должна являть собой для студентов наглядный пример тех качеств, тех способностей и компетенций, которые преподаватель хочет развить у студентов.

Таким образом, компетентностный подход есть совокупность общих принципов определения целей образования, отбора содержания образования, организации образовательного процесса и оценки образовательных результатов. Внедрение такого подхода позволяет вузу сформировать социокультурную среду, создать условия, необходимые для всестороннего развития личности.

По мнению авторов, наряду с рассмотренными подходами необходимо использовать стратегический подход, в рамках которого предпринимательский потенциал вуза рассматривается как совокупность возможностей реализации активности системы в достижении намеченных целей. Стратегический подход характеризует возможности вуза в области достижения целевых результатов деятельности. Оценка потенциала осуществляется с учетом анализа факторов внешней и внутренней вузовской среды и предусматривает исследование соотношений фактических и целевых параметров развития. Использование стратегического подхода необходимо для решения проблемы обеспечения конкурентоспособности вуза, формирования его ключевых конкурентных преимуществ на рынках услуг научно-исследовательской деятельности, профессионального образования и рынке труда [7].

Все рассмотренные подходы предусматривают изучение предпринимательского потенциала вуза в процессе развития и совершенствования. В этой связи целесообразно выделение двух видов потенциала: а) реального, или фактически реализованного; б) возможного, т. е. не актуализированного с точки зрения наличия ресурсов и ключевых компетенций, необходимых для достижения поставленных целей.

Существующие методические подходы к оценке вузовского предпринимательства сводятся в основном к оценке эффективности предпринимательской деятельности вуза либо к оценке эффективности какой-либо значимой сущностной характеристики его содержания. Практически нет работ по оценке предпринимательского потенциала, которые бы охватывали всю

многоаспектность и многоуровневость предпринимательства вуза. По мнению авторов, оценка предпринимательского потенциала вуза должна строиться на принципах системности, комплексности, объективности, адаптивности и реализуемости.

Принцип системности предполагает, что вузовское предпринимательство исследуется как целостная совокупность составляющих его элементов и подсистем с учётом целевой ориентации вуза, выявленных свойств, необходимых и существенных связей его внутренней и внешней среды. Системный подход обусловливает также необходимость оценки синергетических свойств предпринимательства, возникающих в результате взаимодействия его ресурсных компонентов и ключевых компетенций. В частности, в соответствии с данным подходом технология оценки предпринимательства должна отражать органическую взаимосвязь научно-исследовательской, инновационной и финансово-хозяйственной деятельности вуза, возможности его встраивания как открытой системы в предпринимательские сети более высокого уровня (регионального, национального, мирового) [8].

Принцип комплексности, применяемый при оценке потенциала, означает учёт многоаспектности проблемы, необходимость отражения творческого, инновационного и коммерческого аспектов предпринимательства, специфику выполнения им социальных и экономических функций.

Принцип объективности предполагает, что оценка предпринимательского потенциала должна сводить к минимуму элемент субъективизма, строиться на достоверных измеримых показателях.

Принцип адаптивности заключается в том, что система оценки должна иметь возможность внесения определенных изменений, акцентировать внимание на наиболее проблемных зонах в основных видах деятельности вуза в процессе формирования и развития предпринимательского потенциала.

Принцип реализуемости предполагает, что система показателей должна быть формализуема и позволять создание компьютерной базы данных для отражения результатов оценки [9].

Отметим, что исследование предпринимательского потенциала должно осуществляться по двум направлениям:

— формирование предпринимательских компетенций у обучающихся с целью их успешной адаптации к условиям конкурентной среды на рынке труда;

— формирование предпринимательских компетенций у сотрудников университета, включая его менеджмент, профессорско-преподавательский состав, учебно-вспомогательный персонал как участников команды, реализующей предпринимательский метод хозяйствования, основанный на внедрении инноваций, в том числе организационных и управленческих.

Оценка вузовского предпринимательского потенциала осуществляется в интересах следующих основных субъектов:

— для менеджмента вуза, с целью определения сильных и слабых сторон своей внутренней среды, для оценки вклада его структурных подразделений ресурсов и видов деятельности (научно-исследовательской, образовательной, инновационной и финансово-хозяйственной) в развитие вуза, угроз и возможностей внешней среды, т.е. проведение качественного swot-анализа и для обоснования приоритетов развития;

— для государства, с целью получения достоверной информации о соответствии вуза занимаемому статусу и его конкурентоспособности на региональном, национальном и мировом рынках научно-образовательных услуг, для принятия решения о характере и форме государственной поддержки;

— для домохозяйств, принимающих решение о выборе высшего учебного заведения, при этом география домохозяйств все больше выходит за пределы региона, национальной экономики, приобретает межстрановый характер в силу глобализации рынка научно-образовательных услуг, а также усиления тенденции непрерывного образования через всю жизнь;

— для национального и мирового бизнес-сообщества, с целью определения направлений и форм осуществления совместной деятельности и получения синергетического эффекта от партнёрства в формируемых предпринимательских сетях.

Многоуровневый и многоаспектный характер предпринимательского потенциала вуза предполагает формирование системы показателей его измерения, отражающих специфику предпринимательской деятельности в сфере генерации знаний, результаты их трансферта в образовательную деятельность и внедрения в производство. При этом при оценке предпринимательского потенциала необходим учёт деятельности вуза на "входе" образовательного процесса (профориентационная работа и работа отборочной комиссии) и "выходе" (работа по трудоустройству, профессиональной адаптации выпускников, их последующему привлечению к творческому сотрудничеству и спонсорской деятельности с almamater). Помимо результатов инновационного предпринимательства в сфере научно-образовательной деятельности система показателей должна отражать результаты финансово-хозяйственной деятельности вуза, а также результаты предпринимательской деятельности малых инновационных предприятий и других, создаваемых на базе вуза предпринимательских структур.

Исходя из изложенных ранее важнейших характеристик предпринимательского потенциала, авторам представляется целесообразным выделение трёх групп показателей, характеризующих активность, эффективность и результативность развития предпринимательства в вузе (табл.1). Указанные показатели целесообразно рассчитывать по основным видам деятельности вуза и реализующих его миссию научно-образовательным подразделениям.

Показатели активности характеризуют в большей степени творческую составляющую предпринимательского потенциала вуза, его структурных подразделений и учреждённых им предпринимательских структур. Данные показатели отражают созидательную активность в сфере научно-исследовательской, образовательной и инновационной деятельности вуза, а также в сфере предпринимательской деятельности малых инновационных предприятий [10; 11: 12].

Учитывая значительное многообразие мероприятий инновационного характера, инициируемых в процессе новаторской деятельности, а также сложность или невозможность для ряда из них стоимостного или прямого физического измерения, оценка предпринимательской активности чаще всего базируется на применении экспертных оценок. Применение экспертного метода, в соответствии с которым группа экспертов дает заключение о характере распределения оцениваемой величины по некоторой шкале числовых значений, позволяет определить рейтинги творческой активности вузов и их структурных подразделений [9].

Показатели эффективности отражают величину предпринимательского дохода, полученного от основных видов деятельности, т.е. в сфере генерации, трансферта знаний и их внедрения в производство. Строго говоря, эти показатели отражают экономический эффект в форме финансовых притоков и оттоков. Как экономическая категория эффективность отражает соотношение результатов и затрат. Другими словами, показатели эффективности — это показатели рентабельности по отдельным направлениям работы вуза.

Показатели результативности можно толковать двояко: во-первых, как соотношение плановых (целевых) параметров к фактическим [13]; во-вторых, как степень удовлетворения запросов основных потребителей услуг, оказываемых вузом. В данной работе показатели результативности отражают характер обеспечения интересов, потребностей, запросов основных заказчиков: государства, домашних хозяйств и работодателей. Учитывая повышение роли научно-исследовательской функции вузов, возрастание конкуренции на рынке научно-исследовательской деятельности, показатели результативности, с точки зрения государства как основного заказчика научно-образовательных услуг, должны базироваться на объективных оценках качества интеллектуальных продуктов создаваемых вузом (рейтинги, индексы цитирования, патенты). Указанные показатели должны являться необходимым элементом в системе оценки предпринимательского потенциала вуза, что позволит повысить степень полноты анализа его составляющих.

Таблица 1. Матрица показателей предпринимательского потенциала вуза

Виды деятельности вуза	Показатели и характеризуемые ими составляющие предпринимательства		
	Активность	Эффективность	Результативность
Генерация знаний	Активность предпринимательства в научной деятельности вуза	Величина предпринимательского дохода и финансового результата от научно-исследовательской деятельности	Конкурентоспособность вуза на рынке услуг научно-исследовательской деятельности
Трансферт знаний	Активность предпринимательства в образовательной деятельности вуза	Величина предпринимательского дохода и финансового результата от образовательной деятельности	Конкурентоспособность вуза на рынке услуг профессионального образования
Внедрение в производство	Активность коммерциализации знаний	Величина предпринимательского дохода и финансового результата от внедрения знаний в производство	Конкурентоспособность вуза на рынке услуг профессионального образования и рынке труда
Иная приносящая доход деятельность	Активность предпринимательских структур вуза	Величина предпринимательского дохода и финансового результата от деятельности предпринимательских структур вуза	Конкурентоспособность предпринимательских структур вуза на товарных рынках и рынках финансовых инструментов

Обозначенные в таблице показатели позволяют проводить мониторинг сопряжения различных потенциалов, организовывать проектное управление, реализовывать проекты, требующие междисциплинарного подхода, осуществлять SWOT-анализ деятельности вуза, а также получать синергетический эффект.

Предложенный методический подход проходит апробацию в ФГАОУ ВПО "Российский государственный профессионально-педагогический университет" (РГППУ), который одним из первых получил статус автономного вуза России. Авторами была переработана существующая система показателей для оценки лучшего учебного подразделения вуза с внесением в нее структурных изменений, позволяющих более полно характеризовать основные элементы предпринимательского потенциала вуза. Особенности предлагаемого метода:

— метод основан на теоретических положениях предпринимательства в сфере высшего профессионального образования;

— система показателей построена в соответствии со структурой концепции развития вуза, что позволяет связать воедино стратегические аспекты управления с текущей деятельностью. Для этого предложено использовать систему показателей личного рейтинга преподавателей на основе данных индивидуального плана преподавателя. По мнению авторов, такой подход позволит не только оценить предпринимательский потенциал вуза, но и даст возможность управлять этим показателем;

— комплексный мониторинг научно-исследовательской, образовательной и финансово-хозяйственной видов деятельности дает возможность осуществлять систематическое прогнозирование и планирование предпринимательского потенциала вуза;

— сравнимая количественная оценка предпринимательских потенциалов структурных подразделений (институтов) позволяет более полно учитывать их вклад в обеспечение конкурентоспособности вуза.

Существующая в РГППУ система конкурсных показателей включает пять укрупненных групп показателей (УГП) по отдельным аспектам образовательной деятельности, в том числе учебной, научной, воспитательной, а также показатели состояния кадров профессорско-преподавательского состава и обеспеченности собственными внебюджетными доходами. По каждой УГП установлена фиксированная сумма баллов, причем баллы распределяются согласно доли каждой УГП в общем их перечне. При переводе натурального показателя в баллы используется формула:

$N = Пок * k$,

где N — значение показателя, выраженное в баллах Пок — натуральное значение показателя; k — эмпирический коэффициент пересчета значения натурального показателя в конкурсные баллы.

Затем суммируются баллы по каждому учебному подразделению университета, выбирается подразделение с максимальным количеством баллов с учетом установленной фиксированной их суммы по каждой УГП.

В рамках перестроенной системы показателей методика перевода натурального показателя в баллы и расчета максимального значения баллов не меняется. На основании новой системы показателей конкурса "Лучшее учебное подразделение РГППУ" авторами была произведена оценка подразделений университета. Причем оценка производилась не по видам образовательной деятельности, а по фазам цикла знаний:

— генерация знаний: основы (знания, позволяющие понимать);

— трансферт знаний: практические основы (знания, позволяющие их использовать и применять);

— внедрение знаний в производство: владение и свободное владение (знания, позволяющие их передавать, а также знания, позволяющие разрабатывать инновации и развиваться).

При этом для определения количественной оценки лучшего учебного подразделения РГППУ использовались следующие методы:

— балльный, в рамках которого осуществляется пофакторная оценка основных составляющих потенциала, а оценка по совокупности факторов — путем нахождения средневзвешенной геометрической, определяемой как произведение средней балльной оценки по каждому фактору, и весовых коэффициентов, характеризующих относительную важность факторов;

— финансовый как способ воздействия финансовых отношений на хозяйственный процесс. Он позволяет дать стоимостную оценку конкурсных показателей, а также отразить влияние многоканального механизма

финансирования на деятельность вуза, поскольку дает возможность фиксировать потоки и оттоки от всех видов его деятельности.

Результаты анализа выявили, что на сегодняшний день больший удельный вес в общей структуре показателей занимают показатели, характеризующие трансферт знаний. Наименьший удельный вес приходится на показатели, характеризующие внедрение знаний в производство. Другими словами, существующая система мотивации ППС направлена в основном на организацию учебного процесса и практически не учитывает ведение научно-исследовательской и опытно-конструкторской работы как фундаментального, так и прикладного характера. В связи с этим авторами в перестроенную систему показателей были включены дополнительные параметры, позволяющие увеличить удельные веса характеристик генерации знаний и внедрения их в производство. Такими показателями, например, стали:

— доля студентов очной формы обучения, участвовавших в отчетном периоде в выполнении научных исследований и разработок с оплатой труда и/или в качестве соисполнителей в отчетах по НИОКР, от общего числа студентов очной формы обучения;

— количество баллов, полученных по результатам исследования удовлетворенности предпринимателей качеством подготовки выпускников.

Система показателей используется при формировании и реализации стратегии развития РГППУ, которая связана с переходом к предпринимательскому характеру управления вузом, при применении ситуационного подхода, основанного на учете ситуационных факторов, воздействие на которые позволяет достигать намеченные цели, а также стратегического подхода, повышающего возможности вуза в целенаправленной подготовке к будущим изменениям в окружающей среде. Вышеуказанные обстоятельства позволят решить следующие задачи:

— повышение использования инновационных технологий, дополнительные возможности информационных ресурсов университета;

— рост эффективности участия всех кафедр в конкурсах научных программ, грантов, хоздоговорных научно-исследовательских работах;

— увеличение степени внедрения научно обоснованных методик и моделей оценки уровня образования в деятельность подразделений университета с целью совершенствования содержания и качества учебного процесса.

В системе программных мероприятий с ярко выраженным предпринимательским характером следует отметить создание на базе университета центров по разработке моделей взаимодействия образовательных учреждений с бизнес-сообществом. Так, на основании закона о хозяйственных обществах ... № 217 ФЗ, которым было разрешено вузам создавать хозяйственные общества с целью практического применения результатов интеллектуальной собственности, РГППУ учредил 6 обществ (малых предприятий): Центр милосердия, Фиеста-джаз, Эллин, Старший советник, Бизнес-элемент, АРТ-эффект. Доля университета в уставном капитале этих предприятий составляет 25%.

Например, ООО "Старший советник" создано как малое инновационное предприятие, которое актуализировало в современных условиях вхождение университета в рыночные отношения, и способно обеспечить формирование компетенций, что является основным требованием к выпускникам высших учебных заведений со стороны работодателей, в том числе за счет повышения качества преподавания специальных дисциплин. ООО "Арт-эффект" представляет собой салон, где выставлены художественные произведения, выполненные студентами, выпускниками и преподавателями Института Искусств РГППУ. Публичное позиционирование результатов творческой деятельности позволяет студенту уже на стадии обучения корректировать свои профессиональные компетенции в зависимости от реальных условий рыночной конъюнктуры, а также создает условия для непосредственного практического знакомства студентов с функционированием рынка художественной продукции. Ассортимент салона постоянно обновляется за счет новых поступлений и реализации представленных экспонатов.

Созданные предприятия используют в своей деятельности инновации, а также действуют на принципах коммерческого расчета, увеличивая финансовые результаты хозяйственного процесса РГППУ.

На основании вышеизложенного авторы считают, что управление предпринимательским потенциалом университета является весомой предпосылкой для его трансформации в национальный исследовательский университет, а также в региональный центр профессионального педагогического образования — своеобразное ядро инновационного кластера педагогической образовательной индустрии УрФО.

Литература:

1. Словарь русского языка (С.И. Ожегов): ок. 57 000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. — М.: Рус. яз., 1988. — 750 с.

2. Словарь иностранных слов. — М.: Рус. яз., 1988. — 624 с.

3. Силин А.Н., Касенова Б. Инновационные подходы к управлению вузом: http://www.confcontact.com/2012_03_15/gu_silin.php.

4. Национальный проект "Образование". Инновационно-образовательная программа УГТУ-УПИ "Формирование профессиональных компетенций выпускников на основе научно-образовательных центров для базовых отраслей Уральского региона".

5. Захаров Ю.А., Москинов В.А. Основные пути повышения качества высшего образования // Университетское управление: практика и анализ. — 2005. — № 1. — С. 100—103.

6. Леонова Е.В. Формирование Общекультурных компетенций у студентов технического вуза // Высшее образование в России. — 2010. — № 2. — С. 124—131.

7. Мокроносов А.Г., Долженкова Е.В., Маврина И.Н. Предпринимательство как вектор стратегического развития вуза // Образование и наука. Известия Уральского отделения Российской Академии образования. — 2011. — № 10(89). — С. 28—40.

8. Лисин Г.И. Формирование стратегии динамично развивающейся предпринимательской сети: автореферат дис. кандидата экономических наук: 08.00.05 / Лисин Г.И.; [Место защиты: Институт экономики Уральского отделения Российской академии наук]. — Екатеринбург, 2012. — 25 с.

9. Никифоров А.А., Уткин Л.В. Рейтинговая оценка и мониторинг образовательной и научной деятельности вуза/ Университетское управление: практика и анализ. — 2010. — № 3(67). — С. 54—61.

10. Донецкая С.С., Загоруйко Н.Г., Рыскулов С.Н. Методика отбора показателей для рейтинговой оценки деятельности кафедр университета // Университетское управление. — 2006. — № 6(46). — С. 25—31.

11. Свиридова Н.В. Эффективность функционирования высших учебных заведений // Университетское управление. — 2010. — № 3. — С. 83—86.

12. Свиридова Н.В., Сазонова И.В. Сравнительный анализ эффективности и результативности деятельности вузов // Университетское управление. — 2011. — № 4. — С. 83—86.

13. ГОСТ Р ИСО 9000: 2005 Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2012 р.

УДК 330.342:631.16

Р. В. Лавров,
к. е. н., доцент кафедри банківської справи,
Чернігівський державний інститут економіки і управління

БАНКІВСЬКІ ІПОТЕЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто проблеми застосування банківських іпотечних технологій в аграрній сфері економіки та запропоновано власні підходи до їх вирішення у контексті реалій сучасного економічного простору.

The problems of implementation of the mortgage banking technology in agrarian sector of the economy are examined in this article and our own approaches to their solution in the context of modern economic space realities are offered.

Ключові слова: аграрна іпотека, іпотечний ринок, іпотечне кредитування, банківські іпотечні технології.
Key words: agricultural mortgage, mortgage market, mortgage lending, mortgage banking technology.

ВСТУП

Запровадження й розвиток банківських іпотечних технологій в аграрній сфері економіки має базуватися на науково обгрунтованому підході, що потребує розроблення низки важливих теоретичних положень, пов'язаних зі становленням і функціонуванням аграрної іпотеки, якісно нового осмислення перспектив та стримуючих чинників її розвитку, грунтовної оцінки організаційно-майнових передумов, розробки моделей іпотечних технологій аграрної сфери, удосконалення інфраструктури іпотечного ринку, обгрунтування напрямів державної підтримки розвитку банківських іпотечних технологій в аграрній сфері економіки. Аграрна сфера економіки дедалі більше потребує фінансових вкладень, необхідних для оновлення й технологічної модернізації виробництва, зокрема для закупівлі нової сільськогосподарської техніки та будівництва об'єктів комерційного і виробничого призначення.

Задля досягнення цих важливих стратегічних завдань необхідним є запровадження й розвиток банківських іпотечних технологій в аграрній сфері економіки. Невизначеність і відсутність цілісної позиції держави відносно концептуальних засад розвитку банківських іпотечних технологій в аграрній сфері економіки може призвести до суттєвих проблем як при створенні та функціонуванні тих чи інших інституцій на первинному і вторинному ринку землі, так і при залученні кредитів для потреб аграрної сфери економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Огляд наукових публікацій з проблем застосування банківських іпотечних технологій в аграрній сфері переконливо засвідчує, що ця проблематика завжди входила в орбіту наукових інтересів багатьох вчених. Значний внесок зробили Ф. Кене, К. Маркс, У. Петті, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, М. Туган-Барановський, Ж. Тюрго та інші. Нині суттєві пропозиції методичного та практичного характеру з проблем банківських іпотечних технологій в аграрній сфері економіки знаходимо в працях таких визнаних метрів економічної науки, як М. Геєнка, О. Гудзь, А. Даниленка, Б. Данилишина, О. Євтуха, О. Краснікової, В. Лагутіна, Ю. Лупенка, М. Маліка, П. Саблука, В. Савича, М. Савлука, М. Трегобчука, А. Третяка, М. Федорова, М. Хвесика, А. Чупіса та інших [1—8]. Високо оцінюючи їх внесок в осягнення змістового взаємозв'язку та вирішення проблем щодо використання банківських іпотечних технологій в аграрній сфері, зауважимо, що в умовах кризових трансформацій земельних і фінансово-кредитних відносин багато аспектів цієї важливої проблеми зазвучали по-новому й вимагають нагальних подальших поглиблених досліджень з метою пошуку шляхів оптимального їх вирішення.

МЕТА СТАТТІ

Сучасний контур використання банківських іпотечних технологій в аграрній сфері та наявність відчутних прогалин і неврегульованих питань потребують здійснення наукових розвідок щодо уточнення й сприйняття проблем банківських іпотечних технологій та пошуку ефективних практичних заходів їх розв'язання. Одним зі стрижневих завдань пошуку вирішення проблем банківських іпотечних технологій в аграрній сфері економіки є необхідність вирішення низки питань пов'язаних з мораторієм на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, грошової оцінки таких земель, ефективності використання земельних угідь сільськогосподарського призначення орендарями, прибутковості земельних ділянок. Недостатнє опрацювання окреслених проблемних питань визначає актуальність даної статті, її мету та завдання.

РЕЗУЛЬТАТИ

Поняття "іпотека", "іпотечний кредит" та "іпотечні технології" пройшли тривалий шлях розвитку як за змістовим тлумаченням, так і за своїми сутнісними характеристиками та взаємозв'язком. Поступово їх розуміння й тезаурус набули іншого гатунку, а їх трансформація сприяла появі цілого спектра різновидів іпотечних технологій, які тим чи іншим чином переплетені з землею та нерухомістю. Необхідність формування цивілізованого ринку банківських іпотечних технологій в аграрній сфері економіки України є об'єктивною реальністю, що зумовлена сучасним етапом розвитку ринкових відносин у нашій країні. Становлення і налагодження ефективного функціонування ринку банківських іпотечних технологій відкриває нові фінансові можливості та стимули для економічного й соціального поступу аграрної сфери країни. Це пов'язано з тим, що включення в ринковий оборот нерухомості, передусім землі сільськогосподарського призначення, дозволяє активізувати використання банківських іпотечних технологій в аграрній сфері. Спрямування надійно забезпечених нерухомістю інвестиційних потоків у аграрний сектор економіки сприяє стимулюванню ділової активності суб'єктів господарювання, покращенню фінансового дизайну та забезпечує на цій основі прискорення соціально-економічного розвитку країни.

Іпотечне кредитування в Україні стрімко зростає, частка іпотечних кредитів банків у ВВП країни в 2009 р. сягнула 12,7%. Але в Австрії ця частка сягає 30%, США — 51%, Франції — 21%, Данії — 68%, Швеції — 58%, Німеччині — 47%. У структурі кредитного портфеля вітчизняних банків частка іпотечних кредитів зросла з 8% у 2005 р. та 11,4% у 2007 р. до 16,1% у 2009 р. Для порівняння відмітимо, що в розвинутих країнах ця частка коливається від 20 до 67%. Іпотечне кредитування фізичних осіб набуло особливого

розвитку і зросло з 2005 р. по 2009 р. у 66,5 рази, тоді як суб'єктів господарювання — лише у 7,5 рази. Іпотечні кредити надаються переважно в іноземній валюті, частка їх для фізичних осіб у 2009 р. сягнула 88,2%, а суб'єктів господарювання — 63,2%. Як свідчить досвід США, Німеччини та багатьох інших зарубіжних країн, банківські іпотечні технології спроможні вивести країну з інвестиційної кризи. На основі об'єднання фінансового ринку і ринку нерухомості іпотечний механізм сприяє збільшенню активів інших ринків (сировини, основних фондів, споживчого, фондового тощо), спричиняючи мультиплікативний ефект їх розвитку, адже кожна вкладена кредитна гривня, забезпечена нерухомим майном, зумовлює відповідний приріст валової продукції не тільки в проінвестованій галузі, а й в суміжних з нею галузях. Наприклад, світовою практикою житлового іпотечного кредитування доведено, що 1 долар капіталовкладень у житлове будівництво дає приріст 2,5—3,0 долари ВВП. При цьому зростаючі відрахування до державного бюджету сприяють розвитку соціальної сфери, макроекономічній стабілізації та зростанню економіки в цілому [7].

Серед важливих аргументів необхідності стимулювання розвитку банківських іпотечних технологій в Україні є їх антиінфляційна спрямованість. Світовою практикою доведено, що розвинений і активнодіючий ринок банківських іпотечних технологій є одним зі стримуючих чинників інфляції в країні, оскільки відвертає кошти з сфери споживання до сфери заощадження та довгострокового інвестування. І вже на сучасному етапі розвитку банківських іпотечних технологій в Україні спостерігається значний їх антиінфляційний вплив: рівень інфляції в країні залишається відносно незначним порівняно з темпами зростання заробітних плат, пенсій та інших доходів населення саме завдяки зростанню обсягів житлового іпотечного кредитування.

Світовий досвід свідчить, що суб'єкти аграрної сфери для забезпечення залучених довгострокових кредитних ресурсів у переважній більшості використовують наявні у них землі сільськогосподарського призначення. Тобто задля залучення більших обсягів кредитів у аграрну сферу землі сільськогосподарського призначення повинні стати товаром [1].

За даними Держкомзему, з 60,4 млн га українських земель 70% (41,8 млн га) — це сільськогосподарські землі. Близько 90% всієї землі сільськогосподарського призначення розпайовано, тобто у більшості селян уже є державні акти на земельні ділянки. Лише 10% сільськогосподарських земель належать місцевим радам. У державній власності залишилось 49,1% усіх земель, приватній власності громадян знаходиться 50,7%, а власності юридичних осіб — 0,2% земель. При цьому площі сільськогосподарських земель неухильно скорочуються, найсуттєвіше і швидше всього у Київській області.

В Україні офіційно продавати та купувати землю сільськогосподарського призначення заборонено. До 2001 р. це забороняв Земельний кодекс УРСР. Починаючи з 2001 р., в Земельному кодексі України прописаний мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення до 1 січня 2005 р., потім мораторій продовжено до 2007 р., а нині — до 1 січня 2013 р. Однак існуюче нормативно-правове поле не привело до зняття мораторію (із 38 необхідних для функціонування ринку землі законів прийнято лише 19).

Система іпотечного кредитування в Україні функціонує за сценарієм дефіциту довгострокових кредитних ресурсів, що є вістрьовим стримуючим чинником її розвитку. Після 2008 р. загальмувалися темпи зростання іпотечного кредитування України і сегмент іпотеки, відлунюючи загальну кризу ліквідності банківської системи, почав згортатися.

Паї та оформлені Держкомстатом акти на право власності на землю активно продаються. Частіше всього земля сільськогосподарського призначення відчужується за допомогою свідоцтв про право на спадщину. Не мають права купувати й отримувати у спадщину землю сільськогосподарського призначення громадяни інших країн. Хоча цю заборону легко обходять: землі для нерезидентів купують українські поручителі. Не контрольоване державою скуповування сільськогосподарських земель — не єдиний побічний ефект мораторію і відсутності дієвого земельного законодавства. Серйозну проблему представляють самовільні захоплення земель сільськогосподарського, лісогосподарського і заповідного призначення, причому до недавнього часу єдиним запобіжним заходом був штраф. Наприклад, тільки в Криму втрачено близько третини заповідних земель і зафіксовано 8,5 тис. випадків самозахвату земельних ділянок. Наявні масові порушення земельного законодавства (лише зареєстрованих до 50 тис. на рік).

На тіньовому ринку земля сільськогосподарського призначення дуже дешево продається селянами і дуже дорого посередниками. Тобто відсутнє регулювання ціноутворення на ринку (мінімальної та максимальної ціни землі для кожного регіону), що дозволяє земельним спекулянтам фіксувати високу рентабельність. Отже, мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення — фікція, оскільки на практиці є різноманітні легітимні способи отримати доступ до цієї землі. З точки зору земельної політики доцільним було б регламентувати оборот земель, зокрема встановити мінімальну цінову межу, щоб не допустити скуповування землі у селян за копійки. Важливо усвідомити незворотність урбанізації. Метр землі комерційного призначення створює набагато більшу додану вартість, ніж метр сільськогосподарської землі. Тому іноді зміна цільового призначення землі буває економічно виправдана, оскільки сільське господарство — це інвестиційно менш приваблива галузь. Багато сільськогосподарських земель взагалі ніким не використовується. Біля 30% громадян, що успадкували земельні паї, живуть у містах. Ще 15% власників паїв — пенсіонери-одинаки, яким немає кому передати земельні ділянки у спадщину. В умовах мораторію ці люди не можуть конвертувати свої паї в гроші.

Цікаво, що в Білорусії, Туркменистані та Узбекистані не можна відчужувати не лише земельні паї, але і права користування. В Казахстані й Таджикистані оренда дозволена, але торгувати земельними ділянками не дозволено. Усі землі можна продавати в Арменії, Грузії, Азербайджані, Молдові. В Естонії, Угорщині й Латвії заборонена купівля землі іноземцями та юридичними особами. Обмеження на продаж сільськогосподарських земель не типові для країн Центральної і Східної Європи. Вільна торгівля землею в 1990-х роках була заборонена лише в Албанії. У всіх інших країнах регіону землями сільськогосподарського призначення давно торгують, причому найбільш успішно в Польщі. У деяких воєводствах цієї країни вартість гектара вже перевищила західноєвропейський рівень. Прогнози масового скуповування польських земель іноземцями після вступу країни до Євросоюзу не справдились. Західноєвропейці купили трохи більше 1 тис. га земель сільськогосподарського призначення.

У Росії земля сільськогосподарського призначення не була товаром до прийняття Земельного кодексу в 2001 р. Зараз земельні відносини в Росії регулюють органи місцевого самоврядування — в кожній області своє земельне законодавство. Мораторій на купівлю-продаж землі досі діє лише в регіонах із самими родючими землями (наприклад, у Краснодарському та Ставропольському краях).

В Україні ще однією проблемою є те, що не дуже ефективно розпоряджаються землями короткострокові орендатори. Землю сільськогосподарського призначення орендують на невеликі строки. Терміни угод оренди земельних часток (паїв) в Україні становлять: від 1 до 3 років — 23,6%; від 4 до 5 років — 61,8%; від 6 до 10 років — 11,9%; більше 10 років — 2,7%. Орендарі розплачуються з власниками паїв натуральною продукцією і не витрачають коштів на підвищення якості земель.

Як наслідок, грунти деградують і втрачають продуктивність. Землею володіє не власник, а той, у кого є на це фінансові можливості, — орендатор. Часто він веде себе похижацьки: орендує пай, два-три роки підряд засіває землю високорентабельною культурою, максимально виснажує грунт і бере в оренду наступну ділянку. Надлишок сільськогосподарської землі дозволяє орендатору не турбуватися про підтримку врожайності грунту. До того ж динаміка росту орендної плати не відповідає динаміці росту цін на землю. За останні півтора роки орендна плата помітно виросла лише в Черкаській та Кіровоградській областях — регіонах, де фермерство найбільш рентабельне.

Проблеми в Україні й з об'єктивною грошовою оцінкою землі: враховується лише якість грунтів, а ринкові фактори до уваги не приймаються, тому нормативна оцінка є заниженою. За даними Держкомзему, нормативна вартість землі сільськогосподарського призначення складає 365 млрд грн. Як відмічає академік НААН України А. Третяк, "в розвинутих країнах землі чітко зоновані за цільовим призначенням, а у нас не проводиться ні зонування, ні планування їх можливого використання. Через таке хаотичне розташування земельних ділянок різного призначення втрачає бюджет". Ще один аспект, на який необхідно звернути увагу, це небезпе-

ка того, що, включивши зараз землю в товарний оборот, ціни на неї обваляться, оскільки землевласники-городяни й пенсіонери почнуть тут же продавати ділянки. Але це може статися лише у тому випадку, якщо земля сільськогосподарського призначення купувалася б виключно для ведення фермерського і сільськогосподарського виробництва.

Окрім того, у випадку відміни мораторію до подорожчання землі, це може призвести прихід в Україну закордонних аграріїв, оскільки їх можуть привабити дешевизна землі та робочої сили. При сьогоднішній практиці зміни цільового призначення землі, обвал цін представляється малоймовірним. Гектар ріллі оцінюється Держкомземом менше ніж у 2 тис. дол. США. У Польщі земля гіршої, ніж наша, якості коштує не менше 40 тис. дол. США за 1 га.

Перед відміною мораторію необхідно сформувати й прийняти адекватну нормативно-правову базу, створити єдину систему державної реєстрації прав на нерухомість майна і їх обмеження. Непоспішність держави в формуванні прозорого ринку землі зрозуміла. В мораторії зацікавлені орендарі, які дешево орендують паї та отримують за це дотації. Тим самим на невизначений термін знову відкладеться модернізація галузі, а також залучення аграріями додаткових кредитів та інвестицій. Крім того, відміна мораторію може запобігти надмірному зосередженню землі в одних руках.

Таким чином, гальмуючими чинниками застосування банківських іпотечних технологій в аграрній сфері вважаються: нерозвиненість ринку цінних паперів; жорстке, непрофесійне та систематичне руйнівне втручання держави у діяльність кредитних інституцій; непрозорість банківської та кредитно-грошової системи; спотвореність цін на нерухомість; інфляційні очікування та коливання; висока облікова ставка; прорахунки фінансової політики; нерозвиненість кредитної та іпотечної інфраструктури [4].

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз існуючих проблем банківських іпотечних технологій в аграрній сфері дозволяє зробити наступні висновки. Генеза й розвиток контуру іпотечного кредитування України є дзеркальним відображенням руйнівних тенденцій і напруги в фінансовому просторі та ринках нерухомості. Виявлені панівні тренди іпотечного кредитування переконують, що, незважаючи на значні параметри іпотечного кредитування в Україні, обсяги якого у квітні 2008 р. сягали 61,9 млрд грн., практично 1,4 млрд грн. із них — земельні іпотечні кредити. Встановлено, що іпотечні кредити частіше надаються фізичним особам. Нині якісну своєрідність системи іпотечного кредитування в Україні можна окреслити взаємопов'язаними характеристиками, що визначають її властивості: дефіцит дієвих антиризикових банківських технологій; відсутність ефективних механізмів іпотечного кредитування в національній валюті; нерозвиненість спеціалізованих іпотечних установ; проблемність для банків забезпечення вимог щодо нормативів достатності капіталу; висока ціна залучених кредитних ресурсів; недостатній рівень капіталізації банківської системи; брак альтернативних внутрішніх джерел рефінансування банків; низький рівень банківської конкуренції; завищена частка нестандартних іпотечних кредитів у кредитному портфелі банків; відсутність дієвих технологій та інструментів рефінансування вторинного ринку іпотечних кредитів; строкова асиметрія активів і пасивів банків; брак інституційних інвесторів зі значними обсягами довгострокових фінансових активів.

На даному етапі одним із головних завдань розвитку земельного ринку все ще залишається створення належної законодавчої бази, яка відповідала б прогресивним міжнародним стандартам і враховувала позитивний досвід запровадження відповідного законодавства в інших країнах. Тобто необхідними передумовами становлення та розвитку банківських іпотечних технологій є: формування правового поля щодо оцінки, обліку, застави, відчуження земель сільськогосподарського призначення; формування загальнодержавної системи контролю за ефективним використанням сільськогосподарських земель та дотримання природоохоронного законодавства. Припинення дії мораторію на відчуження земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва створить умови для більш ефективного використання земель сільськогосподарського призначення, сформує підгрунтя для підвищення ліквідності основного активу суб'єктів аграрної сфери. З іншого боку, зменшення ризику неповернення банками власних коштів сприятиме зменшенню вартості кредитів, що позитивно вплине на довгострокове іпотечне кредитування аграрної сфери. З'ясовано, що агроформування переважно орендують земельні угіддя, власні ж землі сягають 9,2% і в середньому на одне господарство в Україні припадає менше 190 га. Водночас лише ці угіддя можуть забезпечити залучення іпотечних кредитів і одне агроформування мало б змогу залучити іпотечних кредитів на суму 12415,0 тис. грн., що сприяло б пожвавленню в них інноваційно-інвестиційних процесів. Виявлено, що існуючі на вітчизняному ринку продукти іпотечного кредитування, які нині пропонуються банками та іншими іпотечними кредиторами, є малопривабливими для суб'єктів аграрної сфери.

Для суб'єктів аграрної сфери банківські іпотечні технології є джерелом кредитних ресурсів, повернення яких залежить від ефективного використання земельних ділянок, тобто рівня продуктивності сільськогосподарського виробництва, що стимулює власників землі до впровадження сучасних технологій землекористування. Застосування банківських іпотечних технологій сприятиме стабілізації розвитку аграрної сфери та сільських територій. І саме розвиток банківських іпотечних технологій спроможний надати новий потужний поштовх у піднесенні аграрної сфери економіки, оскільки дозволить залучити значні кредитні ресурси в її поступ.

Поряд із стимулюючою дією на соціально-економічний розвиток країни, банківські іпотечні технології надають певні переваги і для суб'єктів кредитних відносин. Зокрема, для банка-кредитора надання кредитів під заставу нерухомого майна пов'язане з незначним ризиком втрати застави. Це спричинено тим, що іпотека як вид застави суттєво полегшує кредитору контроль за збереженням об'єктів застави через їх знерухомлення. До переваг іпотечних кредитних відносин для кредитора слід віднести можливість встановлення тривалих відносин з клієнтами через довгостроковість іпотечних кредитів із наданням їм інших послуг та одержання додаткового прибутку. Розвиток банківських іпотечних технологій також дозволяє банку розширити кредитну базу шляхом рефінансування іпотечних кредитів на вторинному ринку заставних і збільшити на цій основі свою кредитну активність. Для позичальника іпотечні кредитні відносини дають можливість розширити платоспроможний попит, одержавши великі розміри кредитів на більший термін під нижчі відсотки. Як засвідчують дослідження Світового банку, використання іпотечних технологій як способу забезпечення зобов'язань дає змогу позичальникам отримати суми кредитів у 6—9 разів більші, строком у 7—11 разів триваліший та під значно нижчі відсотки [2]. Крім цього, за рахунок тривалого терміну погашення, банківські іпотечні технології вважаються менш обтяжливими й напруженими для фінансового стану позичальника.

Література:

1. Гудзь О.Є. Кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу земель сільськогосподарського призначення: проблеми та перспективи / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. — 2007. — № 1. — С. 84—88.
2. Гудзь О.Є. Проблеми становлення іпотечного кредитування в аграрному секторі економіки / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. — 2004. — № 9. — С. 68—73.
3. Дем'яненко М.Я. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика): монографія / М.Я. Дем'яненко, О.Є. Гудзь, П.А. Стецюк. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 302 с.
4. Іпотечне кредитування в аграрному секторі економіки України: монографія / М.Я. Дем'яненко, В.М. Алексійчук, О.Є. Гудзь, А.В. Сомик. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 106 с.
5. Мочерний С.В. Рента // Економічна енциклопедія: у 3 томах / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: ВЦ "Академія", 2002. — Т. 3. — С. 195—197.
6. Новіков Ю.М. До питання про створення Національного земельного банку України / Ю.М. Новіков, О.В. Логвіна // Економіка України. — 2003. — № 2. — С. 17—22.
7. Рябченко О. Світовий досвід становлення іпотеки / О. Рябченко // Економіка України. — 2003. — № 1. — С. 23—27.
8. Селиванова Л.А. Методические особенности расчета арендной платы за землю в сельском хозяйстве / Л.А. Селиванова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2003. — № 5. — С. 43—45.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2012 р.

УДК 361.164.23:631.452

А. І. Крисак,
к. е. н., Ліга оцінювачів земель
А. Б. Поліщук,
аспірант, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука
Д. С. Нірода,
аспірант, Луцький національний технічний університет

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

У статті розглядаються недоліки вітчизняної системи фінансового забезпечення процесів відтворення і охорони земель. Запропоновано перспективні напрями нарощення фінансових ресурсів, які спрямовуються на реалізацію грунтоохоронних проектів. Обгрунтовано доцільність випуску цінних паперів місцевої позики під заставу земель комунальної власності.

The article examines the shortcomings of national systems of financial support the processes of reproduction and protection of land. Perspective directions building financial resources allocated for the implementation of soil-projects. Expediency securities issue local bonds secured by land communally owned.

Ключові слова: комунальна власність, місцева позика, фінансові відносини, земельний податок, бюджет.
Key words: community property, municipal bonds, financial relations, land tax, budget.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою передумовою формування просторового базису для збалансованого розвитку продуктивних сил і піднесення вітчизняного аграрного сектора є перманентне відтворення та охорона земельних ресурсів. Левова частка проблем у цьому напрямі пов'язана з недостатністю фінансового забезпечення землеохоронних проектів. Ті кошти, які виділяються з бюджетів різного рівня і суб'єктами аграрного підприємництва, є недостатніми для повноцінного невиснажливого землекористування. Земельний податок та орендна плата за користування земельними ресурсами, на відміну від екологічного податку, надходять до загального фонду місцевих бюджетів і не мають цільової прив'язки щодо фінансування проектів відтворення й охорони земель.

Недосконалість міжбюджетних відносин щодо розподілу земельного податку не створює передумов для повноцінного застосування інструментів економічного стимулювання раціоналізації землекористування. Більшість землекористувачів не здатні погашати також процентні ставки комерційних банків у разі отримання кредитних ресурсів для відтворення та охорони земельних ресурсів.

Недостатньою є також робота виконавчих органів та органів місцевого самоврядування щодо залучення для фінансування землеохоронних проектів фінансових ресурсів міжнародних фінансово-кредитних установ. Усе це вимагає пошуку нетрадиційних і не апробованих у вітчизняній практиці підходів щодо залучення грошових коштів для фінансування проектів відтворення та охорони земель, у першу чергу сільськогосподарського призначення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У ряді праць вітчизняних вчених розглядаються теоретичні основи фінансових відносин у сфері землекористування, дається тлумачення сутності фінансових ресурсів землекористування, відслідковуються суперечливі моменти міжбюджетного розподілу земельних платежів, що звужує фінансову базу відтворення та охорони різних категорій земель [1—6].

На думку І. Топіхи та О. Мамалюк, відмінною рисою фінансових відносин у землекористуванні є їх платність і надання різним суб'єктам господарювання права власності на земельні ресурси. Фінансові відносини виникають: при формуванні та використанні позабюджетних фондів охорони земельних ресурсів; при формуванні екологічних фондів підприємств; між замовниками і виконавцями робіт з реалізації заходів щодо раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення; між органами територіального самоврядування (коли вони є замовниками землеохоронних робіт і здійснюють їх фінансування); з бюджетом (в результаті отримання коштів на фінансування землеохоронних і науково-дослідних робіт землеохоронного напряму; при здійсненні платежів в бюджет); з банками (щодо залучення кредиту для формування фінансових ресурсів, необхідних для здійснення землеохоронних робіт, погашення відсотків за кредит тощо); зі страховими компаніями при створенні страхового фонду на випадок аварійного, непередбаченого виду впливу на стан земель [4]. Отже, фінансові відносини у землекористуванні включають надзвичайно широкий спектр взаємозв'язків між державою, підприємницькими структурами, громадянами та фінансово-кредитними установами з приводу фінансового забезпечення процесів відтворення та охорони земель. На жаль, окремі складові фінансових відносин є лише номінально інституціоналізованими і не отримали значного поширення в господарській практиці. Це, в першу чергу, стосується відносин землекористувачів з банками та страховими компаніями.

Тому й не дивно, що центром тяжіння в системі фінансових відносин щодо відтворення і охорони різних категорій земель є держаний бюджет, який, за словами А. Мартина, завжди є головним джерелом формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування. Важлива роль при цьому належить бюджетним програмам "Проведення земельної реформи" та "Збереження, відтворення та забезпечення раціонального використання земельних ресурсів". На реалізацію цих програм у 2009 році виділено 7758,5 тис. грн. Безумовно, цих коштів замало [3].

З огляду на сказане вище, необхідно суттєво диверсифікувати джерела фінансового забезпечення відтворення і охорони земель шляхом імплементації сучасних форм кредитування землеохоронних проектів і впровадження механізмів більш результативної капіталізації господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної публікації є виявлення прикметних рис фінансових відносин у сфері землекористування, ідентифікація основних проблем фінансування землеохоронних проектів, обгрунтування механізму випуску облігацій під заставу земель комунальної власності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Численні інституціональні розриви у фінансово-економічному механізмі землекористування не дають можливості повною мірою використати наявний потенціал формування достатньої бази фінансових ресурсів відтворення і охорони земель. Фінансові ресурси землекористування — це всі грошові засоби, які знаходяться в розпорядженні держави, підприємств, господарств, організацій, акумульовані у відповідних джерелах і призначені для покриття певних витрат, пов'язаних з раціональним використанням, відновленням, охороною і ліквідацією негативних наслідків погіршення стану земельних ресурсів [4].

Значні втрати фінансових ресурсів землекористування пов'язані зі штучно звуженою базою стягнення земельних податків, використанням натуральної форми плати за оренду земель, надмірною уніфікованістю земельних платежів за реєстрацію прав власності та земельні трансакції, залишковим принципом фінансування робіт по відтворенню природної продуктивності грунтів у особистих селянських господарствах та сільськогосподарських підприємствах.

Фінансову основу забезпечення раціонального використання та охорони земель мали б складати тридцятивідсоткові відрахування від плати за землю. Ці кошти мали б акумулюватися на спеціальних рахунках місцевих бюджетів. Але чинність статей 21 та 22 Закону України "Про плату за землю" від 03.07.1992 № 2535-XII, які визначали напрями використання коштів земельного податку, відповідно, у 2005 та 2008 році була остаточно скасована.

Значні проблеми існують із використанням коштів, що надходять внаслідок відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва. Використати їх на цілі, що не пов'язані із охороною земель, не можна, проте ніщо не заважає розміщувати ці надходження на банківських депозитах, одержуючи у вигляді відсотків непогане "поповнення" до місцевих бюджетів. В той же час недостатньою мірою конкретизовано види заходів із охорони земель на рівні нормативно-правових актів [3].

Ефективний перелив об'єктів земельної власності та інвестиційне забезпечення реалізації природоохоронних проектів у землекористуванні можливі за наявності спеціалізованої фінансово-кредитної установи — Національного земельного банку, який, на відміну від банку "Україна", що мав псевдоаграрну спрямованість і обіцяв "довго жити", матиме реальну фінансову основу для ефективної капіталізації, а також надійне інституціональне забезпечення у формі прозорих умов формування статутного капіталу. Забезпечення вказаних вище вимог потребує неабияких зусиль різних гілок влади, спеціалізованих установ та фахівців, що також впирається у значний часовий лаг між здійсненням необхідних заходів і створенням достатніх передумов для повноцінного банку земель та його регіональних відділень.

Через цей банк має забезпечуватись розподіл коштів, накопичених у фондах розвитку земель, на реалізацію проектів закупівлі державою еродованих та малопродуктивних земель, викуп земельних ділянок у неефективних власників, пільгове кредитування перспективних форм землеробства та проривних грунтоохоронних заходів. У структурі банку мають бути сформовані спеціалізовані експертні групи, які забезпечуватимуть реальну оцінку земель, адекватну їх техніко-економічним та екологічним характеристикам, чим усуватимуть "девальвацію" земельного капіталу, що штучно культивуватиметься ринковими спекулянтами.

Місцеві ради мають активно впливати на вибір найбільш ефективних власників сільськогосподарських угідь, пріоритетів фінансування відтворення та охорони земель, на переведення окремих категорій земель у резерв, купівлю екологічно несприятливих земель державним фондом земель, проведення консервації деградованих земельних масивів, зміну цільового призначення окремих ділянок у разі крайньої необхідності. Для цього ради мають безпосередньо взаємодіяти з відповідними підрозділами Держземагентства, оцінювачами земель, науково-дослідними установами, суб'єктами аграрного бізнесу. Саме представницькі органи мають ініціювати створення громадських об'єднань на кшталт спілок землевласників та орендарів, лобіювати доцільність створення регіональних відділень Національного земельного банку, обгрунтовувати пропозиції для вищих рівнів виконавчої та законодавчої влади щодо вдосконалення оціночної діяльності, посилення взаємозв'язку між політикою регулювання ринку земель та територіальними особливостями землекористування [6].

Важливим завданням національної і регіональної економічної політики є забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад. Одним з найбільш вагомих джерел доходів місцевих бюджетів є плата за землю та надходження коштів від продажу земельних ділянок. Підвищити фіскальну дієвість вказаних вище надходжень можливо за умов покладення в основу проведення операцій з купівлі-продажу земельних ділянок конкурентних засад шляхом проведення земельних конкурсів та аукціонів. У цьому напрямі в більшості адміністративних районів аграрної спеціалізації справа ще не зрушилася з місця. Тобто інститут купівлі-продажу земельних ділянок без конкурентної основи навряд чи можна вважати прогресивним та сформованим, а це відкриває ще більші можливості для системних та масштабних зловживань уже не тільки із землями населених пунктів, а й із землями сільськогосподарського призначення.

Значним системним негативом земельної реформи є те, що регламентовані Земельним кодексом України важелі економічного стимулювання раціонального використання й охорони земель ще й досі не набули практичного втілення, особливо на місцевому рівні, де розв'язання екологічних проблем землекористування значною мірою впливає на темпи соціально-економічного піднесення. У зв'язку з тим, що система стимулювання є номінальною, землевласники й землекористувачі неохоче вкладають ресурси у грунтозахисні проекти та "зелені" технології сільськогосподарського землекористування. Розкрутити маховик активної природоохоронної діяльності в аграрному природокористуванні може популяризація вдалого використання узаконених стимулюючих підойм щодо відшкодування втрат землекористувачам за виконані ними якісні поліпшення грунтів шляхом чи надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, чи виділенням коштів державного або місцевого бюджету для відновлення попереднього стану земель тощо.

Потребує кардинальних змін і політика формування фінансових фондів запобігання екодеструктивним процесам у сільськогосподарському землекористуванні. Одним з найбільш дієвих шляхів стало відрахування частини плати за землю, як це було регламентовано Законом України "Про плату за землю", але потім блокувалося бюджетним законодавством. Значну частину фінансових ресурсів можна було б акумулювати шляхом перерозподілу коштів, отриманих від продажу земель населених пунктів. Важливим джерелом стала б диверсифікація системи плати за землю, що дозволила б ввести додаткові платежі, в першу чергу штрафного характеру, за забруднення земель та за інший екодеструктивний вплив на них, а також платежі за земельні

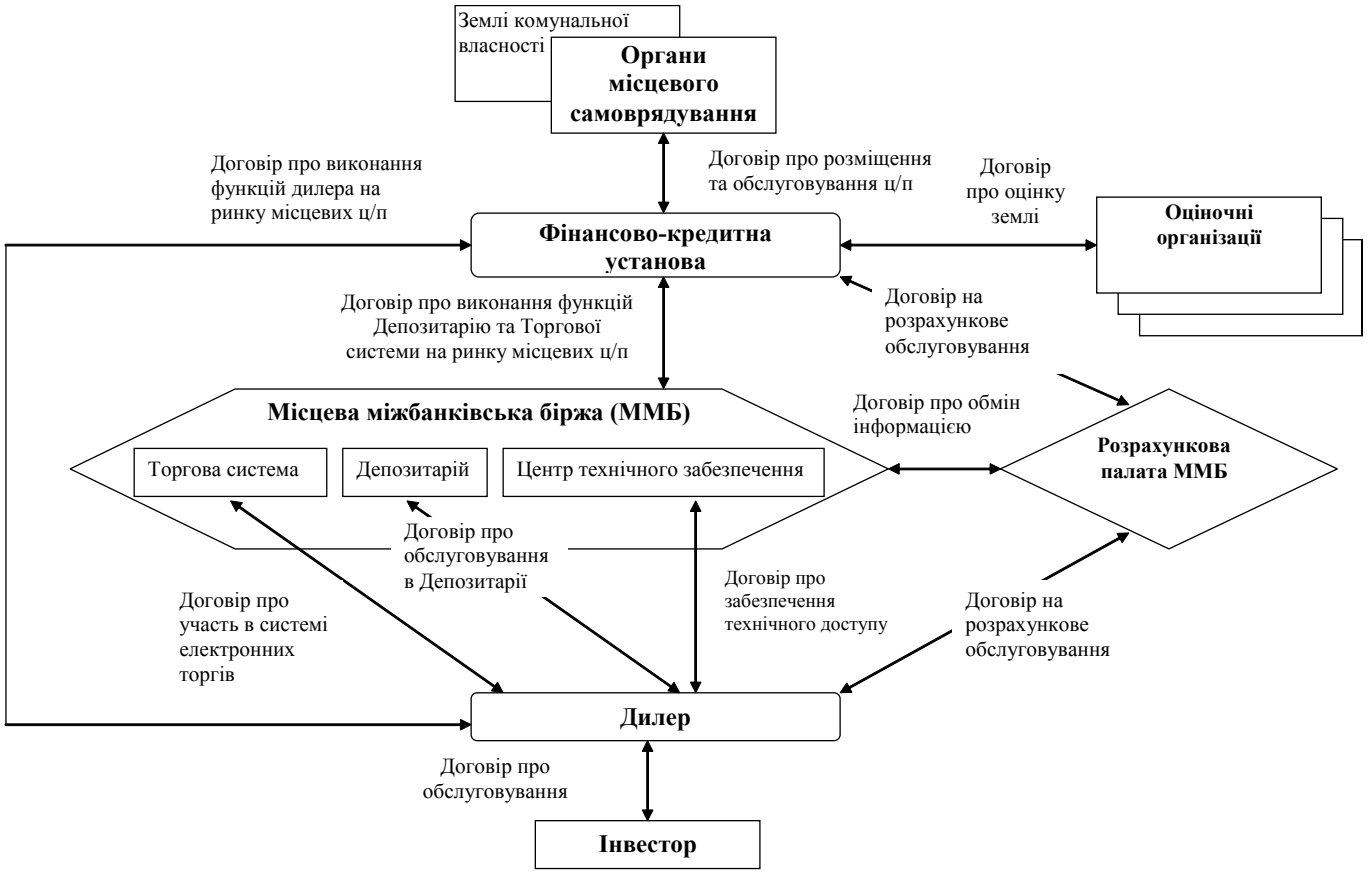

Рис. 1. Схема випуску цінних паперів місцевої позики під заставу земель комунальної власності

трансакції. У перспективі з метою фінансування землеохоронних заходів та заходів, пов'язаних з раціональним використанням і збереженням земельних ресурсів, доцільно створити Державний фонд охорони земель як складову частину Державного бюджету України. Цей фонд має забезпечувати централізацію та цільове використання коштів, що надходять за відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, поступають з бюджету на виконання цільових програм, а також як податок за землю та як штрафні санкції за порушення земельного законодавства тощо [3].

Про доцільність інтенсифікації зусиль із формування фондів охорони і відтворення земель свідчать наслідки стихійних лих, що призводять не лише до втрати сільськогосподарської продукції, а й до значного деструктивного впливу на родючість грунтів, а це вагомий фактор неврожаю в наступному році. Крім фінансування наслідків ліквідації форс-мажорних ситуацій у землекористуванні, домінантою витрачання коштів фонду мають бути науково обгрунтовані проекти відтворення та охорони сільськогосподарських угідь, проекти зі зниження кислотності та засоленості грунтів (вапнування, гіпсування), рекультивація земель, які знаходилися під торфорозробками, розширення лук та пасовищ, нарощення лісозахисних смуг. За допомогою цього фонду варто буде в разі зняття мораторію формувати державний фонд земель, які потребують покращення якісних характеристик, втрачених внаслідок невмілого їх використання або ж цілеспрямованих дій задля отримання разового "рекордного" врожаю. Після проведення відповідних агротехнічних заходів, що дадуть можливість відновити природну родючість земель, вони знову можуть стати об'єктом купівлі-продажу на ринку сільськогосподарських угідь [5]. Землі, які не зворотно втратили продуктивну здатність до самовідтворення, мають бути залужені або заліснені за рахунок коштів фонду. Більше того, на даний момент не існує й фінансово-кредитної установи, яка забезпечуватиме перерозподіл фінансових ресурсів фонду, їх оборот в системі розширеного відтворення.

Ще одним "вузьким" місцем фінансово-економічного механізму землекористування зокрема й аграрної сфери взагалі є символічний характер дотування галузі рослинництва. Сільгоспвиробники використовують усі наявні ресурси, щоб латати діри в Охрімовій свиті власного сільськогосподарського виробництва через дороговизну паливно-мастильних матеріалів, мінеральних добрив та засобів захисту рослин, низький рівень механізації агротехнічних робіт, невигідні умови одержання кредитних ресурсів. За таких умов про вмонтування екологічного імперативу в стратегію землекористування не випадає навіть говорити. Тобто треба відверто сказати, що підвищити ефективність використання земельних ресурсів і при цьому не залишати поза увагою екологічну складову землекористування лише за рахунок удосконалення системи земельного оподаткування, економічного стимулювання відтворення та охорони земель, розбудови ринкової інфраструктури кредитування грунтозахисних проектів та формування цільових фондів неможливо [6].

Додаткове залучення кредитних ресурсів у систему розширеного відтворення господарства територіальних утворень для збільшення кількості реалізації соціальних та інфраструктурних проектів в умовах поточної кризи зумовлене необхідністю підтримки і підвищення інвестиційної привабливості об'єктів комунальної власності на первинних та вторинних ринках нерухомості.

Одним із перспективних джерел фінансування є емісія цінних паперів місцевої позики під заставу землі, що мають також колективну гарантію (забезпечених пулом заставних). Схема моделі наведена на рис. 1. Дана модель в умовах кризи створює додаткові джерела фінансування соціального та інфраструктурного розвитку місцевих територій. Фінансування через систему цінних паперів місцевої позики, що передбачає організацію в

регіонах спеціалізованих міжбанківських бірж, має бути спрямоване виключно на придбання заставних.

Органи місцевої влади повинні активно використовувати ринки цінних паперів для фінансування витрат місцевого бюджету та бюджету в частині здійснення конкретних проектів та цільових довгострокових програм.

Основні завдання муніципальних органів по визначенню обсягів і строків запозичень на ринку цінних паперів мають включати в себе:

— розширення запозичень на ринку цінних паперів під заставу земель комунальної власності для фінансування цільових довгострокових програм соціального та інфраструктурного розвитку;

— стабілізацію режиму залучення коштів у цінні папери (забезпечення планового характеру надходжень у загальному контексті бюджетної політики) і ринку цінних паперів місцевої позики;

— проведення цілеспрямованої послідовної роботи по зниженню вартості запозичень на ринку цінних паперів;

— функціональний розподіл цінних паперів місцевої позики на інструменти грошового ринку (короткострокові державні папери) й інструменти ринку капіталів (облігації з терміном погашення під заставу земель комунальної власності, що випускаються для фінансування конкретних проектів і цільових довгострокових програм).

З метою підтримання надійності та доступності цінних паперів місцевої позики під заставу земель комунальної власності для інвесторів муніципальні органи як позичальники повинні:

— здійснювати на основі новітніх комп'ютерних технологій створення боргової книги і забезпечити можливість прямого володіння цінними паперами будь-яким групам інвесторів;

— не примушувати інвесторів брати на себе ризики третіх осіб у зв'язку зі зберіганням і обслуговуванням державних цінних паперів;

— стимулювати розвиток механізмів, що забезпечують доступ максимально широкого кола інвесторів на ринок державних цінних паперів, і перш за все всіх форм колективних інвестицій;

— активно сприяти розвитку та використанню розрахункових, депозитарних та клірингових систем (включаючи використання платіжних систем Центрального банку).

Таким чином, місцева міжбанківська біржа має бути унікальною торговою системою для розміщення та обслуговування облігацій внутрішнього місцевого боргу та являти собою найбільшу інфраструктурну організацію на місцевому ринку цінних паперів.

Курс місцевих органів влади має бути спрямований на підтримку високої привабливості ринку за рахунок високої надійності, прибутковості і ліквідності облігацій, а також зниження ризиків шляхом заставлення земель комунальної власності, що буде сприяти падінню процентних ставок та призведе до швидкого розширення ринку цінних паперів місцевої позики.

Крім того, для розширення кількості інвесторів повинен бути допуск нерезидентів на ринок місцевих цінних паперів та можливості для них купувати ц/п на суму до 10% номінального обсягу випуску.

Реалізація цінних паперів має відбуватися на основі програмно-технічного комплексу на базі електронної торговельно-депозитарної системи та підключення до біржі віддалених терміналів і регіональних торгових майданчиків, а також впровадження нових фінансових інструментів на основі цінних паперів під заставу земель комунальної власності (ф'ючерси та опціони, "РЕПО", ломбардні кредити тощо).

З метою контролю капіталу нерезидентів, які бажають придбати цінні папери місцевої позики, необхідно застосовувати схему їх допуску на ринок місцевих цінних паперів, яка передбачає їх участь через вітчизняні банки-дилери на вторинних торгах та репатріацію прибутку через їх рахунки. Впровадження дворівневої системи дилерів сприяє тому, що "первинні дилери" мають отримати можливість торгувати без передоплати з покриттям у вигляді операції "РЕПО" з вітчизняними фінансово-кредитними установами з метою залучення найбільших учасників ринку до його регулювання для підвищення стійкості всієї системи в цілому.

Первинним дилерам необхідно надати: право виставляти котирування, право подавати необмежений обсяг неконкурентних заявок, право користуватися одноденними бланковими кредитами Національного банку для підтримки ліквідності і право вчинення угод "РЕПО". Завдяки цьому вдасться знизити вартість кредитів для позичальника через обмеження запозичень на ринку і допуску нерезидентів на нього, а також створити стійку систему підтримки стабільності цього сегмента фінансового ринку.

ВИСНОВКИ

Наявність мораторію на вільний оборот сільськогосподарських угідь не дає можливості землекористувачам продати хоча б ті землі, які належать до категорії малопродуктивних або ж зазнали негативного техногенного впливу торфорозробок, що не мають вирішального значення для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва. Особисті селянські господарства, фермери, більшість сільськогосподарських підприємств ледве зводять кінці з кінцями і фінансують заходи з охорони земель за залишковим принципом.

Якщо щодо земель сільськогосподарського призначення існують обмеження на вільний оборот, то щодо передачі прав власності на землі населених пунктів уже давно сформовані класичні ринкові атрибути. Це дозволяє власникам безперешкодно їх продавати і виконувати ряд операцій щодо надання цих земель у тимчасове користування. З огляду на це органи влади, метою яких є відтворення природної родючості сільськогосподарських земель, мають використати весь можливий інституціональний простір для максимального збільшення рівня капіталізації земель населених пунктів, що дозволить отримані від їх використання фінансові ресурси частково спрямувати в сектор сільськогосподарського землекористування. Сьогодні сформовано критично необхідний рівень інституціонального забезпечення випуску цінних паперів під заставу земель комунальної власності, що перетворить їх в повноцінний елемент товарно-грошових відносин і сприятиме зростанню надходжень у місцеві бюджети та у фонди відтворення і охорони інших категорій земель.

Література:

1. Голян В.А. Економічне регулювання землекористування як важлива детермінанта нарощення потенціалу аграрного природокористування / В.А. Голян, Д.С. Нірода, А.Б. Поліщук // Агросвіт. — 2011. — № 23. — С. 2—6.

2. Голян В.А. Институциональные разрывы земельной реформы в Украине / В.А. Голян // Економіст. — 2012. — № 3. — С. 7—11.

3. Мартин А. Економічне регулювання земельних відносин: як виправити недоліки? / А. Мартин // Землевпорядний вісник. — 2009. — № 6. — С. 22—29.

4. Топіха І.Н. Джерела фінансування аграрного землекористування / І.Н. Топіха, О.А. Мамалюк // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2009. — № 1. — С. 3—8.

5. Хвесик М.А. Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика: [монографія] / М.А. Хвесик, В.А. Голян. — К.: Книжкове видавництво НАУ, 2006. — 260 с.

6. Хвесик М.А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні: [монографія] / [М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак]. — К.: Кондор, 2007. — 522 с.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012 р.

УДК 338.2

В. Г. Потапенко,
кандидат географічних наук, старший науковий співробітник,
головний консультант, Національний інститут стратегічних досліджень

ФОРМУВАННЯ "ЗЕЛЕНОЇ" ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СЦЕНАРІЙ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

Проаналізовано загрози економічній безпеці України. Визначено перспективи впровадження "зеленої" економіки як альтернативного сценарію інтеграції України до європейського економічного простору.

Analysis of threats to economic security of Ukraine. Perspectives introduction of "green" economy as an alternative scenario of integration of Ukraine into the European Economic Area.

Ключові слова: "зелена" економіка, економічна безпека, Україна,європейський економічний простір.
Key words: "green" economy, economic security, Ukraine, the European Economic Area.

ВСТУП

Механізмом реалізації сталого розвитку є "зелена" економіка як основа "зеленого" зростання. Індустріальна економіка Україна, сформована як частина військово-промислового комплексу колишнього СРСР, не може забезпечити економічну безпеку існування незалежної держави. Стратегія "зеленого" зростання може забезпечити економічну безпеку та адаптацію Україні до глобальної світової системи. Можливо, саме Україна, яка значною мірою втратила індустріальну економіку, але зберегла земельні, мінеральні та кадрові ресурси, може стати точкою докладання зусиль і ресурсом для "зеленого" зростання Європи?

Основними ризиками для економічної безпеки України є:

— енергетична ресурсна залежність індустріальної економіки від поставок енергоносіїв з Росії;

— вичерпання безпечного терміну експлуатації об'єктів інфраструктури, житлово-комунального господарства та промисловості;

— деградація земельних ресурсів та агровиробництва.

Проблемам формування "зеленої" економіки присвячено численні вітчизняні і зарубіжні дослідження, серед них можна відзначити роботи таких авторів, як Б. Буркинський Т. Галушкіна, З. Герасимчук, Б. Данилишин, П. Кругман, В. Реутов, А. Харічков Є. Хлобистов, М. Хвесик та інші. З позиції державної економічної безпеки та процесів інтеграції до європейського економічного простору проблема формування "зеленої" економіки в Україні досліджена не повною мірою.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАНЬ

Метою статті є аналіз формування "зеленої" економіки в Україні як альтернативного сценарію інтеграції до європейського економічного простору на основі аналізу стратегічних пріоритетів "зеленого" зростання в Україні в контексті економічної безпеки. Окрема увага приділена аналізу загроз економічній безпеці.

РЕЗУЛЬТАТИ

Енергетична залежність України від поставок органічного палива складає близько 60%. Для порівняння: в Німеччині — 61%, Франції — 50%. В структурі виробництва енергії в Україні частка нафти становить близько 20%, а газу — близько 40%. Використання природного газу в Україні складає 57,6 млрд м^3, в тому числі промисловістю — 26—28 млрд м^3. За рахунок власного видобутку потреба в газі задовольняється на 35—40%, в нафті — на 12—15%. Власний видобуток газу склала 20,5 млрд м^3, а обсяг закупівель газу в Росії склав 36,7 млрд м^3 у 2010 році [1]. З початку 2012 року Україна скоротила імпорт російського природного газу на 12,4 млрд м^3, що складає 59% в порівнянні з аналогічним періодом 2011 року, до близько 8,6 млрд м^3.

Ступінь зносу основних засобів в українській економіці досяг 74,9% [2], а в системі транспорту та зв'язку ступінь зносу досяг 94,4% [2]. Більше 80% вантажних вагонів (120 000 штук), локомотивів, електропоїздів вичерпали свій нормативний термін роботи.

У гірничодобувній галузі знос основних засобів склав 47,8%, в обробній галузі — 66,8%, в енергетиці — 60,7%, у рибальстві — 54,2%, будівельній сфері — 50,1.

В цілому по всій українській промисловості — 63%. Знос житлового фонду на Україну оцінюють в 47,2% [2]. Близько 63% труб українських теплових і водних мереж є зношеними. [3].

Газотранспортна система України потребує модернізації. Протяжність трубопроводів Україні в становить 17000 кілометрів, а рівень їх зносу дорівнює 70%. Вартість ремонту одного кілометра магістрального газопроводу становить $ 25—28 млн. Для того щоб знизити знос трубопровідної інфраструктури до 50%, знадобиться інвестувати не менше $ 150 млрд протягом найближчих 10 років, що порівняно з річним бюджетом Україна [1]. Високовольтні лінії потужністю 35—110 кВ мають знос в середньому 40—50% [2].

Стан земельних ресурсів України близький до критичного. Землі сільськогосподарського призначення займають 71% з них 78% становить рілля. З 41576000 Га сільськогосподарських земель є приватними 74%, а державними 26% [2].

Поширені процеси деградації земель, ерозія грунтів охоплює 57% території. Щорічно змивається більш 500 млн т грунту. Площа еродованих земель щорічно збільшується більш ніж на 80 тис. га. Економічний збиток від ерозії вже перевищує $ 10 млрд на рік. Площі підтоплення становлять близько 12% території. Це сталося в результаті створення штучних водойм на річці Дніпро для побудови каскаду водосховищ і гідроелектростанцій [3].

Сільськогосподарські землі знаходяться в оренді у великих агрохолдингів, які не зацікавлені в збереженні родючості грунтів. Знос агротехніки в Україні становить 40,7%. За останні десять років кількість агротехніки скоротилося в два рази.

Проведений аналіз стратегічних перспектив "зеленого" зростання як альтернативних сценаріїв розвитку економіки. Металургійний сектор займає 25% у структурі ВВП країни і формує близько 40% валютних надходжень. Абсолютні обсяги реалізації продукції металургії склали $ 25,0 млрд, а хімічної промисловості — $ 7,8 млрд.

За обсягами експорту — $ 3,9 млрд — хімічна галузь посідає третє місце після чорної металургії та агровиробництва. Знос обладнання металургійної промисловості становить 65%, а, за оцінками незалежних експертів, до 80%. У розрахунку на одну тонну виплавленої сталі інвестиції в модернізацію українського сектора чорної металургії склали $ 7—9, у той час як в Росії цей показник склав $ 15, а в Європі і США при зносі основних фондів на рівні 20—25% досягав $ 25—30 [3].

Виробництво металургійної продукції в порівнянні з рівнем розвинених країн має на 5—7% вищу матеріаломісткість і на 25—30% вищу енергоємність. Експорт в металургії становить 80%. Це формує залежність від зовнішніх факторів і світових тенденцій ринку.

Згідно стратегічних пріоритетів розвитку індустріальної економіки є доцільним будівництво нових підприємств та модернізація вже існуючих підприємств металургії та основної хімії. Це дозволяють традиції виробництва і наявні фахівці та вимагає іноземних інвестицій в обсязі близько $ 10 млрд, що фактично призведе до часткової передачі прав власності, конкуренції з азіатськими виробниками, де нижче витрати на оплату праці і дешевше на сировину. Орієнтація на європейський ринок формує загрозу скорочення попиту на продукцію металургії та основної хімії. Крім того, розвиток металургії та хімії не дозволить диверсифікувати експортний потенціал і зберегти залежність від надходження російського газу [3].

Згідно стратегічних пріоритетів "зеленої" економіки доцільно залучати інвестиції для організації виробництва на основі новітніх біотехнологій штучного синтезу. Продукція такого типу користується попитом у країнах ЄС, який зростає в усьому світі. Матеріаломісткість і енергоємність виробництва значно менше. Такі зміни дозволять позбавитися залежності від поставок російського газу, з часом. Персонал як у першому, так і в другому сценарії вимагає перекваліфікації. Розміщення такого виробництва в старопромислових районах могло б поступово вирішити питання зайнятості населення.

Що стосується енергетики, то індустріальний шлях розвитку передбачає будівництво нових атомних станцій і централізованих мереж енергопостачання Два блоки АЕС вже відпрацювали свій ресурс, тому 2030 року в експлуатацію необхідно ввести 20—21 ГВт заміщуючих та додаткових потужностей на АЕС [3].

Розвиток енергетичного сектора за сценарієм зеленої економіки можливий на основі прийнятого закону і "зеленого" тарифу на виробництво електроенергії. Згідно плану розвитку в Україну до 2020 року має відбутися підвищення енергоефективності виробництва на 50% до рівня 2010 року шляхом впровадження ресурсозбереження в енергетиці і галузях, які споживають енергію та енергоносії. Обсяги використання відновлюваних та альтернативних джерел енергії мають зрости до 2020 року на 55%. Це складе 1,5 ГВт, що становить від 7 до 10% в структурі очікуваного енергоспоживання України.

Згідно зі стандартами індустріальної економіки, необхідне створення нових великих аграрних холдингів з інтенсивним виробництвом. Це вимагає створення інфраструктури і серйозних інвестицій. Для розвитку малого та середнього органічного агровиробництва необхідне тільки створення правових та економічних умов. Ця галузь "зеленої" економіки вже розвивається за ініціативи фермерів і підприємців. Економічною основою її розвитку є значний попит на органічну продукцію в країнах ЄС, а також внутрішній ринок в Україні, що знаходиться в процесі формування.

Туристична галузь в Україні створювалася індустріальним способом, тому сьогоднішній день основу туризму складають інфраструктура та комплекси для відпочинку, побудовані більше 30 років назад. Вони морально і фізично застаріли і належать квазідержавним профспілкам і підприємствам. Для індустріального шляху розвитку необхідне будівництво нової централізованої інфраструктури в Криму, Карпатах та інших рекреаційних регіонах. Для цього потрібні серйозні інвестиції та зростання внутрішнього і зовнішнього попиту на туристичні послуги.

За принципами "зеленої" економіки необхідне створення нормативно-правових та економічних умов для розвитку "зеленого" туризму. Це можливо на основі наявної інфраструктури та внутрішніх невеликих інвестиціях. Розвиток "зеленого" туризму відбувається самостійно за ініціативою підприємців і користується серйозним зростаючим внутрішнім попитом населення.

Україна втрачає $ 15—17 мільярдів доларів на рік через перевитрати енергоресурсів. Енергоємність ВВП протягом 1990—1996 років зросла на 38%, а з 2000 року спостерігалося її істотне зменшення. Починаючи з 2002 року, темпи зниження енергоємності ВВП уповільнилися в зв'язку із зносом основних фондів на 65—70% в енергоємних секторах економіки: металурги, хімії, житлово-комунальному господарстві [3].

Енергозбереження залежить як від технологічного стану виробництва та комунального господарства, так і від секторальної структури економіки. Загальний потенціал енергозбереження до 2030 року складає 318,36 млн т у.п. Наприклад, заміна технології мартенівської виплавки сталі технологією конвертерної виплавки дозволяє знизити витрату палива на виплавку 1 тонни сталі з 106,6 кг у.п. до 5,7 кг у.п. При обсязі виплавки сталі 16,4 млн тонн в рік це дозволить скоротити 1,65 млн т у.п. на рік, що еквівалентно понад 1,4 млрд природного газу.

Заміна та модернізація котлів малої потужності, які в даний час експлуатуються у комунальній теплоенергетиці і мають ККД близько 70% на сучасні котли з ККД

95%, дозволить скоротити річне споживання природного газу в обсязі понад 200 млн м^3. Майже в два рази знизити рівень споживання енергії дозволять заходи з утеплення будинків.

Технічно досяжний річний енергетичний потенціал відновлюваної енергетики Україні в перерахунку на умовне паливо становить близько 79 млн т у.п. Економічно досяжний потенціал цих джерел за базовим сценарієм складає 57,7 млн т у.п., в тому числі відновлюваних природних джерел енергії — 35,5 млн т у.п., позабалансових (нетрадиційних) — 22,2 млн т у.п. В даний час його частка в енергетичному балансі країни становить 7,2% (6,4% — позабалансові джерела енергії).

На 2010 рік загальна потужність вітроустановок, підключених до єдиної енергетичної системи Україні, становила 87,36 МВт. На сьогодні найбільш швидкими темпами здатна розвиватися біоенергетика. Очікується, що енергетичне використання всіх видів біомаси здатне забезпечити щорічно заміщення 9,2 млн т у.п. Загальний обсяг інвестицій у розвиток біоенергетики складе до 2030 року близько $ 1,5 млрд [3].

Використання метану для виробництва тепла та електроенергії забезпечить заміщення 5,8 млн т у.п. первинної енергії на рівні 2030 року, близько 1 млн т у.п. до рівня 2010 року, одночасно покращиться екологічний стан та стан безпеки у вуглевидобутку.

Ресурси акумульованої енергії за допомогою теплових насосів перевищують існуючі та перспективні потреби в тепловій енергії. Економічно доцільні ресурси, які можуть утилізуватися тепловими насосами, оцінюються в 22,7 млнт у.п. на рівні 2030 року. Передбачається збільшити обсяги використання потенціалу вітроенергетики з 0,018 млн т у.п. в 2005 році до 0,7 млн т у.п. в 2030 році [3].

Україна має напрацьовані технології випуску сонячних модулів, що здійснюють перетворення сонячної енергії в електричну за допомогою фотоперетворювачів на основі полікристалічного кремнію, і експортує їх в Європу. Українські компанії при належному фінансуванні можуть за 1—2 роки освоїти серійний випуск крупних партій сонячних фотомодулів, істотно знизити питомі витрати кремнію і вартість електроенергії.

Мала гідроенергетика є технологічно освоєним способом виробництва електроенергії із невисокою собівартістю. У 2030 році на малих ГЕС планується виробити 3,34 млрд кВт. Розвиток цього напряму потребує інвестиційних вкладень біля $ 0,9 млрд

Згідно з базовим сценарієм, виробництво електроенергії з використанням інших відновлювальних джерел має збільшитись з 51 млн кВт у 2005 р. до 2,1 млрдкВтг у 2030 р.

Загальний обсяг інвестицій у розвиток відновлюваної енергетики з заміщенням понад 57 млн т у.п. складе близько $ 8,0 млрд. При цьому її частка загальному паливно-енергетичному балансі країни може зрости до 19% на рівні 2030 року.

Загальна встановлена потужність генеруючого обладнання, що виробляє електричну енергію з альтернативних джерел енергії, становить 156,094 МВт, з них встановлена потужність СЕС — 7,5 МВт. "Зелений" тариф встановлюється до 2030 року. Ставки "зеленого" тарифу в Україну (2011) становлять для використання енергії вітру (потужністю більше 2000 кВт) — 0,1131 євро / кВт, для сонячної енергії (для електростанцій на поверхні землі) — 0,4653 євро / кВт, для використання біомаси (частково рослинного походження) — 0,1239 євро / кВт; для малих гідроелектростанцій (потужністю не більше 10 000 кВт — 0,0775 євро / кВт) зниження "зеленого" тарифу для електростанцій після 2014 р. на 10%, після 2019 року — на 20%, після 2024 року — на 30%.

Українські чорноземи сильно експлуатувалися в двадцятому столітті. Площа розораних земель становить 79%, а еродованих — 58% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Значні площі земель аграрного використання постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС та інших техногенних аварій. В Україні найбільша в Європі зайнятість населення в сільськогосподарському виробництві — зайнято 18% працюючого населення. Кризи початку 90-х років минулого століття і спроба земельної реформи привели до: зменшення інвестицій, дроблення землеволодіння, відмови від широкого вживання агротехнічних заходів захисту та живлення рослин. Значно поширилося дрібне натуральне сільське господарство, відродження традиційних агротехнологій, застосування кінної тяги при обробці грунту, використання гною і т.п. Така ситуація в контексті принципів "зеленої" економіки є сприятливою. Формування попиту на продукцію органічного сільського господарства в країнах ЄС і Україні сприяє розвитку цього сектора економіки. Агровиробництво може стати локомотивом реформування економіки України відповідно до світових стандартів, у тому числі й екологічний [4].

З 2002 по 2010 рік площа сільськогосподарських угідь в Україні, сертифікованих відповідно до органічних стандартів, в розрізі по роках зросла з 164 449 га до 270 226 га, а кількість господарств — з 31 до 142. Внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україну почав розвиватися у 2006—2007 роках і становив у 2008 році — євро 600 тис., 2009 році — євро 1,2 млн, в 2010 році цей показник збільшився до євро 2, 4 млн, а в 2011 році — до євро 5,1 млн. Закон про органічне сільське господарство підготовлений, але не введений в силу. Відповідно до завдань Державної цільової Програми розвитку села на період до 2015 році планується довести обсяг частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10% [5].

ВИСНОВКИ

Таким чином, основними ризиками для економічної безпеки України: енергетична залежність індустріальної економіки від поставок з Росії, насамперед газу, що була сформована як частина військово-промислового комплексу колишнього СРСР; вичерпання безпечного терміну експлуатації об'єктів інфраструктури, житлово-комунального господарства, промисловості; деградація земельних ресурсів і традиційного агровиробництва.

Впровадження "зеленої" економіки може стати альтернативним шляхом розвитку України і дозволить пом'якшити ризики для економічної безпеки країни. Вже відбувається "зелене" зростання, особливо в таких галузях, як збільшення енергоефективності, відновлювальна енергетика, "зелений" туризм та органічне сільське господарство. На сьогоднішній день основними його напрямами є енергозбереження, альтернативна енергетика та органічне сільське господарство.

Поєднання нових європейських "зелених" технологій з земельними, мінеральними та кадровими ресурсами України може стати основою для інтеграції в економічну систему Європейського Союз і виведення її з перманентної рецесії, що триває вже п'ять років.

Література:

1. Нафтогаз України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.naftogaz.com
2. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.me.gov.ua/
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
4. Федерація органічного руху України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.organic.com.ua/
5. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.niss.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 20.06.2012 р.

УДК 656.61:338.242

О. М. Тимощук,
к. е. н, доцент, завідувач кафедри перевезень і маркетингу,
Київська державна академія водного транспорту
Т. О. Войченко,
к. е. н, доцент кафедри економіки і менеджменту, Київська державна академія водного транспорту
Л. В. Синько,
аспірант кафедри економіки і менеджменту, Київська державна академія водного транспорту

НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ УПРАВЛІННЯ НА ВОДНОТРАНСПОРТНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Стаття присвячена застосуванню функціонально-структурного підходу до організації воднотранспортного підприємства, що зумовлює необхідність у дослідженні функціональної взаємодії органів управління. Зроблено висновок, що передумовою забезпечення якості системи управління підприємством є вдосконалення реалізації управлінським персоналом функцій управління.

The Article is devoted to the application of functional-structural approach to vodnotransportnoho enterprise, which necessitates the study of functional interaction of management. It was concluded that a precondition for quality management systems is to improve the implementation of management control functions.

ВСТУП

Реформування економіки України у напрямі структурно-інноваційних перетворень характеризується змінами в організаційно-економічних, правових формах суб'єктів господарювання, мотивах, ціннісних орієнтаціях їхньої діяльності. Новий етап розвитку економіки спрямований на формування превентивних заходів управління за умов трансформаційних процесів на макро- та мікроекономічних рівнях. Вирішення цих завдань супроводжується уповільненням темпів економічного зростання. Серед причин розвитку проблемної ситуації, пов'язаної з різким падінням результативності управління як на державному, регіональному рівнях, так і на рівні підприємства, превалюють ті, що значною мірою зумовлені низьким рівнем якості вітчизняних систем управління, а саме: невідповідністю функціонально-структурної організації підприємства встановленим цільовим орієнтирам, відсутністю ув'язування стратегічних та оперативних планів, недосконалою організацією управлінської роботи, низьким рівнем якості роботи керівного складу підприємств.

Водний транспорт — це та сфера економіки, яка суттєво впливає на розвиток таких галузей, як суднобудування, приладобудування, комп'ютерні технології і багато інших, а в кінцевому випадку — на всю економіку держави. Необхідною умовою становлення і розвитку соціально орієнтованої економіки, забезпечення стабільності в Україні є підвищення якості систем управління на рівні підприємств, оскільки сучасний етап реформування суспільно-економічних відносин спрямований саме на створення середовища здорової конкуренції, зміцнення конкурентоспроможності транспортних підприємств. Це підтверджується результатами фундаментальних системних досліджень з питань управління економічним розвитком підприємств транспортної галузі, які висвітлюються у працях вітчизняних вчених [1—3] та численних розробках іноземних вчених щодо забезпечення якості системи управління підприємством шляхом удосконалення системи управління персоналом [4—6].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Проте, в наукових доробках висвітлюються здебільшого питання забезпечення якості роботи персоналу як передумови підвищення якості транспортної продукції, що свідчить про відсутність єдиної методології розв'язання проблеми підвищення якості системи управління підприємством як підгрунтя забезпечення високих показників результативності управління. Недостатня увага приділяється вивченню функціонального аспекту кадрового забезпечення якості системи управління підприємством крізь призму удосконалення взаємодії керуючої та керованої систем. За таких умов нагальним є питання підвищення якості системи управління підприємством у контексті забезпечення відповідності взаємодії керуючої та керованої систем встановленим цільовим орієнтирам підприємств воднотранспортної галузі. Це уможливлюється за рахунок удосконалення відносин управління на основі підвищення якості реалізації функцій управління керівним складом воднотранспортного підприємства. З урахуванням цього підвищення якості системи управління підприємством на основі удосконалення функціональної взаємодії управлінського персоналу стає імперативом сьогодення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення якості системи управління воднотранспортним підприємством є удосконалення взаємодії керуючої та керованої систем в рамках обраної стратегії розвитку. Оскільки функціонування керуючої системи значною мірою характеризується діями управлінського персоналу, перспективним підходом до удосконалення взаємодії керуючої та керованої систем є підвищення якості реалізації функцій управління особами керівного складу. Забезпечення якості системи управління підприємством стає одним із найважливіших стратегічних пріоритетів діяльності сучасних підприємств воднотранспортної галузі з точки зору підвищення ефективності їхньої діяльності. Як свідчить аналіз теорії і практики управління, одним із підходів до забезпечення якості системи управління підприємством є управління на принципах якості, закладених в основу систем управління якістю. Функціонування системи є нормальним лише за умов органічної та гармонічної взаємодії всіх її елементів, незважаючи на те, що кожний з них виконує самостійну роль у реалізації цілей системи [8]. Без взаємодії елементів не може реалізовуватися функція кожного елемента. Свою функцію, своє призначення елемент або підсистема може виконати тільки за умов взаємодії з іншими елементами системи. Зв'язок між основними елементами системи управління воднотранспортним підприємством наведено на рис. 1.

Отже, структура системи управління із заданими функціями є основою існування системи управління, що відповідає за складом своїх елементів загальній стратегії підприємства. Процес формування структури являє собою організаційне закріплення тих чи інших функцій за підрозділами

апарату управління. Таким чином, основою формування структури управління є виділення функцій, необхідних для здійснення як поточної діяльності підприємства, так і забезпечення досягнення стратегічних цілей. Щодо таких елементів системи управління, як методи, кадри, техніка, інформація і т. д., то дані елементи є засобом, необхідним для своєчасної реалізації тієї чи іншої функції з метою відповідності обраним пріоритетам розвитку. Управління — це неперервний процес функціонування всієї керуючої системи, що має бути спрямований на забезпечення постійного розвитку підприємства з точки зору досягнення ним гнучкості, креативності, здатності до введення інновацій.

Функціонування керуючої системи нерозривно пов'язане зі здійсненням впливу на керуючу систему з метою виконання обраної стратегії розвитку. Даний вплив зумовлюється функціональною взаємодією управлінського персоналу на основі принципів якості за допомогою відповідних методів управління. Враховуючи те, що функції управління відображають зміст процесу управління, можна припустити, що якість їх виконання з точки зору забезпечення досягнення необхідних цілей певною мірою визначає цілісність процесу управління.

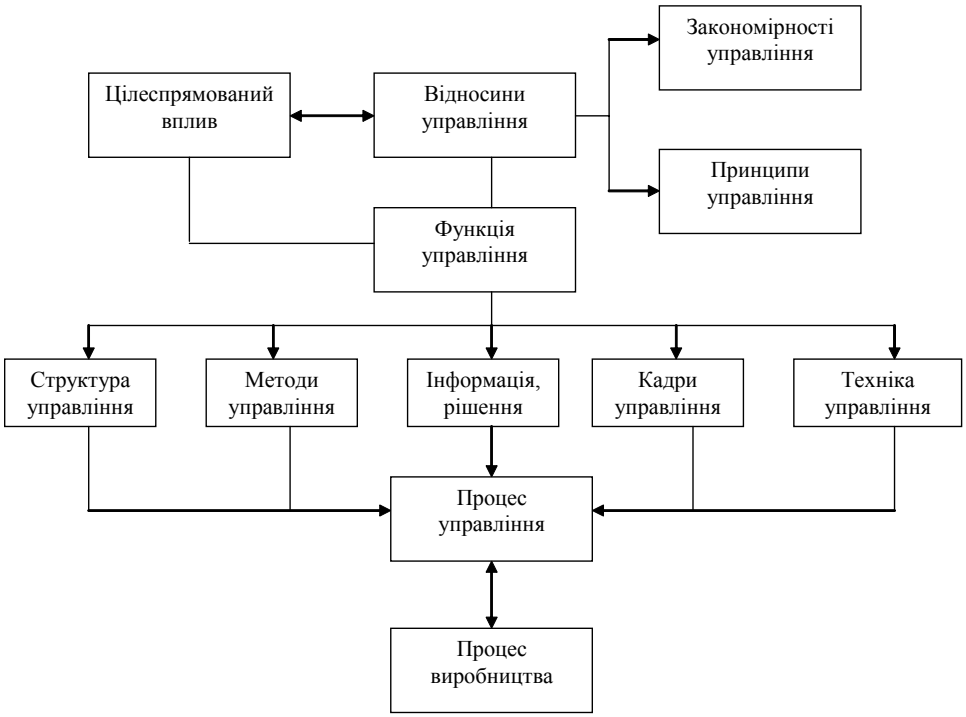

Рис. 1. Взаємозв'язок основних категорій системи управління воднотранспортним підприємством [7]

Отже, забезпечення якості реалізації функцій управління зумовлює, з одного боку, досягнення відповідного рівня якості продукції, з іншого — сприяє взаємодії керуючої та керованої систем. Зазначимо, що забезпеченню якості системи управління підприємством сприяють методи управління, які також впливають на виконання функцій управління, побудову організаційної структури управління. Методи управління як засіб здійснення цілеспрямованого впливу на персонал підприємства здійснюють певний вплив на зміст і організацію процесу управління. Розглядаючи функціональну взаємодію управлінського персоналу як змістовну сторону процесу управління, можна зробити висновок, що передумовою забезпечення якості системи управління воднотранспортним підприємством є вдосконалення реалізації управлінським персоналом функцій управління. Взаємозв'язок основних категорій, що характеризують якість системи управління воднотранспортним підприємством, наведено на рис. 2.

З наведеної структурно-логічної моделі випливає, що первинною ознакою забезпечення якості системи управління підприємством є розподіл функцій між рівнями ієрархії системи управління. У зв'язку з тим, що сукупність функцій управління характеризує зміст процесу управління, можна виділити два наступні напрями цільового призначення функцій [7].

1. Функція як класифікаційна ознака впливу управлінського персоналу на якість воднотранспортної продукції.

Реалізація першого напряму зумовлена єдністю процесу управлінської роботи і його результатами. В процесі управлінської діяльності керівництво впливає на якість продукції через реалізацію загальних та специфічних функцій управління. Оцінка впливу управлінського персоналу на якість продукції дасть можливість виявити склад функцій, а також чинники, що впливають на якість реалізації функцій. Тому пошук підходів до забезпечення якості реалізації функцій управління без врахування впливу управлінського персоналу на якість продукції здається нам недоцільним.

2. Функція як ознака взаємодії керуючої і керованої систем.

Відзначимо, що використання отриманих у результаті реалізації першого напряму якісних характеристик функцій у процесі дослідження функціональної взаємодії управлінського персоналу дасть можливість виявити резерви щодо удосконалення взаємодії керуючої та керованої систем. З урахуванням цього підхід до розгляду функції як ознаки взаємодії керуючої та керованої систем має грунтуватися на результатах оцінки впливу керівництва на якість продукції.

Враховуючи вищевикладене, основою забезпечення якості системи управління підприємством є удосконалення функціональної взаємодії управлінського персоналу на основі забезпечення якості реалізації функцій управління керівниками всіх рівнів управління. Реалізація даних завдань висуває певні вимоги до осіб керівного складу щодо підвищення рівня їхньої компетентності, зацікавленості у постійному вдосконаленні власних професійних здібностей, гнучкості, креативності.

З точки зору забезпечення якості системи управління підприємством організаційний розвиток — це один з інструментів проведення керівництвом послідовних змін з метою підвищення якості реалізації функцій управління. Організаційний розвиток являє собою довгострокову програму дій з реалізації стратегії, яка розробляється вищим керівництвом та впроваджується в діяльність підприємства за умов залучення управлінського персоналу всіх рівнів управління.

Зазначимо, що при управлінні організаційними змінами самі зміни можуть мати як поступовий (еволюційний), так і радикальний (революційний) характер. Відповідно до цього в сучасній західній теорії управління сформувались декілька принципово відмінних концепцій (підходів) до здійснення організаційних змін. Ці підходи були сформовані у вигляді [5]:

— революційної моделі (модель реінжинірингу бізнес-процесів);

— еволюційної моделі (моделі поступового розвитку);

— моделі диференційованого й інтегрованого управління організаційними змінами.

Згідно концепції реінжинірингу в рамках ланцюга цінностей підприємства виділяються основні та допоміжні (підтримуючі) процеси. При цьому виділяються принципові бізнес-процеси, на яких слід сконцентрувати особливу увагу

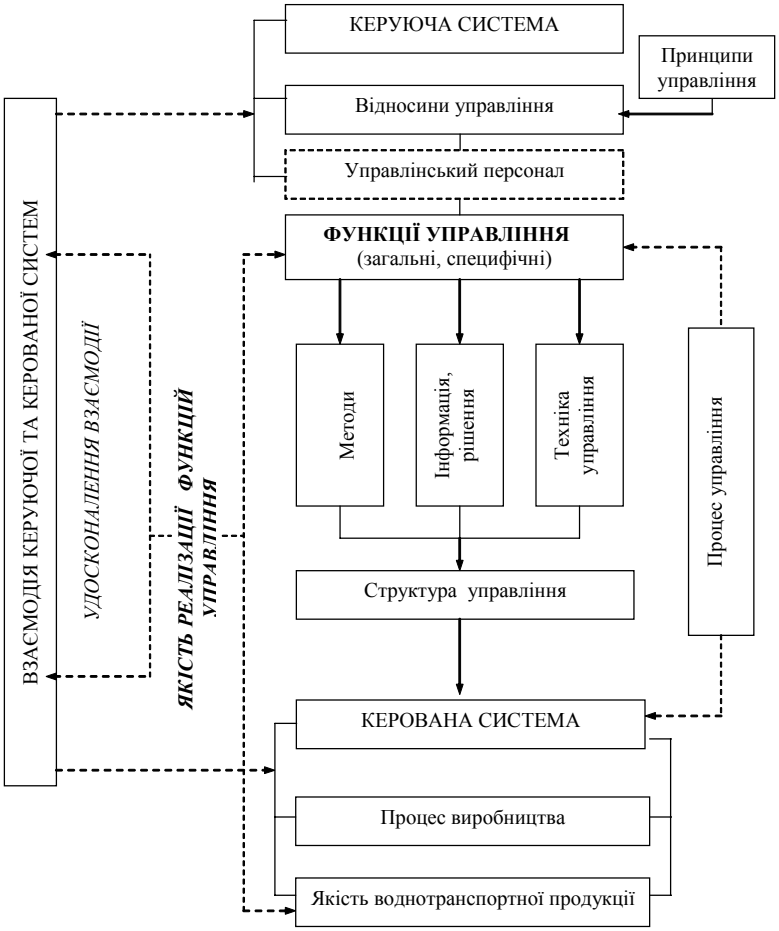

Рис. 2. Структурно-логічна модель кадрового забезпечення якості системи управління воднотранспортним підприємством

при проведенні організаційних змін, а також допоміжні процеси, які повинні бути оптимізовані виключно з урахуванням потреб ключових процесів [4].

На відміну від концепції реінжинірингу бізнес-процесів, під організаційним розвитком, з точки зору здійснення еволюційних змін, розуміється концепція планування, ініціювання і здійснення процесів зміни організаційної структури з залученням широкого кола учасників [8]. У даній концепції організаційний розвиток визначається як довготерміновий, досконалий, всеохоплюючий процес зміни і розвитку підприємства і персоналу. Процес грунтується на навчанні всіх співробітників шляхом прямого впливу і передачі практичного досвіду. Мета змін полягає в одночасному підвищенні продуктивності підприємства і якості праці. Також особливістю еволюційного здійснення змін є те, що зміни здійснюються керівництвом підприємства, а не зовнішніми консультантами.

Еволюційна модель організаційного розвитку включає в себе як організаційний, так і кадровий аспект. У рамках структурного підходу за допомогою змін в організаційному регулюванні (наприклад, організаційних планів, опису окремих рольових функцій) створюються сприятливі умови для досягнення цілей організаційного розвитку. Кадровий підхід полягає в проведенні заходів з підвищення кваліфікації співробітників (розвитку персоналу) і стимулювання їх готовності до прийняття і здійснення організаційних змін. Вважається доцільним розробляти систему цілей організаційного розвитку (економічна і соціальна ефективність), спираючись на комбінацію обох підходів [8].

Оцінка доцільності використання того чи іншого підходу залежить від багатьох чинників. Ключове значення мають позиція персоналу по відношенню до змін і розуміння владних повноважень як з боку керуючого персоналу, так і співробітників. Ситуаційна готовність до змін відповідно до однієї з крайніх концепцій повинна оцінюватись залежно від того стану, в якому опинилось підприємство. Зокрема, в умовах кризи ліквідності організаційний розвиток не може розглядатись в якості серйозної альтернативи реінжинірингу бізнес-процесів. У той же час принципи й інструментарій організаційного розвитку надають достатньо можливостей для розв'язання проблем у випадку стратегічної кризи.

Відзначимо, що успішне застосування концепції організаційного розвитку для забезпечення якості системи управління воднотранспортим підприємством зумовлюється діями вищого управлінського персоналу з точки зору забезпечення такого рівня якості реалізації функцій управління, який відповідав би встановленим цілям і задачам підприємства. За таких умов функціональне забезпечення якості системи управління підприємством повинно стати спеціальним напрямом організаційного розвитку підприємств воднотранспортної галузі.

ВИСНОВКИ

На основі застосування функціонально-структурного підходу до організації воднотранспортного підприємства нами обумовлено необхідність у дослідженні функціональної взаємодії органів управління як категорії, що відображає зміст процесу управління. Виходячи з цього, зроблено висновок, що передумовою забезпечення якості системи управління підприємством є вдосконалення реалізації управлінським персоналом функцій управління.

Якість системи управління підприємством визначається як відповідність взаємодії керуючої та керованої систем встановленим цілям обраної стратегії підприємства. Забезпечення якості системи управління воднотранспортним підприємством є процесом ітераційно-інтегративного характеру, що пов'язаний з постійним удосконаленням взаємодії керуючої і керованої систем, а також сприяє організаційному розвитку. Процес забезпечення якості системи управління воднотранспортним підприємством супроводжується певними внутрішньоорганізаційними змінами, управління якими вимагає радикального переосмислення вищим керівництвом існуючої в організації концепції управління.

Література:

1. Гибсон Дж. Л., Иванцевич Д. М., Донелли Д. Х.-мл. Организации: поведение, структура, процессы: пер. с англ. — 8-е изд. — М.: ИНФРА — М., 2000. — 662 с.
2. Драккер, Питер Ф. Управление, нацеленное на результаты: пер. с англ. — М.: Технол. шк. бизнеса, 1994. — 191 с.
3. Никсон Ф. Роль руководства предприятия в обеспечении качества и надежности: пер. с англ. — 2-е русск. изд. — М.: Издательство стандартов, 1990. — 231 с.
4. Основи економіки транспорту: підручник / Щелкунов В.І., Кулаєв Ю.Ф., Зайончик Л.Г., Загорулько В.М. та ін. — К.: Кондор, 2011. — 392 с.
5. Виханский О.С. Стратегическое управление: учебник — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1995. — 252 с.
6. Кравченко В.Ф., Кравченко Е.Ф., Забелин П.В. Организационный инжиниринг: учебное пособие. — М.: "Издательство "ПРИОР", 1999. — 256 с.
7. Сімченко Н.О. Забезпечення якості системи управління підприємством на засадах функціонального підходу // Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. "Динаміка наукових досліджень '2003". — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. — С. 62—64.
8. Круглов М.И. Стратегическое управление компанией: учебник для ВУЗов. — М.: Русская Деловая Литература, 1998. — 768 с.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2012 р.

УДК 332.3

О. О. Бредіхін,
здобувач, КП "Київський інститут земельних відносин"

РОЗВ'ЯЗАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Проаналізовано стан виконання робіт з охорони земель. Наведено заходи щодо удосконалення державної політики у сфері охорони земельних ресурсів.

The analysis of works on protection of land. The measures to improve public policy in the field of land resources.

Ключові слова: Еродованість земель. Шкода заподіяна земельним ресурсам. Охорона земель. Джерела фінансування охорони земель.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ерозія грунтів є головним чинником деградації агроландшафтів у багатьох країнах світу, в тому числі й в Україні. Сучасний стан земельних ресурсів в Україні обумовлюється збільшенням впливу негативних процесів, що, у свою чергу, призводить до певної дестабілізації у формуванні земельних відносин.

У структурі земельного фонду значну частку займають землі, грунтовий покрив яких набув негативних властивостей (змитість, дефльованість, засоленість, солонцюватість, перезволоженість тощо). Протягом останніх десятиріч екологічні та економічні втрати сільськогосподарського виробництва країни від антропогенного посилення грунтової ерозії набули загрозливих розмірів. Причинами цього є довготривала екологічно необгрунтована інтенсивна експлуатація земельних ресурсів, надмірна розораність грунтового покриву, порушення рівноваги кругообігів хімічних елементів у агроекосистемах.

За даними Національної доповіді "Про стан родючості грунтів України" площа еродованих земель України досягла 15,9 млн га з яких рілля складає 12,9 млн га. Інформація про наявність еродованих земель в розрізі областей України наведена в таблиці 1.

В окремих регіонах України водній і вітровій ерозії піддається близько половини сільськогосподарських угідь, а в Донецькій і Луганській площа еродованих земель у складі сільськогосподарських угідь сягає відповідно 85,9% та 71,8%. З продуктами ерозії виноситься значна частина поживних речовин та органіки. Середньорічні втрати грунту від водної та вітрової ерозії складають 15 т/га. Це означає, що грунтовий покрив країни втрачає щороку біля 740 млн т родючого грунту, який містить близько 24 млн т гумусу, 0,7 млн т рухомих фосфатів, 0,8 млн т — калію, 0,5 млн т азоту та великі кількості мікроелементів [1].

Негативні наслідки сучасної антропогенної ерозії стосуються не лише сфери аграрного виробництва, але й усіх компонентів природного середовища — рельєфу, поверхневих і підземних вод, рослинного покриву та всієї біоти.

Як наслідок, неефективне використання одного з найцінніших природних ресурсів — землі, яка згідно зі статтею 14 Конституції України "є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави" [8].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Незважаючи на те, що проблематика регулювання земельних відносин та охорони грунтів є предметом досліджень широкого кола вітчизняних науковців, таких як Д.І. Бабміндра, С.А Балюк, І.К. Бистряков, П.П. Борщевський, В.М. Будзяк, Б.М. Данилишин, Ю.Д. Гуцуляк, В.О. Греков, А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, С.І. Дорогунцов, О.С. Дорош, Я.В. Коваль, Д.Ф. Крисанов, М.А. Лендєл, В.О. Леонець, А.С. Лисецький, А.Г. Мартин, В.М. Месель-Веселяк, В.В.Медвєдєв А.М. Мірошниченко, Л.Я. Новаковський, Ю.М. Палеха, Б.Й. Пасхавер, І.А. Розумний, П.Т. Саблук, А.Я. Сохнич, О.Г. Тараріко, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, М.М. Федоров, М.А. Хвесик, О.М. Шпичак, А.Д. Юрченко та інших, питання здійснення заходів охорони земель при цьому залишаються неврегульованими. Грунтовного наукового аналізу потребують наслідки функціонування створеної в Україні системи здійснення заходів з охорони земель, при якій процеси деградації земель не зупиняються.

Винятково на основі такого аналізу можуть бути розроблені рекомендації щодо подальшого формування ефективної державної політики у галузі охорони земельних ресурсів.

МЕТА СТАТТІ

Метою даної публікації є аналіз сучасних проблем здійснення заходів з охорони земельних ресурсів та визначення перспективних напрямів їх вирішення.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті 1 Закону України "Про охорону земель" визначено, що охорона земель — система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необгрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості грунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Отже, одна з актуальніших проблем, що назріла у суспільстві, — це забезпечення раціонального використання та посилення охорони земель.

Разом з тим, протягом здійснення земельної реформи, зокрема при паюванні земель сільськогосподарського призначення, внаслідок ряду причин (відсутність чіткої правової бази, недостатня методична підготовка, недооцінка значення екологічних та економічних чинників тощо) були допущені певні прорахунки щодо забезпечення охорони земель.

Таблиця 1. Площі еродованих земель України в розрізі областей та природних зон станом на 2006 рік, тис. га (без Києва і Севастополя)

Область	С.-г. угіддя	у т.ч. рілля	Еродовані землі		у тому числі рілля	
			всього	% від с.-г. угідь	всього	% від заг. площі ріллі
Волинська	1051,4	674,3	362,4	34,5	225,4	33,4
Житомирська	1526,9	1092,8	87,8	5,8	60,7	5,6
Закарпатська	453,2	200,6	39,6	8,7	35,5	17,7
Івано-Франківська	631,9	381,6	133,7	21,2	98,4	25,8
Львівська	*1267,8*	*797,2*	*525,0*	*41,4*	*380,1*	*47,7*
Рівненська	933,9	658	323,3	34,6	224,2	34,1
Чернігівська	2076,7	1396,1	81,0	3,9	53,3	3,8
Полісся •	**7941,8**	**5200,6**	**1552,8**	**19,6**	**1077,6**	**20,7**
Вінницька	2017,1	1729	687,5	34,1	593,1	34,3
Київська	1668,4	1360,6	157,9	9,5	128,8	9,5
Полтавська	2175,7	1768,8	517,7	23,8	420,3	23,8
Сумська	1701,6	1232,8	305,1	17,9	176,3	14,3
Тернопільська	1049,7	854,0	244,0	23,2	239,7	28,1
Харківська	*2418,7*	*1926,6*	*996,3*	*41,2*	*791,2*	*41,1*
Хмельницька	1568,4	1254,8	628,4	40,1	501,9	40,0
Черкаська	1451,4	1271,6	326,6	22,5	286,1	22,5
Чернівецька	471,2	333,9	124,2	26,4	88,5	26,5
Лісостеп •	**14522,2**	**11732,1**	**3987,7**	**27,5**	**3225,9**	**27,5**
Автономна Республіка Крим	*1798,4*	*1265,6*	*999,3*	*55,6*	*919,3*	*72,6*
Дніпропетровська	*2514,3*	*2125,0*	*1104,8*	*43,9*	*914,7*	*43,0*
Донецька	*2045,2*	*1656,0*	*1757,4*	*85,9*	*1080,0*	*65,2*
Запорізька	*2247,7*	*1906,7*	*1212,5*	*53,9*	640,8	33,6
Кіровоградська	*2039,9*	*1762,4*	*1102,4*	*54,0*	*886,7*	*50,3*
Луганська	*1911,1*	*1269,7*	*1372,3*	*71,8*	*1237,9*	*97,5*
Миколаївська	*2010,0*	*1698,1*	*964,5*	*48,0*	*914,8*	*53,9*
Одеська	*2593,4*	*2067,6*	*1214,0*	*46,8*	*1081,6*	*52,3*
Херсонська	*1971,1*	*1777,6*	*686,2*	*34,8*	*961,0*	*54,1*
Степ •	**19131,1**	**15528,7**	**10413,4**	**54,4**	**8636,8**	**55,6**
Усього по Україні	**41595,1**	**32461,4**	**15953,9**	**38,4**	**12940,3**	**39,9**

Примітка: курсивом виділено області з еродованістю, вищою від загальнодержавної.

Україна володіє значними земельними ресурсами, її земельний фонд становить 60 353, 8 тис. га. У його структурі домінують сільськогосподарські землі, які займають 2/3 території — 42 млн га. За питомою вагою сільськогосподарських угідь у загальній площі Україна значно переважає провідні країни Західної Європи та Північної Америки[1].

Неодмінною умовою ведення високопродуктивного, конкурентноспроможного сільськогосподарського виробництва є запобігання деградаційним процесам, збереження і підвищення родючості грунтів.

Деградаційні явища ускладнюються також процесами забруднення земельних угідь — як техногенного походження (включаючи радіонуклідне), так і пов'язаного з хімізацією сільського господарства.

Частина орних земель засмічується бур'янами, а в окремих випадках і рідколіссям, чагарниками, це характерно для орних земель у Поліській зоні.

Проблема недопущення деградації грунтів і грунтового покриву повинна розв'язуватись шляхом розробки еколого-економічно обгрунтованої програми дій як на загальнодержавному, так і на регіональних рівнях.

Особливої ваги питання охорони земель набули після введення в дію (з 1 січня 2002 року) нового Земельного кодексу України (далі ЗКУ) та Закону України "Про охорону земель", яким, зокрема, визначено, що охорона земель — система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необгрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості грунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення[6].

Кількість земель в України, що пошкоджено водною ерозією, досягає 32 % від загальної площі, або 13, 3 млн га. З них 4,5 млн га із середньо- і сильнозмитими грунтами, у тому числі 68 тис. га повністю втратили гумусовий горизонт.

Ерозійні процеси, руйнуючи грунти, впливають, насамперед, на забезпеченість їх органічною речовиною. Так, вміст гумусу в слабоеродованих чорноземах зменшується на 5—10 %, середньоеродованих — 25—30 %, сильноеродованих 35—40 % порівняно з їх повно-профільними аналогами.

Згубній дії вітрової ерозії систематично піддаються понад 6 млн га, а у роки з пиловими бурями — до 20 млн га. Особливо потенційно небезпечною зоною в Україні є південний Степ. Так, кількість днів на рік з пиловими бурями в південному Степу становить 159, північному та центральному — 88, Лісостепу та Поліссі — біля 33 днів [1].

Такий стан земель, що використовують у сільськогосподарському виробництві, потребує невідкладного реагування з боку держави в особі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо його покращення.

За даними Державного агентства земельних ре-

Таблиця 2. Обсяги будівництва протиерозійних гідротехнічних споруд за період з 1986 по 2002 рік

№з/п	Назва гідротехнічної споруди	Одиниця виміру	Запроектовано	Збудовано
1	Вали, вали-канави	Км	8418	2624
2	Вали-тераси	Км	7167	1085
3	Вали-дороги	Км	1153	286,4
4	Водоскидні споруди	Км	5984	1022
5	Протиерозійні ставки	шт.	392	326
6	Берегоукріплення	Км	1233	334,7

Таблиця 3. Обсяги виконання заходів з охорони земель у період з 2002 по 2011 рік

№з/п	Назва гідротехнічної споруди	Одиниця виміру	Запроектовано	Збудовано
1	Вали, вали-канави	Км	5416,3	56.8
2	Вали-тераси	Км	1535,3	21,7
3	Вали-дороги	Км	344	38,6
4	Водоскидні споруди	Км	124	122
5	Протиерозійні ставки	шт.	176	91
6	Берегоукріплення	Км	377,3	105
7	Терасування схилів	шт.	198	6
8	Консервація земель	га	841834,2	81871,5

сурсів, орієнтовні обсяги асигнувань, які необхідні для здійснення заходів з охорони земель, складають 55,8 млрд грн., у тому числі за рахунок державного бюджету — 4,1 млрд грн., або у середньому 400 млн грн. на рік.

Починаючи з 1986 року по 2002 рік розроблено проекти землеустрою з контурно-меліоративною організацією території на площу близько 11 млн га для 2,5 тис. господарств різних форм господарювання. Це становить лише 1/4 від загальної потреби. Крім того, передбачені проектами землеустрою заходи по охороні земель теж запроваджено лише на 30 %. Зокрема, запроектовані протиерозійні гідротехнічні споруди було побудовано в дуже незначних обсягах. Обсяги будівництва основних протиерозійних споруд в зазначений вище період наведені у табл. 2.

Проекти землеустрою було розроблено, у своїй більшості, на території колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. У ході здійснення земельної реформи відбулись суттєві зміни щодо землекористувань колишніх КСП. Фактично втрачено можливість реалізовувати запроектовані цими проектами агротехнічні, лісомеліоративні та гідромеліоративні заходи з охорони земель.

Вже після введення в дію Земельного Кодексу України (у 2002 році), за нових земельно-правових відносин та умов господарювання здійснення заходів з охорони земель продовжувалось. Дані про обсяги виконання робіт з охорони земель в період з 2002 по 2011 рік наведені в табл. 3.

За останні 9 років обсяги проектування та виконання робіт з охорони земель значно скоротились, в окремих випадках у десятки разів, за винятком заходів з консервації земель, яка, в переважній більшості, відбувається природнім шляхом [3].

Зменшення обсягів виконання робіт характеризується тим, що безпосередньо землекористувачі (орендарі) земельних ділянок сільськогосподарського призначення не зацікавлені у розробці землевпорядної документації з охорони земель, робочих проектів будівництва протиерозійних споруд та їх реалізації за власний рахунок. Договори оренди на використання основної маси земельних ділянок сільськогосподарського призначення (51%) — земельні паї, укладено на короткий термін (до 5 років), що характеризує споживацьке ставлення землекористувачів до об'єкта оренди. Відбувається безсистемне використання орних земель. Не застосовуються науково обгрунтовані сівозміни, припинено запровадження контурно-меліоративної системи землеробства. Не дотримуються вимоги до проведення агротехнічного обробітку грунту (в поперек схилу) та інш.

Не зважаючи на те, що стаття 27 Закону України "Про охорону земель" передбачає економічне стимулювання заходів щодо охорони, використання земель і підвищення родючості грунтів, але порядок проведення такого стимулювання відсутній і, відповідно, у державі його не запроваджено.

Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель являє собою механізм ціноутворення, кредитування, пільгового оподаткування, виділення бюджетних і позабюджетних коштів, компенсації зниження доходів тощо, за допомогою якого забезпечується раціональне використання земельних ресурсів, створюються сприятливі умови для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, збереження та відтворення родючості грунтів, захисту земель від негативних наслідків антропогенної діяльності людини.

Змістом зазначеного стимулювання є:

— надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель;

— виділення коштів з державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їхньої вини; звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами;

— компенсація з бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їхньої вини.

Реалізація заходів з охорони земель — це додаткові витрати коштів і без запровадження певних важелів впливу (стимулювання) на землекористувачів не слід очікувати на покращення ситуації.

Основне фінансове навантаження по реалізації заходів з охорони земель, згідно законодавства, покладається на державний і місцеві бюджети.

Статтею 55 вищезазначеного закону і передбачено, що фінансування заходів щодо охорони земель і грунтів здійснюється за рахунок Державного бюджету України, місцевих бюджетів, у тому числі коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, від плати за землю, а також коштів землевласників і землекористувачів та інших джерел, не заборонених законом. Видатки Державного бюджету України на фінансування заходів з охорони земель і грунтів визначаються окремим рядком.

За рахунок Державного бюджету України здійснюються:

— реалізація заходів, передбачених загальнодержавними програмами використання та охорони земель і підвищення родючості грунтів;

— виконання заходів, спрямованих на усунення причин та наслідків негативного впливу на земельні ресурси і грунти внаслідок стихійного лиха або в разі неможливості встановлення винних у цьому фізичних і юридичних осіб, та рекультивація земель, порушених у період до 1990 року;

— будівництво та реконструкція протиерозійних, гідротехнічних і протизсувних споруд, меліоративних систем відповідно до закону;

— створення нових і реконструкція існуючих захисних лісонасаджень;

— проведення систематичних обстежень земель і грунтів;

— виконання заходів щодо утилізації або знищення (знешкодження) невпізнанних та непридатних до використання хімічних препаратів;

— економічне стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості грунтів — відповідно до загальнодержавних програм;

— здійснення інших заходів щодо охорони земель.

За рахунок місцевих бюджетів здійснюються:

— реалізація заходів регіональних програм використання та охорони земель;

— освоєння земель для сільськогосподарських і лісогосподарських потреб;

— поліпшення сільськогосподарських і лісогосподарських угідь;

— виконання робіт щодо відновлення земель, якщо це відбулося не з вини власників і користувачів земельних ділянок;

— будівництво та реконструкція протиерозійних, гідротехнічних і протизсувних споруд, меліоративних систем відповідно до закону;

— реалізація заходів щодо охорони земель навколо об'єктів поводження з відходами, що використовуються для їх збирання, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження і захоронення відходів, які перебувають у власності територіальних громад;

— економічне стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості грунтів відповідно до регіональних програм;

— здійснення інших заходів щодо охорони земель.

За рахунок коштів землевласників і землекористувачів здійснюються:

— організаційно-господарські, організаційні та технологічні протиерозійні заходи на їх земельних ділянках;

— заходи щодо охорони земель, збереження і підвищення родючості грунтів;

— проведення підготовчих робіт та складання проектів консервації земель;

— заходи щодо відновлення стану еродованих, деградованих і порушених з їх вини земель та органічно поєднаних з ними інших природних ресурсів і об'єктів довкілля, запобігання заростанню сільськогосподарських угідь бур'янами, чагарниками і дрібнолісся м [6].

За інформацією Держкомзему України протягом 2010 року на виконання робіт з охорони земель було витрачено лише 70,4 млн грн., з них за рахунок:

— загального фонду державного бюджету — 7,1 млн грн. та спеціального — 5,5 млн грн.;

— місцевих бюджетів — 33,5 млн грн.;

— інших джерел — 24,3 млн грн.

Протягом 2011 раку на ці цілі було витрачено 99,4 млн грн., в тому числі за рахунок:

— загального фонду державного бюджету 13,3 млн грн. та спеціального — 2,7 млн грн.;

— місцевих бюджетів — 44,7 млн грн.;

— інших джерел — 38,7 млн грн. [3].

Найстабільнішим джерелом фінансування заходів з охорони земель є кошти органів місцевого самоврядування, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва.

Відповідно до статті 207 Земельного кодексу України (далі — ЗКУ) втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва включають втрати сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, а також втрати, завдані обмеженням у землекористуванні та погіршенням якості земель. Також підлягають відшкодуванню втрати сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, перелогів, сінокосів, пасовищ), лісових земель та чагарників як основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві внаслідок вилучення (викупу) її для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом та завдані обмеженням прав власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, або погіршенням якості угідь внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, юридичних осіб, органів місцевого самоврядування або держави, а також у зв'язку з виключенням сільськогосподарських угідь, лісових земель і чагарників із господарського обігу внаслідок встановлення охоронних, санітарних та інших захисних зон.

Відповідно до статті 209 ЗКУ втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, зумовлені вилученням сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, підлягають відшкодуванню і зараховуються до відповідних бюджетів у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України [8].

Згідно порядку визначення та відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1279 "Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню", встановлено, що відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, спричинених вилученням сільськогосподарських і лісових угідь для цілей, не пов'язаних із веденням сільського і лісового господарства, провадиться юридичними і фізичними особами в двомісячний термін після затвердження в установленому порядку проекту відведення їм земельних ділянок, а у випадках поетапного освоєння відведених угідь для добування корисних копалин відкритим способом — у міру їх фактичного надання.

Контроль за дотриманням порядку визначення та відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню, здійснюють Держсільгоспінспекція та її територіальні органи.

Територіальні органи Держкомзему в 5-денний строк з моменту затвердження розрахунку розміру втрат, які підлягають відшкодуванню, надсилають копію затвердженого розрахунку до відповідного територіального органу Держсільгоспінспекції для здійснення контролю за своєчасним відшкодуванням втрат [10].

Згідно статті 69 Бюджетного Кодексу України кошти від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, зараховуються у розмірі: 100 % — до бюджетів міст Києва та Севастополя, 25 %— до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, 75 % — до бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, 15 % — до районних бюджетів, 60 % — до бюджетів міст районного значення, селищ і сіл [2].

Кошти, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, використовуються на освоєння земель для сільськогосподарських і лісогосподарських потреб, поліпшення відповідних угідь, охорону земель відповідно до розроблених програм та проектів землеустрою, а також на проведення інвентаризації земель, проведення нормативної грошової оцінки землі, розмежування земель державної та комунальної власності. Використання цих коштів на інші цілі не допускається [8].

Однак на практиці в ході здійснення державного контролю за використанням та охороною земель виявлено ряд проблем щодо надходження та раціонального використання коштів від втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, зокрема:

— порушення встановлених термінів сплати втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва землевласниками та землекористувачами;

— використання органами місцевого самоврядування коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва не за цільовим призначенням;

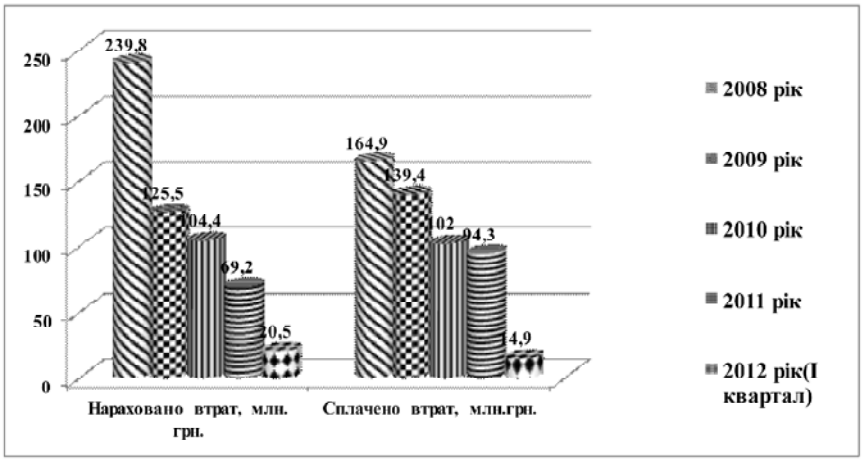

Рис. 1. Інформація про нарахування і сплату втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва в період з 2008 по 2012 роки

— неможливість використання коштів за причини відсутності відповідних програм та проектів землеустрою з охорони земель;

— судова тяганина з приводу правомірності нарахування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва у результаті порушень земельного законодавства.

За інформацією Держкомзему України про наявність коштів на рахунках органів місцевого самоврядування, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, їх використання у період з 2008 по 2012 роки протягом останніх чотирьох років контролюючі органи не забезпечили повне погашення заборгованості по сплаті втрат, заборгованість сягає близько 45 млн грн. (рис. 1).

У свою чергу, органи місцевого самоврядування не можуть забезпечити цільове використання втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, що надійшли на їхні рахунки у сумі близько 600 млн грн. (рис. 2).

У більшості випадків сільські, селищні та міські ради не забезпечили використання коштів у зв'язку з відсутністю відповідних програм, схем та проектів по охороні земель на відповідних територіях. Значна частина цих коштів (близько 250 млн грн.) зберігається на депозитних рахунках у комерційних банках. Така ситуація неприпустима, оскільки існує гостра проблема у здійсненні заходів, спрямованих на зупинення прогресуючих процесів деградації основного національного багатства держави — землі.

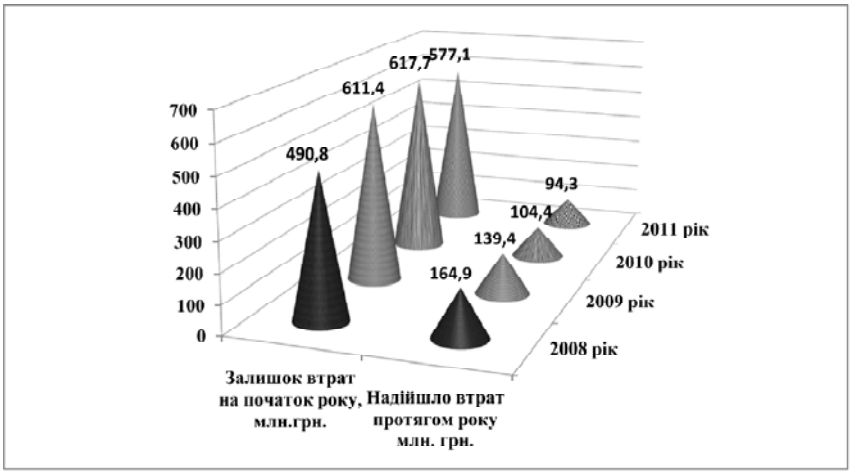

Рис. 2. Інформація про наявність коштів на рахунках органів місцевого самоврядування, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва та їх використання у період з 2008 по 2012 рік

Однією з причин такого становища є недосконалість повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення надходжень та раціонального використання коштів від втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва — одні здійснюють розрахунок та контролюють сплату, а інші здійснюють їх використання.

Також причиною є розпорошування коштів, що надходять від втрат сільськогосподарського виробництва по бюджетах різних рівнів, що не дає змоги забезпечити планування їх використання та забезпечити дієвий контроль за їх надходженням.

Система вирішення питань з охорони земель повинна базуватись на державній програмі охорони земель і відповідних регіональних програмах з цього питання. За відсутності державної програми лише окремі обласні ради мають затверджені в установленому порядку програми з охорони земель областей, ще гірша ситуація у районах та сільських, селищних радах.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

На думку автора, лише за умови концентрації коштів на здійснення заходів з охорони земель можлива послідовна, планова реалізація, передбачених законодавством, заходів з охорони земель. У державі існують джерела, що можуть бути використані для цих цілей.

По-перше, це втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, щорічне їх надходження коливається в межах 100—150 млн грн.

По-друге, органами, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель, в середньому за рік виявляється близько 70 тисяч порушень земельного та природоохоронного законодавства. Нарахована сума штрафів при цьому складає близько 50 млн грн.

По-третє, постановою уряду від 25.07.07 року № 963 затверджена Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття грунтового покриву (родючого шару грунту) без спеціального дозволу, затвердження та застосування якої дозволить повністю забезпечити права власників земель щодо повернення нанесеної шкоди та дасть можливість отримати значні кошти до відповідних бюджетів. За результатами здійснення державного контролю за використанням та охороною земель сума щорічної шкоди спричиненої порушеннями земельного законодавства сягає близько 250 млн грн.

Таким чином, щорічна сума коштів, у разі надання їм статусу цільового використання — виключно для фінансування заходів з охорони земель, складала б близько 500 млн грн.

Слід зазначити, що консолідація цих коштів дозволила б не тільки забезпечити виконання нагальних заходів з охорони земель, а і врегулювати питання запровадження економічного стимулювання заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості грунтів. Дуже важливо забезпечити використання зазначених фінансових надходжень на зменшення деградаційних процесів грунтів, оскільки природа їх визначення полягає у площині компенсації нанесених втрат або шкоди безпосередньо земельним ресурсам.

Зрозуміло, що покладання відпові-

дальності за виконання робіт із захисту земель від деградації лише на органи виконавчої влади та місцевого самоврядування не вирішить проблеми, тому державна політика у галузі земельних відносин повинна бути направлена на спонукання до цієї роботи землевласників і землекористувачів.

За останні роки у країнах ЕС набула широкого застосування програма "щадне сільське господарство" (далі — програма), яка базується на стимулюванні запровадження методів без відвального обробітку грунту. Зокрема, у Фінляндії більше 20% фермерів виявили бажання взяти участь у програмі, у Швейцарії понад 13 тис. га теж використовується за цією програмою. Також значних масштабів запровадження цієї програми набуло у Німеччині, Франції, Іспанії. Стимулювання участі у програмі здійснюється шляхом надання фінансової допомоги або зменшенням розмірів податків землевласників і землекористувачів [3]. У США у більшості штатів за рахунок коштів, що надходять до федерального та місцевих бюджетів від земельного податку та орендної плати за використання державних і комунальних земель, через систему стимулювання, забезпечується здійснення заходів з охорони земель [5].

Разом з цим, в Україні не на користь виправлення ситуації діє перенесення терміну (з 1 січня 2013 року) введення в дію Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості грунтів" від 4 червня 2009 року № 1443-VI, яким передбачається обов'язковість використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва виключно за наявності затверджених у випадках, визначених законом, проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обгрунтування сівозміни та впорядкування угідь. Цим законом встановлено, що на період до 1 січня 2015 року вимоги частини четвертої статті 22 цього Кодексу поширюються лише на тих власників та користувачів, які використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва загальною площею більш як 100 га. До статті 55 Кодексу України про адміністративне правопорушення, відповідно до вищезгаданого Закону, крім передбаченої адміністративної відповідальності за самовільне відхилення від проектів внутрігосподарського землеустрою, встановлено також відповідальність за використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва без затверджених у встановленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обгрунтування сівозміни та впорядкування угідь [7].

Цей закон передбачає запровадження лише певних обмежень у використанні сільськогосподарських земель, щодо здійснення науково обгрунтованих заходів агротехнічного характеру і має на меті реалізацію лише першого етапу на шляху до запровадження системи екологобезпечного землекористування у державі.

З метою запровадження комплексної системи охорони та раціонального використання земель, при запровадженні ринку земель у державі, слід забезпечити реалізацію наступних заходів:

— затвердити постановою Верховної Ради України Програму охорони земель з чітким визначенням у ній нагальних заходів та стабільних джерел фінансування;

— розробити програми по охороні земель в усіх областях та районах, містах Київ та Севастополь з визначенням першочергових заходів та конкретних об'єктів по охороні земель;

— розробити схеми землеустрою на кожну адміністративну одиницю, якими передбачити перспективу використання території та заходи по охороні земель;

— визначити цільове використання коштів, що надходять до державного бюджету від штрафів за порушення земельного законодавства, шкоди, заподіяної земельним ресурсам у результаті порушень, збитків, завданих державі та громадам (власникам земель державної і комунальної власності) у результаті нераціонального використання переданих в оренду земель, — виключно для здійснення заходів по охороні земель;

— з метою забезпечення консолідації коштів, що надходять від втрат сільськогосподарського та лісогосподарського використання, внести зміни до статті 209 Земельного кодексу України щодо зарахування коштів до державного бюджету з їх цільовим використанням на охорону земель та стимулювання власників і користувачів земельних ділянок;

— покласти на центральний орган виконавчої влади із земельних ресурсів функції єдиного органу в державі по виконанню заходів з охорони земель та стимулювання землевласників і землекористувачів за здійснення землеохоронних заходів;

— розробити та затвердити механізм здійснення стимулювання власників і користувачів земельних ділянок, що здійснюють заходи по охороні земель.

Реалізація, запропонованих вище заходів, на етапі запровадження ринку земель, дозволить запровадити у державі системний підхід до вирішення питань дбайливого використання земельних ресурсів та зупинення їх деградації.

Література:

1. Балюк С.А., Медвєдєв В.В., Тараріко О.Г., Греков В.О., Балаєв А.Д.: Національна доповідь "Про стан родючості грунтів України". — К., 2010. — 111 с.

2. Бюджетний кодекс України: Прийнятий Верховною Радою України 08.07.2010 № 2456-VI // Офіційний вісник України. Від 13.08.2010 № 59. — С. 9, Ст. 2047. — Код акта 52296/2010.

3. Веб джерело — Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів: http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/printable_article?art_id=131639

4. Веб-джерело. — Официальный сайт Экономического и социального совета Организации Объединённых Наций: http://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd16/rim/ece_bg1_ru.pdf

5. Веб-джерело. — Офіційний сайт Департаменту планування і зонування Графства Мериленд Штату Вашингтон: http://www.washco-md.net/planning/ag_pres.shtm

6. Закон України "Про охорону земель": Прийнятий 19.06.2003 № 962-IV // Офіційний вісник України. — Від 01.08.2003. — № 29. — С. 9. — Ст. 1431. — Код акта 25799/2003.

7. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості грунтів": Прийнятий Верховною Радою України 04.06.2009 № 1443-VI // Офіційний вісник України. — Від 09.11.2009 № 84. — С. 7. — Ст. 2837.

8. Земельний кодекс України: Прийнятий Верховною Радою України 25.10.2001 № 2768-III // Офіційний вісник України. — Від 30.11.2001 № 46. — С. 1. — Ст. 2038. — Код акта 20473/2001.

9. Конституція України: Прийнята 28 червня 1996 № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. — 2010. — № 72/1. — С. 15. — Ст. 2598.

10. Постанова Кабінету Міністрів України "Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню": Прийнята Кабінетом Міністрів України 17.11.1997 № 1279//Офіційний вісник України. — 1997. — № 47. — С. 40. — Код акта 4355/1997.

11. Сохнич А.Я. Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової економіки. — Львів: НВФ "Українські технології", 2002. — 252 с.

12. Фурдичко О.І. Фінансовий інструментарій екологізації агросфери в контурі її сталого розвитку / О.І. Фурдичко, О.Є. Гудзь // Вісник Сумського національного аграрного університету. — Суми: Сум. нац. аграр. ун-т, 2010. — № 2. — С. 9—15. — (Серія "Фінанси і кредит").

Стаття надійшла до редакції 14.06.2012 р.

УДК 330(075.8)

Н. В. Колодрубська,
аспірант,
Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

КОНЦЕНТРАЦІЯ І ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ КАПІТАЛУ ТА ВИРОБНИЦТВА В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблеми концентрації і централізації виробництва та капіталу в період трансформації економіки України.

Annotation In the article the problems of concentration and centralization of production and capital are considered in the period of transformation of economy of Ukraine.

Ключові слова: капітал, концентрація капіталу, централізація капіталу.
Key words: capital, concentration of capital, centralization of capital.

ВСТУП

Ринкові відносини характеризуються посиленням взаємозв'язків і взаємозалежностей між економічними суб'єктами. Функціонування механізму міжгалузевого переливання капіталу, що підсилює конкурентний тиск і націлює підприємство на проведення курсу диверсифікації виробництва, можливе лише в рамках організаційних структур, які володіють висококонцентрованим і централізованим виробництвом. Усуспільнення виробництва, в яких би формах вони не здійснювалося, є синонімом прогресуючого розвитку суспільства. Таким чином, усуспільнення виробництва необхідно розглядати як усуспільнення усього відтворювального процесу в цілому.

Проблеми дослідження капіталу як економічної категорії, процесів його функціонування, концентрації та централізації всебічно розглядали класики економічної науки: А.Сміт, Д.Рікардо, Дж. С. Мілль, К.Маркс, Дж.Б.Кларк, Дж. М. Кейнс та ін. [1—6].

Певним питанням концентрації та централізації капіталу присвячені роботи сучасних українських вчених: А.З. Астаповича, В. Гейца, В.В. Костицького, О. Костусєва та ін. [7—10].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розкрити передумови і умови концентрації, централізації капіталу та виробництва в ринковій економіці, а також уточнити зміст даних понять і їх роль у формуванні ефективних ринкових відносин.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Причини виникнення і розвитку монополій пов'язані з дією об'єктивних економічних законів, розвитком продуктивних сил і істотними змінами в технологічному способі виробництва.

По-перше, дія закону конкуренції. Закон конкуренції і кожна його функція підпорядковані досягненню головної мети виробництва — максимізації прибутку. Щоб максимізувати прибуток, виробник повинен постійно нарощувати обсяги виробництва і продажу товарів, поступово усуваючи своїх конкурентів. Врешті-решт виробник, захоплюючи і контролюючи велику частину виробництва і збуту товарів, перетворюється на монополіста. Це означає, що конкуренція породжує свій антипод — монопо-

лію. Конкуренція і монополія завжди існують у реальній ринковій економіці як дві протилежні і взаємозумовлені її характеристики.

Монополізм набуває певних ознак навіть у тій економічній системі, де монополії не займають панівного становища [11, с. 219].

Монопольне положення бажане для кожного підприємця. Воно дозволяє йому уникнути цілого ряду проблем і ризиків, пов'язаних з конкуренцією, зайняти привілейоване положення на ринку. Концентруючи у своїх руках значну господарську владу, вони мають можливість з позицій сили впливати на інших учасників ринку, нав'язувати їм свої умови і досягати найбільшої вигоди.

По-друге, причиною виникнення монополії є дія закону концентрації капіталу і виробництва.

Технічні і структурні зрушення в промисловості зумовили зростаюче значення великих підприємств. На новому етапі розвитку техніки зросли мінімальні розміри капіталу, необхідного для функціонування підприємств на новій технології виробництва, і розміри самих підприємств, тому лише за таких умов застосування нової техніки могло бути економічно ефективним [12, с. 380].

Концентрація капіталу — це процес збільшення розмірів індивідуального капіталу за рахунок капіталізації прибутку, тобто використання певної її частини на розширення виробництва.

Отже, наслідком концентрації капіталу є концентрація виробництва. Рушійна сила цього процесу — конкурентна боротьба. В результаті конкуренції з маси дрібних і середніх підприємств виділяються декілька найбільш великих, які стають монополістами. Таким чином, створюється ланцюжок: конкуренція породжує концентрацію виробництва, а ця концентрація, на певному ступені свого розвитку, призводить до монополії.

По-третє, причиною створення монополії є процес централізації капіталу.

Централізація капіталу — це збільшення розмірів капіталу внаслідок поглинання або об'єднання декількох, раніше самостійних, індивідуальних капіталів у один більший.

Однією з основних форм централізації капіталу є створення акціонерних компаній.

Таким чином, концентрація і централізація капіталу і виробництва створили об'єктивну необхідність і можливість виникнення монополій, стали їх економічною основою.

По-четверте, причиною виникнення монополій стала трансформація індивідуальної приватної власності.

По-п'яте, економічні кризи другої половини XIX ст. стали чинником прискорення концентрації і централізації виробництва і створення на цій основі монополій.

Наслідком економічних криз є масове розорення і банкрутство дрібних і середніх підприємств. Деякі з них насильно поглинаються великим капіталом, а інші вимушені погоджуватися на об'єднання, щоб уникнути розорення. Взаємозв'язок цих двох явищ — криз і монополій — показує одну з причин прискореної монополізації економіки.

У основних галузях виробництва обстановка докорінно змінилася. Вільна конкуренція між десятками і сотнями більш-менш економічно рівноцінних капіталістичних підприємств поступилося місцем пануванню небагатьох великих підприємств, що вступили один з одним в різного роду угоди і союзи. Капітал став набувати монополістичних рис, а капіталізм перетворюватися на монополістичний капіталізм. Утворення монополістичного капіталу, хоча і стало закономірним результатом концентрації виробництва і централізації капіталу, знаменувало собою не просто розширення панування капіталістичних виробничих відносин, а їх істотну якісну зміну.

Заміна капіталізму вільної конкуренції пануванням монополій не означає зникнення конкуренції. Монополії і конкуренція завжди знаходяться в діалектичній єдності.

З утворенням монополії характер конкуренції істотно змінюється. Стара вільна конкуренція капіталістів відходить в минуле. Вирішального значення набуває конкуренція між великими монополіями у рамках окремих галузей, національних, господарств і в масштабі усього світового капіталістичного господарства. Велетенські економічні комплекси незрівнянно глибше, ніж невеликі фірми минулого століття, втягнуті в систему національного і міжнародного розподілу праці. Монополії роблять приблизний облік ринків збуту, джерел сировини, ресурсів, капіталу і робочої сили, технічних можливостей, використовуючи для цього велику статистичну інформацію, систему галузей і макроекономічних моделей. На базі такого обліку виробляються відповідні прогнози, визначається стратегія в області виробництва, капіталовкладень, наукових досліджень і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР), підготовки кадрів і т.д.

Але в цій своїй діяльності монополії неминуче вступають у відносини конкуренції між собою, в гостре суперництво одне з одним. Особливою гостротою відрізняється нині конкурентна боротьба на світовому ринку. З'являються нові методи конкурентної боротьби. В умовах домонополістичного капіталізму головним її засобом була цінова конкуренція(тобто збиття цін шляхом пропозиції ціни нижчої, ніж у конкурента). При пануванні ж монополії відкрита цінова конкуренція між концернами — відносно рідкісне явище. Обкладаючи величезною економічною і фінансовою потужністю, монополії не можуть витіснити один одного з ринку без руйнівних наслідків для себе. Тому на короткочасні коливання попиту вони вважають за краще відповідати не зміною ієн, а маневруванням завантаження виробничих потужностей. Ціни зберігають відносну стійкість навіть під час криз і, як правило, ростуть у період економічних підйомів.

Процес розвитку капіталу зумовлений не лише змінами відносин власності і пов'язаних з ними відносин контролю і управління, але і зростанням масштабів капіталу. Це кількісне зростання розмірів капіталу неминуче призводить до нової якості (капітал — монополія).

Накопичення служить основою концентрації капіталу, під якою розуміється процес збільшення розмірів індивідуального капіталу в результаті капіталізації приношуваної їм додаткової вартості.

Оскільки цей процес пов'язаний з розмірами додаткової вартості, або прибутку, яка, у свою чергу, залежить від величини капіталу, що створює її, то стає ясно, що концентрація означає зосередження все більшої частини капіталу суспільства в руках власників великих капіталів. Чим більша частина капіталу зосереджена у меншої частини власників капіталу, тим більша міра його концентрації.

Концентрація капіталу може бути прискорена його централізацією. Централізація капіталу є процесом збільшення розмірів капіталу в результаті об'єднання або злиття декількох раніше самостійних капіталів. Цей процес забезпечується двома шляхами:

1) шляхом добровільного злиття окремих капіталів в один. Нерідко це робиться під впливом конкурентної боротьби з метою збереження індивідуальних капіталів, якщо їм загрожує поглинання

більшим капіталом . Іноді капітали об'єднуються для створення єдиного спільного підприємства, якщо одного капіталу для цього виявляється недостатньо. Одним із способів такого об'єднання є створення підприємства у вигляді акціонерного товариства;

2) шляхом поглинання одного капіталу іншим, як правило, більшим. Зазвичай таке поглинання є результатом конкурентної боротьби, сильніші позиції в ній має великий капітал, так що великі капітали ростуть швидше дрібних не лише в результаті масштабнішого накопичення, але і в результаті поглинання інших капіталів .

Централізація капіталу нерідко відбиває централізацію виробництва, яка припускає об'єднання самостійних підприємств в єдине виробниче ціле у більше підприємство або у виробничий комплекс, що полягає в об'єднанні двох і більше підприємств, тих, що виконують загальні виробничі завдання.

Таке об'єднання підприємств може бути як добровільним, так і вимушеним для однієї зі сторін, що об'єднуються. У першому випадку воно припускає злиття капіталів через об'єднання підприємств. У другому випадку одне підприємство зазнає поразки в конкурентній боротьбі, оголошується банкрутом і його майно розпродається в рахунок сплати боргів. Воно може бути скуплене власником великого капіталу і стати його власністю. Централізація капіталу і виробництва, означаючи укрупнення індивідуальних капіталів, у свою чергу, сприяє їх прискореному накопиченню і подальшому росту.

Збільшуючи розміри окремих капіталів, централізація, на відміну від концентрації, не означає одночасного збільшення громадського капіталу. Вона зумовлює лише зміни в його розподілі між капіталістами. Проте, прискорюючи у багато разів створення великих і найбільших підприємств, централізація активно сприяє посиленню процесу концентрації, а отже, і зростанню усього громадського капіталу. Великі підприємства мають ряд економічних переваг перед дрібними, і тому процес концентрації, тобто накопичення капіталу, відбувається у них більше інтенсивно. Але чим сильніше стають великі капіталісти, тим швидше вони витісняють і розоряють у конкурентній боротьбі дрібних капіталістів, прискорюючи процес централізації капіталу. Таким чином, концентрація і централізація капіталу — два взаємно пов'язаних і взаємно доповнюючих один одного процеси, причому головним, визначальним з них служить процес концентрації.

Концентрація і централізація капіталу, як правило, супроводжуються концентрацією виробництва. Виробництво у міру розвитку капіталізму все більше і більше зосереджується в порівняно невеликому числі великих і надвеликих підприємств.

Особливо різке посилення централізації капіталу і виробництва відбувається в період воєн і економічних криз. Під ударами криз банкрутують і розоряються тисячі дрібних і середніх підприємств, а великі поглинають їх і стають ще більшими. У сучасний період величезний вплив на темпи концентрації і централізації капіталу чинить науково-технічна революція. Підприємства в новітніх галузях виробництва (атомна промисловість, електроніка, ракетобудування та ін.) можуть бути створені лише при колосальній централізації капіталу. Організація наукових досліджень також вимагає дуже великих витрат. Новітні галузі виробництва і наукові дослідження великих масштабів у ряді розвинених капіталістичних країн все частіше базуються на державно-монополістичній власності.

ВИСНОВКИ

Виражаючи рівень усуспільнення виробництва, концентрація тим самим відноситься до системи ринкових економічних відносин на усіх фазах відтворення. Зокрема, вона утілює відносини між державою (суспільством) і господарюючими суб'єктами, між останніми, а також між ними і їх працівниками з приводу виробництва, розподілу і споживання частини додаткового продукту, який виступає у формі відповідної частини прибутку, що капіталізується. Саме у цих відносинах формуються оптимальні розміри первинних виробничих господарських ланок. Досягнення такої оптимальності немислимо поза обліком ефективності функціонування останніх, як визначального чинника їх конкурентоспроможності.

Послідовний розгляд механізму реалізації закону концентрації вимагає також аналізу процесу централізації чинників і ресурсів виробництва. Централізація певною мірою здійснюється незалежно від збільшення масштабів усього громадського виробництва, в чому і полягає її відмінність і перевага порівняно з концентрацією, тотожною накопиченню.

Література:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; пер с англ.В.С. Афанасьев — М.: Эксмо, 2007. — 957 с. — (Антология экономической мысли).

2. Рикардо Д. Начала политической экономии / Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли: соч. — М.: Эксмо-Пресс, 2000 р. — 278 с.

3. Милль Дж.С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж.С. Милль; И.В. Филатов (науч.ред.), В.Б. Бобров (пер.). — М.: Эксмо, 2007. — 1038 с. — (Серия "Антология экономической мысли").

4. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс; (Предисл. Ф.Энгельса. Пер. И.И. Скворцова — Степанова). Т. I. — М., Политиздат, 1973., Т. I. —Кн. I. Процесс производства капитала. 1973. — 453 с.

5. Кларк Дж.Б. Распределение богатства / Кларк Дж.Б.; Ассоциация российских вузов: Д. Страшунский (пер.), А. Бесчинский (пер.). — М.: Гелиос АРВ, 2000. — 367 с. — (Классики экономической науки — XX век).

6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс; Ассоциация российских вузов / Н.Н. Любимов (пер.с англ.). — М.: Гелиос АРВ, 1999. — 352 с. — (Классики экономической науки — XX век).

7. Астапович А.З. Транснациональный капитал США в мировом хозяйстве / А.З. Астапович — М.: Наука, 1990. — 200 с.

8. Перехідна економіка: [підручник для студ. вищ. навч. закл., що навчаються за освітньо-профес. програмою підготовки бакалавра напряму "Економіка та підприємництво"] / Геєць В.М., Панченко Є.Г., Лібанова Е.М., Варналій З.С., Гриценко А.А.; В.М. Геєць (ред.). — К.: Вища школа, 2003. — 592 с.

9. Костусев А.А. Конкурентная политика в Украине / А.А. Костусев. — К.: КНЕУ, 2004. — 310 с.

10. Костицький В.В. Закон перманентної концентрації капіталу: Економічна історія та українські реалії / В.В.Костицький. — К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. — 198 с.

11. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В.Д.Базилевича. — К.: Знання-Прес, 2001. — 581 с.

12. Політична економія: навч. посібник / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Бєляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т. Кривенка. — К.: КНЕУ, 2001. — 508 с.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2012 р.

УДК 656.7.01.078.13 (045)

К. І. Маліношевська,
аспірант, НАУ

РОЛЬ КОМУНІКАЦІЇ У ФУНКЦІОНУВАННІ АЕРОПОРТІВ

У статті розглянуті проблеми, пов'язані з теоретико-практичною організацією комунікацій в аеропортах. Визначені основні принципи формування комунікаційної взаємодії в аеропортах. Охарактеризовані типові методи передачі інформації до споживачів авіапослуг.

In the article the problems of theoretical and practical organization of communications at airports. The basic principles of formation of the communication interaction at airports. Author examined common methods of transmitting information to consumers of air services.

Ключові слова: комунікації, економічна ефективність комунікацій, повітряний транспорт, фізична комунікація, принципи комунікаційної взаємодії.
Key words: communication, economic efficiency of communications, air transport, physical communication, principles of communication interaction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах економічної нестабільності, зростання конкуренції на ринку авіапослуг великого значення набуває ефективне управління комунікаціями. Серед численних способів залучення споживачів авіапослуг, що використовуються аеропортами, все більш актуальними стають комунікації — найважливіша складова частина діяльності аеропорту, що забезпечує процес передачі необхідної інформації про авіапослуги до споживачів і активно впливає на формування та ефективність реалізації комунікативних рішень.

Повітряний транспорт є однією з найбільш швидко та динамічно розвиваючих галузей світового господарства і з кожним роком займає все більш міцні позиції в загальносвітовій транспортній системі. Основними учасниками на повітряному транспорті є: держави в особі їхніх урядів і авіаційних адміністрацій, авіакомпанії й авіапідприємства, аеропорти, турфірми й інші організації — агенти авіакомпаній по продажу авіаперевезень, організації — партнери авіакомпаній і аеропортів по обслуговуванню літаків, пасажирів і вантажовідправників (паливозаправочні фірми, організації, що представляють технічне і комерційне обслуговування і борт харчування, автотранспортні фірми, готелі та інші обслуговуючі організації).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку практичних та теоретичних принципів комунікації в аеропортах зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Т. Амблер, С. Блек, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, Р.Ф. Лаутенборн, П. Сміт, Д.Є. Шульц, А.В. Арланцев, К. Андрієнко, К.В. Афоніна, Дж. Бернет, А.В. Голова, М.Г. Зобніна, В.В. Зунде, С. Моріарті, Б.Л. Овсічевіч, А.Ю. Потапенко, О.В. Сагінова, С.І. Таненбаум, А.І. Барановський, І.К. Белявський, І.В. Ванькін, А.И., С.А. Мамонтов, Е.А. Матвєєв, А.П. Панкрухин, Н.П. Піщулін, М.І. Потєєв, Е.В. Тюнюкова та інші.

Разом з тим, у досліджуваній літературі недостатньо описані способи розробки комунікацій в аеропортах з урахуванням особливостей споживачів авіапослуг, специфіки діяльності аеропортів і застосовуваних засобів передачі інформації. Це зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень в даному напрямі.

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ

Успіх діяльності аеропортів багато в чому залежить від фахівців, що займаються комунікаціями. Актуальна їх робота як в умовах економічних труднощів, так і на стабільних ринках з високим рівнем конкуренції, коли питання, як бізнесу найбільш ефективно продовжувати виконувати основне завдання — приносити дохід, — стає ще більш гострим.

Існуючий стан і майбутнє світового ринку авіаперевезень пов'язане з формуванням альянсів авіакомпаній, що спираються на коло аеропортів, на основі яких будується мережа перевезень і які забезпечать зростання перевезень, що базується в них, авіакомпаніям — членам альянсу. Конкуренція на світовому ринку авіаперевезень — це боротьба альянсів авіакомпаній і великих вузлових аеропортів за захоплення можливо більшої частини споживчого ринку. Тому розробка комунікаційної моделі в аеропортах дозволить покращити процес передачі інформації до користувачів авіа послуг.

Мета дослідження полягає в теоретичному обгрунтуванні та розробці практичних рекомендацій щодо формування комунікацій аеропортів на основі розробки комплексу передачі інформації споживачам авіа послуг.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мережа міжнародних перевезень у даний час охоплює декілька географічних регіонів і більш 150 держав світу.

Основними цілями цих організацій і підприємств є:

— забезпечення безпечного й упорядкованого розвитку цивільної авіації;

— заохочення конструювання й експлуатації повітряних засобів;

— заохочення розвитку повітряних трас, авіапортів і т.д.;

— задоволення пасажирів у безпечному, регулярному, ефективному і економічному повітряному транспорті;

— запобігання нерозумних втрат в економіці;

— забезпечення поваги прав договірних сторін;

— безпека перельотів у міжнародній авіа навігації;

— сприяння в розвитку авіа навігації.

У світовій економіці повітряному транспорту належить важливе місце і темпи його зростання високі — в 2 рази вищі, ніж темпи зростання світового ВНП. Так, в 70-х роках щороку вони становили понад 6%, а в 90-х роках — 5%. Однак високі темпи зростання характерні тільки для індустріальних та нових індустріальних країн. Є відмінності в темпах зростання і за видами перевезень, де лідирують групові перевезення — 7,5% на рік.

Недостатньо мати хороші авіапослуги — для збільшення обсягів їх продажу та отримання прибутку потрібно донести до свідомості авіакомпаній вигоди від використання послуг, які надають аеропорти. Комунікації дозволяють здійснити передачу повідомлень авіакомпаніям з метою зробити послуги аеропортів привабливими для цільової аудиторії.

Аеропорти постійно просувають свою діяльність, намагаючись реалізувати декілька цілей:

— проінформувати перспективних споживачів про свої послуги;

— переконати авіакомпанію віддати перевагу саме послугам цього аеропорту.

Ці цілі досягаються за допомогою реклами, розсилки літератури, роздачі безкоштовних зразків, купонів, прес-релізів й інших комунікаційних і просувальницьких видів діяльності.

Відділи маркетингу і реклами, які працюють на ринку авіапослуг, стикаються з проблемами різного характеру. Складнощі виникають, наприклад, при визначенні критеріїв формування бюджету рекламної кампанії. Не просто знайти переконливі підстави грошових витрат на рекламу [1].

Успішні комунікації в кінцевому підсумку підводять клієнта до покупки, відбувається трансформація комунікативної ефективності в економічну.

Економічна ефективність комунікацій — напрям оцінки ефективності маркетингових комунікацій, що характеризує співвідношення між результатом продажів (обсяг продажів або іншої вартісної, натуральний показник) і витратами на комунікації [2]. На основі вивчених і проаналізованих методик розроблена модель ефектів, а також програма і показники оцінки ефективності маркетингових комунікацій.

У широкому значенні термін "комунікація" означає зв'язок, спілкування, яке охоплює всі процеси людської діяльності. Сьогодні актуальним є розглядати комунікації, з одного боку, з точки зору системного підходу, з іншого боку, як ефективний інструмент процесу управління. Визначень терміна "комунікація" досить багато, але те чи інше залежить від того, яку мету ставили у своїх роботах автори. В Українській енциклопедії термін "комунікація" визначають як процес обміну інформацією. При цьому розрізняють два аспекти комунікації — фізичний і соціальний.

Фізична комунікація — спосіб передачі інформації від одного джерела до іншого, між вузлами пристосувань, певними особами і т.д. за відповідним каналом зв'язку.

Соціальна комунікація — змістовний аспект соціальної взаємодії, складова спілкування, тобто двостороннього або багатостороннього процесу встановлення і розвитку контактів між людьми, що зумовлено їх потребами в соціальній діяльності.

Інші джерела тлумачать термін "комунікація" як "загальний". Коли ми вступаємо в комунікацію з ким-небудь, намагаємося встановити з ним якусь єдність, спільність, то це означає, що ми намагаємося поділитися інформацією, думками з певного приводу або висловити своє ставлення до чогось. Виходячи з цього, сутність комунікації при обміні конкретною інформацією складається у взаємній налаштованості відправника і одержувача інформації.

Характерною рисою будь-якої ефективної комунікаційної політики є наполегливість у досягненні поставлених цілей. Досягнення поставлених цілей може бути забезпечено наполегливим і переконливим роз'ясненням сенсу проведеної підприємством комунікаційної політики, аргументованими запереченнями опонентам, висуванням мотивованих вимог, використанням взаємозамінних і доповнюючих один одного форм передачі маркетингової інформації, поєднанням різних видів і засобів маркетингової комунікації. Для успішної роботи будь-якому підприємству необхідна гнучка система взаємозв'язків з різними категоріями одержувачів маркетингової комунікації. Гнучкість передбачає деяку адаптивність до ситуації, що складається, готовність до досягнення певного компромісу, повний або частковий облік громадської думки у вирішенні поточних і перспективних завдань розвитку підприємства, можливість використання альтернативних форм інформаційних взаємозв'язків, застосування різних (у тому числі дублюючих) коштів маркетингової комунікації.

У теорії організації та управління комунікації в організації розглядаються, насамперед, як передумова ухвалення рішень і як спосіб існування і функціонування соціальних систем. Комунікації розглядаються як засіб досягнення сталої взаємодії, модифікації поведінки працівників або соціальних груп, як елементи процесів передачі інформації, системи каналів зв'язку, що забезпечують обмін інформацією та опосередковуючий її зміст в процесі підготовки та виконання управлінських рішень, а також як джерело спотворень, перешкод і шумів, що виникають в процесі передачі інформації та ін. Комунікації в організації є також основою формування, відтворення і зміни організаційної структури. На ранніх стадіях досліджень комунікацій в організації дослідники зосередили увагу на однонаправленому процесі передачі інформації від джерела до одержувача і одиничному акті комунікації. Процес зворотнього зв'язку та структуру комунікацій, як правило, вони не розглядали.

Процес вимірювання результатів комунікаційної взаємодії зі споживачами повинен базуватися на наступних основних принципах [5]:

1. Формування етики високої результативності — організаційного контексту, культури підприємства, в рамках якої підприємство прагне досягти тих або інших результатів.

2. Створення інтегрованого банку інформації про споживачів цільового ринку як основи для всебічного вимірювання результатів по досягненню встановлених цілей.

3. Використання системи ключових показників у якості інструмента розробки стратегії управління цільовим ринком.

Стадія посилення комунікаційної взаємодії характеризується найвищою якістю відносин між аеропортом і авіакомпанією. Для того, щоб інтенсивність відносин продовжувалася як можна довше, необхідно використовувати всі комунікаційні можливості щодо формування стійкої лояльності користувачів авіапослуг.

Сформуємо основні вимоги, що пред'являються до інформаційного забезпечення механізму [3]. Ними є:

— стислість — інформація повинна бути чіткою, не містити надлишкових даних;

— точність — користувач повинен бути впевнений, що інформація не містить помилок або спотворень;

— оперативність — інформація повинна бути готова до того часу, коли вона необхідна;

— порівнянність — інформація повинна бути зіставленою за часом і по підрозділах;

— доцільність — інформація повинна підходити для тієї мети, для якої вона підготовлена;

— рентабельність — витрати на підготовку інформації не повинні перевищувати вигод від її використання;

— адресність — інформація повинна бути доведена до відповідного виконавця.

До ключових показників вимірювання результативності комунікаційної взаємодії аеропорту і авіакомпанії слід віднести наступні:

— якість обслуговування — узагальнюючий показник оцінки таких факторів, як відчутні переваги, сервісна підтримка, надійність відносин, компетентність персоналу;

— показники вимірювання результативності стимулювання збуту (обсяг знижок, економічний ефект від програм лояльності).

Однією з умов досягнення високого рівня ефективності комунікаційної взаємодії при здійсненні господарської діяльності є вимірювання результативності відносин авіакомпанії і аеропорту. Комплексна оцінка результатів комунікаційної взаємодії при здійсненні господарської дозволить аеропортам удосконалити стратегію впливу на цільовий ринок і досягти значного успіху у своїй діяльності.

Співробітництво країн у сфері розвитку доставки вантажів передбачає вирішення широкого кола проблем: створення і поширення транспортно-експедиторської системи обслуговування підприємств, фірм, організацій і населення, оснащення вантажів розвантажувальними

механізмами й іншим устаткуванням, яке відповідає сучасному рівню науково-технічного прогресу, утворення спільних підприємств, які здійснюють доставку експортно-імпортних вантажів на міжнародних маршрутах [4].

Транспортна система в удосконаленому вигляді повинна бути зорієнтована на надійне та якісне транспортно-експедиторське обслуговування вантажоволодарів, на прискорення просування вантажів, на підвищення ефективності управління вантажними потоками.

Ефективність функціонування трансекспедиції відшкоджує вартість додаткових послуг за рахунок забезпечення контролю за регулярністю і точністю доставки в обумовлений строк, прискорення оформлення вантажу, зниження ряду втрат. Крім цього, значно покращується інформаційне забезпечення клієнтів з вантажної відправки: місце знаходження під час транспортування, дата та час прибуття, також вручення отримувачу вантажу.

У всьому світі налічується понад 40 тис. аеропортів, але основна частина авіатранспортних відправлень пасажирів, вантажів і пошти припадає на 25 найбільших аеропортів, а 100 аеропортів світу виконують майже 95% всіх відправлень [7]. Тільки 18 найбільших аеропортів США в 1996 р., відправили 601,7 млн пасажирів, або майже 40% від загального обсягу відправлень світу. Найбільший аеропорт США Чикаго (О'Хара) щорічно відправляє більше 70 млн пасажирів, в основному місцевим повідомленням, і тільки 9—10% — міжнародним, і при цьому щорічний приріст відправлень пасажирів становить 1,8%, вантажів — 4,2%. При таких обсягах перевезень навіть за наявності 5—6 ВПП інтервал відправлення та прийому літаків становить менше однієї хвилини і, як наслідок, виникають серйозні проблеми з надмірною завантаженістю повітряного простору в зоні аеропорту, іноді в черзі чекають дозволу на посадку літаки. Більшість аеропортів з обсягом відправлень понад 30 млн пасажирів є великими і складними підприємствами, з розвиненою інфраструктурою не тільки для виконання операцій, пов'язаних з прийомом і відправленням літаків, але і для обслуговування підприємств так званої неавіаційної діяльності. Прибутки від цього виду діяльності іноді становлять 60—70% від загальних прибутків. Основні аеропорти є одночасно концентрованим місцем додаткової роботи. Чисельність персоналу в значних аеропортах перевищує 15—25 тис. чоловік.

Роботи із застосування авіації в обслуговуванні галузей економіки призначені та обслуговування галузей економіки та виконуються, як правило, спеціально виділеними літаками, які мають відповідне обладнання. Організація і виконання польотів з різних видів авіаційних робіт здійснюється відповідно до Повітряного кодексу (або іншими аналогічним основним документом), спеціальними правилами, положеннями та інструкціями за видами робіт національного регулювання держави.

Важливість комунікаційних зв'язків в управлінні підтверджується рядом опитувань, проведених американськими дослідниками. Так, згідно з результатами одного з них, близько 73% керівників американських, 63% англійських і 85% японських компаній вважають, що недостатня розробленість комунікацій є головною перешкодою на шляху досягнення ефективності діяльності їх підприємств. Це пояснюється тим, що обмін інформацією є найважливішою ланкою основних видів діяльності підприємства, отже, якщо комунікаційний зв'язок не існує або не діє, це негативно позначається на його функціонуванні.

Огляд спеціальної літератури показав, що неефективність комунікацій проявляється у:

— великих витратах часу на пошук і обробку інформації, необхідної керівникам підрозділів підприємства;

— дублюванні інформації, оскільки одна і та ж інформація надходить до підрозділів підприємства з різних видів джерел;

— інформаційному дисбалансі, коли в одному підрозділі відчувається брак інформації, тоді як в інших підрозділах може відбутися інформаційне перевантаження;

— малій обізнаності працівників підприємства про його діяльність, планах, орієнтації і положенні в зовнішньому середовищі, що негативно позначається на процесах інтеграції та виконанні поставлених завдань.

Таким чином, комунікації в організації управління суб'єктами господарювання можна розглядати у двох аспектах:

— як процес інформаційної взаємодії між працівниками при виконанні своїх функціональних або посадових інструкцій;

— як функцію управління, що дозволяє за допомогою правильно організованої передачі інформації забезпечити надійність з'єднання всіх підрозділів та їх взаємодія.

Комунікаційні структури повинні відповідати наступним критеріям [6]:

— наукова обгрунтованість — відображає, чи враховується дія економічних законів;

— цілісність — передбачає обов'язковість виконання всього комплексу процедур і специфічних функцій, забезпечуючи реалізацію механізму;

— точність — характеризує, чи забезпечується адекватність і достовірність результатів за всіма сигнальними напрямами та індикаторами;

— результативність — показує, чи підвищується рівень і ефективність використання потенціалу комунікаційної структури;

— економічність — характеризує, чи не перевищуються витрати вигод від реалізації механізму, чи досягається ефект від використання отриманих результатів.

ВИСНОВКИ

Рівень розвитку транспорту здебільшого залежить від рівня розвитку транспортної системи. Чим розвинутіша, різноманітніша і розгалуженіша транспортна мережа, чим більше функціонує ефективних транспортних засобів, тим сприятливіше транспортне положення будь-якого об'єкта території. Недостатній розвиток транспортної системи обмежує можливості формування і подальший розвиток господарства певної території.

Для забезпечення загальних цілей аеропортів украй важливі комунікації, яким притаманна спонтанність і позаплановість, діловий зміст при співвідношенні або розходженні у напрямках діяльності.

Розвиток комунікацій в аеропортах створить умови для передачі інформації до користувачів авіа послуг, а це дуже важливо для України як авіаційної держави. Процес комунікацій достатньо складний й багатогранний. Знання всіх видів комунікацій має важливе значення для маркетологів, менеджерів та керівників аеропортів для вдосконалення ефективного обміну інформацією в управлінні аеропортом та організації його діяльності.

Література:

1. Друкер П. Практика менеджменту: пер. з англ.: уч.пос. — Видавничий дім "Вільямс", 2000. — 398 с.

2. Литвиненко О.В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії. — К., 2000.

3. Панкратов В.Н. Маніпулцяції в спілкуванні і їхній централізації. — М., 2000.

4. Полянська Н.Є. Організація комерційної роботи на повітряному транспорті: монографія. — К.: НАУ, 2004, — 320 с.

5. Почепцов Г.Г. Комунікативні технології двадцятого століття. — М.; К., 2000.

6. Сміт П., Беррі К., Пулфорд А. Комунікації стратегічного маркетингу: навчальний посібник. — М.: Юніті-Дана, 2001

7. Соловйова О.О. Загальний курс транспорту: конспект лекцій. — К.: НАУ, 2007. — 89 с.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2012 р.

УДК 336. 276

О. С. Новосьолова,
магістр, Херсонський національний технічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз динаміки показників державного та гарантованого державою боргу України. Наведені пропозиції щодо напрямів підвищення ефективності державних запозичень як важливого інструмента фінансової політики.

In this article the dynamics of indicators of national debt and debt guaranteed by the state of Ukraine is analysed. Offers about directions on improvement that increase the efficiency of the state borrowing as important instrument of financial politics are given.

Ключові слова: державні запозичення, державний борг, гарантований державою борг, боргова політика.
Key words: government borrowings, national debt, debt guaranteed by the state, debt policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державні запозичення відіграють ключову роль у макроекономічному регулюванні та є важливим інструментом подолання рецесії економіки і реалізації економічної стратегії розвитку держави. Серед переваг державних запозичень варто відзначити те, що вони дозволяють прискорити темпи економічного зростання, надають можливість здійснювати масштабні капіталовкладення і реалізовувати довгострокові програми розвитку. Проте необгрунтоване нарощування державного боргу становить загрозу фінансовій безпеці країни та здійснює дестабілізуючий вплив на її економіку.

На сучасному етапі за умов зростаючого дефіциту Державного бюджету України, високих темпів нарощування державного боргу та зростання залежності від зовнішніх кредиторів виникає необхідність пошуку шляхів удосконалення формування державного боргу, розробки ефективної політики та механізму управління державними запозиченнями.

СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Питання дослідження та управління державним боргом є досить поширеними у працях вітчизняних економістів та розглядалися у роботах таких вчених: В. Андрущенка, О. Барановського, Т. Вахненко, Н. Зражевської, В. Козюка, І. Лютого, Є. Новицького, О. Плотнікова та ін. Проте більшість дослідників розглядає лише загальні проблеми накопичення державного боргу, його економічні наслідки та відповідно загрози, що виникають унаслідок відсутності скоординованої та раціональної боргової політики держави.

Разом з тим, невирішеною залишається проблема оптимізації боргового фінансування бюджетних видатків та розробка пропозицій з мінімізації негативних наслідків державних запозичень.

Метою статті є здійснення дослідження поточного стану державного боргу України, аналіз показників його динаміки за період 2007—2011 років, виявлення можливих напрямів оптимізації боргової політики України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно до Бюджетного Кодексу України, державний борг — це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [1]. Залежно від сфери розміщення державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній. Також розрізняють прямий борг і гарантований державою борг. До першого відноситься заборгованість, по якій безпосередньо боржником виступає держава, до другого — сума гарантій, які надала держава за інших позичальників і у разі несплати боргу такими позичальниками борговий тягар лягатиме на державу. Окремо виділяють монетизований і немонетизований державний борг. До монетизованого державного боргу відноситься сума прямого та гарантованого державного боргу, оформленого державними цінними паперами, кредитними договорами та гарантіями уряду, до немонетизованого відноситься заборгованість держави по виплаті заробітних плат, стипендій, пенсій, різного виду допомоги, заборгованість по державних замовленнях, наданню послуг державними установами та інші. Статистичні дані щодо першого постійно узагальнюються і публікуються, а офіційні дані стосовно узагальнення немонетизованого боргу держави відсутні [2].

За офіційними даними Міністерства фінансів України, державний та гарантований державою борг за період 2007—2011 років невпинно зростав (табл. 1) [3]. Серед основних причин такого зростання варто відмітити хронічний дефіцит Державного бюджету України, від'ємне сальдо торговельного балансу, прийняття державою боргів підприємств, так зване "усуспільнення приватних боргів", і невиважена політика державного запозичення, особливо в частині нераціонального використання позикових ресурсів.

Станом на 31.12.2011 року загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу України становив 473,12 млрд грн., тобто порівняно із 2010 роком зростання склало 9,44% (або 40,82 млрд грн.), що є значно меншим у порівнянні із попередніми періодами. Найістотніше розміри державного та гарантованого державою боргу зросли у 2008 році — на 113,44%, або 100,67 млрд грн., та у 2009 році — на 67,30%, або 127,48 млрд грн., за результатами 2010 року спостерігалося уповільнення темпів приросту боргових зобов'язань держави — на 36,42%, або 115,41 млрд грн.

Варто відзначити, що величина державного боргу постійно зростала: у 2008 році — на 59,40 млрд грн., у 2009 році — на 96,31 млрд грн., у 2010 році — на 96,47 млрд грн., у 2011 році — на 33,80 млрд грн. При цьому у структурі державного боргу переважають зовнішні зобов'язання. Таке зростання пояснюється в основному випуском облігацій внутрішньої державної позики для збільшення статутних капіталів державних банків (ВАТ "Державний експортно-імпортний банк" та ВАТ "Державний ощадний банк") (17,5 млрд грн.) та поповнення Стабілізаційного фонду (5,9 млрд грн.); отриманням першого траншу позики МВФ (33,2 млрд грн.) та стрімким зростанням курсів іноземних валют до гривні — з 5,05

Таблиця 1. Державний та гарантований державою борг України

Показник	31.12.07, млрд грн.	31.12.08, млрд грн.	31.12.09, млрд грн.	31.12.10, млрд грн.	31.12.11, млрд грн.	Темп приросту 08/07, %	Темп приросту 09/08, %	Темп приросту 10/09, %	Темп приросту 11/10, %
Державний та гарантований державою борг	**88,74**	**189,41**	**316,89**	**432,30**	**473,12**	**+ 113,44**	**+67,30**	**+36,42**	**+9,44**
Державний борг	71,29	130,69	227,00	323,47	357,27	+83,32	+73,69	+42,50	+10,45
- внутрішній борг	17,80	44,67	91,07	141,66	161,47	+150,96	+103,87	+55,55	+13,98
- зовнішній борг	53,49	86,02	135,93	181,81	195,80	+60,82	+58,02	+33,75	+7,69
Гарантований борг	17,45	58,72	89,89	108,83	115,85	+236,50	+53,08	+21,07	+6,45
- внутрішній борг	1,00	2,00	14,06	13,89	12,24	+100,00	+603,00	- 1,21	- 11,88
- зовнішній борг	16,45	56,72	75,83	94,93	103,61	+244,80	+33,69	+25,19	+9,14

грн. за дол. США на початок року до 7,70 грн. за дол. США на 31.12. 2008 року (38,8 млрд грн.). Протягом 2009 року сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилася в основному за рахунок випуску облігацій внутрішньої державної позики для збільшення статутних капіталів банків та НАК "Нафтогаз України" (44,00 млрд грн.) та для поповнення Стабілізаційного фонду (4,7 млрд грн.), отримання другого траншу позики Міжнародного валютного фонду (36,90 млрд грн.), отримання першої програмної позики Світового банку на реабілітацію фінансового сектора (3,2 млрд грн.) та зростання курсів іноземних валют до гривні (6,0 млрд грн.). У 2010 році державний зовнішній борг збільшився на 45887,12 млн грн. (33,76%) в основному за рахунок отримання двох траншів позики Міжнародного валютного фонду (16,05 млрд грн.), випуску облігацій зовнішньої державної позики (19,8 млрд грн.), комерційної позики VTB банку (15,8 млрд грн.). Державний внутрішній борг збільшився на 50,59 млрд грн. (55,55%) в основному за рахунок випуску облігацій внутрішньої державної позики для фінансування державного бюджету та поповнення Стабілізаційного фонду (39,8 млрд грн.), збільшення статутних капіталів Укрексімбанку, НАК "Нафтогаз України" та Державної іпотечної установи (15,8 млрд грн.), а також для відшкодування сум податку на додану вартість (16,40 млрд грн.). У 2011 році державний зовнішній борг збільшився на 13,99 млрд грн. (7,70%) в основному за рахунок зростання курсів іноземних валют до гривні, довипуску ОЗДП 2010 року в обсязі 0,1 млрд дол. США, випуску ОЗДП 2011 року в обсязі 1,50 млрд дол. США, державний внутрішній борг збільшився на 19,8 млрд грн. (13,98%) в основному за рахунок випуску облігацій внутрішньої державної позики для фінансування державного бюджету, збільшення статутного фонду НАК "Нафтогаз України" на суму 5,0 млрд грн. та капіталізації ПАТ "Родовід Банк" на суму 3,95 млрд грн.

Зростання обсягів гарантованого державою боргу у 2008 році характеризувалося стрімкими темпами: 236,50% або +41,27 млрд грн., а у 2009 році: 53,08% або +31,17 млрд грн., надалі збільшення гарантованого боргу відбувалося повільніше та склало у 2010 році — 18,94 млрд грн., або 21,07%, у 2011 році — 7,02 млрд грн., або 6,45%. У 2010 році зростання гарантованого боргу пов'язане з випуском зовнішніх єврооблігацій "ФІНІНПРО" для фінансування заходів, пов'язаних з проведенням Євро-2012 (4,5 млрд грн.), отриманням Укравтодором кредиту від VTB CAPITAL (3,5 млрд грн.) та отриманням траншів позики Міжнародного валютного фонду (11,1 млрд грн.). У 2011 році гарантований борг збільшився за рахунок зростання курсів іноземних валют до гривні та залучення під державну гарантію коштів (єврооблігації) в обсязі 690 млн дол. США для ДП "Фінансування інфраструктурних проектів" [4].

У структурі боргових зобов'язань України (рис.1) найбільшу частку займає зовнішній державний борг, однак його питома вага у 2009—2011 роках зменшилася із 42,89% до 41,39%. Частка гарантованого боргу також зменшилася із 28,37% до 24,49%.

Питома вага внутрішнього державного боргу мала тенденцію до зростання і загалом збільшилася із 28,74% до 34,13%. Отже, збільшення частки внутрішнього державного боргу у структурі боргів варто вважати позитивним явищем, оскільки внутрішні борги не спричиняють відтоку за кордон фінансових ресурсів, які фактично залишаються в межах суспільства та не відбувається зменшення національного багатства.

Значення показника співвідношення державного боргу і ВВП свідчить про економічно безпечний розмір державного боргу і відповідає загальновизнаним у світі критеріям — критичний рівень показника не повинен перевищувати 60% (рис. 2) [5].

Загалом за останні 5 років найменше співвідношення між борговими зобов'язаннями та ВВП було у 2007 році — 12,3%, а найбільше у 2010 році — 39,9%. Початок нарощування обсягів державних запозичень припадає на 2008 рік, що пов'язано з глобальною фінансовою кризою, яка спричинила економічну рецесію в Україні і викликала зростання потреб держави у позикових ресурсах. У зв'язку з цим, а також через значну девальвацію національної валюти протягом 2008—2009 років сума державного і гарантованого державою боргу зросла більше ніж у три рази.

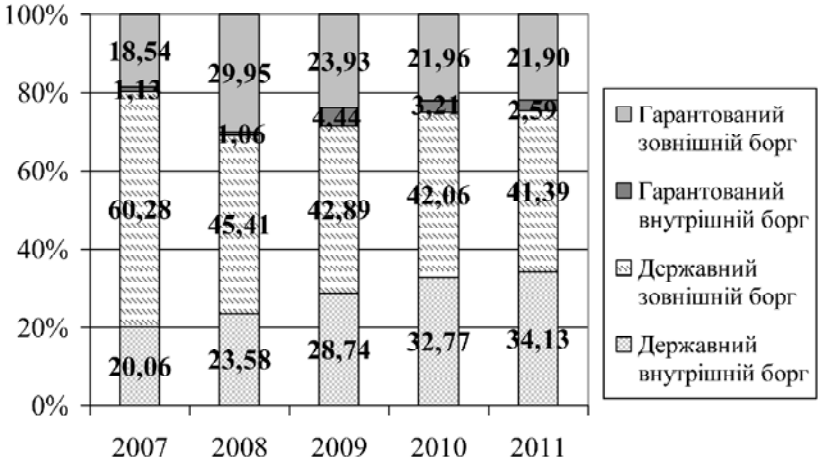

Рис. 1. Структура боргових зобов'язань України, %

Стосовно термінів погашення державного боргу, то станом на 31.12.2011 року 47,0% заборгованості має бути погашено протягом 2013—2016 років, 36,3% — протягом 2017—2046 років та 16,7% — протягом одного лише 2012 року. Така частка боргів до погашення у 2012 році свідчить про невиважений підхід до управління державним боргом.

Загалом Програмою управління державним боргом, затвердженою Міністерством фінансів України на 2012 рік, передбачені загальні виплати за державним боргом на рівні 95,48 млрд грн., з яких 53,21 млрд грн., або 55,7%, — виплати за внутрішнім

боргом та 42,27 млрд грн., або 44,3%, — виплати за зовнішнім боргом. Обсяг платежів з погашення державного боргу становить 65,90 млрд грн., з яких 34,65 млрд грн., або 52,6%, — зобов'язання по внутрішньому боргу, а 31,25 млрд грн., або 47,4%, — зобов'язання по зовнішньому боргу. Платежі з обслуговування державного боргу на 2012 рік заплановані в обсязі 29,58 млрд грн., з яких 18,56 млрд грн., або 62,7%, передбачено на обслуговування внутрішнього боргу, а 11,02 млрд грн., або 37,3%, — відповідно на обслуговування зовнішнього боргу.

Протягом 2012 року планується залучити на фінансування Державного бюджету України позикових коштів в обсязі 98,48 млрд грн., лише 10,13 млрд грн. (10,29%) з яких буде залучено до спеціального фонду [6]. Зазначене наочно свідчить про спрямування державних запозичень на фінансування поточних видатків, на погашення попередніх позик та виконання зобов'язань з погашення гарантованих державою позик. І лише незначна частина запозичених коштів витрачається на підтримку стратегічно важливих галузей економіки, фінансування інвестиційних проектів, впровадження інноваційних заходів, що зрештою не сприяє підвищенню ефективності економіки.

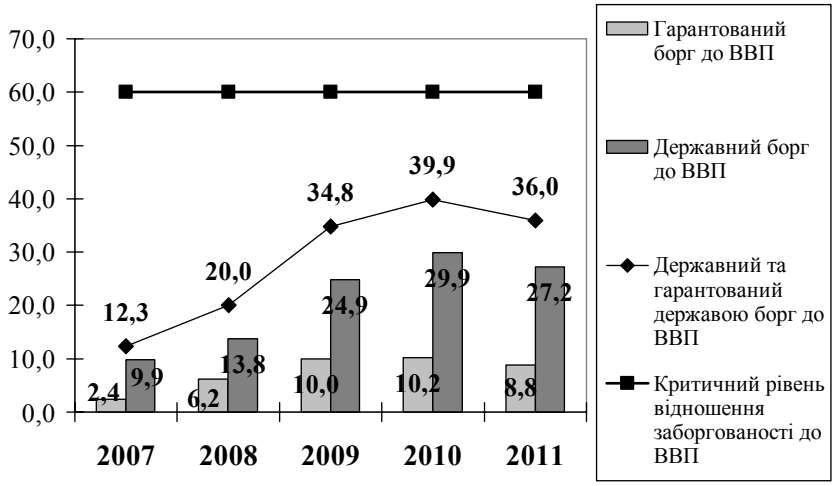

Рис. 2. Співвідношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %

ВИСНОВКИ

Незважаючи на те, що в цілому показники державного боргу України знаходяться на допустимому для економічної безпеки рівні, сума державних боргових зобов'язань має істотну тенденцію до збільшення. Подальше зростання обсягу державних запозичень спричинить зниження рівня боргової безпеки держави, що, у свою чергу, може призвести до зростання відсоткових ставок на ринку державних запозичень, підвищення рівня оподаткування господарюючих суб'єктів, зменшення виробничого споживання внаслідок падіння інвестицій, відпливу з країни сукупних валютних резервів, зниження міжнародного престижу країни та рівня життя населення.

Для вдосконалення управління державним боргом України пріоритетним має стати визначення концептуальних засад вітчизняної боргової політики та розробка і законодавче закріплення обгрунтованої стратегії залучення позикових коштів та їх використання. Основними вихідними положеннями даної стратегії мають бути наступні.

1. Розробка законодавчого забезпечення формування державного та гарантованого державою боргу.

2. Підвищення ролі внутрішніх державних запозичень, зокрема необхідно передбачити можливість залучення коштів фізичних осіб через випуск ощадних облігацій та сприяти розвитку внутрішнього фінансового ринку.

3. Надання переваги довгостроковому залученню позик задля уникнення пікових навантажень при погашенні державних запозичень.

4. Законодавче встановлення лімітів на обсяги позик терміном до одного року та позик із плаваючою відсотковою ставкою.

5. Здійснення планування державної заборгованості на часовому інтервалі у декілька років, що дозволило б приймати рішення стосовно державних запозичень скоординовано і зважено.

6. Зменшення обсягів гарантованого зовнішнього боргу та проведення жорсткого контролю цільового використання коштів суб'єктів господарювання, отриманих під державні гарантії.

7. Переорієнтація державної боргової політики на фінансування розвитку експортних та високотехнологічних галузей національної економіки.

8. Вживання заходів для підвищення кредитного рейтингу боргових зобов'язань України.

9. Пошук резервів скорочення дефіциту Державного бюджету України та шляхів зростання ефективності здійснення видатків, в т.ч. розробка енергетичної стратегії, яка дозволила б зменшити залежність від імпортних енергоносіїв, а також запровадження системи недержавного пенсійного та медичного страхування.

Перспективним напрямом подальших досліджень питань державних запозичень є пошук оптимального рівня боргового фінансування державних видатків.

Література:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 року № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/print133684-3590426627

2. Сержанов В. В. Характеристика стану державного боргу України / В.В. Сержанов // Науковий вісник Ужгородського університету. — Серія "Економіка". — 2011 рік. — Випуск 32 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2011_32/statti/4_ 1.htm

3. Статистичні матеріали по стану державного боргу України на 31.12.2011 р. [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Міністерства фінансів України. — Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/325766/file/dborg1.pdf

4. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України (за станом на 31.12.2011) [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Міністерства фінансів України. — Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/ uk/publish/article?art_id=-283755&cat_id=240945

5. Наказ Міністерства фінансів України № 67 від 01.02.2012 року "Програма управління державним боргом на 2012 рік" від 01.02.2012 року від 01.02.2012 року № 67 [Електронний ресурс]/ Офіційний сайт Міністерства фінансів України. — Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_-id=326149&cat_id=255473

6. Державний та гарантований державою борг України станом на 31.01.2011 року [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. — Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/329012/file/Debt_31.12.2011_last.pdf

7. Вахненко Т.П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими у період фінансової кризи / Т.П. Вахненко // Фінанси України. — 2009. — № 6. — С. 14—28.

8. Семко Т.В., Покутня М.В. Вплив державного боргу на стійке функціонування національної економіки / Т.В. Семко, М.В. Покутня // Економіка, фінанси, право. — 2010. — № 6. — С. 6—11.

Стаття надійшла до редакції 26.06.2012 р.

УДК 338.487:659.1

Є. С. Супрунова,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет

ХОЛІСТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ

У статті представлено результати досліджень передумов формування холістичного маркетингу у підприємствах готельного господарства. Викладено методологічні основи сутності холістичного маркетингу. Запропоновано ключові визначення структурних елементів холістичного маркетингу у підприємствах готельного господарства.

The article presents results of studies on the prerequisites for the formation of the holistic marketing in the enterprises of the hotel industry. Set out the methodological basis for determining the essence of the holistic marketing. Proposed key definitions of structural elements of holistic marketing in the enterprises of the hotel industry.

Ключові слова: холістичний маркетинг, передумови формування, сутність та структура холістичного маркетингу, внутрішній маркетинг, соціально-відповідальний маркетинг, інтегрований маркетинг, маркетинг взаємовідносин.

ВСТУП

Світова практика маркетингу у теперішній час характеризується новими тенденціями, серед яких важливе місце займає зміна маркетингових парадигм. Потреба у новій маркетинговій парадигмі з'явилась у зв'язку з тим, що сучасний ринок готельних послуг належить не підприємцям, які діють на цьому ринку окремо, а підприємцям, постачальникам, партнерам, споживачам, діяльність яких направлена на створення довготривалих зв'язків. У таких умовах актуальним є перехід від домінування класичної парадигми — "вивчення потреб населення — маркетинг послуг, що задовольняють ці потреби" до нової парадигми "холістичного маркетингу" — "реалізація принципів інтегративного підходу". Холістичний маркетинг покликаний забезпечити створення цілісного підходу у системі маркетингового управління та синтезувати в єдину модель існуючі концепції маркетингу як елементи цілісної структури при створенні соціально-економічного механізму регулювання ринку на єдиних принципах, враховуючи його галузеві особливості, що і зумовлює актуальність даної наукової статті.

ПОСТАНОВКА НАУКОВОГО ЗАВДАННЯ

Для створення базових засад застосування холістичного маркетингу підприємствами необхідним є вирішення наступних наукових завдань:

— теоретичне осмислення передумов формування холістичного маркетингу як нової маркетингової концепції;

— формулювання основних положень холістичного маркетингу для застосування у підприємствах готельного господарства.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичний аналіз сучасної літератури свідчить про наявність наукових досліджень, в яких представлено результати вивчення сутності холістичного маркетингу як сучасної концепції. Проблемам розвитку теорії та методології холістичного маркетингу присвячено праці таких вітчизняних і закордонних вчених-економістів, як Абрамович О.К., Армстронг Г., Бондаренко А.Ф., Волкова Л., Вонга В., Голубкова Є.П., Джонстон Г., Друкер П., Євтушенко В.А, Єранкін О.О., Кел-

лера К.Л., Котлера Ф., Ламбен Ж.-Ж., Лилик І.В., Роктанен М.В., Семеняк І.В., Сондерс Дж., Ткаченко Т.І., Урбан В.В., Уфімцев Р. та ін.

Вищезазначені науковці вибрали за об'єкт дослідження холістичний маркетинг, але водночас у проаналізованих наукових працях не розкрито теоретичні аспекти холістичного маркетингу в підприємствах готельного господарства та передумови його формування як сучасної концепції. Як наслідок, нестача теоретичного підгрунтя ускладнює використання комплексу маркетингового інструментарію підприємствами готельного господарства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Холістичний маркетинг з'явився порівняно нещодавно і ще не здобув популярності у масовому виробництві. Існує думка, що достатньо побачити, з яких частин складена реальність, щоб зрозуміти її та отримати над нею контроль. Традиційний спосіб мислення, звичайна логіка, заснована на методі аналізу, коли складне поділяється на прості частині. Протилежний спосіб мислення характеризується прийняттям реальності в її цілісності. Коло ідей, пов'язаних з цим альтернативним способом мислення, називають холістичною парадигмою (від грецького слова holos — цілісність, цілісність, єдність) [1]. Відповідно до неї, світ не повинен дробитися на частини в пошуках розуміння і влади, а сприйматися таким, яким він є, — складним і цілісним.

Холістичні ідеї давно відомі на Заході. Їх джерелом традиційно вважається загадкова східна філософія. Першим західним проповідником цілісного мислення слід назвати Йоганна Вольфганга Гете, який розробив власний науковий метод Anschauung, що є цікавою методикою цілісного мислення [6]. На жаль, лише зараз, через 200 років, наука починає зацікавлено придивлятися до ідеї Anschauung.

Наступною помітною віхою в історії холістичної парадигми є роботи німецького психолога Макса Вертгеймера. На початку XX ст. він провів експерименти, які доводять, що людське сприйняття не збирає світ з окремих шматочків, а відображає його в цілісності, єдиним чином. І лише потім у справу вступає логіка, яка аналітично розбиває все на частини і заново збирає світ. Той же Вертгеймер ближче за всіх підійшов до таємниці творчого мислення, яка сьогодні цікавить дуже багатьох. Він показав, що творче мислення — результат цілісного погляду на речі [3].

Потім була кібернетика, теорія катастроф і, нарешті, теорія складних систем. Complexity science, як називають теорію складних систем на Заході, бурхливо розвивається [7]. Пов'язана з нею холістична парадигма все наполегливіше проникає в багато сфер знань — у медицину, економіку, політику. І всюди вона приносить новий, цілісний погляд на складні, хоча й знайомі всім речі.

Холістичний маркетинг є стратегією ведення всього бізнесу, а не тільки здійснення маркетингової діяльності. Вона пропонує створення багаторівневого маркетингового плану, який направлений на максимізацію прибутків підприємства. Роздивимось більш детально передумови формування концепції холістичного маркетингу.

1. На сучасному етапі на ринку готельних послуг України спостерігається перевищення пропозиції над попитом.

З початком ринкових перетворень і зростанням інфляції ситуація в готельній сфері змінилася значно швидше, ніж у інших галузях: ринок продавця перетворився на ринок споживача. Останнє вимагає вдосконалення маркетингових підходів для забезпечення подальшої успішної діяльності підприємств готельного господарства [4]. Насамперед, однією з цілей холістичного маркетингу є вивчення цільової аудиторії, бажань окремих її представників та способів співпраці з ними. Інтегрований маркетинг як елемент структури холістичного маркетингу направлений на вивчення споживача та продаж йому тієї послуги, яку він хоче придбати, а не на створення послуги, а потім пошуку споживача. Нова парадигма маркетингу зосереджена на створенні довготривалих зв'язків зі споживачами — створення бази постійних клієнтів.

2. Сучасні споживачі віддають перевагу підприємствам, які дбають не тільки про задоволення їх потреб, а й про благополуччя всього суспільства.

Суспільство щоразу гостріше переживає проблеми, пов'язані із забрудненням довкілля, дефіцитом ресурсів, збільшенням чисельності населення, голодом, бідністю та нехтуванням потреб суспільства. Структурний елемент холістичного маркетингу — соціально відповідальний маркетинг — це вивчення потреб та інтересів цільових ринків, забезпечення бажаного задоволення їх ефективнішими й продуктивнішими, ніж у конкурентів, способами з одночасним збереженням або зміцненням добробуту споживачів і суспільства загалом.

3. Якість послуги прямо залежить від командної роботи працівників.

Внаслідок того, що при виробництві готельної послуги завжди присутній споживач, взаємодія постачальника послуг та споживача є особливим аспектом маркетингу. Оскільки процес виробництва та споживання послуги пов'язаний з участю людей, то є значний ризик мінливості якості. Наприклад, готелі Marriott мають репутацію постачальника якісніших послуг, ніж інші. Однак в одному готелі Marriott працівник служби реєстрації може бути чемним і добре працювати, в той час як інший, який стоїть неподалік від нього, може бути замкненим і флегматичним. Навіть якість послуг, які надаються одним працівником готелю Marriott, варіюється залежно від його фізичної форми та настрою під час спілкування з кожним споживачем [5].

Отже, постає питання про виникнення такого структурного елементу холістичного маркетингу, як внутрішній маркетинг. Внутрішній маркетинг означає, що організація сфери готельних послуг повинна звертати особливу увагу на якість роботи персоналу. Треба звертати увагу на навчання та мотивування робітників, які працюють зі споживачами, а також весь обслуговуючий персонал повинен вміти працювати в команді та забезпечувати задоволення споживачів.

4. Партнери та постачальники мають вагомий вплив на якість послуг.

Високий рівень конкуренції не дає права підприємцям на помилку, тому вибір постачальника виходить на перше місце. Навіть вихід з ладу однієї ланки може привести до руйнації всієї системи і, як наслідок, втрати клієнтів, що є неприпустимим.

Виходом із цієї ситуації може стати застосування такого структурного елемента холістичного маркетингу, як маркетинг взаємовідносин, який направлений на встановлення довготривалих, взаємовигідних зв'язків з партнерами та постачальниками для кращого задоволення потреб споживачів.

Отже, відмінність холістичного маркетингу від традиційного полягає в тому, що холістичний маркетинг — це, по суті, перенесення акценту з послуги на споживача, а також з продажу послуг на задоволення споживчих потреб. Ця тенденція проявляється вже протягом деякого часу і поступово наростає. Такий маркетинг вимагає від підприємства готельних послуг виконання наступних дій.

1. Необхідно розширити уявлення про потреби і спосіб життя своїх споживачів. Підприємцям варто припинити розглядати споживачів тільки як споживачів вироблених ними послуг і спробувати знайти нові спо-

соби обслуговування клієнтів з урахуванням їх способу життя.

2. Необхідно оцінити внесок кожного з відділів підприємства у справу щодо задоволення потреб споживача. Споживач зазнає збитків, коли номер, який він замовив, не був заброньований для нього, якщо він не в належному стані, коли рахунки виписані з помилками, коли клієнт стикається з поганим обслуговуванням або трапляються інші проколи. Завдання маркетингу в тому, щоб змусити кожного співробітника думати, в першу чергу, про споживача і сприяти підтвердженню репутації бренда.

3. Слід оцінити ступінь впливу всіх операцій підприємства на всі зацікавлені сторони — споживачів, співробітників, дистриб'юторів, дилерів і постачальників, а не тільки акціонерів чи інших співвласників. Будь-яка група учасників процесу, не зацікавлених в успіху всієї справи, може зірвати плани і перешкодити розвитку підприємства. Холістичний маркетинг закликає підприємство до співпраці з усіма: співробітниками підприємства, постачальниками, дистриб'юторами, — тільки відчувши себе учасниками спільної справи, вони зможуть забезпечити цільових споживачів найвищою цінністю.

4. Підприємцям потрібно неупереджено проаналізувати стан галузі, в якій вони працюють, включаючи основних гравців, а також перспективи розвитку бізнесу. Сьогодні багато виробництв об'єднується, створюючи нові можливості й нові загрози для конкуруючих учасників ринку. Холістичний маркетинг — це крок на шляху перебудови всієї структури підприємства з метою застосування на практиці концепції співробітництва споживача і підприємства, що в кінцевому рахунку стане рушійною силою подальшого розвитку. Маркетинг не може бути ефективним, якщо не є цілісним.

Щодо характерних особливостей структури холістичного маркетингу, то він складається з чотирьох основних елементів: інтегрований маркетинг, внутрішній маркетинг, соціально відповідальний маркетинг, маркетинг взаємовідносин.

Маркетинг взаємовідносин передбачає виявлення, деталізацію, збереження довгострокових взаємин з основними споживачами й іншими сторонами. Даний процес відбувається шляхом взаємних обмінів, виконання обіцянок і дотримання норм взаємин заради досягнення мети і поглиблення досвіду залучених сторін. Інший підхід до визначення маркетингу взаємовідносин визначає його як всі види діяльності у сфері маркетингу, спрямовані на встановлення, розвиток і підтримку успішних зв'язків один з одним.

Інтегрований маркетинг — це просування послуги на ринку, засноване на передбаченні майбутніх потреб і переваг споживачів, змін у структурі споживчих переваг і завчасної адаптації послуги відповідно до цих запитів при одночасному обліку надзвичайно індивідуалізованих запитів різних груп споживачів (сегментів ринку) в різних регіонах.

Внутрішній маркетинг спрямований у середину підприємства, на його працівників. Процес внутрішнього маркетингу містить: розвиток маркетингового підходу до управління кадрами, розповсюдження маркетингової інформації серед працівників, введення системи винагород. Внутрішній маркетинг використовує маркетингові можливості, щоб краще управляти працівниками задля загального поліпшення функціонування підприємства. Одне із завдань формування внутрішнього маркетингу — створення особливої атмосфери, яка охопила б весь комплекс корпоративної культури.

Соціально відповідальний маркетинг припускає здійснення господарської діяльності підприємств у такий спосіб, щоб відповідати очікуванням соціуму. Іншими словами, працюючи в інтересах суспільства, промислові підприємства скорочують свої поточні прибутки, але в довгостроковій перспективі створюють сприятливий соціальний клімат, підвищують довіру й лояльність з боку громадськості, а отже, зміцнюють свої позиції на ринку.

Внаслідок виконаного дослідження, можна чітко визначити передумови формування, структуру холістичного маркетингу, побачити його чотири складові та проаналізувати взаємозв'язок, а також розглянути приклади застосування холістичного маркетингу на ринку готельних послуг. Слід зазначити, що подальший розвиток галузі готельного господарства має бути орієнтований на реалізацію холістичного маркетингу на підприємствах готельного господарства.

ВИСНОВКИ

Холістичний маркетинг — це, в першу чергу, особливий, цілісний спосіб мислення. Його потужним і поки що малодослідженим потенціалом зможе скористатися будь-який підприємець, але для цього потрібно навчитися діяти, прагнучи розуміти і контролювати все навколо. Це потребує певних зусиль від підприємства. Навіть перехід від класичного 4Р-маркетингу до брендингу вимагає серйозного переосмислення: не можна зрозуміти брендинг, не перемістивши фокус уваги зі свого офісу в голову споживача.

Розвиток не стоїть на місці, й нові технології розвиваються і поширюються стрімкими темпами. Це саме стосується і холістичного маркетингу. Традиційний маркетинг потроху втрачає свої позиції, проте холістичний, в свою чергу, набирає обертів. Це пов'язано з тим, що сучасний споживач звик, що ним маніпулюють, він почав звертати на це увагу і, врешті-решт, це призвело до негативного результату. Холістичний маркетинг відкидає непорозуміння між виробником і споживачем, вони є єдиним цілим, яке повинно злагоджено працювати заради однієї мети [2].

Отже, на нашу думку, холістичний маркетинг треба розглядати в більш широкому аспекті, а саме — як концепцію маркетингу, направлену на управління підприємством в цілому, в рамках якої можливим є і задоволення потреб споживачів, і максимізація прибутків підприємства. Наближення до споживачів, урахування інтересів суб'єктів ринку робить їх більш лояльними, що дозволяє потім претендувати на більшу частку ринку готельних послуг.

Література:

1. Большая Советская Энциклопедия / Под ред. А.М. Прохорова. — М.: Советская Энциклопедия, 1978. — 5000 с.

2. Верезумська О.І. Холістична концепція як нова ера в історії розвитку сучасного маркетингу. Тези XXXVI науково-практичної міжвузівської конференції, присвяченої Дню науки. — Житомир: Житомирський державний технологічний ун-т., 2011. — Том 2. — С. 289—290.

3. Вейтгеймер М. Продуктивное мышление. Пер. с англ. / Общ. ред. С.Ф. Гробова и В.П. Зинченко. — М.: Прогресс, 1987. — 336 с.

4. Скибінський С.В., Іванова Л.О., Моргун О.Ф. Маркетинг готельних послуг. — Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2000 — 246 с.

5. Яковенко В.Б. Менеджмент і маркетинг. — К.: Видавництво Європейського ун-ту, 2006. — 144 с.

6. Malte C. Ebach. Anschauung and the Archetype: The Role of Goethe's Delicate Empiricism in Comparative Biology. — NY. Trivium Publications, Amberst, 2005. — № 8 (1). — P. 254—270.

7. Steven E. Phelan. What is the Complexity Science, Really? — Emergence, Lawrence Erlbaum Associates. — 2001. — № 3 (1). — P. 120—136.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2012 р.

УДК 336.226

С. Г. Саєнко,
аспірант, Запорізький національний університет

ОЦІНКА РІВНЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗАПОРІЖЖЯ

У статті представлені результати оцінювання рівня ефективності інноваційної діяльності машинобудівних підприємств Запорізької області. Визначені особливості інноваційної діяльності сучасних машинобудівних підприємств Запорізької області.

In the article the presented results of evaluation of level of efficiency of innovative activity of machine-building enterprises of the Zaporozhia area. Certa in features of innovative activity of modern machine-building enterprises of the Zaporozhia area.

Ключові слова: інноваційна діяльність, машинобудівні підприємства, інноваційні витрати, ефективність інноваційної діяльності.
Key words: innovative activity, machine-building enterprises, innovative charges, efficiency of innovative activity.

ВСТУП

Сучасне економічне відродження України неможливе без першочергового відродження машинобудівної галузі, яка є джерелом забезпечення засобами праці. Саме рівень якості машинобудівної продукції, її відповідність сучасним вимогам, продуктивність, надійність, технологічність закладають основи розвитку інших галузей економіки. Разом з тим, успішне функціонування українських машинобудівних підприємств, забезпечення їх високої конкурентоздатності можливе лише на передовій технологічній основі, шляхом реалізації ними інноваційної стратегії.

Дослідженням оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємств присвячені роботи як зарубіжних (Й. Шумпетер, С. Мандель, Р. Солоу), так і вітчизняних учених-економістів (С. Покропивний, С. Ілляшенко, Н. Гончарова та ін.).

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета статті полягає в дослідженні економічної ефективності інноваційної діяльності машинобудівних підприємств Запоріжжя протягом 2010—2011 рр. за допомогою статистичного, аналітичного, описового, математичного методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

На сьогодні машинобудування Запоріжжя вирізняється високою конкурентоздатністю продукції, переважна більшість якої йде на експорт. Так, у 2011 році експорт машинобудівної продукції склав 348,4 млн дол. США, або 60% від загального обсягу експорту з території Запорізької області [4], у 2011 році експорт машинобудівної продукції становив 73%, а у 2009 році — 65,8% від загального обсягу експорту з території Запорізької області [5] (при цьому частка машинобудівної продукції в структурі експорту України становить 13,6% [6]). Позитивним моментом експорту машинобудівних підприємств області залишається наявність великої питомої ваги постачань продукції з високим ступенем переробки та спрямованість на експорт готових виробів і високотехнологічноїпродукції. Розширюється номенклатура конкурентоспроможної продукції, сертифікованої у відповідності зі світовими стандартами. Разом з тим, машинобудування Запоріжжя на сьогодні характеризується високою зношеністю основних фондів, яка за 2011 рік становила 55% (зношеність основних засобів в середньому по машинобудівній галузі складає 70—80% [7]), залежністю від широких кооперативних зв'язків та кон'юнктури на зовнішніх ринках.

Розглянемо основні показники діяльності машинобудівної галузі України та Запоріжжя за 2003—2011 роки. В якості джерела інформації використовувалися офіційні статистичні дані, наведені в [2; 7]. На рис. 1 наведена динаміка зростання обсягів виробництва в машинобудуванні з 2003 по 2011 рік.

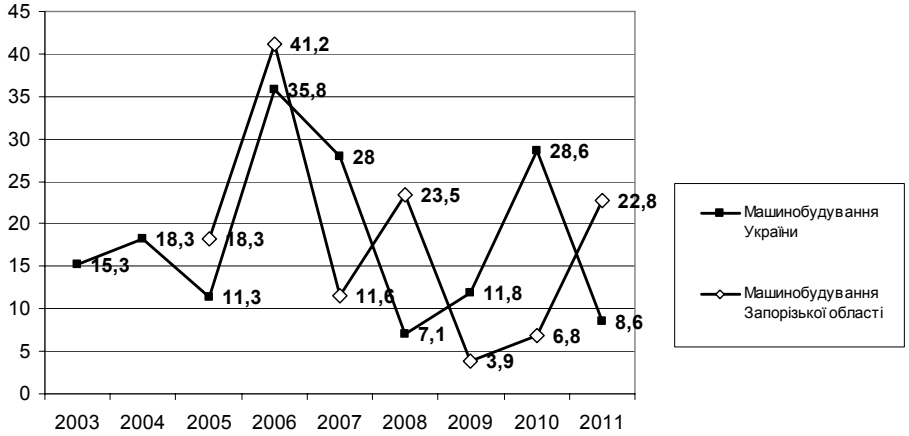

Рис. 1. Темпи зростання обсягів продукції машинобудування України та Запорізької області у 2000—2011 рр. [3, 7]

Таблиця 1. Характеристика процесів впровадження інновацій на машинобудівних підприємствах Запорізької області [2; 3]

Рік	Частка підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів		Освоєно виробництво інноваційних видів продукції1		Обсяг реалізованої інноваційної продукці, тис. грн.
		усього, найменувань	у т. ч маловідходних, ресурсозберігаючих, безвідходних	усього	у т. ч. нових видів техніки	
2003	34	42	5	56	43	103644,4
2004	29,2	47	11	101	28	425828,4
2005	17	31	15	85	60	458171,0
2006	18,4	44	13	136	73	420111,7
2007	17,3	50	12	125	95	999857,6
2008	14,6	47	17	144	106	640520,8
2009	17,6	45	17	148	102	664737,9
2010	22,9	53	15	110	96	810647,4
2011	29,2	47	11	101	28	425828,4

З наведених даних видно, що, незважаючи на загальну позитивну динаміку, зростання обсягів продукції машинобудування за останні роки характеризується нестабільністю та залежністю від багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів, таких як макроекономічна, політична, інвестиційна ситуація в державі, а також від світових тенденцій на ринках сировини та готової продукції. Це певним чином знижує конкурентоздатність вітчизняних машинобудівних підприємств через низький рівень довіри з боку інвесторів.

Основні результативні показники інноваційного процесу на машинобудівних підприємствах Запоріжжя (табл. 1) характеризуються нестабільністю та значними змінами з року в рік, що не дає можливості за такий короткий часовий інтервал зробити об'єктивні висновки про ефективність інноваційної діяльності машинобудівних підприємств Запоріжжя у 2010—2011 роках. Так, частка інноваційно активних машинобудівних підприємств у загальній кількості машинобудівних підприємств Запоріжжя протягом 2011—2009 років значно зменшилася з 34% у 2010 році до 14,6% у 2009 році, і лише з 2010 року почала зростати: у 2010 році вона складала 17,6%, у 2011 році — 22,9%, що на 32,6% менше у порівнянні з 2010 роком. Впровадження нових технологічних процесів та освоєння виробництва інноваційних видів продукції мають хоча й нестабільну, але позитивну динаміку зростання. Так, у 2011 році машинобудівними підприємствами Запоріжжя впроваджено 53 нових технологічних процеси, що на 26,2 % більше у порівнянні з 2010 роком (у 2010 році було впроваджено 42 нових технологічних процесів) та освоєно виробництво 110 інноваційних видів продукції, що на 96,4 % більше у порівнянні з 2010 роком (у 2010 році було освоєно виробництво 56 інноваційних видів продукції).

Обсяги реалізації інноваційної продукції машинобудівних підприємств Запоріжжя також різко коливаються. Так, у 2011 році він складав 999857,6 тис. грн., а 2009 року склав 640520,8 тис. грн., що на 40% менше у порівнянні з 2011 роком, у 2010 році обсяг майже не зріс і складав 664737,9 тис. грн., у 2011 році обсяг реалізації інноваційної продукції знову почав зростати і становив 810647,4 тис. грн. При цьому частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції машинобудування Запоріжжя має негативну тенденцію до зниження (рис. 2): у 2009 році вона становила 27,46 %, у 2010 році — 24,53 %, у 2011 році — 21,95%. У загальному обсязі реалізованої інноваційної продукції машинобудівними підприємствами Запоріжжя частка інноваційної продукції, відвантаженої за межі України, становила протягом 2010—2011 років більше 90%, хоча також має незначну тенденцію до зниження: у 2011 році вона складала 94,6%, у 2009 році — 93,1, у 2010 році — 92,7%, у 2011 році — 90,3% (рис. 2). Отже, можна зробити висновок, що інноваційна продукція, яка вироблена машинобудівними підприємствами Запоріжжя, переважно орієнтована на зовнішній ринок, що є позитивним, проте виявлено негативну динаміку

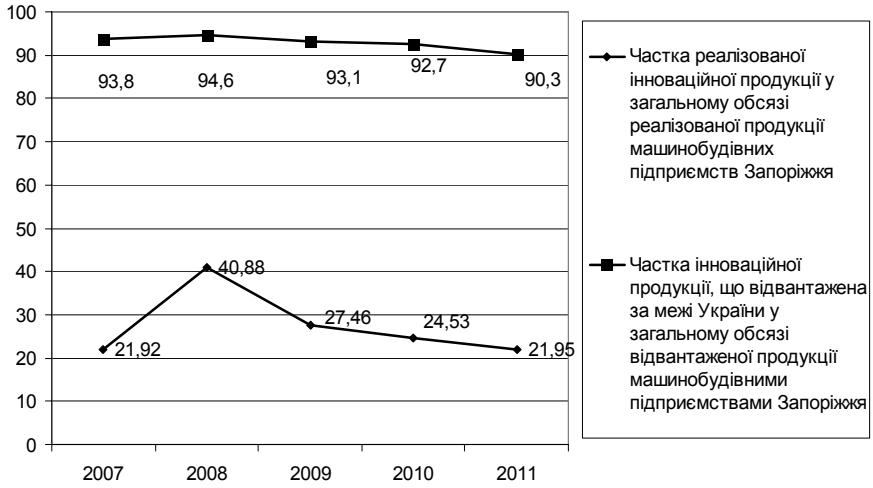

Рис. 2. Динаміка показників реалізації інноваційної продукції машинобудівних підприємств Запорізької області у 2010—2011 рр. [3; 7]

зменшення частки експортоорієнтованої інноваційної продукції у загальному обсязі інноваційної продукції, виготовленої машинобудівними підприємствами Запоріжжя.

Інноваційна активність машинобудівних підприємств Запорізької області у цілому характеризується підвищенням загальної суми витрат на інноваційну діяльність. Хоча це підвищення є нестабільним та неоднозначним, сума витрат за окремими напрямами має тенденцію до зростання (це витрати на дослідження і розробки та витрати на придбання машин та обладнання), а такий напрям, як придбання нових технологій, навпаки, має негативні тенденції до зменшення.

Таблиця 2. Динаміка структури інноваційних витрат машинобудівних підприємствах Запорізької області, % [2]

Рік	Дослідження і розробки	Придбання нових технологій1	Придбання машин та обладнання, пов'язані з впровадженням інновацій	Проектно-конструкторські роботи	Інші витрати
2004	10,89	0,32	4,51	78,30	5,99
2005	19,06	0,00	3,55	74,11	3,28
2006	58,28	1,71	4,60	1,87	33,54
2007	76,49	0,51	19,95	1,86	1,19
2008	9,20	0,36	3,24	1,83	85,37
2009	90,07	0,00	7,12	2,12	0,69
2010	43,25	0,00	52,62	X	4,13
2011	46,45	0,02	49,52	X	4,00

Отже, незважаючи на загальну позитивну динаміку росту інноваційної активності машинобудівних підприємств Запоріжжя, інноваційні процеси на цих підприємствах характеризуються диспропорціями у структурі основних напрямів інноваційних витрат. Оптимальна структура витрат на інноваційну діяльність відповідно до методики ЦІСК-OESD представлена наступним співвідношенням: дослідження і розробки — 15%; придбання машин та обладнання, пов'язані з машинобудівними підприємствами Запорізької області упровадженням інновацій, — 48%; придбання нових технологій — 8%; проектно-конструкторські роботи — 10%; придбання патентів та ліцензій — 1%; придбання програмних продуктів — 3%; навчання та підготовка персоналу — 1%; маркетингові дослідження — 2%; інші види інноваційної діяльності — 12% [1]. Дані ж табл. 2 свідчать про недотримання цих співвідношень, особливо недостатньо фінансується придбання нових технологій. Таким чином, на машинобудівних підприємствах Запоріжжя відсутній системний підхід до розподілу інноваційних витрат, що призводить до зниження інноваційної активності даних підприємств.

Таблиця 3. Динаміка фінансування інноваційної діяльності на машинобудівних підприємствах Запорізької області, % [2]

Рік	Джерела фінансування інноваційної діяльності					
	Власні	кредити	кошти держбюджету	кошти вітчизняних інвесторів	кошти іноземних інвесторів	інші кошти
2004	96,9	0,0	0,0	0,0	0,0	3,1
2005	91,3	0,0	0,4	4,4	3,6	0,3
2006	92,9	6,7	0,0	0,0	0,4	0,0
2007	87,8	8,7	0,3	0,9	2,3	0,0
2008	99,2	0,0	0,0	0,0	0,7	0,1
2009	98,2	0,0	0,0	0,0	1,7	0,1
2010	92,9	0,4	0,0	0,0	2,3	4,5
2011	92,7	1,5	1,1	0,0	2,3	2,3

Основним джерелом фінансування інновацій на машинобудівних підприємствах Запоріжжя виступають власні кошти (більше 90% (табл. 3)).

Частка бюджетних коштів на даних підприємствах є мізерною, а у деяких роках фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів держбюджету зовсім не здійснювалося. Така ж тенденція спостерігається з кредитними ресурсами, коштами вітчизняних та іноземних інвесторів, для яких інноваційна сфера ще не стала досить привабливою як з точки ризикованості, так і з точки зору прибутковості та тривалості окупності нововведень.

Таким чином, у зв'язку зі структурою фінансування, яка склалася на машинобудівних підприємствах Запоріжжя, та відсутністю системного розподілу коштів, дані підприємства позбавляються можливості одночасного реструктурування всіх напрямів діяльності — зміни профілю діяльності, значного технічного переозброєння, створення нових підрозділів з наймом висококваліфікованих фахівців або комплексною перепідготовкою кадрів. Відповідно інноваційна діяльність більшості машинобудівних підприємств Запоріжжя зводиться до впровадження продуктових інновацій, у структурі яких переважають здебільшого зміни, пов'язані з розширенням асортименту.

ВИСНОВКИ

Інноваційна активність машинобудівних підприємств Запоріжжя не має чіткої тенденції позитивних змін.

Зниження інноваційної активності машинобудівних підприємств Запоріжжя спричинено диспропорціями у структурі інноваційних витрат, що, у свою чергу, є наслідком браку власних коштів підприємств, високої вартості кредитних ресурсів та відсутності системного розподілу коштів.

Література:

1. Афонин И.В. Инновационный менеджмент: учебноепособие / Афонин И.В. — М.: Гардарики, 2011. — 224 с.
2. Інноваційна діяльність промислових підприємств Запорізької області у 2000—2011 роках: статистичний збірник / [відповід. за випуск Куранова С.М.]; Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Запорізкій області. — Запоріжжя, 2009. — 217 с.
3. Головне управління статистики в Запорізькій області області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zp.ukrstat.gov.ua
4. Стратегія соціально-економічного розвитку Запорізької області на період до 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000008/8876/strategiya-zpobl-2015.pdf
5. Касич А.О. Стратегічні орієнтири інноваційного розвитку машинобудування України / А.О. Касич // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 7. — С. 32—40.
6. Машиностроительный комплекс Украины: что дальше? / А.В. Новогоцин, И.К. Марченко, Е.И. Скрипников, А.Е. Гатченко, В.И. Ромашов //Украинапромышленная. — 2009. — № 2. — С. 34—41.
7. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу.: www.ukrstat.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 05.07.2012 р.

УДК 331.5

А. М. Харитонова,
аспірант, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ОЦІНКА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ: ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Розглянуто основні теоретико-методичні підходи до оцінювання людського потенціалу, визначено існуючі проблеми та запропоновано напрями удосконалення із урахуванням інноваційної платформи.

The main theoretical and methodological approaches to the evaluation of human potential, identified existing problems and proposed direction of improvement, taking into account innovation platform.

Ключові слова: людський потенціал, методика оцінювання, інноваційна складова, людський капітал, людський фактор, оцінка людського потенціалу, валовий внутрішній продукт.
Key words: human potential, methods of assessment, innovative component, human capital, human factors, assessment of human potential, gross domestic product.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людський потенціал є ключовим елементом соціально-економічного розвитку країни. Проте мають місце ряд проблем, які уповільнюють його розвиток. До їх складу, як правило, включають неврегульованість законодавчої платформи, недостатньо визначений рольовий аспект, відсутність дієвої методичної основи оцінювання. Слід віддати належне чисельним науковим розробкам, які присвячені різним проявам людського потенціалу, але потребують подальшого дослідження існуючі методи і прийоми його оцінки так, як змінюється вектор розвитку суспільства під впливом трансформаційних економічних змін. Така ситуація потребує пояснення. Ми вважаємо, з одного боку, що причина криється у відсутності єдиного підходу щодо індикаторів, які мають скласти основу методичного інструментарію оцінювання людського потенціалу; з іншого боку, людський потенціал як ключовий аспект економічного зростання України повинен мати інноваційну платформу розвитку. Саме за таких проблематичних явищ виникає нагальна потреба у поглибленні існуючих теоретико-методичних досліджень в сфері оцінювання людського потенціалу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичний аналіз наукових розробок, присвячених методичним підходам оцінювання людського потенціалу, довів наявність достатньо фундаментальної платформи досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених. Таке твердження підкріплюється тим явищем, що проблематику людського потенціалу висвітлювали у своїх працях провідні вчені, які вважаються піонерами економічної теорії: Т. Шульц, Г. Беккер, М. Фрідмен, Е. Денісон, Я. Мінсер, Й. Бен-Поран. У їх наукових доробках фундаментально розкрито теорію людського потенціалу із визначенням багатогранності чинників впливу.

На основі зазначених досліджень відбувся тривалий генезис розвитку наукових розвідок, які під різним кутом зору розкривали людський потенціал та сприяли появі більш удосконалених напрямів його формування і використання. Сучасність представлена науковими доробками, в сфері функціонування людського потенціалу, які спираються на результати багаторічної праці відомих вчених. До їх складу варто включити: Е. Лібанову, П. Мазурка, А. Чухно, А. Колота, В Порохню, О. Грішнову, В. Кольосову, Н. Верхоглядову та інших. Саме їх праці відзначаються розкриттям проблематики людського капіталу, людського фактора, трудового потенціалу, соціального потенціалу, інтелектуального капіталу та інших ключових інструментів, які складають концептуальну основу людського потенціалу. Проте методична платформа оцінки людського потенціалу, з огляду на сучасні швидкоплинні зміни соціально-економічного розвитку суспільства, потребує більш поглибленого дослідження із урахуванням вже існуючих наукових доробок.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Дослідження присвячене проблемі оцінювання людського потенціалу та має на меті короткий огляд існуючих методик із визначенням проблематики їх адаптації та можливих напрямів удосконалення.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТА НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

Рішення проблеми оцінки людського потенціалу залишається достатньо сучасним і актуальним напрямом дослідження. Так, І.М. Бобух [1] стверджує, що "...економічну оцінку людського капіталу...доцільно здійснювати на основі комплексного підходу, що поєднує в собі переваги дохідного й індексного методів...". На його погляд, такий підхід до оцінювання людського капіталу "...відображає як обсяги валового внутрішнього продукту, виробленого за рахунок людського фактора, так і параметри людського розвитку в Україні". При цьому до складу остатнього І.М. Бобух відносить демографічні, інформаційні, основні та наукові параметри. За результатами проведених досліджень І.М. Бобух пропонує розглядати людський потенціал "...як такий, що відповідає продуктивним можливостям економічно активного населення" [1].

З наукової позиції І.М. Бобуха [1], економічну оцінку людського капіталу варто визначати за допомогою алгоритму:

$$ЕОлк = LPV \times K. \quad (1),$$

де LPV — приведена дисконтована вартість валового внутрішнього продукту, виробленого за рахунок людського фактора;

K — коефіцієнт якості людського капіталу.

При цьому пропонується до складу розрахунку коефіцієнта якості людського капіталу включити середню арифметичну таких критеріїв, як очікувана тривалість життя при народженні; інформатизація; освіченість; кількість працівників, зайнятих у НДР; рівень народжуваності; державні видатки на освіту та видатки на науку [1].

Ми вважаємо, що такий підхід є достатньо грунтовним для оцінювання людського капіталу, проте вимагає достатньо об'ємний інформаційний потік, який не завжди вдається отримати з реалістичною основою. Вибір його за основу оцінювання людського потенціалу можливий за умови розширення інформації про людський фактор. Мається на увазі відсутність конкретизації складових людського фактора, який може бути представлений як людський потенціал взагалі.

По даній проблемі висловлюється також С.М.Задорожна. На її думку, "...аналіз особливостей розширеного відтворення людського потенціалу потребує його оцінки з кількісного і якісного аспектів" [2]. Науковець пропонує новий оціночний показник, а саме: індекс пропорційного відтворення людського потенціалу:

$$Iпвлпі = \sum_{i=1}^{27} \frac{Iявлпі}{Iквлпі} \quad (2),$$

де $Iпвлпі$ — індекс пропорційності людського розвитку в механізмі його відтворення i-го регіону;

$Iявлпі$, $Iквлпі$ — індекси якісного і кількісного відтворення людського потенціалу i-го регіону.

Як показує алгоритм, дослідниця в основу розрахунку кладе регіональний принцип, а саме "...оцінку по кожному регіону на основі використання національних методик розрахунку інтегрального індексу людського розвитку" [2].

У своїй праці О.А. Грішнова [3] також звертає увагу на великий рівень інформативності показника "людський потенціал". Науковець звертає увагу на те, що існує певна проблема в його розрахунку та зазначає "...чим складніший та інформативніший показник, тим важче його правильно розрахувати і тим проблематичніше зібрати повні та точні вихідні дані для його розрахунку...".

Дослідження показують, що людський потенціал у більшості випадків оцінюється за методологією ПРООН, яка грунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні порівняльні дані з позиції індексу людського розвитку. Як зауважує О.А. Грішнова, "...ці показники періодично переглядаються та вдосконалюються..." [3] .

Таблиця 1. Методика оцінки якості людського потенціалу підприємства*

Назва критеріїв оцінки	Алгоритм розрахунку	Визначення в алгоритмі
Показник якісного рівня працівника (k_i)	$k_i = \frac{Па_i}{Пе_i}$ або $k_i = \frac{Пе_i}{Па_i}$	$Па_i$ і $Пе_i$ – кількісні значення i-го одиничного показника відповідно до аналізованої якісної досконалості оцінюваного працівника і працівника, що відповідає всім вимогам якісних характеристик (еталонного працівника)
Показник оцінки загального якісного рівня працівників (k_z)	$k_z = \sum_{i=1}^{n} k_i b_i$	k_z – коефіцієнт якості; n – кількість одиничних показників; b_i – коефіцієнт вагомості i-го одиничного показника якості, який характеризує його відносну значущість і визначений експертно (рекомендоване значення $\sum k = 1$**).

Примітка: * — складено автором на основі джерела [5].

** — якщо значення показника kz менше від одиниці, то це є свідченням того, що аналізований працівник за якісними характеристиками поступається визначеному еталону.

Нагадаємо: ще наприкінці XX століття науковці Махбуб-уль-Хак і Амартія Сен розробили концепцію людського розвитку ПРООН, основним принципом якої є твердження, що "справжнім багатством народу є люди" [4]. Як зазначає Л.О. Курій "...за сучасних умов, на зміну концепції капіталу прийшла концепція розвитку, що на перший план висуває ефективне використання людського потенціалу". У зв'язку з цим науковець констатує той факт, що "...розвиток людського потенціалу поєднує виробництво товарів і послуг і функціонування економічної системи загалом з розширенням і використанням людських можливостей" [4].

З точки зору Л.О. Курій "...недостатньо дослідженим залишається взаємозв'язок між показниками розвитку людського потенціалу і показниками, що характеризують ступінь економічного зростання країн". Отже, в цьому руслі, на його думку, актуальності набуває аналіз двох найбільш уживаних індексів для порівняння ступеня розвитку країн — Індексу глобальної конкурентоспроможності (ІГК) та розвитку людського потенціалу (ІЛР) [4].

Ми поділяємо думку Л.О. Курія стосовно необхідності "...підвищення показників людського потенціалу, а саме: вищої освіти та професійної підготовки, ефективності ринку праці та оснащення новітніми технологіями, оскільки вони є найбільш вагомими на даному етапі розвитку..." [4]. Як підтвердження зазначеного, ми вважаємо, що достатньо сучасною і актуальною є проблематика методологічної оцінки рівня людського потенціалу в Україні.

Проте, дослідження показують, що існують інші точки зору, особливо з позиції оцінювання вартості людського потенціалу. Так, Л.В. Коваль у своїй праці стверджує, що "...оцінювати вартість людського потенціалу немає сенсу, оскільки його основою є трудові ресурси, які не можна продавати чи купувати" [5]. Таку думку науковець обгрунтовує таким чином: "...кожна людина є носієм та власником свого потенціалу. Працюючи на підприємстві, працівник надає собі можливість використання своїх знань, умінь та інших властивостей. А вартісна оцінка права на всі ці властивості не є оцінкою людського потенціалу підприємства, а тільки вартості права на їх використання". Не дивлячись на таку точку зору, Л.В. Коваль [5] пропонує проводити аналіз якості людського потенціалу підприємства за індивідуальними показниками та наводить таку методологію (табл. 1).

До зазначеної методики Л.В. Коваль [5] надає пояснення "...якісний рівень працівників являє собою відносну величину якості, яка базується на зіставленні значень показників, які характеризують якісну досконалість оцінюваних працівників, з відповідними працівниками, які відповідають всім вимогам за якісними характеристиками (еталоном, базою)". Автор стверджує, що порівняння з базою є необхідним елементом оцінки якісного рівня людського потенціалу.

У такому випадку стає зрозумілим, що комбінація індивідуальних потенціалів працівників відображатиме сукупний людський потенціал підприємства. Проте, Л.В. Коваль звертає увагу на те, що "...сукупний людський потенціал підприємства є не тільки арифметичною сумою індивідуальних потенціалів працівників, а повинен враховувати синергічний ефект, який призводить до того, що ціле може бути більшим, ніж сума окремих складових" [5].

Про важливість методичної оцінки людського потенціалу наголошує у своїй праці О.Ю. Назарова. Науковець стверджує, що "...необхідність теоретичного обгрунтування і практичного використання виваженої методики оцінки людського потенціалу зумовлюється сучасними тенденціями щодо формування інноваційної економіки знань у світі" [6].

У свою чергу, О.П. Подра підкреслює: "...сучасний соціальний економічний розвиток держави визначається основним ресурсом суспільства — людським потенціалом..." [7]. Крім того, на її думку, "...якісні та кількісні характеристики людського потенціалу впливають на економічне зростання..., а інвестиції в людський потенціал прийнято вважати умовою зростання ефективності його використання". Враховуючи понятійну категорію "людський потенціал", О.П. Подра наводить трактування змісту Індексу людського розвитку (Ілр): "...це зведений показник розвитку людського потенціалу, який характеризує середній рівень досягнень даної країни за двома найважливішими аспектами людського потенціалу: тривалість життя та освіта" [7].

Звернення до праці О.І. Іляш та С.С. Гринкевич надало змогу встановити, що Ілр розглядається з позиції людського прогресу. Науковці пропонують трактувати Ілр як "...спеціальний сукупний індекс, який на підставі відповідних показників дає узагальнювальну оцінку людського прогресу" [8]. При цьому наводять існуючу методику ООН щодо визначення Ілр:

$$Ілр = \frac{Іо.д + Ір.о + Ір.ж}{3} \quad (3),$$

де $Ілр$ — індекс людського розвитку;
$Іо.д$ — індекс очікуваного довголіття населення;
$Ір.о$ — індекс рівня освіти;
$Ір.ж$ — індекс рівня життя.

Результати досліджень показують, що методологічний аспект оцінки людського потенціалу потребує постійної уваги з боку суспільства. враховуючи його визначальну роль. Як зазначає С.В. Газарян, "...у фокусі політики зарубіжних країн нині — концепція розвитку людського потенціалу, згідно з якої людина, як найповніше задоволення її потреб, усебічний розвиток її здібностей є ключовою умовою стабільного соціального добробуту..." [9]. Проте в Україні наявне існування чинників низького рівня розвитку людського потенціалу, які призводять до низки негативних соціально-економічних наслідків.

І. Чекан констатує, що "...за умови подальшого зниження рівня розвитку людського потенціалу України слід очікувати...погіршення якісних характеристик відтворення населення, розширення діапазону маргіналізації населення, посилення тендерної нерівності, фемінізації бідності і безробіття, знецінення інвестицій в освіту" [10]. Автор за результатами досліджень пропонує включити до переліку "...загроз національній безпеці України найгостріші соціально-економічні наслідки втрати людського потенціалу як трудоресурсної небезпеки".

Враховуючи вищевикладене, стає зрозумілим, наскільки важлива методика оцінювання людського потенціалу, під різним кутом зору, для прийняття дієвих рішень щодо зниження рівня його втрати. Дослідження показують, що останнім часом активізувалися дії науковців стосовно оцінювання людського потенціалу як на регіональному рівні, так і на рівні підприємств.

Так, Т.В. Поспєлова [11] зазначає, що "...необхідність

Таблиця 2. Методика оцінки використання людського потенціалу*

Назва критеріїв оцінки	Алгоритм розрахунку	Визначення в алгоритмі
Показник якості зайнятого населення	$\Theta_{пр} = \frac{N_1 \times \lambda_i + N_2 \times \lambda_i}{N_{пр.н.}}$	N_1 – кількість населення, зайнятого у сільському господарстві, для якого λ_i – 0,4; N_2 – кількість населення, що працює у нефункціональній сфері (робота, яка не передбачає випуску готової продукції), для якої λ_i – 0,6; $N_{пр.н.}$ – кількість працездатного населення
Показник використання наявного людського потенціалу	$\eta_L = \frac{N_{пр} \times \Theta_{пр}}{N_{пр.н.} \pm \Theta_L}$	η_L – коефіцієнт використання населення; $N_{пр.}$ та $N_{пр.н.}$ – відповідно кількість зайнятого у відповідній сфері населення та кількість працездатного населення $N_{пр.} = N_2$
Показник наявності і якості людських ресурсів і умов	$\Pi_x = \sum(\Theta_{Ri} \pm R_i)$	θ_{Ri} – кількість населення певної вікової групи; R_i – ваговий коефіцієнт певної вікової групи, що становить: 0–18 років – λ_i – 0,3; 18–60 років – λ_i – 0,5 та 60 і більше – λ_i – 0,2
Показник використання людського потенціалу	$\eta_x = \sum R_{bi} \pm \Theta_i / \Pi_x$	R_{bi} – ваговий коефіцієнт певної вікової групи становить: 0–18 років – λ_i – 0,3; 18–60 років – λ_i – 0,5 та 60 і більше – λ_i – 0,2; Θ_i – кількість населення певної вікової групи; Π_x – загальна кількість населення

Примітка: * — складено автором на основі джерела [12]

теоретичного обгрунтування і практичного використання виваженої методики оцінки людського потенціалу зумовлюється сучасними тенденціями щодо формування інноваційної економіки знань в освіті". Проведені дослідження надали можливість Т.В. Поспєловій зробити такий висновок: "...сучасна методика оцінки людського потенціалу потребує вдосконалення шляхом уведення додаткових показників, що характеризують ціннісно-мотиваційне підгрунтя людського розвитку, отриманих на основі проведення соціологічних спостережень" [11].

Деякі науковці, зокрема О.С. Мороз [12], розглядаючи проблему загальної оцінки людського потенціалу в межах конкретної області, акцентують увагу на доцільності введення в методику таких показників, як показник якості зайнятого населення; показник використання наявного людського потенціалу; показник наявності і якості людських ресурсів і умов та показник використання людського потенціалу. Алгоритм розрахунку зазначених показників представлено в табл. 2.

Зазначена методика потребує достатньо значної інформаційної ніші та надає можливість розширити існуючі прийоми оцінювання людського потенціалу з позиції його використання. З точки зору О.В. Стефанішина "...людський потенціал суспільства в умовах трансформації економіки в Україні недовикористовується" [13]. Разом з тим, він стверджує, що "...людський потенціал є не засобом досягнення добробуту людей, а обов'язковим компонентом їхнього добробуту". Така теза має сенс, оскільки високий рівень добробуту населення країни сприяє, з одного боку, активізації реалізації ним своїх професійних компетенцій з іншого боку, з'являється можливість задоволення потреб населення в отриманні відповідного рівня освіченості, що забезпечує підвищення якісного рівня людського потенціалу країни.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За результатами дослідження обгрунтовано, що необхідно удосконалювати методичний аспект оцінювання людського потенціалу країни. Існуюча достатньо потужна наукова платформа потребує більш сучасних, оновлених способів і прийомів оцінювання людського потенціалу на різних економічних рівнях. Ми вважаємо, що аспект оцінювання повинен вийти за межі існуючих класичних методик шляхом введення таких критеріїв, як інноваційний блок, побудований із урахуванням креативності населення країни, населення регіону або окремо взятого підприємства. Безумовно, такі зміни потребують подальшого дослідження шляхом розробки теоретичної платформи оцінювання, із адаптацією її за допомогою прикладних способів націлених на встановлення результативності. Ключовим елементом в людському потенціалі з позиції оцінювання має стати такий інноваційний елемент, який здатен не лише покращити процес формування, а й створити умови для раціонального його використання для підвищення конкурентоздатності нашої країни.

Література:

1. Бобух І.М. Економічна оцінка людського потенціалу України як елементу національного багатства [Електронний ресурс]/ І.М. Бобух. — Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789 / 9109/10-Bobyh.pdf?sequence=1. — Назва з екрану.

2. Задорожна С.М. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика" [Електронний ресурс] / С.М. Задорожна. — Київ, 2006. — Режим доступу: http:/ /librar.org.ua/ sections_load.php?s=-business_economic_science&id=436. — Назва з екрану.

3. Грішнова О.А. Людський розвиток: [навчальний посібник] / О.А. Грішнова. — К.: КНЕУ, 2006. — 308 с.

4. Курій Л.О. Значимість показників людського потенціалу у формуванні конкурентоспроможності країни [Електронний ресурс]/ Л.О. Курій // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. — Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. — Вип. III (43). Економічні науки. — С. 40—44. — Режим доступу: http://nikolaychuk.at.ua/news/2011-11-03-77. — Назва з екрану.

5. Коваль Л.В. Проблеми оцінювання якості людського потенціалу підприємства [Електронний ресурс]/ Л.В. Коваль. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2012_722/20.pdf. — Назва з екрану.

6. Назарова О.Ю. Статистична оцінка індикаторів соціально-демографічного розвитку [Електронний ресурс]/ О.Ю. Назарова // Економічний форум. — 2012. — № 1.— Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/Soc_Gum/Ekfor/ 2012_1/66.pdf. — Назва з екрану

7. Подра О.П. Сучасні підходи до оцінки людського потенціалу в системі ключових критеріїв суспільного розвитку [Електронний ресурс]/ О.П. Подра. — Режим доступу: http://library.kpi.kharkov.ua/Vestnik/2010_5/ statti/Podra.pdf. — Назва з екрану.

8. Іляш О.І. Економіка праці та соціально-трудові відносини: [навчальний посібник]/ О.І. Іляш, С.С. Гринкевич. — К.: Знання, 2010. — 476 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/18800413/ ekonomika/indeks_lyudskogo_rozvitku. — Назва з екрану.

9. Газарян С.В. Розвиток людського потенціалу як позитивний чинник впливу на ефективність професіоналізації служби органів місцевого самоврядування [Електронний ресурс]/ С.В. Газарян. — Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-2/doc/3/01.pdf. — Назва з екрану.

10. Чекан І. Розвиток людського потенціалу та його вплив на соціально-економічний розвиток України [Електронний ресурс] / І Чекан. — Режим доступу: http:// old.niss.gov.ua/Monitor/November/5.htm. — Назва з екрану.

11. Поспєлова Т.В. Дослідження методик розрахунку індексу людського потенціалу: проблеми та перспективи [Електронний ресурс]/ Т.В. Поспєлова. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum /Vamsu _du/ 2010_2/Posp_va.htm. — Назва з екрану.

12. Мороз О.С. Загальна оцінка людського потенціалу волинської області [Електронний ресурс]/ О.С. Мороз // Серія "Сільськогосподарські науки". — 2010. Випуск 4(52). — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/ Chem_Biol/Vnuvgp/sg/2010_4/Vs527.pdf. — Назва з екрану.

13. Стефанішин О.В. Людський потенціал ринкової економіки України [Електронний ресурс]/ О.В. Стефанішин. / / Збірник науково-технічних праць Науковий вісник. — 2006. — Вип. 16.1. — С. 276—284. — Режим доступу:http:// www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/16_1/276_Stefanyszyn_16_1.pdf. — Назва з екрану.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2012 р.

УДК 351.83

В. Л. Міненко,
д. держ. упр., доц., проф. каф. управління персоналом і економіки праці,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЗАДАЧ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Визначено зміст багатомірних задач у системі удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості населення. Сформовано концептуальні підходи до їх постановки в умовах інтеграції України у світовий економічний простір.

Maintenance of multidimensional tasks is definite in the system of improve-ment of mechanisms of the state adjusting of market of labour and employment of population. Conceptual approaches are formed to their raising in the condi-tions of integration of Ukraine in outer economic space.

Ключові слова: механізми державного регулювання; ринок праці, зайнятість населення.
Key words: mechanisms of the state adjusting; labour-market, employment of population.

ВСТУП

Поширення глобалізаційних процесів у економіці, світова фінансова криза все більше загострюють проблеми у сфері ринку праці й занятості та вимагають подальшого удосконалення механізмів державного регулювання. Ринок праці — це найбільш складна і динамічна підсистема ринкової економіки. Удосконалення його регулювання потребує вирішення багатьох різнопланових задач. Основна мета регулюючих дій держави полягає в ефективному використанні такого важливого економічного ресурсу, як робоча сила, забезпеченні соціальних потреб і гідного рівня життя усіх верств населення, збалансованості ринку праці, максимально можливої рівноваги між попитом, пропозицією і оплатою робочої сили.

Методологічні аспекти удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці та зайнятості населення достатньо грунтовно досліджені в працях провідних вітчизняних вчених. Вагомий внесок у даному напрямі наукових розвідок зробили В. Близнюк, В. Васильченко, К. Крищенко, Н. Ковалевич, Е. Лібанова, О. Новікова, В. Петюх, В. Приймак, О. Хомра та ін. Достатньо високий рівень опрацювання загальнотеоретичних питань даної проблематики не зменшив актуальності вивчення її спеціалізованих напрямів.

Метою статті є визначення змісту багатомірних задач в системі удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості населення та формування концептуальних підходів до їх постановки в умовах інтеграції України у світовий економічний простір.

РЕЗУЛЬТАТИ

На ринку праці й зайнятості переплітаються інтереси працівників і роботодавців, віддзеркалюються усі соціально-економічні, політичні, демографічні та інші суспільні процеси, зокрема і розвиток основних засобів, їх технічний рівень, організація виробництва, які значною мірою впливають на попит робочої сили, її кваліфікаційний склад. Процеси, що відбуваються на ринку праці і у сфері зайнятості, тісно пов'язані з процесами у підприємницькій, кредитно-грошовій і зовнішньоекономічній сферах, в оподаткуванні та інвестиційній діяльності, освіті, організації профнавчання. Від того, наскільки успішно функціонує економіка, у якій фазі економічного циклу вона перебуває, як узгоджуються ринкові механізми з механізмами державного регулювання, залежать попит на робочу силу та її пропозиція, обсяг зайнятості і рівень безробіття.

Вирішальне значення в регулюванні ринку праці і підвищенні рівня зайнятості населення має розвиток виробництва і сфери послуг, заснований на нових технологіях, з урахуванням вимог часу і потребує значних інвестицій. Інвестиційна діяльність охоплює усі сфери народного господарства і матеріального виробництва, сферу послуг і соціальну сферу, тобто в ринкових умовах інвестиціями є усі види майнових і інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, внаслідок чого вони впливають на темпи економічного зростання, збільшення обсягів зайнятості, покращення добробуту населення.

Тобто інвестиції сприяють розвитку економічної системи, її розширенню, відтворенню і дають змогу забезпечити:

— економічне зростання, на основі якісного оновлення основних фондів і формування конкурентоздатної робочої сили на рівні як окремого підприємства, регіону, так і національної економіки, що особливо важливо для інтеграції України у світову економіку;

— прогресивні структурні зміни у суспільному виробництві і зайнятості, які торкаються найважливіших макроекономічних пропорцій;

— реалізацію досягнень науково-технічного прогресу і підвищення на цій основі якісних характеристик інноваційних робочих місць, що буде сприяти підвищенню ефективності виробництва як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях.

Удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці потребує вирішення проблем подальшого розвитку малого і середнього бізнесу, створення конкурентного середовища, у тому числі шляхом запровадження пільг для збанкрутілих підприємств, незавантажених виробничих потужностей та площ, накопичення інтелектуального капіталу. За останні роки в Україні знизився інтелектуальний потенціал, який визначає роль і місце країни у світовому просторі. За прогнозами ЮНЕСКО, підвищити національний добробут можуть тільки ті країни, де серед працездатного населення частка фахівців з вищою освітою складає 40—60%. У 20 розвинених країнах, де працює 95% учених світу, прибуток у розрахунку на душу населення щорічно збільшується на 200 дол. США, а в країнах, де науковців значно менше, — лише на 10 дол. США [4, с. 8].

Вирішення завдання підвищення інтелектуального потенціалу країни забезпечить розвиток науковоємних галузей, використання новітніх технологій, покращення якісних параметрів робочої сили, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції. Як свідчать дослідження, удосконалення форм і методів регулювання ринку праці й зайнятості знаходиться у двох площинах — економічній і соціальній, а інколи — одночасно в обох, що випливає із самої сутності ринку праці й зайнятості. Наприклад, максимально залучаючи у сферу виробництва економічно активне населення, держава тим самим підтримує соціально малоконкурентну частину трудових ресурсів. Досягнення максимальної зайнятості сприяє зростанню обсягів випуску продукції, збільшенню валового внутрішнього продукту, забезпеченню рівноважної заробітної плати і залежить від продуктивності праці, яка впливає на обсяг ВВП; підвищенню заробітної плати залежно від її частини у структурі ВВП. У той же час, відповідно до економічних законів, темпи зростання заробітної плати в умовах ефективно працюючої економіки не повинні перевищувати темпи зростання продуктивності праці. Слід зазначити, що в країнах стабільної ринкової економіки ці показники не тільки є взаємопов'язаними, але й співвідносними. Класичним вважається співвідношення між темпами скорочення зайнятих і темпами падіння ВВП — в 1,56 рази [2, с. 21]; на 1% приросту реальної заробітної плати необхідно забезпечити 2—3% приросту продуктивності праці і т.д. Для сучасного ринку праці оптимальною часткою заробітної плати у структурі ВВП вважається не менше 60% [2, с. 9]. Тобто взаємозв'язок макроекономічних показників із зайнятістю, оплатою праці та ін. є тісним і багатомірним.

Оцінка і аналіз складних взаємозв'язків основних макроекономічних показників ринку праці й зайнятості, які сформувалися в умовах переходу України до ринкової економіки, дозволяють конкретизувати задачі щодо регулювання взаємозв'язків між ними, їх структуру, обсяг і послідовність вирішення.

Аналіз динаміки основних макроекономічних показників у середньому по Україні в умовах становлення та розвитку ринкових відносин (1990—2008 рр.) свідчить, що їх взаємозв'язок має певні відмінності від економічно розвинених країн. У період структурної кризи (1991—1999 рр.) в країні спостерігався спад обсягів виробництва — на 59,2% по відношенню до 1990 р., а темпи скорочення реальної заробітної плати (реальна заробітна плата склала 27% від рівня ВВП 1990 р.) перевищили темпи падіння ВВП. Уже на цьому етапі в країні склалися аномальні співвідношення з точки зору нормально діючих економік: при падінні ВВП більше ніж удвічі, зайнятість населення скоротилася лише на 17,4%.

Наявність надлишкової чисельності працюючих при падінні обсягів випуску продукції і ВВП викликала зниження продуктивності праці відповідно на 48,4% порівняно з 1990 р. [2, с. 16]. В той же час, згідно з розрахунками, для всього обсягу виробленої в країні у 1997 р. продукції потрібно було лише 67,3% працівників від загальної чисельності зайнятих.

Поряд з цим, нетиповими для ринкової економіки діями роботодавців (утримання надлишкової робочої сили, приховане безробіття) в умовах глибокого спаду виробництва було штучно створено не тільки падіння продуктивності праці, але й реальної заробітної плати, яка тривалий час залишалась майже незмінною. Це призвело до значної деформації ринку праці, негативні наслідки якої відчуваються до цього часу: заробітна плата втратила свою регулятивну і відновлювальну функції, а ринок праці — ознаки саморегулювання і, відповідно, створилась ситуація, яка потребує посилення дій держави щодо регулювання цих процесів.

Наступна аномальність у розвитку економіки і зайнятості в країні, а отже, й необхідності вирішення багатьох задач щодо їх регулювання, пов'язана з тим, що падіння реальної заробітної плати у 1997—1998 рр. не тільки не було пов'язане з падінням продуктивності праці, а, навпаки, супроводжувалось її підвищенням, що свідчить про втрату заробітною платою своєї стимулюючої функції.

У системі регулювання ринку праці й зайнятості показник продуктивності праці взагалі не враховується при загальнодержавній і регіональній оцінці стану економіки (з 1993 р. показник продуктивності праці у вітчизняній статистичній звітності відсутній). Оскільки продуктивність праці безпосередньо впливає на основні макроекономічні показники, то це має враховуватись при вирішенні багатомірних задач удосконалення регулювання ринку праці й зайнятості.

У розвинених країнах (США та ін.) показник продуктивності праці широко використовується в дуже деталізованому вигляді, хоча за дещо видозміненою формою є офіційним показником в державній статистиці.

У багатьох країнах світу набув поширення аналог показника продуктивності праці — випуск ВВП в розрахунку на душу населення. Для розвинених країн з відносно стабільним співвідношенням чисельності працюючих і всього населення цей показник складає 60—70% і відображає продуктивність праці. Він використовується для зіставлення країн (при цьому ВВП виражається у порівняльних споживчих цінах) [2, с. 31].

В умовах України, де частка заробітної плати у структурі ВВП складає біля 30% [1, с. 11], більш об'єктивним є показник обсягу ВВП в розрахунку на одного зайнятого, який використовується в даній роботі при оцінці його змін у динаміці. Про важливість використання цього показника при визначенні багатомірних задач регулювання ринку праці і зайнятості свідчить зростання ВВП в період підйому економіки України у 2000—2008 рр., фізичний обсяг якого збільшився на 55% при зростанні зайнятості населення майже на 3% і щор-

ічному зростанні продуктивності праці близько 7,2%, за рахунок чого було забезпечено 95% приросту ВВП [2, с. 23]. Таке, на перший погляд, неприродне зростання ВВП за рахунок підвищення продуктивності праці в умовах, коли економіка знаходиться на етапі стагнації, і пояснюється тим, що протягом 1991—1999 рр. утримувалась надлишкова чисельність працюючих (приховане безробіття), зростання обсягів виробництва продукції в розрахунку на одного зайнятого супроводжувалось одночасним зростанням заробітної плати.

Аналіз динаміки реальної заробітної плати в сукупності з динамікою ВВП, продуктивності праці і зайнятості у 1990—2000 рр. і 2001—2008 рр. показав, що між розглянутими макроекономічними показниками не існує тісного взаємозв'язку, притаманного ринковій економіці. Тобто в країні має місце порушення основних економічних законів ринкової економіки, у т.ч. тісного взаємозв'язку між макроекономічними показниками ВВП, продуктивності праці, зайнятості, заробітної плати. Так, з 1990 р. до 1995 р. спостерігалося значне скорочення реальної заробітної плати при відносно незначних темпах скорочення ВВП, продуктивності праці та чисельності зайнятих.

Виходячи з цього, а також враховуючи те, що ВВП в Україні в розрахунку на душу населення відносно країн ЄС за паритетом купівельної спроможності складає 25—30% [3], багатомірність задач у сфері ринку праці і зайнятості потребує не тільки врахування взаємозв'язку між наведеними показниками, але й створення умов для їх абсолютного зростання.

У процесі становлення ринкової економіки в Україні такі об'єкти регулювання ринку праці, як заробітна плата, зайнятість, потребують вирішення багатьох теоретичних і практичних задач, у т. ч. й зростання ВВП, заробітної плати, зайнятості, продуктивності праці, доведення їх до рівня 1990 р. та подальшого відновлення тісного зв'язку заробітної плати з продуктивністю праці; забезпечення відповідного співвідношення заробітної плати і ВВП; підвищення питомої ваги заробітної плати у доходах працівника до рівня розвинених країн.

Тобто запровадження заходів щодо вдосконалення співвідношення показників у сфері ринку праці і макроекономічних показників можливе тільки в рамках досягнутого ВВП і обмежуються його рівнем. Визначаючи основні напрями регулювання ринку праці, необхідно виходити з того, що головний фактор, який його зумовлює, — це сфера виробництва, науково-технічний рівень продукції, обсяг ВВП. Тому в переліку багатомірних задач відносно регулювання ринку праці необхідно враховувати можливі тенденції підвищення рівня ВВП в розрахунку на душу населення та заохочення економічно активного населення до трудової діяльності, що є можливим за умов, коли державне регулювання ринку праці стає складовою загальної стратегії економічного розвитку.

Концептуально формування задач щодо удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості має базуватись на переорієнтації системи державного регулювання з всебічної допомоги по безробіттю на сприяння максимальному залученню у сферу виробництва економічно активного населення шляхом створення умов для розвитку перспективних експортоорієнтованих для України і окремих регіонів галузей господарства, впровадження нових інноваційних робочих місць і підвищення конкурентоздатності робочої сили; сприяння розвитку малого і середнього бізнесу, формування середнього класу суспільства; відновлення якісних характеристик людського капіталу на стадіях відтворення і розвитку; підвищення кваліфікації робочої сили і підготовка висококваліфікованих конкурентоспроможних працівників, які відповідали б вимогам глобалізованої економіки. Важливого значення в сучасних умовах набуває удосконалення системи оплати праці і розподілу доходів; сприяння зайнятості молоді, яка вперше вийшла на ринок праці; створення умов для залучення осіб з обмеженими можливостями до суспільно корисної праці; посилення ролі служби зайнятості як дієвої державної структури в реалізації економічної політики держави (регіону).

Багатомірність задач удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці зумовлюється значною кількістю основних об'єктів регулювання (оплата праці, соціальні відносини, зайнятість, безробіття), кожний з яких має свої особливості і складний взаємозв'язок з іншими об'єктами та їх функціями.

Виходячи із обгрунтованого в ході попередніх досліджень методологічного підходу до виокремлення двох складових державного регулювання ринку праці, запропонована класифікація об'єктів постійної і змінної складових державного регулювання ринку праці.

Постійна складова регулювання ринку стосується зайнятих у галузях господарства, продукція яких не має платоспроможного попиту і регулюється значною мірою державою відповідно до нормативів (відсотків), які затверджуються в річних державних бюджетах на утримання працівників, технічне і організаційне оснащення робочих місць, і не потребує повсякденного втручання в забезпечення рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили в кожному з об'єктів цієї складової ринку праці, оскільки їх параметри є відносно стабільними.

Змінна складова державного регулювання праці передбачає вирішення значної кількості задач, пов'язаних з підтримкою рівноваги на ринку праці, з трудовими і соціальними відносинами працівників і роботодавців, з зайнятістю і безробіттям, з розподілом і перерозподілом робочої сили, з підготовкою і перепідготовкою кадрів та їх працевлаштуванням.

Основні об'єкти удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці значно впливають на соціально-трудові й економічні відносини населення, рівень і якість життя громадян. Тому співвідношення між основними показниками, які визначають ці параметри відносин, є прийнятними і необхідними для українського суспільства в сучасних умовах. Досягнення їх потребує вирішення численних задач щодо удосконалення механізмів регулювання ринку праці.

В узагальненому вигляді регулюючі дії держави повинні, в першу чергу, забезпечувати функціонування ринкових законів з подальшим втручанням органів влади у вирішення проблем соціально-трудових відносин і інших проблем у сфері ринку праці і зайнятості населення.

Складність проблеми удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці полягає у двох аспектах: з одного боку, це необхідність мінімізації втручання в закон ринкової економіки (попит, пропозиція і ціна робочої сили); з іншого — необхідність врахування постійних змін у сфері ринку праці і особливостей товару "робоча сила", його сутності, що потребує державного втручання в регулювання процесів на ринку праці. Тому основними задачами удосконалення механізмів державного регулювання процесів на ринку праці є створення економічних, правових і організаційних умов, які дозволили б досягти оптимального співвідношення між основними параметрами ринку праці, зайнятості населення і рівнем економічного розвитку країни, враховуючи ринкові закони, на основі узгодження взаємодії механізмів державного регулювання з механізмами саморегулювання ринку праці та виділення постійної і змінної складових державного регулювання ринку праці.

Вирішення цих задач дозволить максимально залучити до трудової діяльності економічно активне насе-

лення, сприяти ефективному використанню робочої сили та діючих виробничих потужностей і за рахунок цього підвищити ВВП та вирішити соціальні проблеми. Звичайно, ці можливості — обмежені. Тобто в сучасних умовах удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці дає можливість вирішити проблеми по горизонталі (на рівні процесів ринку праці) і створює умови для певного вирішення проблем по вертикалі (підвищення рівня ВВП).

Для забезпечення оптимального ринкового співвідношення показників у сфері ринку праці, притаманного розвиненим країнам, необхідно створити умови для підвищення відповідного рівня макроекономічних показників виробництва, насамперед, ВВП, що є можливим за умови, коли державне регулювання ринку праці стає складовою удосконалення механізму державного регулювання економічного розвитку, тобто процесів, які знаходяться за межами ринку праці, але суттєво впливають на ринок праці, зайнятість населення, його структуру, обсяги безробіття та соціальні проблеми.

Підвищення відповідного рівня показників на ринку праці до рівня економічно розвинених країн потребує створення правових, економічних, організаційно-технологічних і соціальних передумов, які сприяли б розвитку економіки, зростанню основних макроекономічних показників. В умовах інтеграції України у світову економіку, зі вступом до СОТ взаємоузгодженість цих процесів має особливе значення і вимагає якісно нового підходу як до виробництва експортно-орієнтованої конкурентоздатної продукції на основі підвищення технічного і технологічного рівня виробництва, так і до робочої сили, формування якої потребує необхідного людського капіталу з високими якісними характеристиками, високою конкурентоспроможністю. Вирішити ці задачі неможливо без залучення інвестицій, відсутність яких загальмувала розвиток економіки України у кризовий період (1990—1998 рр.). Незважаючи на те, що ці питання виходять за межі ринку праці, вони повинні розглядатися в тісному зв'язку з ним, і це буде сприяти комплексному удосконаленню механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості.

У сучасних умовах подолання наслідків глобальної фінансової кризи служба зайнятості як державна інституція має запобігати негативним наслідкам на ринку праці. Для служб зайнятості в умовах зростання значними темпами чисельності безробітних важливою задачею є пошук нових підходів до вирішення даної проблеми, перш за все, визначення ситуаційних пріоритетів та першочергових заходів, запровадження яких є необхідним і достатнім для запобігання негативним наслідкам кризи. До основних задач державного регулювання у сфері ринку праці і зайнятості в умовах світової фінансової кризи доцільно віднести:

— оперативне реагування на зміну зовнішніх і внутрішніх умов вивільнення робочої сили;

— забезпечення організаційної і експлуатаційної стабільності системи обслуговування клієнтів в умовах значного зростання обсягів роботи;

— забезпечення максимальної інтеграції функцій служб зайнятості у взаємовідносинах із соціальними партнерами (роботодавцями і профспілками);

— прискорення процесу залучення безробітних до громадських робіт;

— сприяння розвитку і формування мережі малого і середнього підприємництва;

— організація самозайнятості населення;

— використання гнучких режимів праці.

Важливою задачею діяльності служб зайнятості як регулятора перерозподілу трудових ресурсів в умовах необхідності мінімізації негативних наслідків світової фінансової кризи повинно бути максимальне скорочення термінів переходу робочої сили з стану безробіття до стану зайнятості у будь-яких формах.

ВИСНОВКИ

Дослідження багатомірних задач в системі удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці і зайнятості населення дають підстави для аналітичного узагальнення висновків, обгрунтування методологічних підходів до визначення місця і ролі ринку праці в суспільстві, які полягають у наступному:

— визначені напрями удосконалення ринку праці і зайнятості, які повинні за своїм змістом кореспондуватися з макроекономічними показниками розвитку економіки країни;

— криза 1991—1998 рр. в Україні і неринкові дії влади щодо її подолання призвели до поглиблення дисбалансу основних показників у сфері ринку праці: зайнятості, заробітної плати, продуктивності праці, ВВП, питомої ваги заробітної плати у структурі ВВП, питомої ваги заробітної плати у доходах працівника тощо, які у 2008 році не досягли рівня 1990 р. і не відповідають аналогічним показникам та їх співвідношенню в розвинених країнах;

— заробітна плата в країні втратила формалізовані зв'язки з економічними показниками та не відіграє відтворювальної, регулюючої, стимулюючої, соціальної функцій на ринку праці, що зумовило уповільнення темпів зростання макроекономічних показників, перш за все, ВВП та деформацію ринку праці;

— запропоновані концептуальні основи удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці в умовах інтеграції України у світову економку, базуються на переорієнтації системи з напрямів всебічної допомоги по безробіттю до напрямів сприяння максимальному залученню безробітних до трудової діяльності;

— згідно із запропонованим методологічним підходом до виокремлення двох складових державного регулювання ринку праці (постійною і змінною), розглянуті особливості їх об'єктів. Кожний із виділених об'єктів регулювання ринку праці і зайнятості має свої конкретні задачі і складний зв'язок з іншими об'єктами, що визначає багатомірність задач і потребує комплексного підходу до удосконалення механізмів державного регулювання ринку праці, досягнення оптимальних значень і співвідношень у сфері ринку праці та наближенню їх до рівня економічно розвинених країн;

— для забезпечення оптимального співвідношення між показниками функціонування ринку праці, притаманних розвиненим країнам, необхідно в Україні створити умови для зростання ВВП, на основі удосконалення державного регулювання ринку праці як складового удосконалення державного регулювання економічного розвитку країни (регіону), тобто процесів, які знаходяться за межами ринку праці, але суттєво впливають на ринок праці, на зайнятість населення, його структуру, обсяги безробіття та соціальні проблеми.

Література:

1. Гвалесіані А.Г. Диференціація грошових доходів населення, зайнятість в промисловості України та інших видах економічної діяльності / А.Г. Гвалесіані. Шеф-редактор Б.М.Данилишин. — К.: РВПС України НАН України, 2008. — 200 с.

2. Герасимчук В.І. Заробітна плата і зайнятість населення України / В.І. Герасимчук. — К.: Інститут соціальних досліджень, 1999. — 31 с.

3. Ревенко А. Забытая производительность труда / А. Ревенко // Зеркало недели. — 2008. — № 10 (689). — 15—21 марта. — С. 10—20.

4. Федоренко В.Г. Ринок праці в Україні та економічні тенденції в умовах світової економічної кризи / В.Г. Федоренко // Державна служба зайнятості України на ринку праці в умовах світової фінансово-економічної кризи: питання теорії та виклики практики: матер. наук. практ. конфер. — К.: ІПКДСЗУ, 2009. — 250 с.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2012 р.

УДК 614.2:008(477)

Н. П. Кризина,
д. н. держ. упр., доцен, заслужений лікар України, заступник директора з наукової роботи,
ДУ "Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України" (м. Київ)
К. І. Жилка,
науковий співробітник,
ДУ "Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України" (м. Київ)
П. С. Кризина,
д. мед. н., професор кафедри анатомії, топографічної анатомії та оперативної хірургії,
Медичний університет Української асоціації народної медицини (м. Київ)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано стан демографічної ситуації в Україні, дана характеристика соціально-економічним детермінантам, які впливають на демографічний процес в Україні в сучасних умовах реформування.

In article the condition of demographic situation in Ukraine has been analyzed, social and economic determinants that influence demographic process in Ukraine nowadays reforming have been presented.

Ключові слова: демографічна ситуація, соціально-економічні детермінанти, демографічний розвиток.
Key words: demographic situation, social and economic determinants, demographic development.

Головною цінністю суспільства є людина, її життя. З моменту народження і до моменту смерті вона є основною в соціальній сфері. Людина вступає в різні види діяльності і всебічно взаємодіє з тими, хто її оточує, приймає існуючі норми життя суспільства і згідно з цими нормами будує свою поведінку. Кожна з них має свої інтереси, рівень розвитку та освіти, належить до того чи іншого класу, свої власні релігійні погляди і свій життєвий шлях кожна людина проходить у суспільстві.

Діяльність держави при вирішенні демографічних та соціальних проблем повинна враховувати це розмаїття, тому пріоритетним і головним завданням держави є створення умов для реалізації творчого і соціального потенціалу людини та нормального функціонування соціального життя.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю розробки заходів щодо подовження середньої очікуваної тривалості життя населення України.

Це потребує детального аналізу чинників, що призводять до зменшенням абсолютної кількості населення, його старіння, збільшення рівня загальної смертності, скорочення очікуваної тривалості життя, погіршення здоров'я людей в Україні.

Мета роботи полягає в проведені аналізу демографічної ситуації, що склалася в України та розробка соціально-економічних детермінант демографічного розвитку.

Для досягнення мети нами поставлені такі завдання:
— вивчення стану демографічної ситуації в Україні;
— розробка соціально-економічних детермінант демографічного розвитку в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна перебуває у складному демографічному та економічному становищі. Найважливішими серед проблем, що постали на сучасному етапі, є соціально-економічні проблеми, вдосконалення регіональної політики спрямованої на покращення демографічної ситуації в регіонах [1].

Починаючи з 90-х років минулого століття однією з основних проблем стала демографічна криза, базовою складовою якої є погіршення стану здоров'я населення. Демографічна ситуація є загрозливою для майбутнього нашої держави і характеризується зменшенням абсолютної кількості населення, його старінням, високим рівнем загальної смертності, скороченням очікуваної тривалості життя [2].

Структура смертності населення з основних причин набула в Україні протягом останніх десятиліть ознак, властивих економічно розвиненим країнам. Як і в цих країнах, найбільше людей в Україні сьогодні вмирає від хвороб системи кровообігу та злоякісних новоутворень [3], що призвело до підвищення рівня смертності українського населення. Головну причину щодо цього вчені вбачають у невирішеності проблем, пов'язаних з формуванням нової стратегії розвитку вітчизняної медицини, що забезпечувало б її ефективне функціонування в сучасних умовах.

Рівень очікуваної тривалості життя в Україні є набагато меншим, ніж в країнах Європи, причому найбільше відносне скорочення тривалості життя спостерігається серед громадян працездатного віку, особливо серед чоловіків [4].

Політична ситуація, що останніми роками склалася в Україні, відволікає увагу представників найвищих ешелонів влади від проблем зниження демографічних показників на регіональному рівні. Сьогоднішні політики звертаються до громадян України у період передвиборчих кампаній, обіцяючи блага та перспективи, але, на превеликий жаль, вони залишаються лише обіцянками.

Значний внесок у дослідженні демографічного розвитку в Україні зробили такі вчені: С. Грищенко, С. Біляцький, В. Стешенко, Л. Чуйко, В. Пискунов, Н. Власенко, Г. Герасименко, Е. Лібанова, С. Пирожков, О. Рудницький, О. Хомра, А. Стефановський, Ю. Дехтяренко, Н. Гринчук, В. Джаман, В. Круль, Г. Чернюх. Значний внесок зробили іноземні вчені: И. Агарков, О. Повышева, А. Вишневский, В. Сакевич, Е. Щербакова, Н. Герасименко, И. Дельдинта інші.

Недоліки сучасного стану демографічної ситуації в Україні зумовлені гострою необхідністю у вирішенні об'єктивних проблем між такими чинниками:

— професійним рівнем керівників органів держави всіх рівнів;

— розміщенням продуктивних сил, економіки, найважливіших природно-економічних, демографічних і екологічних особливостей, міжрегіональних, міждержавних зв'язків;

— економічними та соціальними запитами, потребами і правами громадян та реальним розвитком соціально-економічної інфраструктури регіонів.

— розробкою, впровадженням та повним фінансуванням Державних програм з подовження тривалості життя населення;

— розробкою обласних стратегій демографічного розвитку до 2025 р. з врахуванням регіональних пріоритетів та особливостей демографічної ситуації.

На відміну від здоров'я індивідуального, що значною мірою детермінується біологічними чинниками, громадське здоров'я безпосередньо визначається соціально-економічними чинниками, передусім наявним станом системи охорони здоров'я, що має забезпечувати своєчасність, доступність, ефективність та належну якість медичної допомоги.

Основу соціально-економічного розвитку становлять відтворювальні цикли, між якими формуються різні пропорції: загальноекономічні, структурні, соціально-економічні, економіко-демографічні, економіко-екологічні, фінансово-економічні.

Надзвичайно важливою характеристикою соціально-економічного розвитку країни, що впливає на демографічну ситуацію в ній, є рівень життя населення, який відображає цілий ряд кількісних і якісних показників, що відображають різні сторони добробуту народу, задоволення його фізичних і духовних потреб, як, наприклад, загальний обсяг споживання та якість продуктів харчування, розмір оплати праці, умови праці, житлові умови, співвідношення вільного і робочого часу, освітньо-культурний рівень населення та інші, проте в умовах ринкової економіки, панування грошових відносин найбільш універсальним показником, який виражає рівень життя населення, треба визнати показник рівня доходів населення.

Дослідження зв'язку між доходами населення і демографічними процесами є одним із тих питань, що перебувають у центрі уваги. Провідним аспектом цих досліджень виступають проблеми впливу нерівності в розподілі доходів населення на стан його здоров'я, індикатором якого виступає, як правило, показник смертності чи тривалості життя.

Думка про взаємопов'язаність нерівності у статках населення та станом його здоров'я випливає з аналізу соціально-демографічної ситуації, яка склалася в передових в економічному відношенні державах, що, проте, значно різняться за диференціацією доходів своїх громадян. Так, одна з найбагатших країн світу — Сполучені Штати Америки — має різницю у статках між багатими і бідними більшу, ніж у інших розвинених країнах. При цьому, за рівнем очікуваної тривалості життя у світі, США перебувають на позиції нижче 25 місця, незважаючи на те, що витрачають кошти на охорону здоров'я більше, ніж інші країни світу.

Диференціація доходів сприяє нерівному доступу до якісного медичного обслуговування, до товарів і послуг, які прямо чи опосередковано сприяють покращенню демографічної ситуації, що, в свою чергу, спричиняє зниження ефективності профілактичних заходів охорони здоров'я.

Інший підхід — це від'ємний вплив нерівності статків на демографічний розвиток через виникнення соціально-психологічного стресу, який призводить до зниження демографічних показників.

Нерівність доходів перешкоджає утворенню соціального капіталу, що, в свою чергу, справляє негативний вплив на громадське здоров'я. Ослаблення соціального капіталу призводить до роз'єднаності суспільства, наростання у його членів відчуття ізольованості та вразливості перед соціальними негараздами, що, у свою чергу, тягне за собою ріст числа стресових станів і депресій.

Поряд із загальним підвищенням економічного благополуччя, держава повинна приділяти все більшу увагу відносному розподілу матеріальних цінностей. Так чи інакше, в достатньо розвинутих країнах світу питання демографічного розвитку головним чином залежать від відносного, а не від абсолютного доходу держави.

Таким чином, політика демографічного розвитку повинна бути націлена на скорочення сумарного тягаря несприятливих умов. Зв'язок між політикою демографічного розвитку і політикою інших секторів, наприклад, у відношенні зайнятості населення, підтримування розміру доходів на певному рівні і соціального забезпечення, умов життя, освіти, грають життєво важливу роль для всіх держав у досягненні покращення психічного та соціального благополуччя населення [5].

Дослідження демографічної ситуації в країнах Центральної та Східної Європи дають підстави для висновку про те, що там, де в процесі ринкового реформування економіки змогли стримати різкий сплеск соціальної нерівності, демографічні показники залишаються практично незмінними (як у Польщі, Угорщині, Словенії та Словаччині) або навіть знижувалися (як у Чехії).

Однак у тих країнах, де ринкові перетворення викликали значне соціально-економічне розшарування, рівень демографічних показників знизився. Особливо стрімко цей процес відбувався у Росії та в Україні. При чому, сама по собі бідність не є першорядним фактором щодо зниження демографічного розвитку. Адже рівень життя як в Україні, так і в Росії був і залишається відносно високим у порівнянні з багатьма країнами, що розвиваються, де спостерігається більш оптимістична ситуація зі смертністю дорослого населення. Навпаки, в країнах, що розвиваються, значною є смертність серед немовлят. Рівень смертності дітей до одного року є важливою характеристикою загальної і санітарної культури населення, стану системи охорони здоров'я та, певною мірою, життєвого рівня країни.

Рівень безробіття є важливим соціально-економічним чинником, який впливає на здоров'я і тривалість життя населення. В Україні питання безробіття набувають нових рис і достатньо серйозною проблемою є зростання незанятості населення в сільській місцевості. Незважаючи на те, що багато незайнятих на постійній роботі сільських жителів у якості джерела існування мають власне господарство, цей спосіб зайнятості, як і взагалі праці у сільськогосподарському виробництві, що є здебільшого низькооплачуваною і нетворчою, не може забезпечити ні матеріального достатку, ні потреб для самореалізації відповідно до запитів сучасних молодих жителів села. Тому для життя на селі нині притаманними є не лише фізичні перевантаження, але і нерідкі життєві розчарування та пов'язаний з цим алкоголізм, що скорочує життя. Відтак, смертність сільського населення у працездатному віці є вищою, ніж у міського. Несприятлива суспільна ситуація також викликає зневіру у певної частини населення у вартості життя, що призводить до зростання випадків суїциду.

Брак суспільної солідарності зумовлює погіршення здоров'я людей похилого віку. Це відбувається як за відсутності у суспільстві гідної поваги до старших, що призводить до гострого переживання ними своєї непотрібності, так і внаслідок того, що в такій суспільній атмосфері державним органам видається припустимим неналежно виконувати свої функції, щодо соціального захисту людей старших вікових груп. Ці люди, обтяжені нажитими з роками хворобами, як відомо, з початком реформ втратили трудові заощадження і не мають жодного джерела існування, окрім зовсім невеликої пенсії.

Зазначене призвело до різкого падіння можливостей щодо придбання необхідних їм товарів і послуг, що не могло не вплинути на загальну демографічну ситуацію. Адже одним із наслідків збідніння населення стало зниження споживання ним ряду продуктів харчування. По-

вноцінне ж харчування є серед найбільш активних факторів у профілактиці захворювань і у покращенні демографічного розвитку. Тому, як відзначають вітчизняні дослідники, різке зниження загального рівня споживання населенням продуктів харчування стало однією з провідних причин зниження демографічних показників в Україні. Особливо істотно постраждало при цьому населення, що споживає дієтичні продукти харчування.

Соціально-економічні пропорції відбивають рівень життя населення регіону, який складається на основі взаємозв'язків елементів регіональної системи та під впливом рішень, які приймаються.

До основних принципів планування соціально-економічного розвитку території належать наступні:

— законності, тобто необхідності повного дотримання вимог національного законодавства та міжнародних нормативно-правових актів, які підписані Україною та ратифіковані Верховною Радою;

— системності, що полягає в наявності розподілу повноважень, відповідальності та функцій між елементами компактної території, відносно відокремленої від зовнішнього середовища; єдності правил, норм, стандартів і дій на даній території;

— комплектності, що передбачає охоплення в процесі планування усіх елементів територіальної соціально-економічної системи;

— спеціалізації — необхідність концентрувати максимально можливий обсяг ресурсів на галузях спеціалізації, функціонування та розвиток яких найефективніше для даної компактної території;

— еквівалентності обміну між учасниками відтворювального процесу (еквівалентність платежів за природні ресурси, обсяги і умови їх використання, можливість запобігання нанесенню шкоди екологічній сфері регіону, адекватність компенсацій та шкоди, якщо вона все ж нанесена в процесі економічної діяльності певної галузі на території регіону, та ін.).

— партнерства — тобто формування взаємовідносин між суб'єктами управління на основі врахування інтересів усіх учасників, взаємодовіри та взаємоповаги.

Разом з інтегральними показниками, можна використовувати і окремі показники розвитку регіону. Серед них: національний дохід на душу населення; рівень споживання окремих матеріальних благ; ступінь диференціації доходів; тривалість життя; рівень фізичного здоров'я; рівень освіти; ступінь щастя населення.

Доцільно виділяти довгострокові і короткострокові цілі і відповідні ним критерії економічного розвитку регіону.

До довгострокових цілей відносяться становлення і розвиток постіндустріального суспільства, створення робочих місць вищої кваліфікації для майбутніх поколінь, підвищення рівня життя всіх громадян регіону, включаючи рівень охорони здоров'я, освіти і культури.

До короткострокових цілей відносяться подолання кризи і досягнення конкретних величин приросту валового національного продукту наступного року, кварталу, місяці й ін.

Довгострокові і короткострокові цілі за своїм змістом достатньо сильно розрізняються, заходи з їх досягнення також неоднакові.

Цілеспрямована діяльність державних органів і соціальних інституцій у сфері регулювання питань населення — збереження чи зміни тенденцій динаміки його чисельності і структури визначає демографічну політику в державі. Історичною ціллю демографічної політики є досягнення демографічного оптимуму. Досягнення цілі здійснюється через усунення демографічних проблем.

Найважливішими проблемами народонаселення в даний період світового розвитку, які загрожують украй негативними наслідками, є стрімке зростання населення, або демографічний вибух, у країнах, що розвиваються, і загроза депопуляції, або демографічна криза, в економічно розвинених країнах. Періоди зміни історичних епох і формацій завжди супроводжуються регресією демографічних показників.

Для покращення демографічного розвитку необхідно розробити соціально-економічну політику, яка має таку послідовність:

— визначає систему показників, що характеризують якість життя населення;

— визначає фактичне значення показників якості життя населення;

— визначає рівень якості життя населення диференційним методом і відхилення фактичних значень від показників, що прийняті за основу (значення соціальних показників, які досягнуті в попередньому періоді, місцеві, регіональні, державні, міжнародні стандарти);

— виявляє причини негативних та позитивних відхилень фактичних значень показників якості життя населення регіонів від показників, що прийняті за основу;

— визначає резерви (можливості) покращення показників якості життя населення за рахунок усунення виявлених негативних причин і використання позитивних факторів;

— визначає можливості покращення якості життя населення за рахунок бюджетних коштів (місцевого, регіонального державного);

— визначає можливості покращення якості життя населення за рахунок позабюджетних коштів;

— виявляє можливості покращення якості життя населення за рахунок залучення грошових зайомів;

— встановлює цільові значення показників якості життя населення з урахуванням всіх реальних можливостей та обмежень;

— визначає загальний розмір фінансових і матеріальних засобів, необхідних для досягнення цільових значень показників якості життя населення;

— формує умови, позитивні для досягнення цільових значень показників якості життя населення. Проводиться правове (законодавче), інформаційне, кадрове, соціально-економічне забезпечення, соціально-економічна підготовка практичної реалізації розробленої соціально-економічної політики;

— перевіряє готовність до реалізації розробленої соціально-економічної політики та приймається рішення про її практичну реалізацію.

На сьогодні в Україні основною метою економічного розвитку є поліпшення якості життя населення. Навіть якщо мова йде тільки про економічний розвиток, він розглядається спільно з розвитком соціальним.

Соціально-економічний розвиток включає такі аспекти: зростання виробництва і доходів; зміни в інституційній, соціальній і адміністративній структурах суспільства; зміни в суспільній свідомості; зміни в традиціях і звичках.

Процес соціально-економічного розвитку включає три найважливіші складові:

— підвищення доходів, поліпшення здоров'я населення і підвищення рівня його освіти;

— створення умов, що сприяють зростанню самоповаги людей у результаті формування соціальної, політичної, економічної і інституційної систем, орієнтованих на пошану людської гідності;

— збільшення свободи людей, зокрема їх економічної свободи.

Економіко-демографічні пропорції характеризують співвідношення економічного розвитку території зі станом та тенденціями демографічних процесів у регіоні. Тому до них належать пропорції між трудовими ресурсами та робочими місцями; міським і сільським населенням; чисельністю населення та рівнем розвитку соціально-побутової інфраструктури; чисельністю зайнятого і непрацюючого населення; статево-віковою та виробничою структурою населення; приростом і вибуттям трудових ресурсів.

Економіко-екологічні пропорції відбивають співвідношення між ємністю природного потенціалу території та рівнем її соціально-економічного розвитку.

Економіко-екологічні пропорції відбивають співвідношення між ємністю природного потенціалу території та рівнем її соціально-економічного розвитку.

Структура основних демографічних показників в Україні набула рис, притаманних економічно розвиненим країнам. Однак це призвело не до збільшення очікуваної тривалості життя, як це має місце в названих країнах, а, навпаки, до підвищення рівня смертності українського населення. Головну причину щодо цього ряд учених-демографів вбачають у невирішеності проблем, пов'язаних з формуванням нової стратегії розвитку вітчизняної медичної діяльності, що забезпечувало б її ефективне функціонування в сучасних умовах.

До кожного свідомого громадянина має бути донесене розуміння того, що його здоров'я є важливим показником матеріального благополуччя, необхідною умовою процвітання кожної сім'ї та всієї нації. Нинішній стан здоров'я населення України потребує переорієнтації медичної науки і практики на первинну профілактику захворювань, на формування здорового способу життя кожної людини і суспільства в цілому.

Позитивним моментом розвитку сучасної соціально-економічної ситуації в Україні, що має вплив на демографічне становище, є кроки української влади стосовно підвищення доходів і життєвого рівня населення. Це стосується Указу Президента України від 27 квітня 2011 №504/2011 "Про Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010—2014 роки", Національного плану дій на 2012 рік щодо впровадження програми економічних реформ на 2010 — 2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", Концепції державної житлової політики, Концепції професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації незайнятого населення, Указів Президента "Про заходи щодо поліпшення становища багатодітних сімей", "Про Стратегію подолання бідності", "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 вересня 2007 року "Про основні напрями фінансового забезпечення заходів щодо підвищення життєвого рівня населення у 2008 році", в т.ч. значного підвищення з початку 2005 року розмірів грошової допомоги матерям по догляду за дитиною та при народженні дитини. Зазначені документи певною мірою мали покращити соціальні умови проживання громадян, закріпити пріоритет сім'ї, стимулювати народжуваність, тим самим поліпшуючи демографічну ситуацію в державі.

Підвищенню рівня життя та нейтралізації, таким чином, багатьох соціально-економічних чинників, які призводять до зниження демографічних показників, мають слугувати також підвищення рівнів пенсійного забезпечення та рівня оплати праці цілому ряду працівників, передусім бюджетної сфери. Однак досягненню якісно нового етапу в зростанні доходів населення нашої держави стає на заваді стрімке зростання цін, особливо на групи товарів соціального значення, що також є однією з характерних рис сучасної соціально-економічної ситуації в Україні. Відтак, рівень життя українських громадян, порівняно з жителями економічно розвинених європейських країн, залишається низьким, і тому про повне подолання бідності в нашій державі говорити ще зарано.

Однією з важливих демографічних детермінант є освіта. Рівень освіти зумовлює формування індикатора в демографічних показниках за аналогією з індикаторами, які виникають під дією розмірів доходів населення. Для прикладу: в Росії в перехідний період розширився діапазон коливань демографічних показників в залежно від рівня освіти. Різниця в очікуваній тривалості життя між чоловічим та жіночим населенням з найбільш високими і найнижчими параметрами освіти у віці 20—69 років збільшилась з 1,63 і 1,44 року в 1988—1989 роках до 1,89 і 1,75 в 1993—1994 роках відповідно.

Роль соціально-економічних детермінант підтверджує і робота Філатова М.М. та співавторів. Так, покращення соціально-економічних умов життя москвичів, ефективна діяльність органів охорони здоров'я і служб, які забезпечують санітарно-епідеміологічне благополуччя населення міста, значною мірою зумовили ті сприятливі зміни медико-демографічної ситуації, які спостерігаються в Москві за останні роки: зниження рівня смертності і підвищення тривалості життя.

Розрахунки, проведені Сабгайдою Т.П. та співавторами в Краснодарському краї Росії, показують, що 69% економічних втрат населення зумовлені державною політикою з охорони його здоров'я. При цьому 20,7% економічних втрат населення зумовлені соціально-економічними особливостями місцевості, тобто силами крайової адміністрації можна запобігти 20,7% втрат за рахунок покращення соціальної підтримки населення, покращення умов праці і побуту, створення можливостей для оздоровлення та активного відпочинку, 10,3% втрат можна зменшити за рахунок інвестицій в охорону здоров'я.

ВИСНОВКИ

Таким чином, виходячи з вищенаведеного, ми можемо зробити висновки:

— проблеми демографічного розвитку актуальні для більшості країн світу, проте пріоритети для різних країн різні залежно від поточного стану здоров'я населення, етнічних та культурних особливостей, а також ступеня вирішення медико-соціальних проблем;

— у багатьох європейських країнах з низьким рівнем материнської та малюкової смертності і високим рівнем розповсюдження контрацепції, пріоритетними є проблеми підлітків та молоді: репродуктивна поведінка, сексуальна культура, незапланована вагітність, інфекції, що передаються статевим шляхом;

— для країн з високим рівнем материнської та малюкової смертності та недостатнім рівнем охоплення населення сучасними засобами регулювання народжуваності пріоритетними проблемами є незапланована вагітність, аборти, нераціональна репродуктивна поведінка, небезпечне материнство, інфекції, що передаються статевим шляхом;

— справедливим буде констатація того, що рівень життя населення як фактор, що здійснює багатовимірний вплив на стан його здоров'я, в сучасній Україні має, здебільшого негативний характер.

Перспективи подальшого розвитку полягають у подальшому вивченні, розробці, адаптації та імплементації законодавчих та нормативно-правових актів з охорони здоров'я населення України та вироблення механізмів для їх практичного застосування на всіх рівнях.

Література:

1. Концепція наукового забезпечення розвитку охорони здоров'я України у 2012 році: наказ МОЗ України № 508 від 15.2008 р. [Електронний документ]. — Шлях доступу: http://www.moz.gov.ua. — Назва з екрана.

2. Клюзко В.М. Історичні аспекти реалізації принципів державного управління в галузі охорони здоров'я/ Клюзко В.М.// Держава та регіони. — 2010 — № 3. — С. 213—217.

3. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України [Електронний документ]. — Шлях доступу: http://www.rada.gov.ua — Назва з екрана.

4. Моніторинг стану здоров'я дітей 0-17 років включно ретроспектива 2003—2010 МОЗ України / За ред.- Голубчикова М.В. — К. 2010. — 26 с.

5. Доклад о выполнении в Украине Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (6-7 объединенный периодический доклад)/ М-во Украины по делам семьи, молодежи и спорта; Гос. Ит-т развития семьи и молодежи; Руководители авт. Кол.: Л.Е. Леонтьева, А.В. Толстокорова. — Харьков: Фолио, 2007. — 79 с.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2012 р.

УДК 351.82

М. В. Паладій,
кандидат економічних наук, доцент,
Голова Державної служби інтелектуальної власності України

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ВІДБІР МЕТОДІВ

У статті визначено та розкрито зміст принципів відбору методів для системи державного управління сферою інтелектуальної власності. Зроблено спробу обгрунтувати сукупність принципів, використання яких забезпечить вибір належних методів управління.

МЕТА СТАТТІ

Визначити принципи відбору методів для розвитку системи державного управління сферою інтелектуальної власності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Успішне функціонування системи державного управління сферою інтелектуальної власності (ІВ) зумовлюється конфігурацією існуючих методів, застосування яких керівниками й управлінцями дозволяє реалізовувати організуючі й координуючі впливи на всі складові сфери ІВ шляхом вироблення і виконання кращих управлінських рішень. Для визначення конфігурації методів управління сферою ІВ треба обрати, у першу чергу, принципи, на підставі яких має відбуватися такий відбір.

На важливості наукового пошуку підходів щодо визначення принципової бази для відбору методів державного управління взагалі і методів державного управління сферою ІВ зокрема наголошують дослідники цієї проблематики: В.Б. Аверьянов, Г.В. Атаманчук, В.Д. Бакуменко, М.В. Вачевський, О.І. Волков, Б. Гурне, І.І. Дахно, К. О'Дейл, М.П. Денисенко, А.Г. Жарінова, К. Ідріс, В.М. Князєв, Б.П. Курашвілі, Н.Р. Нижник, Г. Райт, О.В. Пархоменко, О.В. Рублюк, П.М. Цибульов, В.П. Чеботарьов, В.Е. Чиркін, Ф. Шамхалов, О.С. Шаптала, І.М. Шестак та ін.

Разом з тим, вивчення автором наявної джерельної бази дозволяє зробити висновки про те, що питання вибору як методів державного управління взагалі, так і методів державного управління сферою ІВ зокрема залишаються проблематичними внаслідок того, що більша увага фахівцями й дослідниками зазначеної тематики приділяється питанням умов застосування методів управління, класифікації методів управління і методам підготовки та ухвалення управлінських рішень.

У зв'язку з цим, обгрунтуємо сукупність принципів, використання яких забезпечить створення умов для вибору потрібної сукупності методів управління. Одним із основних принципів відбору методів для системи державного управління сферою ІВ слід вважати принцип "потреби методу", суть якого полягає в тому, що методи мають обиратися, виходячи з тих завдань, які вимагають управлінського рішення, а не з можливостей керівників чи управлінців. Наявність або відсутність, наприклад, у керівників середньої ланки (заступник директора департаменту, начальник управління, начальник відділу центрального органу виконавчої влади (ЦОВВ)) досвіду використання управлінського інструментарію не повинне розглядатися керівництвом вищого рівня як визначальний критерій вибору кращих серед доступних методичних інструментів чи відмови від них. Якщо ці керівники недостатньо підготовлені, необхідно передбачити спеціальні програми їх підготовки чи підвищення кваліфікації.

Разом з тим, відбір методів вимагає забезпечення повноти їхнього набору для вирішення існуючих (поставлених) завдань. Пам'ятаючи про існування принципу "зовнішнього доповнення", повнота має відносний характер і залежить від результатів різноманітних досліджень, що відбуваються як у цьому напрямі, так і державного управління в цілому, тривалості практичного досвіду й ефективності використання управлінських методів та досягнень науково-технічного прогресу. У цьому випадку має сенс наголосити на формуванні достатньо повного набору методів управління.

Наявність сформованого набору методів управління є підставою для подальшого відбору з них і використання при вирішенні існуючих (поставлених) завдань на відповідних етапах управлінського процесу. При цьому необхідність отримання найбільш ефективного рішення вимагає відбору і конкретизації методичного інструментарію, який краще за все підходить для вирішення конкретного завдання чи розв'язання проблеми.

Результати аналізу автором літературних джерел із питань державного управління, менеджменту, а також результати особистих досліджень дозволяють в основу вибору методів управління покласти ще декілька принципів. Одним з таких принципів є принцип "практичної застосовності методу". Він вимагає, щоб методи, які використовуються для формування управлінських рішень у сфері ІВ, можуть бути ефективними за наявністю відповідних умов, і можливість їх застосування може бути звужена різноманітними обмеженнями. Так, наприклад, при кореляційному аналізі обсяг вибірки має бути не менше тридцяти. Якщо використовується лінійне програмування, то функції мають бути лінійними. Для того, щоб ефективно застосовувати моделювання, модель, за допомогою якої здійснюється вивчення чи дослідження реального процесу (явища), має достовірно й найбільш повно описувати цю реальність.

У ситуації, коли попередній розгляд завдання (проблеми) показує, що умови, необхідні для ефективного застосування деяких методів управління сферою ІВ, не виконуються, ці методи мають бути виключені з розгляду. Крім того, можуть бути виявлені обмеження, що

впливають на можливість застосування методів. Це може бути обмеження за часом, який витрачається на підготовку й прийняття рішення. За умов, коли час отримання рішення не задовольняє з позиції тривалості самого процесу отримання рішення внаслідок часових витрат органів державного управління на застосування методів, то такі методи мають також виключатися з розгляду.

Наступним істотним обмеженням може виявитися недостатній рівень кваліфікації фахівців органів державного управління. Система державного управління сферою ІВ, як і загальна система державного управління України, незалежно від прийнятих у системі методів управління повинна укомплектовуватися кадрами, що мають уміння й навички, потрібні для вирішення завдань (проблем) із використанням обраних методів. Як показує дійсність, "дефіцит" таких навичок може мати місце внаслідок не тільки недосконалої кадрової політики, але і виникати з часом. Деякі методи управління досить складні і, якщо не вистачає фахівців відповідної кваліфікації, то глибина аналізу виявиться тимчасово обмеженою ступенем підготовки існуючого персоналу. Розрізненість фахівців за рівнем підготовки чи за ступенем володіння відповідними методами вимагає від керівництва вищого рівня визначення не тільки того, які методи слід застосовувати, але і визначення фахівців, що володіють необхідними знаннями і навичками для вирішення поставленого завдання (виниклої проблеми).

Як показує досвід управлінської діяльності в сфері ІВ, може виникнути і тимчасове обмеження, суть якого полягає в тому, що перед системою державного управління сферою ІВ може з'явитися досить велика кількість завдань (проблем), як це має місце на теперішній час, що вимагають оперативного вирішення (розв'язання). Така ситуація може примусити керівництво вищого рівня звернутися до застосування таких методів, які вимагають мало часу в зв'язку з дефіцитом наявного часу.

Другим принципом відбору методу державного управління сферою ІВ має бути принцип "вартості застосування методу". Вартість витрат на пошук рішення завдання чи розв'язання проблеми має завжди бути меншою за вартість результату (виходу), що з'являється внаслідок застосування того або іншого методу чи низки методів управління. Дійсно, щоб отримати таку порівняльну оцінку, необхідно мати чітке уявлення як про вартість використання методу (методів), так і про його (їхню) ефективність. Незважаючи на те, що, імовірно, досить точну оцінку дати інколи складно, розумні межі її можливих значень встановити можна.

Під час підрахунків повної вартості використання будь-яких засобів аналізу необхідно брати до уваги такі показники, як час, витрати на утримання фахівців і на обладнання (звичайно при застосуванні будь-яких методів витрачається машинний час). Почасову оплату фахівців і вартість машинного часу встановити не так уже важко. Щодо загального часу вирішення завдання чи розв'язання проблеми, то він може сильно змінюватися залежно від таких факторів, як доступність необхідних даних і число змінних. Вартість збору даних є однією із найбільш істотних статей витрат при вирішенні завдання (чи розв'язання проблеми) не тільки у сфері ІВ, але й у сфері державного управління в цілому.

Використання таких методів, як моделювання (імітація) функціонування системи управління сферою ІВ, може вимагати декілька років роботи і зайняти забагато часу у керівників (управлінців). Використання таких методів, безсумнівно, коштує набагато більше, ніж інтуїтивне рішення керівника (вибір рішення на підставі досвіду керівника чи вирішення аналогічних завдань, його "думки" чи "розуміння ситуації" — мистецтво управління), яке не вимагає від нього багато часу. Але при цьому може мати місце ситуація, коли знайдене завдяки мистецтву рішення може призвести до збитків у сфері ІВ та в інших сферах, що з нею пов'язані. Так, управлінські рішення, пов'язані із законодавчим регулюванням сфери ІВ, призвели до втрати управління з боку держави процесом реалізації життєвого циклу об'єктів ІВ, унаслідок чого має місце "пробуксовування" інноваційного процесу в Україні.

Третім принципом слід вважати принцип "ефективності отриманого рішення при застосуванні методу". Якщо внаслідок вибору визначеної сукупності методів державного управління кінцевий результат дає краще рішення завдання чи розв'язання проблеми в сфері ІВ, то цю сукупність методів можна вважати такою, що задовольняє. Дійсно, застосування деяких методів може надати краще рішення, ніж те, що знайдено як задовільне. Можливо також і те, що знайдуться методи, застосування яких призведе до отримання оптимального рішення. У тих випадках, коли, наприклад, розв'язання проблеми в сфері ІВ може призвести до знаходження найбільш ефективного рішення, може стати необхідним використання більш затратних, але й більш точних методів аналізу й збирання більшої кількості даних.

Якщо вирішення завдання чи розв'язання проблеми буде вимагати від органів державного управління сферою ІВ значних витрат, то навіть невелике збільшення точності результатів може дати значний позитивний ефект.

У загальному випадку, як показує досвід, доводиться задовольнятися раціональними рішеннями, оскільки при зростанні точності рішення вартість потрібного для цього метода управління може зростати швидше, ніж будь-які вигоди, які можна очікувати чи передбачати. Якщо для досягнення невеликого зростання рівня ефективності рішення вимагаються значні зусилля, то сумарний ефект застосування такого методу управління (за виключенням рідких випадків) буде досить незначним. Зрозуміло, що в таких умовах не варто ризикувати більшими витратами тільки задля незначних покращень.

Четвертим принципом, який обов'язково слід враховувати при виборі методів управління, є принцип "достовірності методу". Рівень достовірності того або іншого методу вимагає відповіді на питання про те, які помилки є допустимими при вирішенні завдання чи розв'язанні проблеми. При застосуванні методу слід аналізувати не тільки очікуваний ефект, а також і те, наскільки достовірна ця оцінка та якими можуть бути передбачувані межі її погрішності.

Деякі методи дають досить високу достовірність результатів, і фахівець, що вирішує завдання, може бути впевнений, що отримані значення оцінок і фактичні значення будуть практично співпадати.

Загальним прикладом метода, що забезпечує високу достовірність, може вважатися статистична модель, якщо вона дозволяє по заданих змінах, наприклад, зовнішнього середовища сфери ІВ, із великою точністю спрогнозувати ступінь впливу на такі залежні змінні цієї сфери, як рівень професійних умінь фахівців, рівень безпеки об'єктів ІВ, якість освіти в сфері ІВ, поява нових об'єктів ІВ світового рівня тощо.

При застосуванні інтуїтивних методів у межах мистецтва державного управління достовірність рідко може бути встановлена до отримання фактичних результатів, оскільки дуже складно застосовувати тести до управлінських рішень, які отримані неформальним чи сумнівним шляхом. Хоча первісне рішення може на перший погляд здаватися досить приємним, його фактичні результати можуть істотно відрізнятися від очікуваних.

Тому фахівець, який намагається використовувати інтуїтивний метод, не може бути впевненим у тому, що передбачуваний ним результат у сфері ІВ дійсно буде знаходитися в раніше зазначеному ним діапазоні значень. Взагалі, коли фахівець органів державного управління має справу з оцінкою потенційно значних здобутків чи втрат у сфері ІВ, кращим підходом буде той, що пов'язаний із вибором такого набору методів, який забезпечить саму високу достовірність оцінки очікуваних здобутків.

П'ятий принцип — принцип "стабільності отрима-

ного рішення при застосуванні методу". Стабільність рішення при застосуванні того або іншого методу управління, як правило, характеризується тривалістю використання цього рішення. Якщо вважається, що управлінське рішення буде використовуватися досить часто в сфері ІВ і протягом відносно тривалого часу, то необхідна його сувора стандартизація. Прикладом таких рішень у сфері ІВ є державні стандарти України: ДСТУ 3574-97 "Патентний формуляр. Основні положення. Порядок складання та оформлення" і ДСТУ 3575-97 "Патентні дослідження. Основні положення та порядок проведення".

При виборі стабільності рішення необхідно обов'язково враховувати зміни структури взаємозв'язків між чинниками зовнішнього середовища, що може вимагати модифікації рішень: приєднання України до низки міжнародних угод у сфері ІВ вимагає гармонізації її законодавчих актів. У таких випадках, на нашу думку, ретельне відпрацьовування управлінського рішення може виявитися зайвим, тому що за той час, коли буде прийнято рішення, ситуація, на яку воно було розраховане, може змінитися, а управлінське рішення, на розробку якого були витрачені значні людські й матеріальні ресурсі, не буде мати сенсу. Тому, за наявністю динамічної ситуації задовільними можуть вважатися і грубі апроксимації.

Для України останнім часом на формування управлінських рішень у сфері ІВ не стільки впливає динаміка змін чинників зовнішнього середовища, як динаміка зміни чинників внутрішнього середовища.

Важливим принципом, який вимагає врахування при виборі методів управління сферою ІВ, є принцип "збалансованості методу з іншими методами". Застосування цього принципу примушує використовувати для різних етапів формування управлінського рішення взаємно сумісні методи державного управління. Процес формування управлінського рішення має завжди розглядатися в цілому, що пов'язано, у першу чергу, з тим, наскільки ефективно може бути застосований той або інший метод управління на відповідному етапі цього процесу. Наприклад, якщо на етапі виявлення проблемної ситуації в сфері ІВ користуватися примітивними методами збору даних про зміни чинників зовнішнього чи внутрішнього середовищ, то немає сенсу на наступних етапах використовувати складний регресійний чи кореляційний аналіз.

Для покращення процесу відбору методів державного управління сферою ІВ доцільно, як показує досвід, класифікувати завдання (проблеми). При цьому, наприклад, характерною ознакою одного класу проблем може стати те, що вони будуть мати множину можливих станів і вимагати багатокрокового процесу розв'язання. При розв'язанні таких проблем зазвичай стає корисним застосування динамічного програмування.

Варто також фахівцям органів державного управління фіксувати, для розв'язання яких проблем чи вирішення яких завдань у сфері ІВ які методи вже використовувалися. Це дозволить на підставі отриманих даних оцінити якість застосування методів і зробити висновок про те, наскільки застосовані методи були ефективні при вирішенні аналогічних завдань чи розв'язанні аналогічних проблем у сфері ІВ.

ВИСНОВОК

Підводячи підсумок, треба наголосити на тому, що запропоновану сукупність принципів: принцип "потреби методу"; принцип "практичної застосовності методу"; принцип "вартості застосування методу"; принцип "ефективності отриманого рішення при застосуванні методу"; принцип "достовірності методу"; принцип "стабільності отриманого рішення при застосуванні методу"; принцип "збалансованості цього методу з іншими методами", можна вважати, на нашу думку, достатньою і обгрунтованою для здійснення вибору методів державного управління сферою ІВ.

Література:

1. Вачевський М.В. Соціально-економічні аспекти використання інтелектуальної власності в сучасних умовах. Теорія і практика: [навчальний посібник] / М.В. Вачевський. — К.: ЦНЛ, 2004. — 376 с.
2. Державне управління: Теорія і практика / За заг. ред. В.Б. Аверьянова. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 432 с.
3. Цвєтков В.В. Державне управління як основний різновид соціального управління / Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / Колектив авторів. Наук. керів. Цвєтков В.В. — К.: Оріяни, 1998. — С.17—37.
4. Гурне Б. Державне управління / Б. Гурне; перекл. з франц. В. Шовкуна. — К.: Основи, 1993. — 165 с.
5. Райт Г. Державне управління: перекл. з англ. / Г. Райт. — К.: Основи, 1994. — 432 с.
6. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / Колектив авторів. Наук. керів. Цвєтков В.В. — К.: Оріяни, 1998. — 364 с.
7. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: [курс лекций] / Г.В. Атаманчук. — М.: Юрид. лит., 1997. — 400 с.
8. Курашвили Б.П. Очерк теории государственного управления / Б.П. Курашвили. — М.: Наука, 1987. — 294 с.
9. Шамхалов Ф. Теория государственного управления: [монографія] / Ф. Шамхалов. — М.: Экономика, 2002. — 638 с.
10. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: монографія / Кол. авт.; відповід. ред. проф. Н.Р. Нижник. — К.: УАДУ при Президентові України, 1997. — 448 с.
11. Державне управління: [навч. посібник] / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко; за ред. А.Ф. Мельник. — К.: Знання-Прес, 2003. — 343 с. — (Вища освіта XXI століття).
12. Публічна влада та управління: принципи і механізми реалізації: [монографія] / За заг. ред. Н.Р. Нижник. — Чернівці: Технодрук, 2008. — С. 77—87.
13. Захаров С. Є. Розвиток механізмів державного управління інтелектуальною промисловою власністю у контексті інноваційного розвитку регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 / С. Є. Захаров. — Запоріжжя, 2007. — 20 с.
14. Шестак І.М. Державне управління сферою промислової власності України в умовах її членства у Світовій організації торгівлі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук. з держ. управління: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". — К., 2009.
15. Мокрышев В.В. Управление исключительными правами (интеллектуальной собственностью, нематериальными активами) в конкурентной борьбе / В.В. Мокрышев, В.М. Алдошин. — М.: ИНИЦ Роспатента, 2002. — 212 с.
16. Щедровицкий Г.П. Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология: [курс лекций] / Г.П. Щедровицкий. Т.2. — М., 2000. — 384 с. — (Из архива Г.П. Щедровицкого).
17. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления: [учебник] / В.И. Кнорринг. — М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. — 528 с.
18. Ферстер Э. Методы корреляционного и регрессионного анализа: руководство для экономистов / Э. Ферстер, Б. Ренц; пер нем. В.М. Ивановой. — М.: Финансы и статистика, 1983. — 302 с.
19. Квейд Э. Анализ сложных систем / Э. Квейд; пер. с англ. И.М. Верещагин, А.Г. Лебедев, Н.А. Малярщикова, Г.М. Смахтина; под ред. И.И. Ануреева, И.М. Верещагина. — М.: Сов. Радио, 1969. — 520 с.
20. Нижник Н. Співвідношення знань і мистецтва в розробленні та ухваленні управлінських рішень / Н. Нижник, С. Мосов, О. Шаптала // Вісник ДДАУ "Менеджер". — 2003. — № 2(24). — С. 137—140.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2012 р.

УДК 351.72

М. В. Вишиванюк,
к. е. н., Голова Івано-Франківської обласної ради

ЗАСТОСУВАННЯ ДОСВІДУ ЄС ПРИ СТРАТЕГІЧНОМУ ПЛАНУВАННІ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті досліджено основні стратегії розвитку Європейського Союзу (Лісабонська та "Європа 2020"), виділено ряд закономірностей стратегії управління на принципах сталого розвитку та сформульовано основні завдання і напрями розвитку, які повинні бути враховані в стратегії розвитку українських регіонів.

In the article the basic strategy European Union (Lisbon and "Europe 2020"), highlighted a number of patterns of strategy management on the principles of sustainable development and governed by the basic objectives and directions of development that should be considered the strategy of development of Ukrainian regions.

Ключові слова: Ліссабонська стратегія, стратегія "Європа 2020", Європейський Союз, стратегічне планування.
Key words: Lisbon strategy, the strategy of "Europe 2020", the European Union, strategic planning.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ І ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Для здійснення правильних рішень у сфері стратегічного планування і формування ефективних стратегій розвитку українських регіонів має велике значення аналіз результатів реалізації зарубіжних стратегій розвитку, серед яких в першу чергу слід назвати Лісабонську стратегію та Стратегію "Європа 2020". Аналіз зарубіжного досвіду, виявлення ключових факторів розвитку, визначення слабких місць у стратегічному управлінні дозволяє оцінити ступінь стійкості різних регіонів, у тому числі українських, виявити їх переваги та здійснювати заходи, що базуються на принципах стійкості.

У 2000 р. на Лісабонської сесії Європейської ради була прийнята стратегія перетворення Євросоюзу до 2010 р. в найбільш конкурентоспроможну і динамічну в світі економічну зону, в простір економіки, заснованої на знаннях. Цей курс отримав назву Лісабонської стратегії. Крім того, практично відразу Лісабонська стратегія була побудована відповідно до концепції сталого розвитку [2].

Але на початку XXI століття Європейський Союз зіткнувся зі змінами, які випливають з процесів глобалізації і проблем нової економіки, яка функціонує на основі знань. В економічно розвинених країнах світу, в тому числі в більшості країн Євросоюзу, ці зміни відчутно зачепили всі аспекти життя людей і вимагають радикального перетворення всієї європейської економіки [3].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Засади та принципи стратегічного розвитку ЄС розкриті в роботах Г. Андрощука, А. Бондаренка, В. Онікієнка, Н. Шелюбської., Р. Бекетта, В.Г. Варнавського, О.М. Головінова, М. Готтре, М. Джерарда, К.В. Павлюка. Але дослідження стратегічних змін у контексті досвіду ЄС для України потребує окремої уваги.

Метою статті є аналіз виконання стратегій розвитку Європейського Союзу та виявлення можливостей запровадження досвіду ЄС в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Швидкий темп змін економіки визначає високу потребу встановити чітку стратегічну мету і розробити стимулюючу програму для побудови інфраструктури, орієнтованої на знання, впровадження нововведень, реформи економіки, модернізацію соціального забезпечення і системи освіти. Розробка загальноєвропейської стратегії розвитку спиралася на аналіз поточної ситуації, в якій знаходився Європейський Союз у той час[1]. В Лісабонській стратегії багато уваги приділялося зайнятості населення. Політика стимулювання зайнятості означала створення умов для полегшення входження на ринок праці, мобільність у плані професійної зайнятості з урахуванням географічних чинників. Такі умови слід створювати, орієнтуючись на потреби ринку, а не на політичні інтереси окремих країн. При цьому в Лісабонській стратегії були чітко визначені основні принципи сталого розвитку. В цілому, Лісабонська стратегія включала п'ять груп ключових цілей:

— підвищення конкурентоспроможності (шляхом інвестицій у наукові дослідження і зміцнення єдиного ринку);

— зайнятість (акцент на створення робочих місць, поліпшення можливостей працевлаштування, інвестиції в людські ресурси);

— удосконалення соціального захисту, пенсійної системи та охорони здоров'я;

— створення динамічної економіки, заснованої на знаннях, забезпечення більш високого і стійкого економічного зростання (через стимулювання інвестицій в нові технології та розвиток інноваційного бізнесу).

— поліпшення стану навколишнього середовища [2].

Значний період реалізації Лісабонської стратегії вже дозволяє підвести деякі підсумки її виконання Європейським Союзом, зробити висновки про успіхи та невдачі стратегії, виявити їх причини, а також розробити рекомендації для України і регіонів у сфері стратегічного управління і планування. Крім того, сучасна світова фінансова криза змінила умови функціонування та існування світу в цілому і вимагає перегляду багатьох концептуальних положень у галузі стратегічного управління.

Особливий інтерес, який являє собою аналіз результатів здійснення Лісабонської стратегії, зумовлений тим, що можна відзначити очевидну близькість концептуальних побудов, що використовуються в Україні і Євросоюзі, а також істотну схожість багатьох територіально-адміністративних, соціально-економічних, демографічних та інших умов розвитку (як це не здається на перший погляд парадоксальним).

Наприклад, потребує вирішення проблема забезпечення такого економічного розвитку, який поєднував би підвищення продуктивності праці зі створенням нових робочих місць, можливість чого заперечується багатьма як в Україні, так і в європейських країнах. Інший виклик — одночасне вирішення чисто економічних задач та покращання соціальної сфери. Ще одна спільна проблема — як змусити бізнес і, перш за все, найбільші ТНК і державні компанії сприяти інноваційному шляху розвитку. Достатньо високий ступінь застосовності висновків з аналізу ходу реалізації Лісабонсь-

Таблиця 1. Основні індикатори ефективності реалізації Лісабонської стратегії та стратегії "Європа 2020"

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Державний борг, у % до ВВП												
ЄС (27 країн)	61.9	61.0	60.4	61.9	62.3	62.9	61.6	59.0	62.5	74.8	80.0	82.5
Німеччина	60.2	59.1	60.7	64.4	66.3	68.6	68.1	65.2	66.7	74.4	83.0	81.2
Греція	103.4	103.7	101.7	97.4	98.6	100.0	106.1	107.4	113.0	129.4	145.0	165.3
Іспанія	59.4	55.6	52.6	48.8	46.3	43.2	39.7	36.3	40.2	53.9	61.2	68.5
Франція	57.3	56.9	58.8	62.9	64.9	66.4	63.7	64.2	68.2	79.2	82.3	85.8
Італія	108.5	108.2	105.1	103.9	103.4	105.4	106.1	103.1	105.7	116.0	118.6	120.1
Великобританія	41.0	37.7	37.5	39.0	40.9	42.5	43.4	44.4	54.8	69.6	79.6	85.7
Реальний ВВП на душу населення, проценна зміна до попереднього періоду												
ЄС (27 країн)	3.6	1.9	1.1	1.0	2.1	1.5	2.9	2.7	-0.1	-4.7	1.8	1.3
Німеччина	2.9	1.3	-0.2	-0.4	1.2	0.7	3.8	3.4	1.3	-4.8	3.8	3.0
Греція	3.2	3.9	3.1	5.6	4.0	1.9	5.1	2.6	-0.5	-3.6	-3.7	-6.9
Іспанія	4.2	2.5	1.2	1.4	1.6	1.9	2.5	1.6	-0.7	-4.4	-0.4	0.6
Франція	3.0	1.1	0.2	0.2	1.8	1.1	1.8	1.7	-0.6	-3.7	1.1	1.1
Італія	3.6	1.8	0.1	-0.8	0.7	0.2	1.6	0.9	-1.9	-6.1	1.3	0.0
Великобританія	4.1	2.8	2.3	3.1	2.5	1.4	2.0	2.8	-1.8	-5.0	1.3	-0.1
Внутрішні витрати на науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи, % від ВВП												
ЄС (27 країн)	1.86	1.87	1.88	1.87	1.83	1.83	1.85	1.85	1.92	2.01	2	н/д
Німеччина	2.47	2.47	2.5	2.54	2.5	2.51	2.54	2.53	2.69	2.82	2.82	н/д
Греція	:	0.58	:	0.57	0.55	0.6	0.5	0.6	:	:	:	н/д
Іспанія	0.91	0.92	0.99	1.05	1.06	1.12	1.2	1.27	1.35	1.39	1.39	н/д
Франція	2.15	2.2	2.24	2.18	2.16	2.11	2.11	2.08	2.12	2.26	2.26	н/д
Італія	1.04	1.08	1.12	1.1	1.09	1.09	1.13	1.17	1.21	1.26	1.26	н/д
Польща	0.64	0.62	0.56	0.54	0.56	0.57	0.56	0.57	0.6	0.68	0.74	н/д
Великобританія	1.81	1.79	1.79	1.75	1.68	1.73	1.75	1.78	1.79	1.86[e]	1.77	н/д
Люди на межі бідності після соціальних виплат, % на 1000 людей												
ЄС (27 країн)	:	:	:	:	:	16.4	16.5	16.5	16.4	16.3	16.4	н/д
Німеччина	10	11	:	:	:	12.2	12.5	15.2	15.2	15.5	15.6	н/д
Греція	20	20	:	20.7	19.9	19.6	20.5	20.3	20.1	19.7	20.1	н/д
Іспанія	18	19	19	19	19.9	19.7	19.9	19.7	19.6	19.5	20.7	н/д
Франція	16	13	12	12	13.5	13.0	13.2	13.1	12.7	12.9	13.5	н/д
Великобританія	19	18	18	18	:	19.0	19.0	18.6	18.7	17.3	17.1	н/д
Рівень безробіття, у відсотках до робочої сили, %												
ЄС (27 країн)	8.8	8.6	8.9	9.1	9.2	9.0	8.3	7.2	7.1	9.0	9.7	9.7
Німеччина	8.0	7.9	8.7	9.8	10.5	11.3	10.3	8.7	7.5	7.8	7.1	5.9
Греція	11.2	10.7	10.3	9.7	10.5	9.9	8.9	8.3	7.7	9.5	12.6	17.7
Іспанія	11.7	10.5	11.4	11.4	10.9	9.2	8.5	8.3	11.3	18.0	20.1	21.7
Франція	9.0	8.2	8.3	8.9	9.3	9.3	9.2	8.4	7.8	9.5	9.8	9.7
Великобританія	5.4	5.0	5.1	5.0	4.7	4.8	5.4	5.3	5.6	7.6	7.8	8.0

Інформаційне джерело: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/structural_indicators/documents/Structural%20indicators.pdf

кої стратегії до українських умов зумовлений наявністю ряду однакових проблем, схожими тенденціями і схожістю деяких показників розвитку в Україні (і в її регіонах) та Європейському Союзі (і в країнах-членах ЄС), особливо в таких ключових сферах, як: науково-технічна, соціальна, екологічна, підприємництво і малий бізнес; інституційна. Основні показники реалізації стратегій розвитку ЄС наведені в табл. 1. Зокрема, наведемо короткий аналіз розвитку інституційної сфери Євросоюзу з точки зору її відповідності стратегічним установкам Лісабонської стратегії та "Європа 2020" [4].

1. Науково-технічна сфера. На словах всі країни-члени ЄС виступали і виступають за більш ефективне використання досягнень науки і техніки в цілях розвитку, за прискорений науково-технічний прогрес. На практиці робиться набагато менше. Так, витрати на дослідницьку діяльність у бюджеті Євросоюзу почали рости відносно недавно. Питома вага таких видатків залишається порівняно скромною. Але й окремі країни витрачають на НДДКР не так багато. Більш того, розрив між ними за цим показником надзвичайно великий. Всередині Європейського Союзу він приблизно такий же, як між різними регіонами України[5].

2. Соціальна сфера. Багато в чому схожа ситуація на соціальному фронті. Розрив у рівнях соціально-економічного розвитку між найбільш багатими і найбільш відсталими членами ЄС — Болгарією та Люксембургом — досягає 27 раз (такий же розрив характерний для України, де фінансові, індустріальні регіони живуть значно вільніше і багатше, ніж депресивні регіони). Зберігають актуальність і навіть посилюються проблеми безробіття, бідності, соціальної диференціації суспільства, старіння населення.

Соціальна модель розвитку, що орієнтується в першу чергу на систему соціального захисту та підтримки, була покладена в основу Лісабонської стратегії. Ця система повинна була забезпечити підвищення зайнятості, довгострокову стійкість в умовах старіння населення, сприяння соціальній інтеграції та гендерної рівності. Досягнення заявлених результатів надає можливості для скорочення соціальної ізоляції шляхом створення економічних умов для розвитку людського потенціалу за рахунок більш високого рівня економічного зростання і зайнятості, а також відкриття нових способів участі всіх верств населення в житті суспільства. Одним з найбільш активно застосованих у даний час в ЄС методів вирішення соціальних проблем є метод "гнучкої безпеки". Це — спосіб організації ринку праці, на якому діє проактивна політика: гнучка система найму і звільнень, високі виплати для безробітних. Обов'язковою складовою "гнучких гарантій" є активна роль держави, яка, не втручаючись прямо в трудові відносини, гарантує баланс інтересів на ринку праці [2].

3. Екологічна сфера. Основною проблемою в галузі екології в ЄС є зниження викидів вуглекислого газу в атмосферу. Але для успіху "зеленої" стратегії важливо забезпечити кілька обов'язкових, умов. У їх числі — міжнародне співробітництво, переорієнтація інвестицій для виробництва кінцевих продуктів, що задовольняють перспективні екологічні вимоги, створення робочих місць у тих секторах економіки, тих виробництвах і сфері послуг, від яких залежить рішення поставлених завдань в сфері охорони навколишнього середовища.

Особлива увага приділяється взаємозалежності економічної та екологічної політики. В якості головних напрямів стратегічного підходу до збалансованого сталого розвитку в Лісабонській стратегії було позначено "від'єднання" економічного розвитку від використання природних ресурсів і деградації навколишнього середовища з метою сталого виробництва та споживання (чисті технології, економія матеріалів і енергії), розширена участь у використанні поновлюваних джерел енергії, усунення перешкод розвитку технологій у галузі навколишнього середовища.

4. Підприємництво та малий бізнес. Підприємництво і малий бізнес в Євросоюзі не реалізує повністю свої можливості в сприянні зайнятості, економічного зростання та регіональної згуртованості. Європа продовжує потерпати від нестачі підприємництва, особливо в секторах, які потребу-

ють інтенсивного застосування знань. Для подолання зазначеної проблеми було необхідно усунути бар'єри для малих і середніх підприємств на шляху їх створення, доступу на ринок, спростити адміністративні процедури, полегшити доступ до капіталу, забезпечити підвищення рівня підготовленості та поліпшення якісних аспектів зайнятості на малих підприємствах, а також забезпечити заохочення підприємництва через систему освіти [3].

5. Інституційна сфера. Основна проблема реалізації Лісабонської стратегії була пов'язана з не відсутністю ресурсів або чітко поставлених цілей, а з відсутністю узгодженого механізму їх реалізації. У цій сфері можна виділити основні недоліки інституційного забезпечення реалізації стратегічного управління в рамках Лісабонської стратегії: недостатнє врахування наслідків реформ, що проводяться в деяких країнах-учасницях ЄС; характер самого документа, в якому відповідальність за реалізацію стратегії покладалася на всіх відразу і ні на кого окремо[4].

Природно, що невдача у здійсненні багатьох ключових цілей Лісабонської стратегії не могла бути не врахована при розробленні нової стратегії розвитку ЄС "Європа 2020", узгодженої в березні 2010 р. Нова стратегія розвитку ЄС орієнтується на три пріоритети, що взаємно підсилюють один одного:

— інтелектуальне (smart) зростання (розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях);

— стале (sustainable) зростання (просування вперед до більш ресурсоефективної, екологічно чистої та конкурентоспроможнішої економіки);

— соціально інтегроване (inclusive) зростання (сприяння економіці з високим рівнем зайнятості, що забезпечує соціальну і територіальну згуртованість) [2].

Згідно з меморандумом Європейської комісії (жовтень 2010 р.) "Розумне регулювання" складається з трьох компонентів — а) комплексної системи оцінки регулюючого впливу на всіх етапах державно-управлінського циклу, від проектування актів, прийняття рішень, до ретроспективного розчищення та спрощення чинного законодавства; б) інститутів кооперації виконавчих, законодавчих і контрольних органів країн-членів ЄС; в) інструментів участі груп інтересів і громадян, у тому числі з використання ресурсів Web 2.0. (Портал "Твій голос в Європі") і збільшення терміну публічних консультацій в рамках циклу прийняття рішень з 8 до 12 тижнів. Воно також включає вимоги з використання зрозумілої і доступної мови нормотворчості для "кінцевих користувачів" (адресатів норм) [5].

Повноцінна реалізація стратегії "Європа 2020" сприятиме завершенню процесу формування єдиного ринку, впровадженню інноваційних технологій, пом'якшенню соціальної нерівності, а також застосуванню екологічних технологій, які допоможуть економіці Євросоюзу прискорити темпи відновлення, які сповільнились через боргову кризу в ряді країн.

Довгострокові прогнози зростання європейської економіки виглядають песимістично — експерти організації ОЕСР очікують, що темпи зростання виявляться нижче середніх показників за останні 20 років, причому не тільки через боргову кризу, але й через старіння населення і невисоке зростання продуктивності (табл. 1) [1].

Причиною невдач є те, що більшість країн Союзу просто проігнорували Лісабонську стратегію, не вважаючи за необхідне адаптувати свою політику під загальноєвропейські імперативи. Подібна ситуація характерна і для України, де існує неузгодженість дій між центром і регіонами, а також різний рівень розуміння проблем та ступеня відповідальності в самих регіонах. Відповідно при розробці українськими регіонами власної стратегії доцільне врахування таких моментів:

— суворе встановлення пріоритетів, які підтримуються планом дій на рівні країни і різних планів у масштабах регіонів;

— забезпечення всебічної підтримки реформ з боку регіональних урядів, соціальних партнерів та громадян;

— спрощення і роз'яснення процесів оцінки та контролю ходу виконання стратегії;

— прозорість управління.

Крім цього, необхідно чітко усвідомлювати, що в Євросоюзі і країнах-членах ЄС фактично соціальну захищеність дає не тільки і не стільки держава, скільки громадянське суспільство з такими його інститутами, як авторитет профспілок і вплив асоціацій роботодавців і т.д., що в Україні поки не отримало достатнього розвитку [2].

Однак, не всі висновки, характерні для ЄС, можуть бути застосовані в Україні. Труднощі їх використання полягають в тому, що різні інструменти по-різному діють в ЄС і в Україні. Тут потрібна дуже велика обережність, накопичення емпіричних знань, перевірка на практиці будь-яких пропозицій, які здаються оптимальними і начебто вже випробуваними, але в іншому соціокультурному середовищі. Підбиваючи підсумок цієї сфери розвитку країн ЄС, можна зробити загальний висновок — неможливість і недоцільність механічного запозичення всіх соціальних інститутів, хоча накопичений досвід і може бути за певних умов, надзвичайно релевантним. Нарешті, особливо складним і принципово важливим у сучасних умовах як для подальшої успішної реалізації стратегії, так і для розробки вітчизняних регіональних стратегій розвитку є вирішення проблеми прискореного переходу до інноваційного розвитку, до формування економіки, побудованої на знаннях. Можна сказати, що завдання аналізу ходу реалізації стратегії та її результатів полягає не стільки в тому, щоб примусити до чогось, скільки в тому, щоб навчитися на чужому досвіді, як потрібно робити, правильно і своєчасно вносити коректування в процес досягнення поставлених цілей.

ВИСНОВКИ

В оновленій стратегії ставка робиться на поширення передового досвіду, його активне освоєння і використання для досягнення цілей стратегії. Цілі стратегії були доповнені критеріями оцінки поетапного їх досягнення. У стратегії максимально повно враховується відмінності між країнами. Тим самим вирішуються завдання перехресного контролю показників і регіонів. Керівним принципам надається статус орієнтирів для всіх країн. Встановлюється процедура періодичної актуалізації стратегії. Ідеологія стратегії — важливе не економічне зростання, а його якість. Тому в стратегії яскраво виражений екологічний аспект (екологія якраз і є найважливішим параметром якості розвитку). Дослідження ходу реалізації стратегії, аналіз основних результатів, досягнутих за останні роки, оцінка сильних і слабких сторін механізму управління стратегічним розвитком Євросоюзу в рамках Лісабонської стратегії та стратегії "Європа 2020" дозволили виділити ряд закономірностей стратегії управління на принципах сталого розвитку та сформулювати основні завдання і напрями розвитку, які повинні бути враховані (і включені) в стратегії розвитку українських регіонів.

Література:

1. Андрощук Г.О. Інноваційна політика Європейського Союзу / Г.О. Андрощук, Р.Є. Еннан // Наука та інновації. — 2009. — Т.5. — №5. — С. 85—97.

2. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency Conclusions / Council of European Union. — Brussels, 23 March 2000. — 14 p.

3. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission / European Commission. — Brussels, 3.3.2010. — 32 p.

4. Інноваційний потенціал України та країн ЄС (порівняльний аналіз) /В.І. Карпов [та ін.]; Український ін-т науково-технічної і економічної інформа-ції, НДІ статистики Держкомстату України. — К.: УкрІНТЕІ: НДІ статистики,2002. — 42 с.

5. Commission of the European Communities. COM (2005) 24. Working together for growth and jobs. A new start for the Lisbon strategy. — Brussels, 02.02.2005.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2012 р.

УДК 351.824.1

Ж. Д. Анпілогова,
к. е. н., Академія муніципального управління

АСПЕКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті визначено методологічні засади формування в Україні дієвих механізмів державної промислової політики за умов трансформаційної економіки, опрацьовано стратегію інноваційного розвитку національної промисловості, запропоновано теоретичне узагальнення промислової політики як складової економічної політики держави, яка є сукупністю узгоджених заходів, призначених для здійснення якісних та кількісних структурних, інноваційних, інвестиційних перетворень реального сектора економіки з метою стимулювання економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності товарів та послуг на ринках, а також зміцнення національної економічної безпеки.

The article outlines the methodological basis of the formation in Ukraine of effective mechanisms of state industrial policy in the dissertation, worked out a strategy of innovative development of national industry, proposed a theoretical generalization of the industry as a component of economic policy, which is a set of agreed measures intended to make qualitative and quantitative structural innovation and investment changes the real economy to stimulate economic growth, increasing competitiveness of goods and services markets, and strengthening of national economic security.

Ключові слова: промисловість, інноваційно-інвестиційна діяльність, трансформація, конкурентоспроможність, інновації, промислова політика.
Key words: industry, innovation and investment activity, transformation, competitiveness, innovation and industrial policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Промислова політика є одним із основних напрямів економічної діяльності держави, сутність якої складає система заходів, спрямованих на якісні й кількісні перетворення промислового сектора та пов'язаних з ним секторів. Складний та суперечливий характер перехідної економіки створює певні методологічні та методичні труднощі її дослідження, оскільки теоретичний пошук здійснюється одночасно з трансформаційними змінами, що суттєво підвищує рівень невизначеності шляхів подальшого розвитку та стратегії формування нової економічної системи. Особливо це стосується вибору пріоритетів, критеріїв та орієнтирів трансформації промислового сектора.

Можливість України щодо інтеграції до європейської і світової економіки та вступу до СОТ, що призведе до загострення конкуренції на внутрішньому ринку, потребує нових підходів та інструментів економічного розвитку, ефективних засобів промислової політики, особливо таких, що довели свою доцільність як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються.

Стабільний розвиток економіки України, зокрема її промислового сектора, неможливий на шляху підтримки лише структурних перетворень, інновацій або організаційних змін чи будь-яких окремо взятих механізмів. Надзвичайно важливим є використання усього комплексу механізмів державного управління (інституціональний, інвестиційний, грошово-кредитний, бюджетно-податковий, науково-технічний, інфраструктурний, мотиваційний, соціальний, децентралізаційний). Головне завдання промислової політики полягає в інтеграції відомих складових економічної політики відповідно до реального сектора економіки.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні, методичні і практичні питання промислової політики активно досліджують як українські (О. Амоша, О. Алимов, С.Біла, В. Бодров, А. Гальчинський, В. Геєць, Ю. Гончаров, Б. Губський, С. Дзюбик, Б. Кваснюк, І. Лукінов, О. Мордвінов, Ю. Ніколенко, В. Новицький, В. Сіденко, В. Семиноженко, А. Філіпенко, А. Фукс, А. Чухно, М. Чумаченко та ін.), так і російські вчені (С. Авдашева, В. Кириченко, Д. Львов, А. Некіпелов, І. Шурчков, Ю. Петров, О. Ястребова тощо).

Рівень дослідження проблем формування та реалізації промислової політики в сучасній вітчизняній науці державного управління є неадекватним практичному значенню цієї проблеми.

Метою дослідження є розробка та обгрунтування методологічних засад формування державної промислової політики в умовах трансформаційної економіки, методів і форм практичної реалізації заходів промислової політики, визначення стратегії інноваційного розвитку національної промисловості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Питання про сутність промислової політики викликає гострі дискусії, які віддзеркалюють розбіжність у поглядах науковців та практиків щодо ролі держави в економічній системі. Наявними є як надмірні сподівання на ефективність державного управління, з одного боку, так і заперечення необхідності будь-якого державного втручання в господарський процес — з іншого. Аргументи тих учених, які визнають необхідність поєднання державного регулятивного впливу і ринкових складових, що реалізуються державними та приватними інститутами самоорганізації економічної діяльності, є цілком переконливими.

Практика і нормативні документи свідчать про те, що промислову політику пов'язують в основному з визначенням цілей та напрямів структурної перебудови промисловості, підвищенням конкурентоспроможності товарів. Обмеження впливу промислової політики держави лише промисловістю не відповідає сучасним світовим реаліям щодо переходу від домінування традиційних галузей до зростан-

ня ролі та значення нових сфер і галузей — сфери послуг, інформатики, інфраструктури. Важливими функціями державної промислової політики є: вибір пріоритетних напрямів розвитку промисловості, розробка системи протекціоністських заходів, створення режиму найбільшого сприяння перспективним підприємствам для формування "точок зростання", запровадження регулятивних заходів із сертифікації якості промислової продукції.

Особливий аспект державної промислової політики — забезпечення національної економічної безпеки: створення стійкої, стабільної та гарантованої системи ресурсо- та енергозбереження, підтримання оптимального рівня військово-промислового виробництва і на цій основі — оборони країни.

Аналіз процесу впровадження державної промислової політики дозволяє виділити в ньому три основні етапи: аналіз цілей щодо управління розвитком національної економіки, можливостей їх реалізації та ресурсного забезпечення; визначення стратегії та механізмів її реалізації з метою досягнення цілей промислової політики; розробка системно збалансованих заходів промислової політики, необхідних для реалізації цієї стратегії, а також визначення пріоритетних напрямів цільового забезпечення їх реалізації відповідними ресурсами.

Мета розвитку промисловості в умовах трансформації полягає у створенні сучасного, інтегрованого у світове виробництво, здатного до саморозвитку промислового комплексу, який за основними показниками відповідав би аналогічним утворенням країн-лідерів і забезпечував би можливість розбудови постіндустріальної економіки.

Потенційним джерелом криз української економіки є структура виробництва промислового комплексу, його деформованість, технологічна відсталість більшості галузей, високий рівень монополізації виробництва. Сукупність реалізованих за роки незалежності України заходів на державному та регіональному рівнях сприяла формуванню єдиного промислового комплексу держави, який певною мірою відповідає головним принципам ринкової економіки і може виконувати покладені на нього функції. Проте реформи не доведено до логічного завершення.

Іншим важливим аспектом промислової політики держави, який практично не досліджений вітчизняними вченими, є її залежність від характеру конкурентного середовища в економіці. За даними Антимонопольного комітету України, частка монопольного сектора у вітчизняному ВВП складає майже 40 %, а більше половини оптово-роздрібного обігу товарно-матеріальних цінностей в країні контролюють лише 350 господарських товариств.

Відтак, формування конкурентного середовища зумовлює його кінцеву мету: забезпечення сталого економічного зростання і підвищення рівня життя населення в державі. Але промислова політика, як і конкурентна, сама по собі не може забезпечити економічний розвиток і ефективне використання ресурсів. Трансформаційна економіка вимагає досягнення компромісу між ними.

Аналіз промислової політики в контексті загальної макроекономічної ситуації в країні свідчить про те, що втрата державного контролю за інвестиційними процесами, самоусунення державних органів від активної участі в них призвели до некерованості й неефективності процесу розподілу інвестицій з точки зору формування сучасної промислової структури економіки. В українській економіці спостерігається скорочення обсягів інвестиційної діяльності, наслідком чого є падіння обсягів виробництва в усіх сферах економічної системи.

Проблема економічного зростання в перехідних економіках шляхом здійснення структурних перетворень на основі інноваційної моделі розвитку перебуває в центрі уваги економічної науки.

Розглядаючи структурну трансформацію економіки, ми виходимо з того, що вона проявляється, перш за все, як зміна галузевої структури, але зводити її лише до цього не було б слушним, оскільки структурні зрушення охоплюють усі етапи відтворювального процесу й усі сфери економічного життя: інвестиційну, інституціональну, фінансову та ін.

На нашу думку, послідовність проведення структурних перетворень має визначатися виробничо-економічним варіантом макростабілізації, який передбачає такі заходи:

— досягнення стабілізації щодо цін і доходів шляхом проведення жорсткої кредитно-грошової політики;

— цілеспрямовані дії держави в сфері структурно-інвестиційної політики;

— програмування ключових напрямів розвитку, участь держави в міжгалузевому переливі ресурсів, стимулювання приватних інвестицій, встановлення обсягів і термінів оновлення основного капіталу;

— орієнтація фінансової системи на виробничу та структурно-інвестиційну діяльність шляхом формування інституціональних інвесторів ринкового типу;

— здійснення структурної перебудови шляхом ліквідації наявних диспропорцій, концентрації зусиль на перспективних напрямах, які визначають конкурентоспроможність продукції, та на підтримці інноваційної сфери.

Ми вважаємо, що без створення відповідної інституціональної основи неможливі створення ринкового середовища і трансформація структури економіки. В 90-ті роки в українській економіці відбулися системні зміни, внаслідок чого виникли ринкові інститути, та структурні зміни, які проявилися в змінах міжгалузевих пропорцій.

На наш погляд, економічна система складається з трьох головних інституціональних компонентів — державного сектора, зрілих ринкових інститутів, ринкових інститутів, які перебувають на етапі становлення. Для проведення ефективної структурної політики на сучасному етапі економічної трансформації інституціональні чинники мають забезпечити умови для подальшого формування ринкового середовища.

А сформувати стабільний правовий та організаційний режим можуть розвинуті економічні інститути: приватної власності; конкуренції; ринкового обороту нерухомості; банкрутства підприємств; вільного ціноутворення; фондового ринку.

На теперішньому етапі економічної реформи, насамперед, потрібне вирішення ряду інституціонально-правових питань, які мають забезпечити формування сучасної структурної та промислової політики, здійснення потрібних структурних зрушень:

— створення необхідної законодавчої бази для надійного захисту інвестованих коштів, зниження інвестиційних ризиків, мобілізації коштів невеликих вкладників інституціональними інвесторами;

— подальше поширення корпоративної форми організації капіталу і розв'язання проблеми управління корпоративними правами держави шляхом оформлення прав власності на державні пакети акцій та законодавчого оформлення єдиної дивідендної політики держави;

— подолання проявів монополізму з боку інституціональних організацій — як проявів монополізму держави в економічній сфері, так монополізму підприємств шляхом вдосконалення антимонопольного законодавства та реорганізації управлінських структур;

— реорганізація системи оплати праці, системи підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до умов ринку праці.

Фінансове забезпечення структурних перетворень і забезпечення економічного зростання вимагає визначення основних джерел фінансових ресурсів.

Відома кейнсіанська модель фінансової політики не може бути реалізована в Україні, оскільки можливості маневрування бюджетними коштами обмежені

Фінансова політика, яку здійснює український уряд, у своїй основі є монетарною політикою. Монетарна фінансова політика спрямована на розв'язання середньострокових та довгострокових проблем і покликана ліквідувати основні структурні диспропорції процесу відтворення. Основною метою фінансової політики, складовими якої є податкова, кредитна та амортизаційна політики, є інтенсифікація інвестиційного процесу і забезпечення економічного зростання.

Фінансова система України повинна грунтуватися на податковій концепції ринкового типу, на регулюючій податковій політиці, вихідним пунктом якої при визначенні величини і видів податків, рівня ставок, податкових пільг є не дефіцит Державного бюджету, а проведення інвестиційної та структурної політики.

В Україні регулюючі дії держави мають бути спрямовані на створення ресурсного потенціалу підприємств через здійснення таких заходів, як

— приведення у відповідність фіскальних і відтворювальних цілей в оподаткуванні;

— стимулювання нагромадження шляхом проведення амортизаційної політики;

— реструктуризація банківської системи з метою перетворення її в інституціонального інвестора;

— відмова держави від ролі глобального інвестора;

— створення відповідного фінансового клімату для залучення іноземних інвестицій.

На нашу думку, можна констатувати той факт, що в Україні з'явилися передумови для створення системи фінансового забезпечення структурних перетворень, в якій основну роль мають відігравати інституціональні інвестори та український фінансовий капітал.

Забезпечення економічного зростання в Україні, здійснення структурних перетворень можливі лише за умови максимального використання науково-технічного потенціалу та надання економічному розвитку інноваційного спрямування. Тому в країні повинна розроблятися та впроваджуватися інноваційна політика, яка реалізується через:

— створення законодавчої бази для регулювання інноваційної діяльності;

— створення системи стимулювання інноваційного підприємництва через здійснення податкової та амортизаційної політики;

— створення наукової інфраструктури.

На наш погляд, в умовах ринкової трансформації успіх діяльності підприємств все більше визначається їхньою інноваційною діяльністю. Фінансова стабільність підприємств значною мірою забезпечується новими технологіями, новими ідеями та продуктами, новими організаційними рішеннями тощо.

На нашу думку, інноваційна політика в Україні має бути спрямована на формування передової структури промисловості та економічного зростання шляхом:

— створення підприємницької економіки, основною рушійною силою якої мають стати підприємці-новатори;

— проведення податкової, патентної і фінансово-кредитної політики;

— створення відповідної динаміки взаємодоповнення між великими і малими підприємствами;

— формування відповідного балансу ресурсів таким чином, щоб вони відповідали структурі інноваційної моделі розвитку та структурі потреб основних груп споживачів.

Реалізацію економічних реформ значною мірою здійснюють регіони, а надмірна концентрація фінансових і матеріальних ресурсів у розпорядженні центрального уряду призвела до зруйнування територіальних пропорцій.

Регіональна політика в Україні має розв'язувати і задачі структурної перебудови, які на регіональному рівні можна звести до таких моментів:

— забезпечення збалансованого розвитку регіонів шляхом використання їхнього науково-технічного потенціалу;

— впровадження ефективних енерго- і ресурсозбережувальних технологій, розвиток нових наукових технологій і виробництв для забезпечення прогресивної структури економіки регіонів;

— проведення ефективної інноваційної політики на підприємствах ВПК та їх реструктуризація;

— посилення інвестиційної діяльності в регіоні шляхом залучення коштів підприємств, фінансових установ, органів самоврядування з метою створення сучасної промисловості, транспортної, наукової інфраструктури.

Пріоритетними напрямами інвестування в регіональних інвестиційних програмах є транспортна інфраструктура, зв'язок, виробництво будівельних матеріалів, банківський та страховий бізнес.

Регіональні інвестиційні програми мають формуватися за рахунок таких джерел:

— муніципальні позики;

— використання іпотеки;

— перехід від галузевого принципу формування виробничих програм в інноваційній сфері до договірних із залученням регіональних органів управління та місцевих органів самоврядування;

— здійснення активної регіональної програми залучення іноземних інвестицій.

Важливу роль у структурній перебудові і політиці економічного зростання має здійснення промислової політики. Головною метою промислової політики в Україні є створення високорозвинутого, конкурентного промислового комплексу, який відповідав би вимогам економічної доцільності і раціональності, що визначається ринками, в які інтегрується економіка України.

Проведення промислової політики зумовлене високим рівнем індустріалізації економіки України, який потрібно зберегти і не допустити руйнації тих галузей, що визначають інноваційний розвиток.

Аналізуючи розвиток економіки, ми дійшли висновку, що наявна макроструктура трансформується досить повільно, причому тенденція змін не оптимальна.

Спрямованість структурних перетворень у промисловості України свідчить, що вона не відповідає сучасному рівню індустріального суспільства. Галузі машинобудування та металообробки, що характеризують прогресивну структуру промисловості, мають стійку тенденцію до скорочення. В той же час можна відзначити певні ознаки стабілізації, яка відбувається за рахунок передових підприємств тих галузей, що використовують експортні можливості.

Досягнення економічного зростання можливе шляхом структурної перебудови та впровадження інновацій у галузях, що визначають технічний прогрес і подальший розвиток економіки.

Перелом тенденції скорочення інвестицій і забезпечення достатньо високого рівня інвестиційної активності має принципове значення для проведення ефективної структурної політики. Ця лінія зумовлена трьома основними групами факторів:

1) існує нагальна потреба в здійсненні інвестицій у галузях, що визначають важливіші досягнення науково-технічного прогресу. Разом з тим, існує необхідність значних інвестицій у галузі зі значною капіталомісткістю виробництва, що зумовлено сучасною структурою виробництва та експорту;

2) потрібно знайти резерви й кошти для підвищення ефективності використання виробничого потенціалу задля забезпечення нормального функціонування галузей, пов'язаних між собою;

3) потрібно збільшити обсяг і частку капіталовкладень, що спрямовуються на відшкодування вибуття основних фондів. Це пов'язано і з величезними масштабами вибуття основного капіталу в 90-х роках, і з тим, що такі темпи його вибуття в майбутньому можуть зруйнувати цілі галузі.

Загальний напрям інноваційної трансформації економічної системи має бути підтриманий ефективними заходами промислової політики:

— підтримкою, насамперед, технологій, що забезпечують конкурентоспроможність продукції,

— створенням умов для формування сприятливого інвестиційного клімату (кредити, державне фінансування, лізинг та ін.) заохоченням ініціативи і самостійних дій підприємств, спрямованих на ефективне використання основного капіталу, вільних виробничих потужностей; взаємопідсилюючим поєднанням централізованих і ринкових стимулів інноваційного розвитку.

ВИСНОВКИ

Для створення збалансованої структури в економіці України потрібно подолати енергетичні обмеження економічного зростання шляхом розвитку ресурсозбережувальних технологій та інновацій. Потрібно змінити характер взаємозв'язків капіталоутворювальних галузей з паливно-енергетичним комплексом. Структурні зрушення можуть забезпечити розподіл інвестицій на користь галузей, що забезпечують економічне зростання на новій технічній основі та інновацій.

Література:

1. Горник В.Г. Реформування системи управління промисловістю на основі інституціоналізації ринкових відносин // Збірник наукових праць НАДУ. — 2004. — Випуск 1. — С. 138—149.

2. Данилишин Б.М. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / Б.М. Данилишин, Л.Г. Чернюк, М.І. Фащевський. — Вінниця: Крига-Вена, 2007. — 572 с.

3. Дорогунцов С., Горська О. Трансформація структури економіки: теорія практика // Економіка України. — 1998. — № 1. — С. 4—11.

4. Лапко О. Інноваційна діяльність як фактор підвищення ефективності економіки // Фінанси України. — К., 1998. — № 6. — С. 31—36.

5. Лукінов І.І. Структуроутворюючі процеси в ході реформ // Економіка України. — 1996. — № 3. — С. 11—30.

6. Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектору економіки України. — Черкаси: Брама-Україна, 2007. — 544 с.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2012 р.

УДК 354.465.4

В. В. Саратов,
Голова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг, заслужений економіст України
О. Ю. Корчміт,
аспірант, Національна академія державного управління при Президентові України

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ В УКРАЇНІ

Проведено аналіз використання енергетичних ресурсів населенням для опалення житла і тенденції державного регулювання сфери теплопостачання у світі. Виявлені чинники, що заважають збалансованому розвитку систем теплозабезпечення. Розроблені пропозиції удосконалення механізмів державного регулювання у сфері теплопостачання в Україні з урахуванням прогресивного світового досвіду.

The article is dedicated to the analysis of energy resources for heating housing population trends and state regulation of heating in the world. The factors that hinder the sustainable development of heating systems. The offers improved mechanisms of state regulation of the heating to Ukraine in view of the progressive world experience.

Ключові слова: енергетичні ресурси, сфера централізованого теплопостачання, децентралізація теплопостачання, адміністративні механізми, збалансований розвиток.
Key words: energy resources, the scope of district heating, decentralization of heating, administrative mechanisms, sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ І АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблеми сфери теплопостачання аналізуються в публікаціях А.Блащука [1], В.Звягінцева [2], І.Колотило [3], І.Карпа [4] та інших дослідників галузі.

Разом з тим, у цих та інших публікаціях бракує комплексного підходу до розвитку систем централізованого теплопостачання як складової енергетичної стратегії держави, що стало предметом дослідження, висвітленого у цій статті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної наукової публікації є визначення проблем та перспектив розвитку сфери теплопостачання, існуючих державних механізмів регулювання у цій сфері та напрямів їх удосконалення. Значущість проблем теплопостачання населенню позначається на життєдіяльності кожного мешканця України і ці проблеми загострюються у зв'язку із збільшенням вартості енергоносіїв.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За роки незалежності сформувалася загрозлива тенденція щодо посилення залежності держави від імпорту природного газу для забезпечення потреб населення. Споживання домогосподарствами України у 2010 році в обсязі 17,6 млрд куб. м газу перевищило відповідний показник 1990 року на 93,4 %. Тільки за період 2000—2010 років країна за показником споживання газу на душу населення наздогнала та випередила середньоєвропейський рівень на 3%.

Проведено аналіз усіх можливих факторів впливу на збільшення попиту на природний газ серед населення, серед яких:

— падіння середньої температури опалювального сезону;
— демографічні тенденції;
— будівництво жилого фонду;
— газифікація міст та сільської місцевості;
— структура споживання та тарифна політика.

Відхилення від середньої температури повітря відбувалося по деяких роках (1996—1997, 2003—2004, 2005—2006, 2008—2009) та вплинуло на зростання споживання природного газу на 4—12% порівняно з опалювальними сезонами попередніх років. Виявлено залежність: зменшення середньої температури повітря на один градус Цельсія призводить до збільшення споживання газу на 4—5%. Проте стійкої тенденції до похолодання протягом 20 років немає, тому кліматичний чинник не вплинув на газоспоживання населенням.

Негативна динаміка чисельності населення за роки незалежності країни (падіння демографічного показника на 11% [5]) мало забезпечити стале скорочення використання газу домогосподарствами.

Зворотній процес щодо будівництва житла та газифікації населених пунктів змінив тренд падіння на піднесення. В Україні на 17% зріс загальний житловий фонд: з 922 млн кв. м у 1990 році до 1079 млн кв. м у 2010 році [6].

Процес газифікації дозволив у 2010 році забезпечити централізоване газопостачання до 15005 населених пунктів, що на 68% перевищує показники 1990 року (8949 міст, селищ міського типу та сіл) [7]. Тому збільшення загальної площі житлового фонду та газифікація населених пунктів є чинниками зростання обсягів споживання газу населенням.

Вирішальним фактором фактично подвоєння обсягів споживання природного газу населенням України за умо-

ви негативної демографічної динаміки є зміна типу використання природного газу: з приготування їжі та підігріву води на переважно індивідуальне опалення житлових приміщень. За статистичним спостереженням, лише за останні 5 років (2005—2010 роки) 1,5 млн домогосподарств встановили індивідуальні системи опалення [8]. Перехід на поквартирне опалення сім'я збільшує використання газу у 3—6 разів відносно попереднього використання (газова плита та водонагрівач). За попередніми розрахунками, на використання індивідуальними двоконтурними котлами населення витрачає 15,4 млрд куб. м. газу на рік, тобто 87,5% обсягу збуту для населення.

Причини стрімкого розвитку індивідуального опалення різні: в сільській місцевості — це довгоочікувана можливість відмови від обігріву незручним паливом (вугілля, дрова, торф) завдяки газифікації приватних будинків; в містах — переважно перехід від централізованого теплопостачання на індивідуальне опалення. Беззаперечними стимулами переходу є низька якість та порівняно висока вартість централізованих послуг.

Обмеженість бюджетів розвитку міст зумовила неспроможність протистояти руйнації існуючих систем теплопостачання. За період 2005—2010 років у великих містах (понад 100 тис. мешканців) втрачено 5,6% споживачів послуг комунальних теплогенеруючих підприємств, в малих майже в 4 рази більш — 19,2%. Перехід домогосподарств, об'єктів бюджетної сфери на автономне теплопостачання, а також поширення індивідуального (поквартирного) опалення призвело до випереджаючих темпів збільшення обсягів споживання газу порівняно із падінням споживання теплогенеруючими підприємствами, що зумовлено технологічними обмеженнями: падіння обсягів витрат природного газу непропорційне зниженню обсягів теплоспоживання, якщо виробництво теплової енергії знаходиться за межами номінальної продуктивності теплогенеруючого об'єкту. Таким чином, підприємства теплокомунальної енергетики заведені в глухий економічний кут, тому що не можуть стримати процес збільшення перевитрат газу на одиницю споживача.

Зазначені тенденції є підтвердженням неефективності державної політики щодо розвитку сфери теплопостачання. Неспроможність держави до побудови енергетично збалансованою схеми розвитку всіх видів опалення призведе до соціального дефолту — визнання урядом фінансової нездатності компенсувати вартість імпортованого природного газу для потреб населення і, як наслідок, соціальні вибухи, падіння платіжної дисципліни, кризу неплатежів.

Стратегічне завдання щодо збалансування інтересів суб'єктів господарювання, споживачів та держави у сфері теплопостачання в Україні покладено на Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг. Формування державної політики має грунтуватися на використанні провідного європейського досвіду щодо адміністративних та економічних механізмів державного управління сферою теплопостачання та газопостачання.

Переважаючою тенденцією на ринках теплової енергії країн світу є подальша централізація систем теплопостачання, підвищення рівня енергоефективності при виробництві, транспортуванні і, особливо, при споживанні теплової енергії, а також широке впровадження технологій нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії. Економічно необгрунтоване впровадження індивідуальних систем опалення завдало суттєвої шкоди централізованим системам теплопостачання. В країнах західної Європи більше 60 % житлового фонду використовувало індивідуальне опалення. А в таких країнах, як Албанія, Вірменія, Грузія та у більшій частині Молдови й Азербайджану, централізоване теплопостачання було практично зруйноване. Тому останнім часом його розвитку приділяється посилена увага.

Перевагами централізованого теплопостачання є: високий рівень конкурентоспроможності систем теплопостачання при ущільненні забудови і збільшенні теплових навантажень; висока енергоефективність системи при застосуванні сучасних технології комбінованого виробітку тепла та електроенергії; можливість суттєвого зниження втрат теплової енергії за рахунок застосування новітніх технологій і матеріалів у будівництві теплових мереж; можливість використання місцевих видів палива і альтернативних джерел енергії, зокрема побутових і промислових відходів і, відповідно, покращення ефективності системи теплопостачання і зменшення шкідливого впливу на довкілля. Підвищенню ефективності централізованих систем також сприяє впровадження проектів енергоощадження, економічна привабливість яких зростає у зв'язку з підвищенням ціни енергоресурсів. Системи централізованого теплопостачання з використанням технологій комбінованого виробництва теплової та електричної енергії стали домінуючими в державах Західної Європи. В останні десятиліття такі системи створювали Фінляндія, Швеція, Данія, Норвегія, Австрія та інші країни. Так, у Фінляндії із загальної кількості будинків 45 % обігріваються центральним опаленням. Данія за останні 20 років подвоїла частку централізованого теплопостачання на всьому ринку тепла, яка зросла з 30 % до 60 %. Швеція — одна з лідируючих країн світу в сфері централізованого теплопостачання, яка щорічно виробляє майже 40 ТВт/год теплової енергії. Стале зростання потужностей ТЕЦ і невеликих установок комбінованого циклу спостерігається у Німеччині, Нідерландах, США, Франції, Великобританії. Щорічний приріст електричної потужності ТЕЦ у США становить майже 3000 МВт, теплової — 3500 Гкал/год. В таких країнах, як Швеція та Фінляндія, обладнання ТЕЦ газовими і паровими турбінами та доповнення їх технологічними лініями зі спалення побутового сміття дозволило майже на 30 % покрити потреби у паливі для енергоустановок за рахунок утилізації твердих побутових відходів. При цьому спалення 1 тонни твердих побутових відходів рівнозначне використанню 350—450 кг умовного палива. У Словаччині після 1989 року почалися процеси приватизації житла, лібералізації цін на паливо-енергетичні ресурси (ПЕР) та децентралізації в системах теплопостачання, що призвело до неефективного використання ПЕР. Ситуацію було виправлено і на сьогодні більше 85 % багатоквартирних будинків отримують теплоенергію від державної енергетичної промисловості (включаючи централізовані системи теплозабезпечення, теплові котельні, тепло від промислових компаній). Індивідуальні системи опалення можуть встановлюватися лише з дозволу місцевих адміністрацій і повинні відповідати положенням про теплоенергетику на місцях. Власник індивідуальної системи опалення бере на себе усі витрати, пов'язані з від'єднанням від теплопостачальника. У Чехії 61 % багатоповерхових будинків приєднані до централізованого теплопостачання і навіть у сільській місцевості 25 % теплової енергії виробляється централізовано. У Польщі також не вітають переходу жителів на індивідуальне опалення і з такими намірами борються дуже ефективно, вимагаючи не тільки технічного обгрунтування можливості відключення квартири від централізованого опалення, а й одержання дозволу власників інших квартир, бо в цьому разі для них зросте тариф на опалення. У зв'язку з тим, що в світі все більше уваги приділяється питанням скорочення споживання традиційних паливно-енергетичних ресурсів та зменшення шкідливих викидів, централізоване теплопостачання дає можливість вирішити ці питання шляхом когенерації та впровадженням альтернативних джерел енергії в більших масштабах, ніж це можливо при автономному теплопостачанні.

За прогнозами фахівців, частка застосування дрібних індивідуальних котелень поступово буде знижуватись. Проте їх використання буде доцільним в зонах теплопостачання, які не підлягають централізації з економічних міркувань (наприклад, при недостатній щільності теплових навантажень або значній віддаленості від джерела централізованого теплозабезпечення, або, коли мережі не існує і витрати на її будівництво перевищують витрати на будівництво дахових котелень) [9].

Окреслимо низку єдиних підходів європейських країн у політиці зниження споживання природного газу через наступні механізми стимулювання розвитку централізованого теплопостачання:

— адміністративного врегулювання (законодавче закріплення опалювальних зон в планах забудови місцевості:

зона централізованого теплопостачання, зона індивідуального опалення та конкурентна зона);

— запровадження прямих економічних механізмів (підвищення цін на газ для населення до економічно обгрунтованого рівня; зміна діапазону цінових блоків з виділенням єдиного соціального блоку для мінімальних потреб (підігрів води та приготування їжі); поступовий перехід на регресивну блочну шкалу цін на газ для населення);

— використання непрямих економічних (стимулюючі) механізмів (пільгове довгострокове кредитування постачальників та споживачів теплової енергії, здешевлення кредитів для населення на енергоощадні заходи, виплата субсидій на енергоощадні заходи для вразливих верств населення).

Адміністративні обмеження процесу децентралізації теплопостачання не відносяться до найефективніших механізмів державного управління, але не потребують збільшення державних видатків, як на стимулюючі заходи, та впровадження системи соціального захисту вразливих верств населення, як під час впровадження прямих економічних механізмів. Суттєвої привабливістю адміністративного врегулювання є швидкість впровадження та наявність інституціональних засад для впровадження. Беззаперечним недоліком є бюрократизацію процесу з високим ризиком корупційних дій. Позитивним прикладом використання законодавчих обмежень щодо вибору типу опалення є Литва: розуміючи руйнівний потенціал безповоротності процесу відключення від централізованих послуг, було запроваджено реформу у два етапи. Перший — законодавча заборона зміни виробника теплової енергії, якщо це не відповідає регламенту теплопостачання, що затверджується місцевими радами на десять років. Другий етап, через декілька років, надав можливість виробляти централізовані послуги на вигідніших умовах, щодо вартості палива порівняно зі збутом природного газу роздрібним споживачам. Результатами виконання цих етапів реформування стало відповідно зупинення неврегульованих процесів децентралізації і повернення 10% від загальної кількості домогосподарств — споживачів теплової енергії до централізованого опалення.

Зараз в Україні внаслідок недосконалого законодавчого регулювання вибору споживачами теплової енергії системи теплопостачання призводить до виникнення процесів руйнації системи централізованого теплопостачання як цілісного комплексу і, як наслідок, технологічного та економічного розбалансування процесів надання вищевказаних послуг. Це зумовило виникнення нерегульованого процесу створення децентралізованих джерел теплопостачання в зоні систем централізованого теплопостачання, в результаті чого завдаються збитки державі у формі суспільно-невиправданих витрат, ускладнень взаємовідносин зі споживачами та погіршення екологічної ситуації.

Основними негативними наслідками нерегульованої децентралізації систем теплопостачання є наступні.

1. Технологічне розбалансування централізованих систем теплопостачання та систем централізованого опалення. Переобладнання внутрішньобудинкової системи опалення, яка належить до інженерної системи будинку як цілісного майнового комплексу, призводить до її розбалансування. При проектуванні будинку закладався спосіб теплопостачання — централізоване теплопостачання. Згідно з вимогами відповідних державних будівельних норм щодо питань влаштування системи опалення, усі магістралі ("стояки") та внутрішні розподільчі мережі при проектуванні гідравлічно ув'язані для забезпечення стабільної роботи системи опалення будинку. Тому будь-яке втручання в неї шляхом зміни гідравлічного опору (в тому числі шляхом від'єднання від системи централізованого опалення) погіршує роботу всієї системи, чим порушує права інших мешканців, що є недопустимим за Цивільним кодексом України.

2. Екологічна небезпека. Багатоквартирні будинки, які розраховані на системи централізованого опалення та гарячого водопостачання, не мають каналів для безпечного відведення і розсіювання у навколишньому середовищі продуктів згоряння, що утворюються в поквартирних системах опалення. Тому їх застосування призведе до підвищеного забруднення повітря у квартирах, що відповідно погіршить умови проживання і порушить права мешканців будинків та суперечитиме статті 41 Конституції України, згідно з якою використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

3. Перешкоджання реалізації заходів з енергозбереження, у тому числі унеможливлення здійснення диверсифікації видів палива, що використовуються у сфері теплопостачання. Неконтрольована децентралізація систем теплопостачання перешкоджатиме здійсненню заходів з диверсифікації видів палива, які використовуються для виробництва теплової енергії. Такі заходи передбачені, зокрема, Енергетичною стратегією України на період до 2030 року [10], Державною цільовою економічною програмою енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010—2015 роки [11], Планом першочергових заходів з модернізації систем теплопостачання [12]. Реалізація напрямів та виконання завдань, передбачених вищенаведеними документами в частині забезпечення виробництва теплової енергії із застосуванням альтернативних видів палива, зокрема неорганічних, є неможливим через зростання темпів децентралізації системи теплопостачання, оскільки технологічні особливості систем автономного та індивідуального теплопостачання не дозволяють здійснювати диверсифікацію джерел енергії, зокрема через відсутність належного обладнання, необхідної кваліфікації обслуговуючого персоналу, територіальних обмежень тощо.

4. Майбутнє зростання витрат домогосподарств на оплату комунальних послуг через подальше подорожчання природного газу. Подорожчання природного газу для населення у зв'язку приведенням його цін до рівня середньосвітових за умови подальшої децентралізації систем теплопостачання спричинить суттєве зростання частки витрат домогосподарств на оплату комунальних послуг. Наслідком такої ситуації стане неспроможність населення сплачувати за спожиті послуги, що призведе до неврегульованого падіння платіжної дисципліни і поступової руйнації економіки підприємств теплокомунальної енергетики.

Існуючі норми законодавства виявилися недієвими у сфері ефективного функціонування та забезпечення єдності системи централізованого теплопостачання як цілісного комплексу. Це спричинено, зокрема, відсутністю чіткого механізму регулювання процесу від'єднання споживачів теплової енергії від магістральних та місцевих (розподільчих) мереж, а також відключення споживачів послуг з централізованого опалення від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання. Вже наявні положення нормативно-правових актів, зокрема Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення [13] та Порядку відключення окремих житлових будинків від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води при відмові споживачів від централізованого теплопостачання [14], мають достатньо суперечливий зміст та з огляду на їх викладення в підзаконних нормативно-правових актах (постановах, наказах) не мають абсолютного впливу на регульовану сферу. Нормативно-правові акти відомчого та урядового рівня зумовлюють неспроможність підприємств сфери централізованого теплопостачання задовольняти позови у судах під час спроб протистояти хаотичності процесу від'єднання від централізованих послуг.

Пропонуються низка регулюючих заходів, що мають війти в основу законопроекту, а саме: комплекс нормативно-правових обмежень щодо споживачів теплової енергії та споживачів послуг з централізованого опалення і гарячого водопостачання з питань несанкціонованого переходу від централізованих систем теплопостачання на індивідуальне чи/або автономне опалення. Запровадження цих обмежень дозволить врегулювати процес децентралізації в сфері теплопостачання шляхом:

— запровадження в схемах теплопостачання населених пунктів механізму регламентування, відповідно до якого визначатиметься регламентована територія теплопос-

тачання, в межах якої може діяти тільки конкретна система теплопостачання (централізована чи автономна/індивідуальна);

— обмеження прав на від'єднання від теплових мереж та відключення від централізованого опалення виключно на підставі затверджених схем теплопостачання населених пунктів;

— підвищення рівня адміністративної відповідальності, зокрема у вигляді збільшення штрафів у 50—150 разів для фізичних та юридичних осіб за самовільне відключення від централізованого опалення або від'єднання від теплопостачання;

— удосконалення процедури погодження усіх співвласників багатоквартирного будинку на від'єднання від централізованих розподільчих мереж;

— визнання пріоритету суспільних інтересів щодо отримання якісних та доступних послуг через обмеження прав окремих домогосподарств;

— розширення повноважень колегіального органу, що здійснює державне регулювання у сфері теплопостачання, через контроль за розробкою перспективних схем теплопостачання із визначенням меж регламентованих територій;

— удосконалення системи моніторингу та контролю за розвитком систем теплопостачання через надання підприємствам -ліцензіатам відповідних прав.

Реалізація запропонованих заходів дозволить подолати негативні наслідки децентралізації сфери теплопостачання, зокрема:

— забезпечить можливість впровадження заходів з енергозбереження та підвищення ефективності систем централізованого теплопостачання шляхом диверсифікації видів палива та технологій виробництва теплової енергії;

— сприятиме зниженню рівня екологічної небезпеки;

— створить умови для надання якісних послуг з централізованого опалення за прийнятними для споживачів тарифами.

Впровадження змін створює умови для технологічного та економічного збалансування процесів надання послуг з теплопостачання, надання послуг з централізованого опалення та гарячого водопостачання, відновлення системи централізованого теплопостачання як цілісного комплексу. Внаслідок цього у теплогенеруючих, теплотранспортуючих та теплопостачальних організацій виникне можливість акумулювання коштів для технічного переоснащення існуючої інженерної інфраструктури. Комплекс нормативно-правових новацій адміністративного характеру покликаний забезпечити дотримання інтересів суспільства, гарантування захисту прав споживачів, вирішення питання щодо забезпечення населення України комунальними послугами належної якості та у повному обсязі, створення передумов для збереження та розвитку існуючих підприємств всіх форм власності, які сьогодні працюють на ринку комунальних послуг в умовах розвитку конкурентного середовища.

ВИСНОВКИ

Аналіз використання енергетичних ресурсів виявив загрозливі тенденції посилення залежності опалення населення від імпортованого природного газу. Вирішальним чинником зростаючої енергоємності теплоспоживання є неврегульованість процесу децентралізації теплопостачання та індивідуалізації опалення через недосконалість механізмів державного управління у відповідних сферах.

Впровадження першого етапу удосконалення механізмів державного регулювання у галузі теплопостачання у вигляді комплексу адміністративних обмежень, санкцій та контролю передбачає зупинити руйнівні процеси галузі та закласти основи для забезпечення подальшого розвитку галузі в умовах дефіциту енергоресурсів з урахуванням прогресивного світового досвіду, зокрема, відповідних регламентів країн Європейського Союзу.

Подальші наукові розвідки мають бути пов'язані з удосконаленням механізмів державного регулювання збалансованого розвитку сфери теплопостачання з урахуванням практик європейських країн щодо запровадження прямих економічних механізмів (підвищення цін на газ для опалення населення до економічно обгрунтованого рівня; поступовий перехід на регресивну блочну шкалу цін на газ для населення) та непрямих (стимулюючих) механізмів (пільгове довгострокове кредитування постачальників та споживачів теплової енергії, здешевлення кредитів для населення на енергоощадні заходи, виплата субсидій на енергоощадні заходи для вразливих верств населення).

Література:

1. Блащук А. Як Україні не сісти на газову голку / А. Блащук // Житлово-комунальне господарство України. — 2012. — № 3(46). — С. 20—21.

2. Звягинцев В. Миражи перетопов и другие мифы о центральном и индивидуальном теплоснабжении / В. Звягинцев // Житлово-комунальне господарство України. — 2012. — № 3(46). — С. 30—32.

3. Колотило И. Когда приток денег не остановит поток аварий / И. Колотило // Житлово-комунальне господарство України. — 2012. — № 3(46). — С. 54—56.

4. Карп И. Пути решения проблем коммунальной енергетики / И.Н. Карп, Е.Е. Никитин // Житлово-комунальне господарство України. — 2011. — № 6 (39). — С. 16—22.

5. Україна в цифрах. Статистичний збірник [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. — 2012. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

6. Житловий фонд України. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. — 2012. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

7. Про основні показники роботи газового господарства України за 2011 рік. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. — 2012. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

8. Інформація про обладнання опаленням квартир / Лист Державної служби статистики України від 31.01.2012 № 05/5-7/29.

9. Шевцов А.І. Стан та перспективи реформування системи теплозабезпечення в Україні. Аналітична доповідь / Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпропетровську [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/Teplozabezpechennya.pdf

10. Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 № 145-р [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. — 2012. — Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua

11. Про затвердження державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010—2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 № 243 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. — 2012. — Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua

12. Про заходи з модернізації систем теплопостачання. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2009 № 682 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. — 2012. — Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua

13. Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2005 № 630 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. — 2012. — Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua

14. Про затвердження Порядку відключення окремих житлових будинків від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води при відмові споживачів від централізованого теплопостачання. Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 22.11.2005 № 4 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. — 2012. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1478-05

Стаття надійшла до редакції 11.06.2012 р.

УДК 351.824.11

Т. І. Биркович,
докторант, Чорноморський державний університет імені Петра Могили

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У статті досліджений і узагальнений міжнародний досвід реформування та державного регулювання в електроенергетичній галузі.

In the article there was researched and generalized international experience o reformation and state regulation of electricity sector.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Цілком зрозуміло, що будь які реформи мають на меті досягти покращень. Досягти цього в електроенергетиці нелегко, та підходи до реформування цієї галузі знайшли не зразу.

Хоча розвинуті країни почали впроваджувати конкурентні відносини в електроенергетиці лише в кінці 80-х років, даний процес почав розвиватися досить високими темпами і на сьогодні охоплює більшість країн ОЕСР та інших держав. За незначним виключенням, електроенергетика в більшості країн світу знаходилася не тільки під контролем держави, але й досить часто являла собою вертикально структуровані державні або громадські монополії. Такі країни, як Великобританія, Норвегія, Ірландія, Франція, Греція, Італія, консолідували та націоналізували електроенергетику в державні монополії, передбачаючи, що державні компанії будуть діяти в громадських інтересах, а не максимізувати прибуток, як приватні компанії. В Німеччині в сфері електроенергетики домінували регіоналі державні монополії [3].

У деяких інших країнах, наприклад, США та Японії, основу електроенергетики складають приватні компанії, діяльність яких регулюється державою. Треба зазначити, що, незалежно від типу енергокомпаній, в більшості країн основним принципом їх організаційного устрою була вертикальна інтеграція, яка об'єднувала функції генерації, передачі, розподілу та збуту.

Головними причинами, які змусили уряд більшості країн розпочати масштабні реформи в електроенергетиці, була низька ефективність та конкурентоспроможність власної промисловості, відсутність інвестицій для розвитку енергетичного сектори.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання реформування в енергетичній сфері країн ЄС та України досліджується низкою вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких можемо відмітити таких: Е. Шестерина, А. Бранис, В. Бараннік, С. Голікова, В. Засадко, В. Шевцова, В. Мартинюк та інших.

Більш детального розгляду потребують підходи до державного регулювання електроенергетичної сфери, узагальнення яких дозволить сформулювати основні напрями реформування в електроенергетиці в Україні.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — дослідити та узагальнити міжнародний досвід щодо принципів та підходів до державного регулювання в електроенергетичній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Базовий підхід до лібералізації в електроенергетичному секторі включає рівний доступ до об'єктів транспортування та розподілу для фірм, зайнятих виробництвом та постачанням енергоресурсів, за умови наявності багатьох конкуруючих компаній, вільний вхід на ринок для нових фірм та можливість вибору постачальника, хоча б для деяких кінцевих споживачів. Виробники, постачальники та споживачі укладають (прямо чи непрямо) контракти на оптовому ринку, оплачуючи послуги передаючих та розподіляючих компаній за тарифами, які встановлені регулюючим органом. Крім заходів з лібералізації, реформи, як правило, включають так званий розподіл сфер діяльності, згідно якому монополіст, який контролює транспортування, повинен відмовитися від володіння компанією в сферах виробництва та споживання з метою забезпечення дійсно рівного доступу до мереж.

Конкуренція між незалежними виробниками та постачальниками енергоресурсів допомагає зменшити неефективність, яка є наслідком інформаційних та політичних проблем, а також проблем зі стимулювання.

Основні цілі та завдання реструктуризації електроенергетики залежали як від рівня економічного розвитку країни, так і від конкретних специфічних умов, в яких функціонувала електроенергетична галузь в тій чи іншій країні.

У зв'язку з цим можна виділити наступні цілі, які вказувалися на самому при проведенні реформ в різних країнах:

— зниження собівартості електроенергетики для споживачів за рахунок підвищення ефективності роботи галузі (Великобританія, Аргентина, Австралія);

— залучення іноземних інвестицій для підвищення ефективності роботи галузі (Бразилія, Аргентина);

— впровадження конкуренції для надання споживачам права вибору постачальника (Бразилія);

— згладжування різниці в цінах на електроенергію в різни регіонах країни (Норвегія, США);

— підвищення ефективності інвестування в розвиток інфраструктури електроенергетики та галузі в цілому з метою підвищення конкурентоспроможності національних виробників (Австралія) [2].

Таким чином, в більшості країн реформи енергетичного сектора ініціювалися з метою: підвищити ефективність галузі; залучити нові інвестиції; створити нові потужності; підвищити рівень конкурентоздатності в галузі; знизити тарифи; надати споживачам більше можливостей по вибору постачальника електроенергії; підвищити якість та надійність послуг, що надаються; скоротити заборгованість державі; забезпечити відповідність вимогам державних органів та регулюючих структур.

Перші масштабні реформи, спрямовані на розвиток конкуренції в електроенергетиці, здійснила Великобританія. На початку 90-х років в Англії та Уельсі було створено оптовий ринок електроенергії. Реформа в країні відбувалася паралельно з реформою вугільної галузі. В обох галузях відбувалося істотне скорочення персоналу, в енергетиці — близько 30%. У вугільній промисловості було закрито більшість нерентабельних розрізів, одночасно енергетикам було дозволено спалювати газ, чого не можна було робити раніше. Газ вважався сировиною в хімічній промисловості, а не паливом. Тобто сильно змінився паливний баланс. Було запроваджено будівництво ефективних сучасних газових установок та відбувалося створення ринку. В результаті практично одночасної появи нових потужностей та ринку знизилися ціни на газ.

Реформа електроенергетики у Великобританії дала велику кількість позитивних результатів, зокрема: зниження тарифів на електроенергію, підвищення якості послуг, ско-

рочення випадків порушення електропостачання, залучення зарубіжних інвестицій, підвищення продуктивності праці.

Разом з тим, спостерігалися і негативні тенденції, такі як примусовий продаж активів, ліквідація робочих місць. Крім цього, хоча і внаслідок реформ оптові ціни на енергію у Великобританії на той час знизилися на 40%, лише 20% зниження відбулося в результаті конкуренції в оптовому секторі. Другим фактором, який вплинув на зниження, було зниження цін за рахунок переходу на відносно дешевий газ. Отже, конкуренція сама по собі покращила стан виключно оптових споживачів — крупних підприємств та збутових мереж, а не пересічних громадян.

На початку 90-х років реформи енергетичного сектора почалися в Латинській Америці. Першими серед латиноамериканських країн енергосектор почали формувати Аргентина, Чилі та Перу. В 1992 році в Чилі вступив у дію новий закон про електрику та було створено незалежний регулюючий орган. Потім почали відбуватися процеси приватизації генеруючих потужностей. Результатом реформи став масовий притік інвестицій в енергетичний сектор латиноамериканських країн [5].

Досить цікавим є досвід Німеччини. В країні було введено так званий принцип еталонного порівняння — енергетичні холдинги зобов'язані знижувати свої тарифи до мінімального в країні, а, починаючи з 2002 року, і в Європі рівня. Річна зміна вартості енергії не повинна перевищувати збільшення цін на основний вид палива (вугілля), а зростання тарифів для населення обмежене зростанням доходів громадян. Ефективність електроенергетики не розглядається як виключно корпоративна мета, яка ізольована від завдань економіки Німеччини. Подальші події в Німеччині призвели до укрупнення енергетичного бізнесу та істотного зниження тарифів, особливо для середнього та малого бізнесу (на 30%) та громадян (20%). З тих пір, як в Німеччині ступив у силу закон про нове регулювання енергетичного господарства, яка передбачає вільний вибір постачальника, електроенергія стала звичайним продуктом конкурентного ринку.

Треба відмітити, що в усіх країнах, де реформи дали позитивні результати, їх проведенню передувало прийняття відповідного законодавства, де чітко визначалися права та обов'язки всіх зацікавлених осіб.

Головна спрямованість реформ в електроенергетиці за кордоном пов'язана з впровадженням конкуренції в сфері виробництва електроенергії. Однак підходи та темпи проведення лібералізації електроенергії значно відрізнялися в різних країнах, які проводили реформи. Можемо відмітити, що на сьогодні найбільш глибоко просунулися в створенні конкурентного ринку електроенергії Німеччина, Великобританія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Іспанія. Конкурентний ринок електроенергії функціонує також в Японії, Бразилії, Аргентині та інших країнах.

При цьому в промислово розвинутих країнах конкуренція в сферах виробництва та збуту електроенергії вже призвела до зниження цін. Якщо до початку реструктуризації енергетичної галузі монопольні ціни були завищені, то надалі вони знизилися до економічно обгрунтованого рівня: в Німеччині — на 50%, в Англії — на 25—30% (для різних груп споживачів), в Японії — на 15%. В деяких кранах, що розвиваються, наприклад, Бразилії, лібералізація ринку, навпаки, призвела до зростання цін на 10%, що пояснювалося необхідністю знизити ступінь інвестиційного ризику та залучити капіталу у розвиток електроенергетики [2].

В організаційній структурі електроенергетики в різних країнах, що здійснюють реформування цієї галузі, існують значні відмінності. Одним з інструментів реструктуризації, який найбільш часто застосовується, є так звана вертикальна дезінтеграція компаній, яка дозволяє поділити компанії за видами діяльності (генерація, передач, розподіл та збут), забезпечити їх фінансову прозорість, а також застосовуватися різні види регулювання до різних видів діяльності. Таку модель застосовує, наприклад, Англія та Уельс. Початковий розподіл галузі передбачав розподіл компаній за двома видами діяльності. Учасниками ринку стали виробники електроенергії National Power, PowerGen та British Energy, мережева компанія National Grid та 12 бутових компаній. Але вже на початку формування оптового ринку інженерна топологія галузі призвела до збереження вертикальної інтеграції в особі Scottish Power. Подальший розвиток призвів до того, що генеруючі компанії взяли участь у приватизації 12 збутових компаній та практично відновили вертикальну інтеграцію в галузі.

Директива ЄС 96/92 передбачала можливість збереження вертикальної інтеграції з обов'язковим веденням роздільного фінансового обліку. По цьому шляху, наприклад, пішла Німеччина. Вертикальна інтеграція також збереглася у Франції та Швейцарії. Треба зазначити, що Німеччина може слугувати прикладом дуже поміркованого підходу до реформи енергетики, де не відбувалося ніякого руйнування існуючих структур як вертикально-інтегрованих, так і розподільчих компаній, та були максимально збережені господарські взаємозв'язки. Принципи перегулювання та розподілу бізнесу в електроенергетиці фактично реалізовувалося за рахунок розподілу обліку і оптимізації витрат всередині холдінгов, що не призводило до дроблення капіталу.

У табл. 1 представлено узагальнення підходів до перегулювання в різних країнах. Як можна побачити, тут склалася різноманітність підходів, але виокремлюється практично загальне ставлення до обов'язкового державного регулювання транспортування. З цього можна зробити висновки, що країни, які давно почали процеси реформування, зразу побачили небезпеку мережевого монополізму.

Треба відмітити, що лібералізація ринку електроенергії не означає необхідності таких же радикальних перетворень у структурі власності. Так, в Норвегії, Швеції та США кардинальних змін у структурі власності не відбулося, тоді як в Англії та Уельсі приватизація є основним напрямом реформ. До того ж, якщо в Норвегії та Швеції у виробництві та збуті електроенергії досі домінують державні компанії, то в США та Японії більша частина виробництва та збуту електроенергії приходиться на приватні компанії [1]. В більшості інших країн здійснювалася приватизація генеруючих, розподільчих та збутових компаній, однак транспортування електроенергії, як правило, концентрується в єдиній компанії і нерідко залишається в державній власності. Так, у Великобританії, Швеції, Норвегії діють єдині транспортні компанії.

Успіху реформування в сфері електропостачання наносять збитки недостатність нових компаній, що входять на ринок, збереження своєї ринкової влади генеруючими компаніями та технічно складні питання регулювання. В їх числі: ринкова координація, плата за доступ на ринок, мінімальний рівень конкуренції тощо [4]. У багатьох країнах з економками, що реформуються, проблеми зі збереженням ринкової влади та виникненням труднощів при встановленні справедливих ринкових цін стан досить складним. У зв'язку з цим в якості прикладу успішного створення оптового ринку електроенергії зі значною кількістю конкуруючих фірм в сфері генерації приводять Аргентину. Потенційний виграш від конкуренції значною мірою зумовлений протяжністю ліній високовольтних передач. У деяких випадках висловлювалися побоювання, що в результаті конкурентної боротьби ціни можуть знизитися до рівня, якого уже недостатньо для довгострокових інвестицій. Але дану проблему можна вирішити, використовуючи різноманітні цінові механізми, такі як ринок, який здійснює платежі електростанціям, які зобов'язані надавати відповідні потужності незалежно від того, використовуються вони чи ні [4].

Одним з найбільш гострих на сьогодні питань реформування вітчизняної електроенергетики є проблема регулювання тарифів на електроенергію. Незважаючи на існування відмінностей у виробничо-організаційній структурі електроенергетики різних країн, в принципах організації функціонування ринку електроенергії та методах регулювання діяльності енергокомпаній та тарифів на електроенергію, практично у всіх країнах з розвинутою економікою держава в тій чи іншій формі контролює процеси ухвалення рішень в діяльності енергокомпаній. Так, наприклад, в США застосовується система "сильного" жорсткого регламентування регулювання, в якій органи федерального та регіонального регулювання взаємодіють з енергокомпаніями практично на всіх етапах планування їх поточної та перспективної діяльності, а також регулюють тарифи при істотному обмеженні (зверху і знизу) розмірів прибутку, що ними отримується, та певному стримуванні ринкового середовища в електроенергетиці.

Треба відмітити, що американська система регулювання базується на повноцінному законодавстві, що постійно модернізується, де чітко визначені права та обов'язки Федеральної та регіональної енергетичної комісій, зобов'язання енергетичних компаній по забезпеченню регулюючих комісій звітною та перспективною інформацією.

Як приклад вільного нерегульованого ринку досить часто наводять Англію, де діє система "м'якого" регулюван-

Таблиця 1. Дерегулювання в електроенергетиці в ряді країн

Країна	Рік прийняття законодавства	Розподіл сфер діяльності	Доступ третьої особи (транспортування)	Тарифи на транспортування
Австрія	1998	Облік	Регулюється	Облік витрат
Бельгія	1999	Облік	Регулюється	Облік витрат
Данія	1999	Облік	Регулюється	Облік витрат
Франція	2000	Облік	Регулюється	Облік витрат
Німеччина	1998	Облік	Переговорний	Обмеження верхнього рівня цін
Ірландія	1998	Операційний	Регулюється	-
Італія	1999	Операційний	Регулюється	Обмеження верхнього рівня цін
Іспанія	1997	Власність	Регулюється	Облік витрат
Швеція	1996	Власність	Регулюється	Облік витрат
Нідерланди	1998	Власність	Регулюється	Обмеження верхнього рівня цін
Великобританія	1990	Власність	Регулюється	Обмеження верхнього рівня цін
США	1992	Власність	Регулюється	Обмеження верхнього рівня цін
Канада	1997	Інтегрований	-	Облік витрат

ня, спрямована на стримування росту тарифів на електроенергію для споживачів. При цьому найважливішою умовою є забезпечення максимальної конкуренції виробників енергії та енергопостачаючих організацій на оптовому ринку електроенергії. Тим не менш, дві третини витрат на передачу та розподіл електроенергії регулюються державою.

Одним з найбільш ліберальних вважається ринок електроенергії Німеччини, де вільне ціноутворення і для генерації, і для передачі електроенергії підтверджуються відповідними нормативними актами. Однак рамки вільного ціноутворення економічно чітко визначені цілою низкою жорстких нормативних вимог. Наприклад, щоб підвищити тариф на електроенергію, компаніям необхідно показати, наскільки збільшився рівень інфляції та ціни на світовому ринку палива, а для підвищення роздрібного тарифу повинен бути підтверджений відповідним зростанням доходів населення.

У цілому, досвід реформування електроенергетичного комплексу в інших країнах свідчить, що важливою умовою результативності реформ є попереднє ухвалення комплексної законодавчої бази проведення запланованих перетворень.

В останні роки в світовій енергетиці відбуваються процеси консолідації, диверсифікації національних енергокомпаній та нерідко посилення присутності держави на національному енергоринку, що є відображенням тих протиріч та труднощів, які супроводжують формування єдиного європейського ринку. Крім цього, це пов'язано з необхідністю крупних інвестицій у розвиток інфраструктури енергетичного ринку, а також із захистом прав споживачів та питаннями контролю надійності та якості послуг енергопостачання. В багатьох країнах реалізуються національні енергетичні програми, які передбачають розвиток паливної бази, оптимізацію паливно-енергетичного балансу, підтримку нетрадиційної енергетики та сучасних технологій.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наявність різних концепцій та пропозицій щодо шляхів реформування електроенергетики, а також різні реформи, які були проведені в різних країнах, свідчить про те, що не існує "єдиного вірного" шляху до реформування електроенергетики. Спроби розрахувати чи обгрунтувати оптимальну структуру галузі, кількість генеруючих компаній, оптових ринків, розмірів суб'єктів ринку є за своєю сутністю достатньо суб'єктивними передбаченнями про те, яка структура галузі в майбутньому найбільшою мірою відповідає тому, що склалося в минулому.

Аналіз наведених концепцій, а також вітчизняного та зарубіжного досвіду реформування електроенергії дозволяє сформулювати низку загальних висновків та принципів:

— особи, які здійснюють будівництво та введення в експлуатацію нових потужностей в генерації та передавання електроенергії, повинні мати право самостійно на договірній основі визначати всі умови своїх (в тому числі майбутніх) відносин з питань використання нових потужностей з іншими суб'єктами електроенергетики, включаючи і ціни контрактів. Державне регулювання та ціноутворення за наявності таких угод не застосовується;

— необхідною умовою реформування енергоенергетики є переведення господарських відносин з сфери адміністративного регулювання в сферу цивільного права, зняття адміністративних бар'єрів на шляху інвестицій. Для цього необхідним є цивільно-правове оформлення існуючих неявних зобов'язань та їх ув'язка з існуючими активами галузі;

— існуюча система ціноутворення на електроенергію як на державному, так і регіональному рівні потребує реформування за рахунок поетапного переходу до ринкових механізмів;

— існуючі адміністративні процедури регулювання повинні бути замінені більш ефективними процедурами прийняття рішень, які базуються на принципах незалежності регулюючих органів та конкурування сторін;

— чинне законодавче та нормативне забезпечення електроенергетики є недостатньо ефективним та вимагає вдосконалення;

— існуючі та майбутні незалежні виробники електроенергії повинні мати право недискримінаційного доступу до існуючої та майбутньої мережевої інфраструктури;

— в ході реформування електроенергетики неприпустимо збільшення залежності існуючих та нових господарюючих суб'єктів від адміністративних рішень центральних та місцевих органів влади та управління;

— роздільний облік за видами діяльності (генерація, транспорт, збут) є необхідною умовою ефективного функціонування електроенергетики;

— одним з найважливіших способів забезпечення надійності енергопостачання є вертикально-інтегровані компанії, але існування таких компаній не є перешкодою для встановлення ринкових відношень в електроенергетиці;

— однією з основних тенденцій розвитку світової електроенергетики є консолідація компаній, яка поряд з забезпечення конкуренції сприяє зниженню витрат та підвищує інвестиційну привабливість компаній;

— при реорганізації діючих в електроенергетиці компаній в ході її реформування найважливішими принципом є дотримання прав власників та кредиторів;

— реформування електроенергетики є тривалим та поетапним процесом, який триває, як показав зарубіжний та вітчизняний досвід, десятки років;

— дерегулювання цін на електроенергію повинно поєднуватися з дерегулювнням цін на природний газ як основний вид палива для електростанцій, а також зняття адміністративних та інших обмежень на ринках інших видів палива;

— при реформуванні електроенергетики необхідне здійснення взаємопов'язаних заходів в теплоенергетиці, окреме реформування теплопостачання та системи ціноутворення на тепло. Крім цього, необхідним є реформування житлово-комунального господарства.

Література:

1. Бранис А.М. Альтернативная концепция реформирования электроенергетики / А.М. Бранис.
2. Зарубежный опыт реформирования электроэнергетики [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.libertarium.ru/l_energy_kr_04.
3. Миронова Т. А. О международном опыте реформирования электроэнергетики [Электронный ресурс] / Т.А. Миронова. — Режим доступа: http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/2002/vestniksf172-16/vestniksf172-16020.htm.
4. Организация экономического сотрудничества и развития. Газовая промышленность и электроэнергетика: меры регулирования и реформы // Вопросы экономики. — 2002. — № 6. — С. 32—91.
5. Шестернина Е. Как реформируют электроэнергетику в мире / Е. Шестренина // Известия. — 2002. — 18.12. — С. 2—5.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2012 р.

УДК 351.824:334.78:347

Л. Д. Оліфіренко,
к. т. н., доцент, Чернігівський державний технологічний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР

Запропоновано теоретико-методологічний підхід щодо основ інституціональних змін, який дозволяють розкрити їх природу та визначити напрями удосконалення механізму формування інституціональних змін у сфері державного регулювання розвитку корпоративних структур.

In the article proposals a theoretical and methodological approach to the foundations of institutional change, which can reveal their nature and identify areas of improvement of the mechanism of formation of institutional changes in government regulation of corporate structures.

Ключові слова: державний механізм регулювання, інституціональне середовище, корпоративні структури.
Key words: state mechanism regulation, institutional environment, corporate structure.

ВСТУП

Аналіз змісту інституціональних змін, виявлений у наукових працях [1—4], показує, що стійкість або змінність складових інституціонального середовища функціонування корпорацій — інститутів, відображає двоїстий характер їх розвитку. Ефективність інституціонального середовища функціонування корпорацій буде зростати, якщо інституціональні норми будуть сприяти адекватній логіці розвитку корпоративних структур. Розуміючи значення та необхідність прогресивного розвитку, держава встановлює такий економічний порядок, адаптація до якого корпоративних структур може підвищити соціальну ефективність інститутів разом з економічною. Властивість "прогресивної віддачі" інститутів пролонгується у їх ефективність.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Оскільки значна більшість дослідників визначає посилення інтеграційних процесів у економіці, які впливають на якісний зміст державного управління, то мета даного дослідження пов'язана з проблемою удосконалення інституціонального середовища, оцінкою ефективності інституціональних змін та механізмом їх формування щодо функціонування корпоративних структур та їх об'єднань.

РЕЗУЛЬТАТИ

Змістовний аналіз факторів стимулюючого або гальмуючого характеру інституціонального середовища наводить на думку про когерентність інститутів, яка взаємозумовлює безперервність процесу їх удосконалення або відмирання. Стійкість розвитку інституціонального простору забезпечується вищими за ієрархією порядку інститутами — Конституцією, кодексами, законами, які не змінюються впродовж тривалого періоду часу. Інститути нижчого рівня ієрархії мають не на стільки складну структуру та процедуру їх змін, тому виявляються більш динамічними та змінними, що, безперечно, відбивається на динаміку інституційного середовища функціонування корпоративних структур.

Забезпечення ефективності розвитку корпоративних структур об'єктивно потребує удосконалення економічних інститутів на всіх рівнях ієрархічної структури управління: державному, регіональному, галузевому, корпоративному. Об'єктивність інституціональних змін, на нашу думку, визначена наступними чинниками:

— зміною характеру впливу існуючих інститутів, що позиціонуються як такі, що створюють інституціональні основи функціонування корпоративних структур: економічних функцій держави, контрактації, накопичення та перерозподілу, трудових відносин, екологічні функції та ін.;

— необхідністю нейтралізації негативних інституцій (корупції, кримінальних відносинах, непередбаченості та залежності у контрактних відносинах, фінансові махінації та ін.);

— необхідністю введення в дію нових інститутів як результату попередніх періодів трансформації національного та світового рівня, пов'язаних з інформатизацією, глобалізацією, соціальною відповідальністю, патерналізмом та ін.

Реорганізація корпоративних структур безпосередньо пов'язана з удосконаленням інституціонального середовища, викликана необхідністю їх адаптації не тільки через вищеназвані фактори, а також через посилення конкуренції, економічної циклічності та кон'юнктурності, проблемами виснаження природних ресурсів тощо. Реорганізація ставить за мету зменшення протиріч та усунення диспропорцій розвитку суб'єктів економіки та виходу на тренд стійкого розвитку. Саме в цьому, на наше глибоке переконання, міститься сутність державного регулювання інституціональних змін. Тренд інституціональних змін, який, за висловом Д. Норта, залежить від обраної одного разу інституціональної траєкторії (path dependence) [5], відбиває їх сутність і в остаточному підсумку — інституціональні зміни, націлені на здійснення інкрементальних заходів щодо розв'язання протиріч розвитку [2—4]. Однак це не виключає наявності відхилень, що можуть загострювати проблеми реорганізації та розвитку корпорацій. У результаті відбувається розви-

Рис. 1. Схема механізму формування інституціональних змін у сфері державного регулювання розвитку корпоративних структур

ток всіх учасників процесу: більш ефективні форми організації економічної, соціальної та політичної складових інституціонального простору еволюціонують, а неефективні відмирають. "Ефективними" інститутами вважаються ті, які, встановлюючи набір обмежень, приводять до економічного зростання [5, с. 118].

Таким чином, предметом обговорення виступають теоретико-методологічні основи інституціональних змін, які дозволяють розкрити їх природу та визначити напрями удосконалення. Найважливішим питанням, з нашої точки зору, є механізм змін, предметний розгляд якого актуалізується внаслідок:

— приведення рівня розвитку виробничих відносин у відповідність до рівня розвитку продуктивних сил;

— високої динаміки та важливості інституціональних перетворень для розвитку корпоративного сектору економіки;

— необхідності узгодження інституціональних змін щодо випереджуючого їх характеру як фактора, який змінює умови контрактів (наприклад, зміни відносних цін [5]).

Проведений аналіз з визначення вихідних причин (умов) інституціональних перетворень, змін відносних цін [5] показав, що механізм формування інституціональних змін можна ототожнювати з механізмом управління процесами розвитку економічних суб'єктів. З цього витікає, що механізм розвитку корпоративних структур може бути дієвим тільки за умови визначення реальних цілей. Категорія цілі входить до структури самого механізму та значною мірою впливає на його зміст. Цілі визначаються суб'єктом управління. Однак в інституціональному середовищі можуть відбуватися процеси, які розвиваються об'єктивно, незалежно від прагнення керівників, менеджерів, працівників, акціонерів та такі, що можуть діяти у протилежному до цілей напрямі.

Основними структурними складовими механізму державного регулювання (управління) є суб'єкт, об'єкт, цілі, ресурси, методи та форми управління. Суб'єкт обирає способи, методи та форми впливу, які застосовуються їм у процесі управління. Об'єктивним залишається остаточний результат управління. Принциповою ознакою змісту механізму регулювання виступає система заходів, їх динаміка та послідовність у процесі досягнення мети управління [6, с. 388—390].

Таким чином, механізм державного регулювання розвитку корпоративних структур полягає у формуванні інституціональних змін як системи правових, економічних, політичних засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на суб'єкти господарювання для досягнення встановлених цілей.

Головними суб'єктами формування інституціональних змін є органи державної влади, які наділені повноваженнями щодо законодавчої та виконавчої влади, та органи корпоративного управління, уповноважені здійснювати управління. Як правило, однією з цілей інституціональних змін учасники ринкового середовища вважають покращення інвестиційного клімату, що, в першу, чергу впливатиме на активізацію акціонування корпорацій [7; 8]. Ціль нижчого порядку може виражатися по-різному — від зміни податкового законодавства до Конституції. Найвпливовішими суб'єктами щодо інституціональної перебудови є держава та великі корпорації, управлінських вплив яких на інституціональне середовище може здійснюватися за механізмом, представленим на рис. 1.

Звичайно, реакція й вагомість відображених у механізмі збуджуючих факторів-мотиваторів — різні, мультиплікативний ефект — теж. Проте управлінська вітчизняна практика підтверджує значимість та високу кореляцію суб'єктивних факторів щодо сприйняття рішень [8]. На основі аналізу результатів функціонування вітчизняних корпорацій ефективність їх інституціональних стратегій обгрунтовуються тим, що форми та дієвість впливу інституціональних норм визначаються цілями та ресурсами корпорації, залежать від результативності попереднього розвитку, ефективності впливу, які у сукупності стимулюють або пригальмовують розвиток [6; 9]. Методами інституціонального впливу можуть бути: ініціювання інституціональних змін як з боку законодавчої та виконавчої влади, так і з боку корпоративних структур; формування передумов інституціональних змін у системі законодавчої та виконавчої влади, бізнес-середовища; формування умов реалізації інституціональних змін у зацікавлених суспільних та бізнес-групах.

Форми реалізації інституціонального впливу: законодавча ініціатива органів державної влади; депутатський запит; інформація в ЗМІ; ініціативи центральних та регіональних виконавчих органів влади; ініціативи зацікавлених корпоративних структур; відкритий доступ до інформації про діяльність корпоративних структур; громадські обговорення тощо.

Логіка змін інституціонального середовища, тобто таких інституціональних норм, полягає у тому, що Україна, маючи великий науковий, трудовий, ресурсний потенціал, ще не розв'язала проблем визначення форм і методів організації нових технологічних зв'язків як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Пошук нових, сприятливих умов економічного розвитку господарських об'єктів має вивести їх з депресивного стану та забезпечити стійке економічне зростання. Таким чином, найчастіше інституціональне середовище складається з таких аспектів [10—12]:

— історичні передумови розвитку інституціонального середовища, які гальмують нормоутворюючу функцію державного управління;

— відсутність або незрілість інститутів ринкового вітчизняного середовища;

— недосконалість наукового обгрунтування економічних інститутів або їх слабкість, через що їх правове оформлення не знайшло підтримки з боку зацікавлених сторін.

Якість інституціонального середовища функціонування корпоративних структур потужно впливає на формування стратегій їх розвитку у різних галузях економіки. Аналіз інституціонального розвитку корпорацій галузевих виробництв [1—4] показав, що реалізація інституціональних стратегій супроводжується значними витратами. Тому оцінка ефективності державного регулювання інституціональних

заходів у стратегії корпоративного розвитку набуває актуалізації. Методологічні підходи щодо обліку інституціональних факторів визначені недосконалими [3; 4; 12]. З'ясувалось, що рівень трансакційних витрат та їх динаміка визначають доцільність державних заходів щодо змін інституціональної області функціонування корпорацій. Відтак, інтеграційні стратегії розвитку корпорацій повинні спиратися на теоретико-методологічні підходи оцінки ефективності інституціональних заходів з урахуванням особливостей галузевого розвитку.

В економічній теорії оцінка ефективності визначається як співвідношення результату дій до витрат, що ці дії мали. Для складних динамічних процесів оцінка заходів, крім інтегральних показників, повинна мати систему додаткових показників, які визначаються з позицій застосування різних підходів щодо оцінки ефективності заходів. Велика кількість наукових досліджень у цьому напрямі дещо змінила методологічні складові оцінки ефективності. За умов командно-адміністративної економіки категорія ефективності розглядалась як ключова у оцінці ефективності за всіма етапами суспільного виробництва. За останні роки в оцінці ефективності більше приділяється уваги ефективності окремих рішень і проектів, ризиків, інвестиційних проектів тощо [13; 14]. Визначаються наступні методологічні принципи щодо оцінки ефективності розвитку корпоративних структур, які можна систематизувати за науковими підходами: з позиції трансакційних витрат, з позиції набуття конкурентних переваг, з позиції фінансового менеджменту, з позиції корпоративного менеджменту, з позиції встановлення довготривалого стратегічного партнерства (державницький).

Корпоративна діяльність вимагає зростання ефективності не тільки виробничої сфери, а й інших сфер організації у корпоративній структурі, яку у ринкових умовах забезпечує система управління. Кількісна та якісна оцінка процесу управління ефективністю здійснюється на основі визначених показників, які мають адекватно відображати ефективність за видами діяльності та ступенем досягнення певної мети. Система цілепокладання визначає критерії ефективності функціонування корпорацій, серед яких, на нашу думку, слід визначати ринкову вартість компанії, розрахованої, наприклад, за дисконтним методом розрахунку грошових потоків. Аналіз і вироблення цільових нормативів ефективності інституціональних заходів за показником вартості компанії та її активів дозволяє визначити не тільки поточний стан, а й потенціал фінансово-економічної діяльності компанії на перспективу, оскільки саме показник вартості капіталу інтегрує комплекс показників господарської діяльності компанії.

Інтегральний показник, який характеризує оцінку ефективності інституціональних змін у розвитку корпоративних структур, пропонується визначати способом зіставлення сукупного ефекту від інституціональних змін з трансакційними витратами, які витрачаються на їх реалізацію. Критерієм, що оцінює ефективність інституціональних змін, виступатиме максимізація дисконтованого чистого грошового потоку (NVP), оскільки саме останній адекватно відображає динаміку вартості компанії та довгострокову перспективу, конкурентоспроможність корпоративної структури щодо інвестиційної привабливості, а також надає можливість оцінити рівень їх впливу на зміни відносних цін і трансакційних витрат, прогнозувати та реалізувати стратегії підвищення конкурентоспроможності продукції/послуг у галузях економіки.

Важливим методологічним аспектом у питаннях оцінки ефективності інституціональних змін виступає поліфакторний підхід, який об'єднує інституціональне та мотиваційне управління, пов'язані з різновекторністю інтересів основних учасників у процесі державного регулювання розвитку корпоративних структур. Різні групи: власники, акціонери, менеджери, працюючі, держава, партнери — можуть мати неспівпадаючі інтереси в оцінці ефективності функціонування тієї чи іншої корпоративної структури. Кожен з учасників виділяє свій особливий пріоритет, за яким він буде визначати критерій ефективності та доцільності заходів. Тому постає необхідність знайти фактори ефективності, які були б актуальними для всіх цільових груп. З одного боку, інституціональний підхід в управлінні відбиває властиві саме державного регулюванню щодо спроможності підвищення ефективності інституціонального середовища функціонування корпоративних структур. З іншого — у багатьох ситуаціях мотиваційне управління виявляється більш простим та ефективним, а максимальна ефективність досягається за рахунок сукупного використання інституціонального та мотиваційного управління.

ВИСНОВКИ

Запропонований теоретико-методологічний підхід до оцінки ефективності механізму формування інституціональних змін у сфері державного регулювання розвитку корпоративних структур на основі зіставлення сукупного ефекту від інституціональних заходів з позицій фінансового менеджменту корпорацій щодо збільшення суми грошових коштів за рахунок оптимізації трансакційних витрат дозволяє визначити вплив інституціональних інструментів державного регулювання на обмеження та норми у діяльності учасників корпоративних структур, а також є показовим для інвесторів, кредиторів, акціонерів, партнерів і громадськості.

Принциповим моментом виступає динаміка змін та норм діяльності, що охоплюють широку та дуже важливу інституціональну сферу функціонування корпоративних структур та державного регулювання.

Перспективним напрямом подальших розвідок виявляється дослідження моделей інституціональних основ державного регулювання розвитку корпоративних структур в умовах високої динаміка та інформатизації управління.

Література:

1. Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / Под ред. д.э.н. А.А. Гриценко. — Х.: Форт, 2008. — 928 с.
2. Сірко А.В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики / А.В. Сірко. —К.: Імекс, 2004. — 414 с.
3. Головкова Л.С. Сукупний економічний потенціал корпорацій: формування та розвиток: монографія / Л. С. Головкова. — Запоріжжя: КПУ, 2009. — 340 с.
4. Радєва М.М. Розвиток корпоративних підприємств в Україні: інституціональний підхід: монографія / М. М. Радєва. — Запоріжжя: КПУ, 2010. — 336 с.
5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. З англ. І. Дзюб. — К.: Основи, 2000. — 198 с.
6. Оліфіренко Л.Д. Формування механізму державного регулювання розвитку промисловості України в умовах глобалізації // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. — 2001. — № 4 (54). — С. 385—391.
7. Пустовійт Р. Теоретичний аналіз процесу інституціоналізації в постсоціалістичних економіках / Р. Пустовійт, М. Овчарук // Економіка України. — 2008. — № 6. — С. 14—26.
8. Мазур В. Привлечение иностранных инвестиций в металургическую и химическую промышленность Украины /В. Мазур, О. Смирнова // Экономика Украины. — 2001. — №9. — С. 33—36.
9. Назарова Г.В. Організаційні структури управління корпораціями: наукове видання/ Г. В. Назарова. — Х.: Видавництво ХДЕУ, 2004. — 408 с.
10. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства: монографія / За заг. ред. д-ра екон. наук, професора Іванова Ю.Б. , д-ра екон. наук, професора Тищенка О.М. — Х.: ВД "ІНЖЕК", 2006. — 384 с.
11. Розвиток корпоратизму і корпоративних відносин в економіці України / За ред. чл.-кор. НАН України В.І. Голікова. — К.: Інститут економічного прогнозування, 2002. — 304 с.
12. Кіндзерський В. Економічний розвиток і трансформація промислової політики у світі: уроки для України / В. Кіндзерський // Економіка України. — 2010. — №5. — С. 4—15. — №6. — С. 14—22.
13. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 роки) " Шляхом Європейської інтеграції" / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр.України. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. — 416 с.
14. Державна програма розвитку внутрішнього виробництва. Затверджено постановою Кабінету міністрів України від 12 вересня 2011р. №1130. — Електронний ресурс: [Режим доступу]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-п.

Стаття надійшла до редакції 03.07.2012 р.

УДК 351:69

В. О. Омельчук,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Національна академія державного управління при Президентові України

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСТУПНОСТІ ЖИТЛА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано тенденції комерційної та соціальної доступності житла в Україні у 2012 році. Досліджено регіональні аспекти комерційної доступності житла.

The Dynamic of commercial and social affordability of housing in Ukraine in 2012 year have been analyzed in the article. The regional aspects of commercial affordability of housing have been investigated.

Ключові слова: доступність іпотечних кредитів, соціальна доступність житла.
Key words: affordability of housing, mortgage, social availability of housing.

ВСТУП ТА ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Доступність житла є однією з найважливіших характеристик житлової сфери країни. Вона в підсумку визначає ефективність державної житлової політики, а тому є об'єктом посиленого наукового дослідження. Проблематиці доступності житла в Україні присвячено ряд наукових праць [8; 15; 17], але при цьому регіональні аспекти даної проблеми залишаються поза увагою дослідників. Окрім того, процеси в житловій сфері є динамічними, тому завжди актуальним лишається аналіз поточної ситуації та тенденцій в доступності житла.

Метою статті є аналіз поточної ситуації та тенденцій доступності житла в 2012 році з врахуванням регіональних відмінностей.

ОГЛЯД ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Існує декілька показників для оцінки доступності житла. Розрізняють соціальну та комерційну доступність житла. Першу оцінюють як питому вагу тих, хто отримав житло, перебуваючи в обліку на квартирній черзі у загальній кількості черговиків [16]. Для оцінки комерційної доступності житла використовують дещо інші показники. Їх огляд наведено в роботах [12; 13; 16]. Виходячи з того, що придбання житла найбільш доступне в рамках житлового іпотечного кредитування, доступність житла доцільно оцінювати за можливістю громадян отримати житлові іпотечні кредити. Для цього необхідне виконання мінімум двох умов: 1) наявності суми коштів для першого внеску; 2) достатності поточних доходів для обслуговування кредиту. Для оцінки доступності житла за першою умовою логічно використати період накопичення коштів для першого внеску при отриманні іпотечного кредиту [11—12], який розраховується за формулою:

$$T = \frac{Vp}{(Cd - Vd)\cdot 3\cdot 12} \qquad (1),$$

де T — період накопичення, в роках;

Vp — початковий внесок при придбанні житла по іпотечній схемі в грошових одиницях (гр. од.). Даний показник залежить від такого параметру іпотечної схеми, як частка кредиту у вартості житла (LTV);

Cd — середньомісячний дохід, гр. од.;

Vd — середньомісячні витрати на одну особу, гр. од.

В якості доступності житла за другою умовою використаємо індекс доступності іпотечних кредитів Id, який розраховується наступним чином:

$$Id = \frac{D}{V_{kr}} \qquad (2),$$

де V_{kr} — мінімальна сума доходів позичальника, при якій банк приймає позитивне рішення щодо надання житлового іпотечного кредиту, гр. од.;

D — сукупні доходи сім'ї позичальника, гр. од.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проаналізуємо поточну ситуацію, яка склалася з доступністю житла в Україні у 2012 р. Розглянемо спочатку соціальну доступність житла. Потрібно відзначити, що офіційна статистика не поновлює дані щодо квартирної черги в Україні з 2010 р. Тому чисельно оцінити соціальну доступність житла через відсоток громадян, які перебувають в житловій черзі і отримали його протягом 2011 р. чи першого кварталу 2012 р. нема можливості. Але можливо провести якісну оцінку напряму зміни соціальної доступності житла, виходячи з аналізу ситуації в житловому будівництві.

За рахунок коштів державного бюджету в I кварталі 2012р. прийнято в експлуатацію 1,3 тис.м^2 загальної площі житла (0,1% від загального обсягу), що становить лише 9,3% до I кварталу 2011р. [14, с. 36]. В 2011 р. даний показник був суттєво вищим, але все ж значно меншим, ніж у 2009 р. (рис. 1).

Виходячи з того, що обсяги введеного в експлуатацію житла за кошти бюджету в Україні є незначними і суттєво зменшилися в 2012 р., можемо зробити висновок щодо зменшення соціальної доступності житла в 2012 р.

Для оцінки комерційної доступності житла потрібно розглянути тенденції в умовах іпотечного кредитування. Останні варіюються в досить широкому діапазоні. В узагальненому вигляді зміни в умовах житлового іпотечного кредитування в Україні у 2009—2012 рр. наведено в табл. 1. Аналіз свідчить, що зміни в параметрах житлового іпотечного кредитування в Україні є незначними. Основні з них (зменшення верхнього коридору відсоткової ставки), деяке збільшення частки іпотечного кредиту у вартості житла та терміну кредиту, а також питомої ваги платежів по обслуговуванню кредиту у доходах позичальника) сприяють (хоч і незначному) підвищенню комерційної доступності житла в 2012 р. порівняно з 2011 р.

Розглянемо більш детально регіональні аспекти комерційної доступності житла в Україні.

Проаналізуємо спочатку ситуацію по регіонах України за першим показником — термін, необхідний для накопичення початкового внеску (табл. 2). При цьому будемо використовувати наступні параметри: величина першого внеску — 50% вартості житла; склад сім'ї 3 особи, з них двоє — працюючі; мінімальні витрати на рівні споживчого мінімуму на кожного члена сім'ї; площа квартири — 54 м^2.

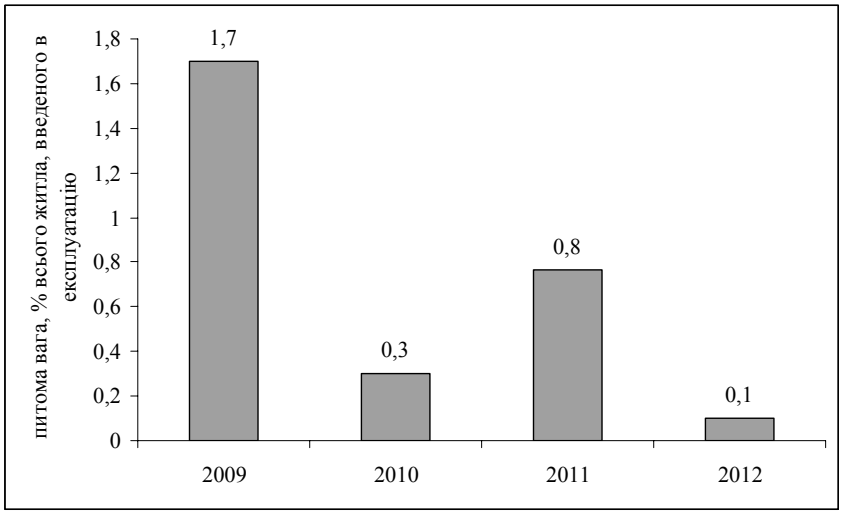

Рис. 1. Питома вага житла, введеного в експлуатацію за рахунок коштів бюджету

Джерело: розраховано та побудовано автором згідно [2; 3; 14].

Таблиця 1. Порівняння умов житлового іпотечного кредитування в 2009—2012 рр. (м. Київ)

Показник	2009	2010	2011	2012 (1 кв.)
Відсоткові ставки в гривнях, %	25	30	12-28	12-25,4
Частка іпотечного кредиту у вартості житла, %	60	50	40	50
Термін надання кредиту, роки	5-30	5	3	5-10
Питома вага платежів по обслуговуванню кредиту у доходах позичальника, %	35	30	30	30-50

Джерело: складено автором згідно [1, 11].

Середні заробітні плати по регіонах взято за березень 2012 р. згідно даних обласних управлінь статистики. Вартість житла по обласних центрах враховувалась згідно джерела [10]. Потрібно зазначити, що наведена в табл. 2 вартість одного квадратного метра житла є мінімальною, оскільки вона розраховувалася як середнє значення з 10-ти найбільш дешевих пропозицій по місту.

Аналізуючи результати, наведені в табл. 2, відзначимо наявність значної варіації терміну накопичення коштів для першого внеску у випадку придбання житла. Найменше значення даного показника характерне для м. Донецька — близько 2,5 років. Найбільше — для Чернівців — 13,3 роки, що більше ніж у 5-ть разів перевищує значення для м. Донецьк. Таким чином, доступність житла по даному показнику досить широко варіюється в розрізі регіонів України. Медіанне значення — 6,8 років — вказує, що в половині регіонів України термін накопичення коштів у сумі, достатній для початкового внеску при придбанні житла за схемою іпотечного кредитування, перевищує 7 років.

Якщо порівняти зазначений показник в регіонах України з аналогічним в країнах ЄС, то всі без винятку регіони України мають нижчу, ніж європейські країни, доступність житла. Так, в країнах ЄС для середньостатистичного домогосподарства термін накопичення суми коштів, достатніх для придбання житла, становить три роки [7]. Наприклад, у Франції та Італії термін накопичення коштів, достатніх для придбання житла в столицях, дорівнює чотири роки [4]. В Україні, навіть за умови придбання навіть найдешевшого житла, даний показник знаходиться в діапазоні від 5-ти років (Донецьк) до 26,6 років — Чернівці.

Враховуючи, що частка первинного внеску позичальника при придбанні житла через іпотеку в Європі становить 20—30% [7], термін, необхідний для накопичення суми, достатньої для первинного внеску в європейських країнах, становить трохи більше одного року. В Україні найменше значення даного показника для м. Донецьк — 2,5 роки, для м. Києва — більше 3-х років, для Тернополя та Чернівців — більше 10-ти років.

У табл. 2 сума витрат на споживання приймалася на рівні споживчого мінімуму. Це передбачає режим дуже жорсткої економії. Тому в реальності термін накопичення коштів для першого внеску буде значно вищим. Фактично в табл. 2 наведено граничне мінімальне його значення по регіонах.

Таблиця 2. Термін накопичення коштів для початкового внеску для отримання іпотечного кредиту

Місто	Вартість житла грн./кв. м	Вартість квартири площею 54 кв.м	Середня заробітна плата, грн./місяць	Заощадження сім'ї з 3 осіб, грн. / місяць	Термін накопичення коштів для початкового внеску, роки	Термін накопичення коштів для придбання квартири, роки
Донецьк	4000	216000	3381	3651	2,47	4,9
Запоріжжя	3000	162000	2804	2497	2,70	5,4
Київ	9500	513000	4577	6043	3,54	7,1
Луганськ	4600	248400	2971	2831	3,66	7,3
Дніпропетровськ	5000	270000	3042	2973	3,78	7,6
Миколаїв	4000	216000	2675	2239	4,02	8,0
Полтава	4300	232200	2681	2251	4,30	8,6
Івано-Франківськ	3700	199800	2421	1731	4,81	9,6
Севастополь	6000	324000	2759	2407	5,61	11,2
Черкаси	4200	226800	2380	1649	5,73	11,5
Суми	4400	237600	2392	1673	5,92	11,8
Рівне	5100	275400	2443	1775	6,46	12,9
Кіровоград	4500	243000	2300	1489	6,80	13,6
Луцьк	4000	216000	2212	1313	6,85	13,7
Чернігів	4500	243000	2274	1437	7,05	14,1
Одеса	7100	383400	2644	2177	7,34	14,7
Сімферополь	6500	351000	2486	1861	7,86	15,7
Хмельницький	5100	275400	2270	1429	8,03	16,1
Ужгород	5000	270000	2247	1383	8,13	16,3
Житомир	5000	270000	2235	1359	8,28	16,6
Львів	6900	372600	2478	1845	8,41	16,8
Херсон	4600	248400	2154	1197	8,65	17,3
Вінниця	6000	324000	2309	1507	8,96	17,9
Тернопіль	5300	286200	2079	1047	11,39	22,8
Чернівці	7500	405000	2190	1269	13,30	26,6

Джерело: розраховано автором.

Розглянемо тепер другий з показників доступності житла — індекс доступності житлових іпотечних кредитів (табл. 3).

Для розрахунку показників, наведених у табл. 3, використано наступні параметри: відношення доходів позичальника до суми, необхідної для обслуговування кредиту 2:1; погашення заборгованості за іпотечним кредитом буде здійснюватися за ануїтетною схемою (рівними платежами).

У табл. 3 також диференційовано ставки за іпотечними кредитами по регіонах, виходячи з того, що в тих регіонах, де діють кредитні програми більшості банків (всього в 2012 році житлові іпотечні кредити на вторинному ринку надавали 26 банків, на первинному — 20 банків [1]) — взято мінімальний рівень реальної ставки. В тих регіонах, де іпотечне кредитування здійснюють 5—10 банківських установ, взято середнє значення реальної ставки, в деяких регіонах у реальності програми іпотечного кредитування здійснюються всього кількома банківськими установами, причому відсоткові ставки в них фактично рівні максимальному значенню реальної відсоткової ставки, наведеної в табл. 1, і навіть перевищують його.

Аналізуючи дані, наведені в табл. 3,

відзначимо, що, як і у випадку терміну накопичення першого внеску, існує значна диференціація індексу доступності житлових іпотечних кредитів у розрізі регіонів України. Найвище значення даного показника мають м. Донецьк та Запоріжжя, а найменше — Чернівці та Вінниця. Причому для регіонів — лідерів по доступності житлових іпотечних кредитів його значення фактично перебуває на рівні європейських стандартів, де середніх доходів достатньо для отримання житлового іпотечного кредиту [7].

Проте, для решти регіонів іпотечні кредити доступні лише для домогосподарств, чиї доходи в два і більше разів перевищують середні. Як і щодо терміну накопичення початкового внеску, потрібно зробити зауваження, що в табл. 3 розраховано індекс доступності іпотечного кредиту на придбання найбільш дешевого житла. Тобто це житло у віддалених або екологічно неблагополучних районах, низької якості. Тому ці значення — верхня гранична межа індексу доступності житлових іпотечних кредитів по регіонах України. В реальності значення даного показника буде суттєво нижчим.

У сучасній державній житловій політиці здійснюються спроби покращити ситуацію з доступністю житла по другому показнику, оскільки ведеться пошук механізмів компенсації відсоткових ставок по банківським кредитам для громадян за рахунок держави. Проблема накопичення першого внеску при цьому незаслужено ігнорується. Але, як свідчать дані табл. 2, вона існує і є не менш гострою, ніж проблема високих відсотків по іпотечним кредитам і, відповідно, високих платежів по їх обслуговуванню. Гострота проблеми першого внеску для рядових українських громадян зумовлюється невідповідністю вартості житла та доходів. У світовій практиці нормальною є ситуація, коли ціна одного квадратного метра житла приблизно дорівнює середньомісячному доходу громадян [10]. В реаліях України вартість одного квадратного метра навіть найдешевшого житла в містах переважає середньомісячну заробітну плату. Причому, за винятком Запоріжжя та Донецька, для більшості регіонів України зазначене відношення становить 0,5 і менше (рис. 2). Зрозуміло, що для середнього за ціною житла, зазначене співвідношення ще менше.

Для Чернівців, Тернополя, Вінниці, Львова, Сімферополя та Одеси відношення заробітної плати до вартості одного квадратного метра найбільш дешевого житла становить менше 0,4. Відповідно для цих регіонів проблема накопичення початкового внеску є особливо гострою. Більшість громадян не може отримати кредит ні під 10%, ні під 3%, оскільки вони не мають коштів для першого внеску. А без цього за існуючих в Україні іпотечних продуктів з участю держави чи без неї отримати кредит на придбання житла неможливо.

Якщо проаналізувати комплексно обидва показники доступності житла по регіонах, то отримуємо наступну картину (рис. 3).

За доступністю житла всі регіони можна згрупувати в три групи. До першої слід віднести Донецьк, Запоріжжя та Київ. Ці регіони характеризуються найвищою доступністю найбільш дешевого житла і складають групу явних лідерів. До групи лідерів другого ешелону за доступністю найбільш дешевого житла згідно рис.3 потрібно віднести Миколаїв, Луганськ, Дніпропетровськ, Полтаву та Івано-Франківськ. До групи явних аутсайдерів належать три обласні центри Західної України: Чернівці, Тернопіль та Вінниця. Основна група регіонів України характеризується низькою доступністю найбільш дешевого житла: термін накопичення першого внеску 5,7—8,7 роки, індекс доступності іпотечних кредитів 0,48—0,37.

Окремо потрібно відзначити, що в Україні у 2011 р. відновилася робота дворівневої моделі житлової іпотеки, в рамках якої передбачено рефінансування Державною іпотечною установою (ДІУ) житлових іпотечних кредитів комерційних банків. Умови кредитування за програмою співпраці комерційних банків з ДІУ — 13-15% річних, термін кредитування — до 30 років [9], первинний внесок — від 15% (переважна більшість банків вимагає сплати від 25% вартості житла [6]). Позичальник повинен мати постійне місце роботи, стабіль-

Таблиця 3. Індекс доступності житлових іпотечних кредитів по регіонах України станом на квітень 2012 року

Регіони	Вартість житла, грн.	Сума кредиту, грн.	Термін кредиту, роки	Відсоткова ставка, %	Щомісячний платіж по обслуговуванню кредиту, грн.	Індекс доступності іпотечного кредиту
Донецьк	216000	108000	10	20,00%	2 087,16	1,080
Запоріжжя	162000	81000	7	23,00%	1 897,50	0,985
Київ	513000	256500	10	20,00%	4 957,01	0,616
Луганськ	248400	124200	5	26,00%	3 718,61	0,533
Дніпропетровськ	270000	135000	5	26,00%	4 041,96	0,502
Миколаїв	216000	108000	5	26,00%	3 233,57	0,552
Полтава	232200	116100	5	26,00%	3 476,09	0,514
Івано-Франківськ	199800	99900	5	26,00%	2 991,05	0,540
Севастополь	324000	162000	5	26,00%	4 850,36	0,379
Черкаси	226800	113400	5	26,00%	3 395,25	0,467
Суми	237600	118800	5	26,00%	3 556,93	0,448
Рівне	275400	137700	5	26,00%	4 122,80	0,395
Кіровоград	243000	121500	5	26,00%	3 637,77	0,422
Луцьк	216000	108000	5	26,00%	3 233,57	0,456
Чернігів	243000	121500	5	26,00%	3 637,77	0,417
Одеса	383400	191700	10	20,00%	3 704,71	0,476
Симферопіль	351000	175500	7	23,00%	4 220,28	0,393
Хмельницький	275400	137700	5	26,00%	4 122,80	0,367
Ужгород	270000	135000	7	23,00%	3 246,37	0,461
Житомир	270000	135000	5	26,00%	4 041,96	0,369
Львів	372600	186300	10	20,00%	3 600,35	0,459
Херсон	248400	124200	7	23,00%	2 986,66	0,481
Вінниця	324000	162000	5	26,00%	4 850,36	0,317
Тернопіль	286200	143100	5	26,00%	4 284,48	0,323
Чернівці	405000	202500	7	23,00%	4 869,56	0,300

Джерело: розраховано автором.

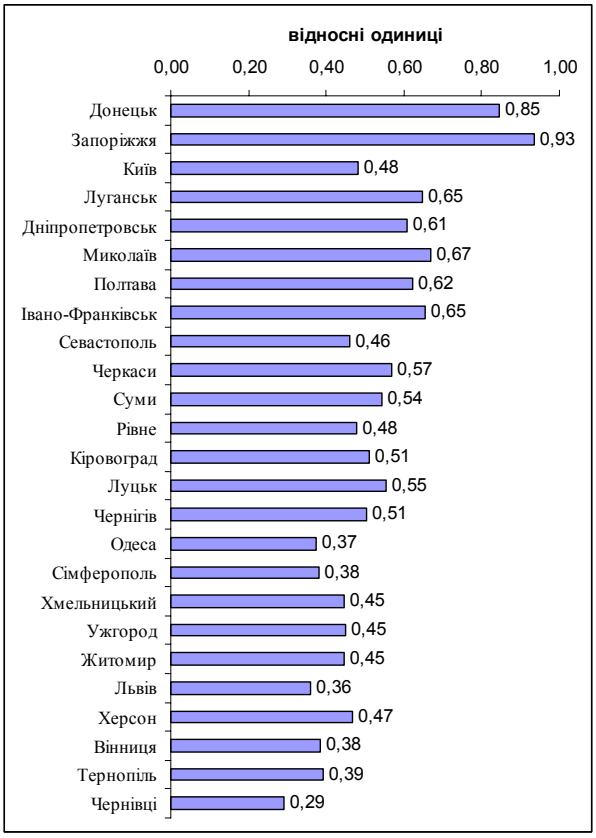

Рис. 2. Відношення середньої заробітної плати до вартості одного квадратного метра найбільш дешевого житла в регіонах України у 2012 р.

Джерело: розраховано та побудовано автором.

ний, офіційно підтверджений дохід, позитивну кредитну історію, вік старше 18 років. Сума щомісячного доходу позичальника повинна перевищувати платежі по обслуговуванню кредиту більше, ніж у два рази [9].

Проте, дворівнева модель житлового іпотечного кредитування не здійснює помітного впливу на доступність житла. Неефективність даної моделі зумовлена кількома наступними факторами.

1. Недостатня ресурсна база ДІУ. В 2011 р. установа рефінансувала всього 290 іпотечних кредитів на суму 76 млн грн., на 13.03.2012 р. — 105 кредитів на суму 27 млн грн. [9]. Наведені цифри вказують, що за програмою ДІУ в середньому в регіоні можуть отримати кредит на придбання житла всього 15—20 осіб.

2. За програмою ДІУ можна отримати кредит лише на придбання житла в новобудовах, перелік яких встановлений цією установою. Це обмежує можливості позичальника у виборі місця проживання.

3. Вартість житла в об'єктах, які включені в програми рефінансування ДІУ, є далеко не найменшою. Так, програма банку "Київ" передбачає найменшу суму першого внеску для м. Києва близько 80 тис. грн. [6], що менше, ніж у випадку придбання найдешевшого житла в рамках однорівневої моделі (див. табл. 2 для м. Києва). Але в даному випадку недоліком є висока сума щомісячних платежів по обслуговуванню кредиту — майже 5,4 тис. грн. [6]. З іншого боку, банківські програми іпотечного кредитування в співпраці з ДІУ, що передбачають низькі щомісячні платежі по обслуговуванню кредиту, включають значну суму першого внеску. Так, за програмою банку "Київська Русь" житловий іпотечний кредит (який буде рефінансовано ДІУ) надається терміном на 30 років при ставці 14,5% річних. Щомісячний платіж у рамках зазначеної програми — 3060 грн., але первинний внесок становить 258,75 тис. грн. [5]. Таку суму середньостатистичне домогосподарство м. Києва в режимі жорсткої економії зможе накопичити за 3,7 роки. Таким чином, програми ДІУ в реальності не зумовлюють суттєвого підвищення доступності житла, особливо в порівнянні з найдешевшими варіантами.

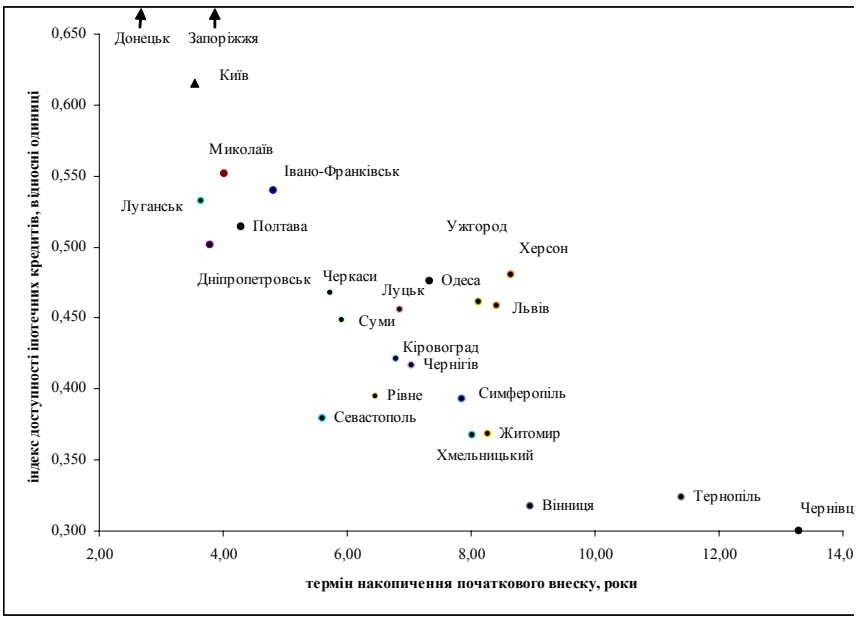

Рис. 3. Діаграма доступності найбільш дешевого житла в розрізі регіонів України у 2012 році

Джерело: побудовано автором.

ВИСНОВКИ

Отже, в 2012 р. в Україні відбулося певне підвищення комерційної доступності житла, яке зумовлене більш сприятливими умовами житлового іпотечного кредитування. Однак зазначена тенденція є незначною і не створює передумов для суттєвих зрушень у сфері житлового забезпечення. Протилежною є тенденція в соціальній доступності житла, яка помітно зменшилася. В силу цього проблема забезпечення житлом соціально вразливих верств населення в Україні лишається надзвичайно гострою.

У регіональному аспекті навіть у випадку придбання найбільш дешевого житла, індекс доступності житлових іпотечних кредитів є низьким у переважній більшості регіонів України, особливо у західних областях. В усіх регіонах існує також проблема значного проміжку часу, необхідного для накопичення першого внеску навіть у режимі жорсткої економії. Без її вирішення будь-які заходи, спрямовані на підвищення доступності житла через компенсацію відсотків за іпотечними кредитами, будуть малоефективними. Більшість громадян не зможуть їх отримати через відсутність коштів, достатніх для першого внеску. В силу цього для підвищення доступності житла потрібно паралельно до програм по компенсації відсотків розробляти й реалізовувати програми, які передбачають субсидування першого внеску або ж суттєве його зменшення.

Література:

1. Аналитический отчет о рынке ипотечных кредитов для физических лиц в банках Украины за апрель 2012 года: http://www.prostobankir.com.ua/individualnyy_biznes/analitika/analiticheskiy_otchet_o_rynke_ipotechnyh_kreditov_dlya_fizicheskih_-lits_v_bankah_ukrainy_za_aprel_2012_goda

2. Введення в експлуатацію житла в Україні у 2011 році // Статистичний бюлетень Державної служби статистики України. — 2012. — 40 с.

3. Введення в експлуатацію житла за 2010 рік [електронний ресурс]: http://ukrstat.gov.ua/express/expr2011/02_11/28%20.zip

4. Ипотека в Украине в 2012 г. вырастет на 9% — эксперты: http://building.ua/Ipoteka-v-Ukraine-v-2012-g-vyrastet-na-9--eksperty

5. Ипотечные кредиты с ГИУ ранжированные по ежемесячным выплатам: http://www.segodnya.ua/img/users/2/29/stavka.jpg

6. Ипотечные кредиты с ГИУ ранжированные по первому взносу: http://www.segodnya.ua/img/users/2/29/vznos.jpg

7. Косарева Н. Доступно ли россиянам жилье?/ Н. Косарева, А. Туманов [електронний ресурс]. — Электронная версия бюллетеня Население и общество. — 2007. — № 307—308. — Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/2007/0307/tema04.php

8. Манцевич Ю.М. Дослідження ситуації з обвалом ринку житла в Україні на прикладі м. Києва/ Ю. М. Манцевич/ / Економіка та держава. — 2009. — № 5. — С. 15—18.

9. Матычак Т. Ипотека со льготой /Т. Матычак // Сегодня. — 2012. — 21 марта. — С. 16.

10. Мичковская Н. Не есть не пить, чтоб на квартиру скопить/ Н. Мичковская // Комсомольская правда в Украине. — 2012. — № (4—10 мая) — С. 4.

11. Омельчук В.О. Динаміка комерційної та соціальної доступності житла в умовах кризи на ринку нерухомості в м. Києві/ В.О. Омельчук // Формування ринкових відносин в Україні. — 2011. — № 12. — С. 117—122.

12. Омельчук В.О. Доступність житла в Україні: сучасний стан, тенденції та методика виміру / В.О. Омельчук // Інвестиції: практика та досвід. — 2010. — № 17. — С. 41—45.

13. Омельчук В.О. Механізм державного регулювання ринку доступного житла: монографія / В.О. Омельчук. — К.: ТОВ "ПанТот", 2010. — 406 с.

14. Про соціально-економічне становище України за січень-квітень 2012 року. Доповідь Державної служби статистики України [електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/mp/dopovidx/dop04_2012.zip

15. Разумова Г.В. Оцінка забезпеченості населення житлом у регіонах України / Г.В. Разумова // Економічний простір. — 2010. — № 43. — С. 144—152.

16. Руди Л.Ю. Методические подходы к определению показателя доступности жилья и их применение / Л.Ю. Руди, Т.А. Тропникова // Инвестиции и инновации. — 2006. — № 43. — С. 27—33.

17. Соковець Т.В. Оцінка забезпеченості доступним житлом населення України / Т.В. Соковець // Вісник Дніпропетровської фінансової академії. — 2010. — № 1. — С. 40—46.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2012 р.

УДК 351.82:332.1

М. В. Грузд,
к. е. н., доцент кафедри публічного адміністрування та регіональної економіки,
Харківський національний економічний університет

АКТИВІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ

Розглянуто засоби активізації економічних зв'язків прикордонних територій при запровадженні сучасних моделей регіонального розвитку. Розглянуто групи методів державного впливу на розвиток економічних зв'язків прикордонних територій. Надано класифікацію методів нетарифного регулювання, які застосовуються в Україні, та запропоновано міжнародними організаціями.

The means of economic relations of the border area when introducing modern models of regional development. Consider methods of state influence on development of the economic relations between the border territories. Proposed classification of non-tariff regulation methods are used in Ukraine and offered to international organizations.

Ключові слова: економічні зв'язки, прикордонні території, державне регулювання, зовнішньоекономічна політика, інтеграція, транскордонне співробітництво, експортозалежність.
Key words: economic ties, border areas, government regulation, foreign policy, integration, cross-border cooperation, eksportozalezhnist.

ВСТУП

Умови господарювання в Україні зумовлюють необхідність всебічних наукових досліджень процесів становлення та функціонування системи економічних зв'язків прикордонних територій.

Прикордонні території нашої держави відіграють значну роль в інтеграції до європейських структур і беруть безпосередню участь в транскордонному співробітництві та поділі праці на світових ринках. Для оптимальної системи економічних зв'язків при забезпеченні відкритості адміністративно-територіального утворення необхідна активізація міжрегіонального та міжнародного співробітництва з обов'язковим формуванням механізму зовнішньоекономічних зв'язків прикордонних територій за умов поглиблення європейського інтеграційного процесу.

Основою практичної реалізації стратегічного курсу держави на європейську інтеграцію є оптимальна система економічних зв'язків прикордонних територій, що сприятиме активізації економічної діяльності всіх суб'єктів господарювання та зростанню потенційних можливостей реалізації економічного потенціалу означених територій, а, як наслідок, підвищенню рівня та якості життя населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема активізації економічних зв'язків прикордонних територій є актуальною і вимагає глибоких теоретичних досліджень. Місце адміністративно-територіальних утворень у становленні системи економічних зв'язків міжнародних інтеграційних процесів вивчають вітчизняні та закордонні вчені: М. Андерсен, А. Балян [1], П. Бєленький [2], Р. Білик [3], О. Білоус, І. Бураковський, А. Вільямс, С. Гарді, Б. Данилишин, М. Долішний, М. Кітінг, Є. Кіш, Ю. Макогон [4], М. Мальський, Н. Мікула [5], М. Нікітіна [6], Д. Норт, В. Новицький, С. Писаренко, Л. Чернюк.

Науково-теоретичні та прикладні розробки вітчизняних і зарубіжних вчених всебічно розкривають особливості управління та становлення системи економічних зв'язків прикордонних територій [1; 3; 6; 7; 8; 9; 10], але відсутні публікації системного аналізу заходів активізації економічних зв'язків прикордонних територій та формування транскордонних економічних систем.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної роботи є визначення основних засобів активізації системи економічних зв'язків та на-

дання практичних рекомендацій щодо розвитку транскордонного співробітництва на прикордонних територіях.

Налагодження ефективних систем економічних зв'язків регіонів повинно відбуватися на основі запровадження сучасних моделей регіонального розвитку за умови внутрішньодержавної інтегрованості та формування способів взаємодії, які зменшували б імпорто- та експортозалежність вітчизняного товаровиробника.

РЕЗУЛЬТАТИ

Активізація економічних зв'язків прикордонних територій повинна сприяти нарощенню економічного потенціалу регіону та підвищенню його конкурентоспроможності як на національному, так і на міжнародному рівні. Переваги географічного розміщення регіону при ефективному використанні наявного потенціалу трудових ресурсів та накопиченому досвіді транскордонного єврорегіонального співробітництва територій необхідно використовувати для виходу на міжнародні ринки за допомогою створення міжнародних фінансових корпорацій.

Території пріоритетного розвитку сприяють залученню фінансових ресурсів як для вирішення соціально-економічних проблем прикордонних територій, так і реалізації транскордонних інтересів держави. При цьому напрямом підвищення економічної ефективності транскордонного співробітництва є розбудова наявної транспортної мережі прикордонних територій та об'єктів інфраструктури, глибока інтеграція в міжнародну транспортну систему.

Для збільшення обсягів експортно-імпортних перевезень та транзиту вантажів по території України необхідно сформувати на прикордонних територіях міжнародний логістичний центр за рахунок поєднання термінальних та транспортно-експедиційних потужностей, існуючих та перспективних видів транспорту. Пріоритетами розвитку термінально-складської роботи є нарощення експортного потенціалу підприємств, додаткові обсяги перевезень та активізація прикордонної торгівлі.

Ефективна участь країни в системі міжнародного регіонального співробітництва в сучасних економічних інтеграційних процесах означена факторами та перевагами глобальної конкуренції при оптимізації механізму участі регіонів у міжнародному поділі праці. При комплексному підході та з врахуванням регіональних особливостей транскордонне співробітництво є одним із засобів активізації економічних зв'язків на прикордонних територіях та сприяє зміцненню внутрішньої конкурентоспроможності та досягнення європейських соціально-економічних параметрів розвитку.

Для активізації зовнішньоекономічних зв'язків прикордонних територій та створення ефективних їх форм необхідно більш активне залучення країни до міжнародної торговельної системи. Всім відомо, що експорт є запорукою розвитку економіки багатьох регіонів та пріоритетом державного регулювання. Україна є офіційним членом у Світовій організації торгівлі, що сприяє поліпшенню умов доступу національних виробників на міжнародні ринки та збільшенню обсягу іноземних інвестицій і, як наслідок, стимулює економічне зростання і підвищує рівень та якість життя населення.

Але можна зазначити, що позитиви спостерігаються переважно на загальнонаціональному рівні. Проблемні ж моменти проявляються на рівні регіонів через посилення диференціації у рівнях економічного розвитку. Промислово розвинені експортоорієнтовані регіони України отримують більше зисків від вступу до СОТ, депресивні ж і слаборозвинені регіони зазнають сильнішого тиску з боку закордонних виробників продукції [3, с. 110—111].

Однак, в означеній організації не всі країни мають рівний доступ до ринків країн-учасниць, тому Україні необхідно забезпечити комплекс заходів для захисту внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту, розробити систему заходів із захисту національного виробника та недопущення демпінгу, впровадити процедуру розгляду міжнародних торговельних спорів.

Оптимізація системи економічних зв'язків прикордонних територій відповідно до сучасної економіки потребує структурної перебудови господарства з домінуванням високотехнологічних галузей. Ключова роль у трансформації відводиться інноваційному розвитку, розробці і впровадженню нових технологій.

Формування системи економічних зв'язків регіону залежить від розвитку процесів економічної інтеграції та державної політики уряду країни. Інтенсивність інтеграції, спрямованої на створення єдиного ринку, визначає відповідну сукупність методів та механізмів регулювання зовнішньоекономічної діяльності з боку держави. Для формування єдиного ринку необхідно розв'язання великої низки спільних завдань та вирішення гострих проблем, найактуальнішою з яких є державне регулювання економічних зв'язків прикордонних територій.

Для розвитку економічних зв'язків прикордонних територій необхідно застосовувати методи впливу які відповідають наступним умовам: по-перше, методи повинні відображати специфіку предмета дослідження та регулювати економічні відносини, тобто враховувати особливості економічного розвитку та можливості інтеграції території, а не бути методами впливу на зовнішньоекономічні процеси; по-друге, для ефективного регулювання необхідно розрізняти поняття "державна регіональна політика транскордонного співробітництва" та "політика зовнішньоекономічної діяльності регіону".

Організаційною сутністю державної регіональної політики транскордонного співробітництва є сукупність організаційно-правових, економічних заходів, які за допомогою відповідних адміністративних важелів та фінансово-економічних інструментів забезпечують стимулювання ефективного, пропорційного та збалансованого розвитку економіки прикордонних регіонів, раціональне та економне використання їх ресурсного потенціалу з метою підвищення життєвого рівня та якості населення з максимальним збереженням природного середовища функціонування продуктивних сил [7, с. 51].

Державна регіональна політика України полягає в організаційних, правових та економічних заходах у сфері регіонального розвитку країни. На основі досліджень виділено прямі (державні й регіональні цільові програми, фінансування досліджень транскордонного співробітництва, підготовка кваліфікованих фахівців) та непрямі (диференційована податкова політика на територіях транскордонних угод та утворень, гнучка амортизаційна політика) методи державного регулювання реалізації та розвитку транскордонного співробітництва, його потенціалу [8, с. 6].

Спільна ж економічна діяльність прикордонного регіону з іноземними адміністративно-територіальними утвореннями, до нього не прилеглими, підпадає під сферу дії поняття "зовнішньоекономічна діяльність регіону" [3, с. 102]. Таким чином, політика транскордонного співробітництва є підсистемою політики зовнішньоекономічної діяльності прикордонних територій.

Пріоритетними напрямами зовнішньоекономічної діяльності прикордонних територій є: ефективне використання економічного потенціалу, розширення взає-

мовигідних зв'язків з країнами світу, науково обгрунтована стратегія розвитку прикордонних територій, розвиток прикордонної інфраструктури у відповідності до міжнародних стандартів, позитивний імідж території в економіко-політичному просторі, дієвий механізм вирішення спільних соціально-економічних проблем територій.

Методи впливу на розвиток економічних зв'язків регіону на державному рівні можна поділити на ринкові, неринкові та змішані, які реалізуються в системі державної політики, а саме: регіональної та зовнішньоекономічної. Ефективне управління зовнішньоекономічною сферою регіонів визначається раціональною регіональною економічною політикою.

Серед методів державного або адміністративного впливу виділяють програмно-цільовий метод, який передбачає формування та реалізацію стратегій і програм розвитку зовнішньоекономічного співробітництва на національному та регіональному рівні, формування спеціальних програм і стратегій регіонального розвитку; методи організаційно-економічні, а саме: формування вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку, та методи нетарифного регулювання.

До загальнонаціональних відносять нетарифні методи регулювання зовнішньоекономічних зв'язків. До складу їх входять адміністративно-управлінські, технічні заходи впливу на імпорт і експорт та фінансово-кредитні. Також до цієї групи належать методи стимулювання експорту товарів, що передбачають прямі та непрямі експортні субсидії, страхування експорту шляхом надання державних гарантій на експортні кредити та податкове заохочення експорту.

Секретаріат ГАТТ розробив наступні заходи нетарифного регулювання: участь держави в зовнішньоторговельних заходах (субсидіювання виробництва й експорту товарів, система державних закупівель товарів, державна торгівля в країнах з ринковою економікою); митні адміністративні імпортні формальності (антидемпінгові мита, методи оцінки митної вартості товарів, митні і консульські формальності, товаросупроводжувальні документи, товарна класифікація тарифів); стандарти і вимоги, пов'язані з охороною здоров'я, промисловістю і технікою безпеки (промислові стандарти, вимоги до пакування і маркування товарів, санітарно-ветеринарні норми); кількісні обмеження імпорту й експорту; обмеження, закладені в механізмі платежів (змінні збори, імпортні депозити, прикордонний податковий режим) [6, с. 126]. Кількісно оцінити вплив нетарифних методів на розвиток економічних зв'язків прикордонних територій дуже важко. Це пов'язано з їх прихованим характером та прагненням країн захистити національного товаровиробника.

Для розширення економічних зв'язків прикордонних територій бажано використовувати територіальний підхід, що передбачає поширення відповідного пільгового режиму на визначену територію. Це дає можливість забезпечити функціонування території та сконцентрувати анклави з високоякісною інфраструктурою.

ВИСНОВКИ

Подолання диференціації у рівнях економічного розвитку регіонів України потребує ефективного державного регулювання економічних зв'язків прикордонних територій при узгодженні функцій державних органів з урахуванням спільних національних інтересів. Для поліпшення економічної активності прикордонних територій необхідне транскордонне співробітництво на рівні місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій, підприємницьких структур, участь у програмах прикордонного соціально-економічного розвитку.

Транскордонна співпраця має потужний вплив на розвиток економічних зв'язків, роль та значення міжрегіонального співробітництва в країні, її регіонів стимулює інтеграційний розвиток. Прикордонні території є сприятливими для іноземних інвестицій, тому що на цих територіях співробітництво розвивається більше та забезпечує надходження в бюджет. Факторами, що стримують іноземні інвестиції, є відсутність стимулюючих умов для іноземного інвестора та дієва система відшкодування ПДВ.

Наближення до євростандартів у розвитку прикордонної і транскордонної інфраструктури вимагає проведення відповідних реформ та закріплення спеціального режиму інвестиційної діяльності. Також активізувати економічні зв'язки прикордонних територій можна за допомогою створення зон вільної торгівлі, експортно-промислових та митних зон. Стимулюванню розвитку депресивних територій сприяє створення зон заохочення розвитку депресивних районів, а саме — туристично-рекреаційних зон.

Можна означити основні заходи активізації економічних зв'язків прикордонних територій: ефективне використання економічного потенціалу територій та створення нових робочих місць, що зменшить зовнішню міграцію; нарощення виробництва нових продуктів та технологій; відповідність продукції вітчизняних виробників європейським стандартам; спрощення правової процедури залучення в країну іноземного капіталу; розширення інфраструктури.

Література:

1. Балян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу / Балян А.В. — Ужгород: Ліра, 2005. — 325 с.

2. Бєлєнький П.Ю., Мікула Н.А., Матвєєв Є.Е. Конкурентність на транскордонних ринках / Бєлєнький П.Ю., Мікула Н.А., Матвєєв Є.Е. — Львів, 2005. — 214 с.

3. Білик Р.С. Фактори і тенденції розвитку економічних зв'язків прикордонних територій: монографія. — Чернівці: Рута, 2009. — 184 с.

4. Макогон Ю.В. Международные стратегии экономического развития / Макогон Ю.В. — К.: Знання — РЫБАРИ, 2007. — 461 с.

5. Мікула Н.А. Роль єврорегіонів у формуванні регіональних кластерів / Мікула Н. А. // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. — Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2006. — Випуск 19. — Частина 1. — С. 291—300.

6. Нікітіна М.Г. Світове господарство і міжнародні економічні відносини: просторові аспекти розвитку. — К.: ЦНЛ, 2004. — 192 с.

7. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Мікула Н. — Львів: ІРД НАН України, 2004. — 394 с.

8. Замора О.М. Регіональні особливості розвитку транскордонного співробітництва: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.05. — Національна академія наук України Рада по вивченню продуктивних сил України. — Київ, 2010.

9. Дмитрук В.П. Транскордонне співробітництво регіонів як форма участі у євроінтеграціних процесах / Дмитрук В.П. // Соціально-економічні дослідження у перехідний період. — Львів: ІРД НАН України, 2005. — Випуск 2. — С. 226—234.

10. Транскордонне економічне співробітництво — важливий і дієвий механізм євроінтеграції України / Мікловда В.П. // Вплив маркетингу на підвищення ефективності транскордонного економічного співробітництва з країнами-членами ЄС. Науковий вісник УжНУ. — 2007. — Випуск 23. — Серія "Економіка". — С. 23—25.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2012 р.

УДК 354+629

Д. О. Демченко,
аспірант кафедри державної політики та управління політичними процесами,
Національна академія державного управління при Президентові України

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Представлена наукова стаття присвячена дослідженню сучасного стану державного управління повітряним транспором України, особливостей і основних напрямів розвитку державної політики в сфері повітряного транспорту України і містить авторські погляди щодо існуючих управлінських проблем у повітряному транспорті. У підсумку представлено узагальнене визначення повітряного транспорту та окреслені пропозиції удосконалення чинного законодавства України в сфері державного управління на повітряному транспорті, що може слугувати підгрунтям при розробці відповідного нормативного регулювання.

Presented research paper investigates the current state of governance in air transport in Ukraine, the features and guidelines for the development of public policy in the sphere of air transport in Ukraine and contains the author's views on current management problems in air transport. As a result represented a generalized definition of air transport and outlined proposals to improve the current legislation of Ukraine in the sphere of public administration of air transport, which can serve as a basis for developing an appropriate regulatory.

Ключові слова: транспорт, повітряний транспорт, авіаційний транспорт, авіація, цивільна авіація, державна авіація, державне управління, виконавча влада, законодавство, нормативно-правове забезпечення.
Key words: transport, air transport, air transport, aviation, civil aviation, government aviation, public administration, the executive, legislation, regulatory support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Транспорт відіграє одну із провідних ролей у економічних відносинах будь-якої сучасної держави. Слід зазначити, що повітряний транспорт порівняно із іншими видами транспорту є молодшим та досить ризикованим, у зв'язку з чим менше розповсюдженим. Проте з розвитком сучасних технологій повітряний транспорт завдяки своїй швидкості та всеосяжності поступово набуває все більшого впровадження. Так, за статистичними показниками, у 2011 році в Україні продовжувалось динамічне зростання попиту на ринку авіаперевезень: комерційні перевезення пасажирів, вантажів та пошти упродовж року здійснювали 36 вітчизняних авіакомпаній, виконано 105,3 тис. комерційних рейсів (темп зростання — 106,5%). Послугами українських авіакомпаній скористалось 7,5 млн пасажирів, це майже на 23 % більше показника 2010 року. Кількість перевезеного вітчизняними авіакомпаніями вантажу та пошти у звітному році склала 92,1 тис.тонн, що на 4,8 % більше, ніж за попередній 2010 рік [1].

Проте, слід зазначити, що, незважаючи на європейські тенденції розвитку української економіки, повітряний транспорт розвивається досить повільно, існуюча матеріальна технічна база цієї сфери є застарілою та не відповідає світовим стандартам, що негативно впливає на якість надаваних послуг й в цілому стримує розвиток усіх соціально-економічних процесів у державі. Саме тому, на наш погляд, назріла негайна необхідність реформування усієї системи повітряного транспорту України, починаючи із системи державного управління. Зазначеним і зумовлюється актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання державного управління та нормативного забезпечення авіаційної діяльності аналізуються у працях Г.М. Михайлова, О.Г. Хороманської, І.А. Холіної, І.І. Соколи, Є.Т. Шереметьєвої, В.Д. Бордунова тощо. Окрім цього чимало теоретичних кроків у розвитку нової парадигми державного управління вже зробили вітчизняні дослідники: В. Авер'янов, В. Бакуменко, В. Бодров, В. Бондаренко, В. Князєв, В. Крисаченко, О. Лебединська, І. Надольний, М. Пірен, Я. Радиш, В. Ребкало, І. Розпутенко, Г. Ситник, Л.Шкляр та ін. Проте узагальненого дослідження особливостей та основних напрямів розвитку державної політики в сфері повітряного транспорту України не проводилося, що також обгрунтовує доцільність проведеного аналізу.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою наукової статті є аналіз сучасного стану державного управління на повітряному транспорті в Україні з визначенням перспективних напрямів його удосконалення. Задля досягнення зазначеної мети основними завданнями дослідження статті стали наступні: розмежувати поняття "авіаційний транспорт" та "повітряний транспорт; визначити та проаналізувати державну політику в сфері повітряного транспорту в Україні та обгрунтувати основні напрями її подальшого формування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Повітряний транспорт відіграє важливу роль не тільки у внутрішньодержавних процесах, але й на світовому рівні. Так, за даними Міжнародної організації міжнародної цивільної авіації (ІКАО), послугами міжнародного повітряного транспорту в 2005 році скористалися близько 1,6 млрд пасажирів; було перевезено 40 млн вантажів. Завдяки ефективній та стабільній діяльності міжнародного повітряного транспорту склалася і успішно функціонує глобальна мережа міжнародних повітряних сполучень [2, с. 8].

Вантажні і пасажирські перевезення, що здійснює вітчизняний повітряний транспорт, займають незначне місце у загальному обсязі транспортних послуг. Але головна перевага повітряного транспорту полягає в швидкості доставки пасажирів і термінових вантажів на великі відстані (середня відстань доставки 1 пасажира повітряним транспортом у 10—15 разів більша від аналогічної на залізничному транспорті) [3, с. 87].

Проте, незважаючи на зазначені переваги, система повітряного транспорту знаходиться у занепадаючому стані. Так, серед головних проблем повітряної підгалузі можна назвати наступні: комплектація парку, будівництво і реконструкція об'єктів авіаційно-виробничої інфраструктури, структурна реорганізація керування авіаційним транспортом, підвищення конкурентоздатності вітчизняних авіакомпаній.

Під поняттям "авіаційний транспорт" розуміються усі види підприємств, організацій та установ, діяльність яких спрямована на створення умов та використання повітряного простору людиною за допомогою повітряних суден. Сукупність правових норм, що регулюють відносини між цими підприємствами та споживачами транспортних послуг в сфері авіації, утворює Повітряне право України.

Повітряний транспорт також трактують як вид транспортних комунікацій транспорту, де у якості транспортного засобу для перевезення пасажирів, пошти і вантажів використовуються транспортні засоби (повітряні судна авіації — літаки, вертольоти, гелікоптери та ін.) [4].

Таким чином, більшість науковців повітряний транспорт ототожнюють зі авіацією або авіаційним транспортом.

Основні засади функціонування повітряного транспорту як однієї із складових системи транспорту України закладено в Законі України "Про транспорт" та в спеціальному кодифікованому нормативному акті — Повітряному кодексі України.

Проте, незважаючи на досить детальну регламентацію авіаційної діяльності, чинне законодавство України апелює одночасно двома категоріями — "авіаційний транспорт" та "повітряний транспорт", які, як правило, застосовуються як синоніми.

Так, у ст. 32 Закону України "Про транспорт" зазначається, що до складу авіаційного транспорту входять підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, аерофотозйомки, сільськогосподарські роботи, а також аеропорти, аеродроми, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту [5].

Таким чином, зазначений закон не використовує таке поняття, як "повітряний транспорт", а чітко регулює лише діяльність авіаційного транспорту.

Повітряний кодекс України (надалі — ПКУ) як основоположний акт, що регулює діяльність зазначеного виду транспорту, взагалі не містить визначення ні авіаційного, ні повітряного транспорту. Проте ст. 1 ПКУ серед визначень, що застосуються у кодексі, закріплює, що авіаційним перевізником (авіаперевізник) є суб'єкт господарювання, що надає послуги з перевезення пасажирів, вантажу, пошти повітряним транспортом [6]. Таким чином, ПК України не містить чіткого розмежування цих категорій.

У наведеному положенні нового Повітряного кодексу України так і не сформульовані правові основи вирішення протиріччя, яке виникло ще під час практичної діяльності при оформленні відповідної документації у процесі організації перевезень у межах суверенного повітряного простору та за його межами, а також при трактуванні термінів у нормативно-правових актах та у спеціальній юридичній літературі таких понять і категорій, як "авіаційний транспорт" та "повітряний транспорт". Проте ще під час доробки проекту нового Повітряного кодексу України вчені неодноразово наголошували про необхідність врахування того факту, що ІКАО при перевиданні у 2004 році важливого для всіх користувачів повітряного простору нормативно-правового документа "Керівництво по регулюванню міжнародного повітряного транспорту" у передмові підкреслила, що питання польотів "виходять за межі даного Керівництва", оскільки термін "авіація" часто некоректно використовується замість терміна "повітряний транспорт". При цьому робився висновок, що "повітряний транспорт" є більш конкретним терміном, що стосується аспектів перевезення повітрям (зазвичай комерційним повітряним транспортом), а "авіація" є загальним терміном, який включає значно більше аспектів, таких як польоти військових, державних та приватних повітряних суден, виробництво повітряних суден, аеронавігацію, некомерційні повітряні перевезення й спеціальні авіаційні послуги [7, с. 8].

Щодо застосування категорії "повітряний транспорт", то вона є досить розповсюдженою у міжнародних актах, а саме — Угоді про міжнародний повітряний транспорт від 07.12.1944 [8] та Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, підписану у Чикаго 7 грудня 1944 року (Документ ICAO 7300/3, 1963 рік) [9]. Проте зазначені акти лише застосовують цей термін, при цьому не надаючи його чіткого визначення.

Таким чином, на наш погляд, з позиції перевезень у повітряній сфері, тобто з урахуванням чіткої мети — транспортування будь-якого об'єкта, доцільно застосовувати саме категорію повітряний транспорт.

Державне регулювання на повітряному транспорті полягає у формуванні державної політики та стратегії розвитку, визначенні завдань, функцій, умов діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України, застосуванні заходів безпеки авіації, прийнятті загальнообов'язкових авіаційних правил України, у здійсненні державного контролю за їх виконанням та встановленні відповідальності за їх порушення. Державна політика у сфері повітряного транспорту являє собою сукупність цілей, завдань, пріоритетів, принципів, стратегічних програм і планових заходів, які розробляються і реалізуються органами державної влади, що дозволяє державі досягти обумовлених цілей у авіаційній галузі, використовуючи правові, економічні, адміністративні та інші методи і засоби впливу, спираючись на ресурси, наявні в її розпорядженні. Особливістю вказаної державної політики є те, що, по-перше, вона тісно пов'язана як із зовнішньополітичними та й внутрішньодержавними процесами у країні; по-друге, має великий вплив на розвиток всіх соціально-економічних відносин; по-третє, забезпечується системо органів державного управління на чолі з главою держави; по-четверте, є досить динамічною та матеріально-витратною; по-п'яте, потребує постійного контролю та корегування з збоку держави.

При цьому слід зазначити, що формування державної політики та стратегії розвитку повітряного транспорту України знаходиться у досить недорозвиненому стані. Так, ще у 1996 році урядом України було зазначено, що прийняті за останні роки рішення Президента України та Кабінету Міністрів України про забезпечення розвитку цивільної авіації Міністерство транспорту і Державний департамент авіаційного транспорту виконали не повною мірою: не вирішено питання безпеки польотів, не розроблено необхідної нормативної бази, авіапідприємства перебувають у складному фінансовому становищі. Залишилося неконтрольованим створення великої кількості авіаперевізників, що свідчить про відсутність дійового контролю за діяльністю цивільної авіації. Вжиті Міністерством транспорту у поточному році заходи щодо поліпшення роботи Державного департаменту авіаційного транспорту не дали очікуваних результатів. Керівники Укравіатрансу не зробили висновків з рішень колегії Міністерства, не перебудували роботу в напрямі підвищення її ефективності, що свідчить про їх неспроможність проводити державну політику в цій галузі на

належному рівні (Постанова КМУ "Про серйозні недоліки в роботі та невідкладні заходи щодо поліпшення діяльності цивільної авіації" від 28.12.1996 № 1587).

Внаслідок зазначеної негативної урядової оцінки Кабінетом Міністрів України були схвалені невідкладні заходи поліпшення діяльності цивільної авіації та затверджено Концепцію розвитку цивільної авіації України. Проте зазначена Концепція дуже стисло закріплює основоположні засади державного управління в авіаційній сфері, які на сьогодні вже повністю застаріли та не відповідають чинному повітряному законодавству.

У 2008 році Кабінетом Міністрів України було затверджено Стратегію розвитку вітчизняної авіаційної промисловості на період до 2020 року (Розпорядження КМУ від 27.12.2008 № 1656-р), яка також має підзаконний характер те регулює дуже вузьку низку питань, присвячених лише авіаційній промисловості, не торкаючись при цьому транспортних питань.

Таким чином, на сьогодні в Україні відсутній узагальнений та системний законодавчий акт, який закріплював би основоположні засади державного регулювання авіації в Україні в загалі та системи державного управління повітряним транспортом зокрема. І в цьому аспекті досить корисним може бути відповідний досвід Росії, де ще у 1998 році було прийнято Закон "Про державне регулювання розвитку авіації", в якому на законодавчому рівні було визначено поняття, цілі та принципи державного регулювання цивільною авіацією, особливості економічних відносин у сфері розвитку авіації, а також шляхи забезпечення виконання цього закону.

Проте, за відсутності зазначеного закону, основоположним актом у сфері державного регулювання в сфері повітряного транспорту є Повітряний кодекс України, в якому досить у стислому вигляді закладено систему відповідного державного управління.

Так, як зазначається у ПКУ верховне керівництво в сфері державного регулювання на повітряному транспорті здійснює Президент України та Кабінет Міністрів України, які забезпечують реалізацію державної політики розвитку авіації України відповідно до Конституції та законів України.

Проте, враховуючи, що за законодавством України авіація поділяється на цивільну та державну авіацію (ч. 4 ст. 4 ПКУ), то й діаметрально-протилежним чином розрізняється відповідна система державного управління.

За ст. 5 ПКУ уповноважений орган з питань цивільної авіації реалізує державну політику і стратегію розвитку авіації України, здійснює державне регулювання діяльності в галузі цивільної авіації за такими напрямами: здійснення комплексних заходів щодо забезпечення безпеки польотів, авіаційної, екологічної, економічної та інформаційної безпеки; створення умов для розвитку авіаційної діяльності, повітряних перевезень та їх обслуговування, виконання авіаційних робіт та польотів авіації загального призначення; організація використання повітряного простору України; представництво України в міжнародних організаціях цивільної авіації та у міжнародних відносинах з питань цивільної авіації.

Вказані напрями реалізуються уповноваженим органом з питань цивільної авіації шляхом: розроблення, прийняття та впровадження авіаційних правил України; сертифікації суб'єктів та об'єктів авіаційної діяльності; ліцензування господарської діяльності з надання послуг з перевезення пасажирів та/або вантажів повітряним транспортом та надання прав на експлуатацію повітряних ліній і призначень авіаперевізникам; здійснення постійного нагляду та інспектування дотримання встановлених законодавством, у тому числі авіаційними правилами України, вимог. Уповноважений орган з питань цивільної авіації є уповноваженим та незалежним органом щодо забезпечення використання повітряного простору України суб'єктами авіаційної діяльності, нагляду за забезпеченням аеронавігаційного обслуговування. З метою вжиття заходів до забезпечення безпеки авіації уповноважений орган з питань цивільної авіації взаємодіє з правоохоронними органами, органами виконавчої влади

Так, у сучасній України безпосереднє державне управління цивільною авіацією покладено на Державіаслужбу. При цьому слід зауважити, що враховуючи, що згідно із Положенням про державну авіаційну службу України від 6 квітня 2011 року діяльність Державіаслужби спрямовується і координується через Віце-прем'єр-міністра України — Міністра інфраструктури України, то слід зазначити, що у сьогоднішніх умовах Даржавіаслужба не входить до складу Міністерства інфраструктури України, проте координується відповідним міністром. Що ж стосується Міністерства інфраструктури, то Міністерство інфраструктури України було утворене 9 грудня 2010 року шляхом реорганізації Міністерства транспорту та зв'язку України [10].

Міністерство інфраструктури України є правонаступником Міністерства транспорту та зв'язку України (крім прав та обов'язків, пов'язаних із реалізацією функцій у сфері телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, надання послуг поштового зв'язку), а також Міністерства культури і туризму України в частині функцій з реалізації державної політики у сфері туризму [11].

Міністерством керує Віце-прем'єр-міністр України — Міністр інфраструктури України. Через нього Кабінет Міністрів України спрямовує і координує діяльність таких центральних органів виконавчої влади: Державна авіаційна служба України; Державна автотранспортна служба України; Державна служба автомобільних доріг України; Державна служба зв'язку України; Державна служба морського та річкового транспорту України; Національне агентство з питань підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу та реалізації інфраструктурних проектів.

Щодо структури Державіаслужби України, то на сьогодні вона складається із шести департаментів, двох управлінь та чотирьох спеціальних секторів

При цьому слід зазначити, що, якщо у Державній авіаційній адміністрації України за попередніми нормативними актами було чітко встановлено граничну чисельність працівників апарату (115 — за Постановою від 11 липня 1992 р. № 392 [12], 112 — за Постановою від 8 червня 1998 р. № 815 [13]), то у чинному Положенні про державну авіаційну службу України від 6 квітня 2011 року вказано, що граничну чисельність державних службовців та працівників Державіаслужби України затверджує Кабінет Міністрів України.

На наш погляд, діюча структура спеціального органу державного управління цивільної авіації є більш оптимальною, бо її елементи чітко упорядковані, що надало змогу із збереженням працюючого контингенту скоротити керівний склад, а відповідно забезпечити прискорення вирішення нагальних питань без зайвої бюрократії та зекономити відповідні бюджетні кошти на утримання Державіаслужби України.

Щодо повноважень Державіаслужби, то, незважаючи на значну структурну перебудову, повноваження, закріпленні у Положенні про державну авіаційну службу України від 6 квітня 2011 року, значно розширені. Так, якщо повноваження Державіадміністраії нараховували лише 48 пунктів, діюча ж державіаслужба України виконує більш 300 повноважень.

Проте, незважаючи на наявні позитивні зрушення в сфері державного управління цивільною авіацією, які, перш за все, стосуються виділення спеціального центрального органу влади — Державіаслужби України, підпорядкувавши його безпосередньо Кабінету Міністрів України, все ще залишається багато проблем у визначеній сфері.

Щодо державного регулювання діяльності в галузі державної авіації, то відповідно до ст. 7 ПКУ уповноваженим центральним органом виконавчої влади у цій сфері є Міністерство оборони України.

Так, Міністерство оборони України регулює питання державної авіації в частині реєстрації та допуску державних повітряних суден та літальних апаратів, аеродромів та злітно-посадкових майданчиків, підтримання льотної придатності державних повітряних суден, допуску авіаційного персоналу до виконання польотів та проведення робіт із забезпечення польотів, охорони повітряних суден, виконання та забезпечення польотів, пошуку та рятування, випробування та прийняття в експлуатацію нових типів повітряних суден, призначених для використання в державній авіації, та здійснює норматив-

но-правове регулювання зазначених питань за погодженням із заінтересованими центральними органами виконавчої влади, які експлуатують державні повітряні судна. Якщо розробник, виробник не виконує своїх обов'язків із супроводження експлуатації виробів авіаційної техніки, компонентів та обладнання, підтримання їх льотної придатності, Міністерство оборони України вживає необхідних заходів для забезпечення безпеки польотів та підтримання льотної придатності державних повітряних суден шляхом: заборони експлуатації екземплярів або типу виробів авіаційної техніки, компонентів та обладнання; прийняття відповідальності на себе за виконання вищезазначених функцій; визначення відповідальної організації за виконання таких функцій.

Проте, слід зауважити, що зазначені та, на наш погляд, грунтовно законодавчо визначенні повноваження Міноборони в сфері державної авіації майже не знайшли свого підзаконного втілення у спеціальних нормативних актах, а саме: у профільному Положенні про міністерство оборони України. Так, у Положенні про Міністерство оборони України, затвердженому Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 406 / 2011, стосовно державної авіації закріплено лише три повноваження, зокрема: затвердження правил розслідування авіаційних подій та інцидентів у авіації Збройних Сил (класифікатор подій, які належать до інцидентів); визначення порядку забезпечення безпеки польотів авіації Збройних Сил, здійснення контролю за станом безпеки польотів, проведення розслідування авіаційних подій з повітряними суднами Збройних Сил; за дорученням Міждержавного авіаційного комітету здійснення функції незалежної інспекції Авіаційного регістру. Інші, закріплені у ст. 7 ПКУ повноваження Міноборони, не знайшли свого підзаконного підтвердження та конкретизації. Відсутнє й відповідне делегування вказаних повноважень й іншим виконавчим органам. Хоча також слід наголосити, що в системі Міноборони створена та діє на підставі Указу Президента України № 680/95 від 1 серпня 1995 року Головна інспекція Міністерства оборони України [14]. Проте щодо авіації, то вона лише нормативно наділена повноваженнями в сфері розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України (Наказ Міністра оборони України від 19.05.2010 року № 256 "Про затвердження Правил розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України" [15]). У зв'язку з цим наразі незрозумілим залишається питання щодо носія повноважень, закріплених у ст. 7 ПКУ, з певним обсягом відповідальності за їх виконання або невиконання.

Зазначимо, що наразі у системі Міноборони вже зроблені певні напрацювання щодо пере форматування системи державного управління в цій сфері. Так, в цілому, до структури повітряних сил України, що підконтрольні Міноборони України, відносяться: повітряні командування, Харківський університет Повітряних Сил, Державний авіаційний науково-випробувальний центр, військові частини, установи та організації безпосереднього підпорядкування. При цьому у недалекому майбутньому у рамках організаційної перебудови Повітряних Сил передбачається перехід до структури "повітряне командування — бригада (полк)". Стосовно функціональних структур Повітряних Сил ЗС України, то вони будуть представлені: об'єднаними силами швидкого реагування; основними силами оборони; силами підтримки (підсилення). Проте реформа у системі держуправління в Збройних Силах України йде досить повільно, що негативно впливає на розвиток пов'язаних в цим відносин.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, у підсумку проведеного дослідження слід наголосити на нетотожності понять "повітряний транспорт" та "авіаційний транспорт". За нашим переконанням, у контексті транспортування та перевезень як більш конкретну інституцію доцільно застосовувати категорію "повітряний транспорт". Враховуючи, що за чинним законодавством України авіація поділяється на цивільну та державну, то й система державного управління повітряним транспортом поділяється на управління в сфері цивільної авіації, яке безпосередньо здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади — Державіаслужбою України, та на управління в сфері державної авіації, яке здійснюється Міністерством оборони України. При цьому слід зауважити, що реформи, проведені в системі цивільної авіації, мають яскраво виражений характер та направлені на оптимізацію управління, скорочення дублювання повноважень, конкретизацію носіїв управлінської відповідальності. В сфері ж управління державною авіацією ще існує багато проблем, що пов'язані із необхідністю реформування усієї системи Збройних Сил України. Тому у цьому аспекті, на наш погляд, назріла потреба розробки концептуального акта реформування системи державного управління Збройних Сил України взагалі та державної авіації зокрема. Окрім цього, з метою розвитку державної політки в сфері авіації в якості пропозиції щодо напрямів її подальшого формування слід запропонувати розробити та затвердити Закон України "Про основи державного регулювання в сфері авіації", в якому чітко визначити поняття, принципи, завдання та систему органів державного управління авіацією, матеріально-технічну основу авіаційних відносин в України, особливості державного управління в сфері повітряного транспорту та систему заходів забезпечення виконання вказаного закону.

Література:

1. Підсумки діяльності авіаційної галузі України за 2011 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.avia.gov.ua/documents/diyalnist/pidsumki%-20dijalnosti/23725.html

2. Бордунов В. Д. Международное воздушное право: учебное пособие / В. Д. Бордунов. — М.: НОУ ВКШ "Авиабизнес"; изд-во "Научная книга", 2006. — 464 с. (с.8).

3. Шульженко Ф.П., Гайдулін О.О., Кундрик Р.С. Транспортне право: навч. посібник / Ф.П. Шульженко, О.О. Гайдулін, Р.С. Кундрик. — К.: КНЕУ, 2005. — 244 с.

4. Повітряний транспорт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/

5. Про транспорт: закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 51. — Ст. 446.

6. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 48—49. — Ст. 536.

7. Шереметьєва Є. Т. Теоретичні та методологічні основи дослідження повітряного права України / Є.Т. Шереметьєва // Юридичний вісник. — № 2009. — 1(10). — С. 7—11 (с. 8).

8. Угода про міжнародний повітряний транспорт від 07.12.1944 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua

9. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію, підписану у Чикаго 7 грудня 1944 р. (Документ ICAO 7300/3, 1963 р.) [Електронний ресурс]: http://www.asko.kiev.ua/content/konventsiya-o-mezhdunarodnoi-grazhdanskoi-aviatsii-1944

10. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України № 1085 від 9 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://zakon.rada.gov.ua/

11. Про Положення про Міністерство інфраструктури України: Указ Президента України від 12 травня 2011 № 581/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://zakon.rada.gov.ua/

12. Питання Державної адміністрації авіаційного транспорту України: Постанова КМУ від 11 липня 1992 р. № 392 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://zakon.rada.gov.ua/

13. Питання Державної авіаційної адміністрації: Постанова КМУ від 8 червня 1998 р. № 815 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://zakon.rada.gov.ua/

14. Про створення Головної інспекції Міністерства оборони України: Указу Президента України від 1 серпня 1995 року № 680/95 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/

15. Про затвердження Правил розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 19.05.2010 № 256 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0386-10

Стаття надійшла до редакції 21.06.2012 р.

УДК 353:35.073

Ю. О. Литвин,
к. е. н., докторант, Дніпропетровський державний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ЙОГО РОЗВИТКУ

Досліджено економічне становище сучасного українського села. Виявлено важливі чинники вирішення проблем розвитку села.

Study the economic situation of the modern Ukrainian village. Revealed important factors problems of the village.

Ключові слова: методи, розвиток, село, механізми, державне регулювання, економічне становище, держава.
Key words: methods development, village, mechanisms, regulation, economic situation, the state.

Розглядаючи вкрай складну ситуацію в соціальній сфері села, аналізуючи ті кризові явища, що є на сьогодні характерними як для нашої держави в цілому, так і, в більш гострому вигляді, для сільських територій, не можна забувати про їх тісний взаємозв'язок і взаємозбумовленість з економічною стороною життя. З одного боку, економічні явища є тим базисом, який визначає стан і розвиток всіх інших явищ і процесів: соціальних, культурних, побутових, політичних тощо. Так, зрозуміло, що наявність певних житлових умов, певного рівня доходів особи, родини значною мірою визначатиме їх побутові, культурні смаки та вподобання, ставлення до політичних сил та державного управління та ін. А з іншого боку, культура та традиції індивідів і громади, забезпеченість та можливість отримання соціально-побутових послуг, можливість цікавого та корисного використання вільного часу та культурного відпочинку створюють умови для певного ставлення та прагнення до праці, до активізації і підвищення ефективності трудової діяльності задля збільшення рівня доходів з метою зростання кількості і якості задоволення потреб, підвищення рівня та якості життя.

АНАЛІЗ ОСТАННІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Важливу роль для вивчення питань дослідження відіграють праці таких науковців, як О. Амосов, О. Бородіна, В. Дорофієнко, Н. Мельтюхова, О. Мордвінов, М. Корецький, О. Коротич, М. Латинін, В. Мамонова, Н. Нижник, Г. Одінцова та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— дослідити економічне становище сучасного українського села;

— виявити важливі чинники вирішення проблем розвитку села.

РЕЗУЛЬТАТИ

Розглядаючи взаємозумовленість і взаємовплив зазначених сфер життя суспільства, маємо визначити, що саме економічна складова в цій парі є вихідною, такою, що зумовлює стан розвитку соціальної. Економічне становище сучасного українського села є базою, основою для розвитку всіх інших сфер. Адже за відсутності економічних можливостей для задоволення основних фізіологічних потреб людина не зацікавлена і не спроможна до розвитку в інших сферах. Вся її енергія буде спрямована на пошук шляхів задоволення саме потреб цього нижчого рівня, а потреби вищого рівня і разом з ними розвиток особистості як громадянина та участь його в покращенні суспільного життя залишаться поза увагою.

Варто зазначити, що потреби нижчого рівня в сучасному суспільстві вже не обмежуються лише ситістю та наявністю даху над головою. На даному етапі розвитку суспільства для того, щоб говорити про задоволення фізіологічних потреб, потреб нижчого рівня, людина повинна мати не просто достатню кількість продуктів харчування, одягу та наявність житла. Для сучасної людини мова йде про можливість забезпечення якісного і збалансованого харчування для себе і членів родини, а також наявність якісного і сучасного одягу, предметів побуту, житла, які відповідали б середньому рівню забезпеченості таким майном серед населення.

Визначення цих питань є досить складним і, поряд з об'єктивною стороною, має значні суб'єктивні характеристики, що ускладнюють вивчення і застосування цих факторів у процесі управління суспільним розвитком. Останнім часом все більше науковців і практиків звертаються до питань визначання рівня та якості життя населення, його добробуту та напрямів його поліпшення.

На думку О. Ціхановської, "рівень життя населення це соціально-економічна категорія, яка характеризує ступінь, на певному етапі розвитку суспільства, задоволення населення матеріальними, духовними й соціальними благами. Він безпосередньо залежить від матеріального добробуту окремої людини, реального рівня її потреб щодо життєвих благ і послуг, їхньої кількості та якості" [6, с. 5].

Проблеми забезпеченості населення необхідними матеріальними благами завжди були пріоритетними. Спираючись на дані аналізу соціальної сфери, зокрема

ринку продуктів харчування, промислових товарів, послуг, можна об'єктивно оцінити економічну ситуацію в країні, а також розробити дійові заходи її поліпшення. До матеріальних благ належать продукти харчування, одяг, взуття, житло, меблі, предмети комунально-побутового та культурного вжитку, засоби транспорту, зв'язку; до духовних благ — послуги невиробничої сфери; до соціальних наявність роботи, умови праці, тривалість робочого часу, соціальний захист.

На думку деяких вчених, якість життя — це система якостей духовних, матеріальних, соціокультурних, екологічних і демографічних компонентів життя. Цільовими складовими якості життя є належна освіта, рівень здоров'я та харчування, вирішення проблем бідності, оздоровлення навколишнього середовища, більша рівність можливостей самореалізації особи, а також багатше культурне життя.

Для забезпечення прийнятного рівня та якості життя сільських жителів, а в подальшому й забезпечення їх зростання, перш за все, необхідно належне економічне підгрунтя. Адже в умовах ринкової економіки саме наявність відповідних економічних ресурсів є основою формування того чи іншого рівня життя людей та формування його якості.

Такою економічною базою є доходи населення. Причому при дослідженні рівня доходів населення з метою визначення їх впливу на формування рівня та якості життя населення, а, окрім того, і на соціально-економічний розвиток територій, варто розглядати не доходи окремих категорій населення, а сукупні ресурси домогосподарств.

Як відомо, сукупні ресурси домогосподарств формуються із грошових доходів — оплати праці, доходів від підприємницької діяльності, продажу сільськогосподарської продукції, пенсій, стипендій, різного роду допомоги тощо; негрошових доходів — вартості спожитої продукції, виробленої в особистому господарстві, допомоги від родичів або інших осіб, пільг і субсидій; заощаджень, позик, повернених боргів тощо.

На думку О. Мельниченка, головною запорукою гідного життя населення є: 1) здатність індивідів до отримання доходів, достатніх для задоволення наявних потреб; 2) можливість вільно обирати і купувати блага; 3) можливість захистити (зберегти, примножити) свою власність або ж перекласти ризики щодо її втрати на третіх осіб; 4) виважене державне регулювання рівня та якості життя населення [3, с. 321].

Проаналізувавши різноманітні підходи до розуміння поняття бідності, О. Мельниченко наводить такі її визначення: стан економічного суб'єкта, за якого той потерпає від недостатку власних накопичених благ, поточних доходів і доступних кредитних ресурсів для задоволення його первинних потреб; явище, яке поширюється в суспільстві через неефективність соціальної політики держави; своєрідний недуг, що розповсюджується переважно серед найменш захищених верств населення.

При цьому варто наголосити на наявності ряду об'єктивних причин, що створюють умови для розвитку таких негативних явищ на селі. Перш за все, це послаблення і відміна контролю і примусу до участі у суспільному виробництві, що було характерні для командно-адміністративної системи господарювання, відсутність будь-якої заміни цього впливу, окрім економічної зацікавленості, яка виявилася надзвичайно низькою внаслідок причин, що називалися вище. В умовах глобальних трансформацій суспільного життя та структурної перебудови аграрного сектора держава самоусунулася від здійснення заходів щодо подолання алкоголізму, наркоманії, небажання працювати тощо, що призвело до різкого зростання цього виду бідності на селі. Задля подолання негативної ситуації, що виникла, державна політика в цій сфері повинна одним з головних своїх напрямів мати ряд заходів щодо створення умов для інтенсифікації людського розвитку на селі, формування нової системи цінностей, мотивації, стандартів життя.

У радянські часи сільськогосподарські підприємства набували значення своєрідних осередків формування і підтримання життєдіяльності сільського соціуму, підготовки й виховання людського капіталу, у тому числі його інтелігентно-інтелектуальної складової. Сучасна ж несприятлива економічна ситуація, в якій знаходиться велика частина сільськогосподарських підприємств, істотно знизила їх системоутворювальну роль у розвитку сільських територій. Не маючи можливостей хоч би трохи забезпечувати внутрішні фінансові та інші потреби, вони не в змозі брати участь у соціально-економічному розвитку сільських територій [7, с. 134].

На даному етапі розвитку аграрного сектора як головної ланки у вирішенні проблеми забезпечення продовольчої безпеки держави та передумови вирішення соціальних та економічних проблем на державному рівні, приділяється значна увага. Здійснюється реформування сучасної аграрної політики держави, застосовується цілий ряд пільг до сільськогосподарських виробників, впроваджуються програми підтримки розвитку тих чи інших галузей, виробництва певних видів сільськогосподарської продукції, інтенсифікації виробництва. Хоча слід зауважити, що в сучасних умовах інтеграції нашої держави до світового співтовариства, вступу до СОТ ці заходи можна вважати тимчасовими, внаслідок необхідності скорочення, а то і ліквідації їх у майбутньому.

Для забезпечення ефективної роботи сільськогосподарських підприємств необхідно належне забезпечення їх трудовими ресурсами, а за наявного стану розвитку села це надзвичайно складно. Адже внаслідок занепаду сільськогосподарського виробництва, яке є основним, якщо не єдиним, джерелом роботи та доходів для більшості сільських населених пунктів, соціальна та демографічна ситуація тут вкрай погіршилась.

Занепад аграрного виробництва призвів до зменшення кількості робочих місць на селі та різкого зменшення доходів сільського населення (особливо при порівнянні рівня оплати праці в сільському господарстві та в інших галузях). Відсутність засобів до існування та можливостей для забезпечення соціальних, культурних та й побутових потреб спричинили підвищення міграційної активності частини сільського населення (в основному молоді та людей середнього віку), яке виїжджало з сіл в міста та в інші держави в пошуках роботи і кращої долі. Причому значною мірою це стосується освічених людей, кваліфікованих працівників, які мали бажання працювати і кращі можливості для отримання роботи.

Як бачимо, ситуація є досить складною. З одного боку, занепад сільськогосподарських підприємств став однією з основних причин соціальних проблем села; з іншого боку, ці проблеми є однією з перешкод на шляху до стабілізації та розвитку в аграрному секторі нашої держави.

З цього приводу, враховуючи важливість аграрного виробництва, сільськогосподарських підприємств для сільської місцевості, значимість зростання ефективності, рентабельності аграрного сектора нашої країни важко переоцінити.

Для вирішення проблем забезпечення достойного рівня та якості життя сільського населення, перш за все, необхідно подолати системну кризу, що склалася в аграрному секторі, який на даний момент є системоутворювальним елементом сільських поселень, сільської життєдіяльності. А відтак, подолати і загальну економічну кризу, в умовах якої неможливим вбачається будь-який розвиток сільських територій [5, с. 205].

Отже, центральною ланкою забезпечення простого і розширеного відтворення сільського життєвого середовища є створення в сільській місцевості соціально-

економічних передумов для формування відповідного рівня доходів. Якщо цей рівень недостатній, це призводить до погіршення довкілля, надмірної розораності угідь в одних місцях і запустіння — в інших.

В умовах соціально-економічної кризи реальним завданням, яке слід послідовно реалізовувати, є забезпечення мінімального рівня доходів сільським жителям. При цьому слід наголосити, що збереження характерної для сучасних умов високої частки доходів від особистого селянського господарства в загальній структурі сукупного доходу сільських домогосподарств в майбутньому вбачається негативним. Цей показник є свідченням, з одного боку, натуралізації і екстенсифікації сільськогосподарського виробництва внаслідок його роздрібненості; з іншого боку, низького рівня грошових доходів селян, отримуваних у вигляді оплати праці, пенсій, стипендій. Хоча необхідно також визнати суттєвий вклад особистих підсобних господарств населення у забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, що був зроблений в умовах глибокої економічної і виробничої кризи, в якій опинилися сільськогосподарські підприємства.

Зазначимо також, що на сьогодні майже безальтернативним джерелом отримання роботи, а значить і грошової оплати праці в сільській місцевості є аграрні підприємства. Саме вони, незважаючи на часто складне економічне становище й низьку економічну ефективність здійснюваної господарської діяльності, є основою і головною умовою подальшого існування сільського населеного пункту.

Звичайно, одним з найбільш важливих чинників у вирішенні проблем розвитку села, усунення соціальних протиріч має стати наявність ефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, зацікавленого в забезпеченості висококваліфікованими кадрами, а відтак, і в забезпеченні надання певного рівня соціальних послуг для своїх працівників (дитячі дошкільні та шкільні заклади, медичне обслуговування, надання культурних та побутових послуг). Причому наявність такого виробництва, внаслідок зростання доходів населення, сприятиме і розвитку торгівельної та обслуговуючої мережі на селі.

Саме цей шлях є найбільш доступним у короткостроковій перспективі. Адже для сільськогосподарського підприємства вигідною є наявність на своїй території розвиненої мережі соціально-побутових закладів, забезпечення для своїх працівників надання певного рівня соціальних послуг, що сприятиме підвищенню зацікавленості працівників даного підприємства в більш ефективній роботі, небажання її втратити, подальшому професійному і культурному зростанні. Поряд з цим, інші шляхи вирішення проблем розвитку села розраховані на більш тривалу перспективу і вимагають більших зусиль, про що ще йтиме мова далі.

Проте, просто очікувати відродження села із покращенням ситуації в аграрному секторі було б безвідповідально. Держава повинна здійснювати активну політику в цій сфері поряд із заходами, спрямованими на підвищення ефективності виробництва в сільському господарстві [5, с. 85].

При цьому, перш за все, слід звернути увагу на нерівномірність у розвитку сільських територій як окремих регіонів, так і в межах одного регіону, зокрема залежно від віддаленості від крупних населених пунктів. Під час розробки програм розвитку регіонів варто було б розробляти й більш конкретні та чіткі програми розвитку окремих населених пунктів, територій з поглибленим вивченням і врахуванням їх стану, ресурсного потенціалу та із залученням до цього процесу активної частини місцевої громади, підприємців.

Зниження рівня реальних доходів сільських жителів та його розшарування вимагає від державних органів вдосконалення розробки соціальних програм та заходів щодо соціального захисту населення. І хоча протягом останніх років, відповідно до нормативно-правових актів нашої держави, збільшувалися розміри мінімальної заробітної плати, пенсій та стипендій, розміри матеріальної допомоги малозабезпеченим, непрацездатним особам і вивільненим працівникам на їх працевлаштування і перепідготовку тощо, проте цих заходів недостатньо для реального підвищення рівня життя населення, тим більше на довгострокову перспективу.

Поряд з розвитком аграрного виробництва і виведенням його на новий економічний рівень, важливим фактором розвитку села має бути державна підтримка розвитку несільськогосподарських форм підприємництва на селі. Це сприятиме збільшенню робочих місць у сільських населених пунктах та зменшенню їх залежності від успіхів у роботі сільськогосподарських підприємств.

Сучасна сфера зайнятості сільського населення характеризується як абсолютно праценадлишкова, про що свідчать тенденції зниження рівня зайнятості працездатного населення, зростання чисельності безробітних, збільшення частки некваліфікованої праці, що спостерігається у сільських районах [4, с. 7]. Історично сфера застосування праці в сільській місцевості відрізнялася меншою різноманітністю вибору порівняно з містом і характеризувалася нижчою часткою зайнятих у галузях соціального обслуговування населення (охорона здоров'я, освіта та ін.), а також в будівництві й промисловій переробці сировини.

Занепад сільськогосподарського виробництва призвів до руйнування соціальної інфраструктури села, що стало головною причиною відтоку сільського населення. Небезпечних розмірів досягли міграційні процеси (півтора мільйони працездатного сільського населення знаходиться у пошуках роботи поза межами регіону чи країни). Суцільна бідність і безробіття надзвичайно ускладнили соціально-демографічну ситуацію. При цьому слід зазначити, що за рахунок міграції сільського населення покривається частина потреби міст у робочій силі. Це сприяє більш повному використанню сільських трудових ресурсів, що особливо важливо в густонаселених районах.

Проте, враховуючи стан і темпи розвитку аграрного виробництва, підвищення його технологічності, автоматизації, використання інноваційних технологій, а також з огляду на світову тенденцію зменшення чисельності працюючих у сільському господарстві, розраховувати на забезпечення сільського населення робочими місцями в цій галузі недоцільно.

На даному етапі держава повинна сприяти поверненню в сільську місцевість кваліфікованої сільської молоді, що пройшла навчання в спеціальних та вищих навчальних закладах, шляхом запровадження програм надання пільгового житла, кредитів і т.д. Адже для розвитку виробництва, економічних відносин необхідні кваліфіковані спеціалісти, яких зараз в селі просто немає і які не хочуть там працювати через вкрай незадовільні умови життя і оплати праці. З цих же причин слід на державному рівні забезпечити підтримку розвитку в сільській місцевості сфери побутових та інформаційних послуг, культурного відпочинку (як у вигляді окремих суб'єктів господарювання, так і на базі існуючих сільськогосподарських підприємств).

Враховуючи складний стан, в якому перебуває зараз українське село, вирішення його соціальних і виробничих проблем можливе лише за застосування системного підходу і залучення до цього процесу всіх рівнів державної влади та самих сільських громад.

Необхідність забезпечення селян роботою на селі, створення умов для продуктивної зайнятості на сільських територіях викликана також інтересами міст, перед якими стоїть загроза перенаселення і які не в змозі забезпечити всім прибулим селянам гідну працю і умови життя [2, с. 15].

Політика держави у сфері зайнятості повинна спря-

мовуватися на забезпечення повної високопродуктивної зайнятості населення, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили, пом'якшення наслідків безробіття. Комплексний підхід до розв'язання цієї проблеми передбачає збалансоване регулювання всіх елементів ринку праці: стимулювання попиту на робочу силу шляхом створення нових робочих місць, вплив на ціну праці, якість робочих місць, запровадження нових форм господарювання, які створювали б високу трудову мотивацію до ефективної праці, формування активної поведінки на ринку праці, в тому числі готовності змінити професію, підвищити конкурентоздатність, започаткувати власну справу, вирішення проблем соціального захисту сільського населення. На сучасному етапі така комплексність ще не досягнута.

Зайнятість сільського населення слід підвищувати створенням нових видів діяльності: розміщенням у сільській місцевості виробництв товарів легкої та харчової промисловості з метою забезпечення повноцінного харчування людей, створенням нових промислів на основі кооперації, зокрема видобутку корисних копалин як сировини для виготовлення будівельних матеріалів, які є в сільській місцевості практично всюди, для реконструкції і розбудови об'єктів соціальної сфери, шляхового будівництва; освоєння величезних рекреаційних можливостей сільської місцевості. Останньому сьогодні достатньою мірою сприятиме наявність лісів, водоймищ, мінеральних джерел, лікувальних грязей тощо. Сприятливі природно-кліматичні умови, безліч історичних пам'яток дозволяють розвивати індустрію туризму, гірськолижного спорту, відпочинку, перерозподілу зайнятих у сільському господарстві з особистого у підприємницький сектор.

Стимулювання розвитку несільськогосподарських видів діяльності має стати предметом уваги органів державного управління на всіх ієрархічних рівнях. Проблеми зайнятості та соціального захисту населення повинні вирішуватися в тісній взаємоузгодженості з питаннями відродження саме виробничої сфери, переорієнтацією грошово-кредитної і бюджетної політики в бік їх соціального спрямування.

Таким чином, з метою підвищення сільської зайнятості і рівня доходів селян, з урахуванням потреби стимулювання демографічно-відтворювальних процесів і розвитку сільських територій вбачається за доцільне:

— посилити державний контроль за рівнем і своєчасністю виплати заробітної плати працівникам аграрних підприємств;

— сприяти активному розвитку на селі підприємств ринкової інфраструктури;

— сприяти розвитку несільськогосподарських видів зайнятості на сільських територіях. Мається на увазі розвиток підприємництва у сфері соціально-побутового обслуговування населення, торгівлі, надання рекреаційних, історико-культурних і туристичних послуг, перенесення філій чи розміщення виробництва підприємств переробної і легкої промисловості в сільській місцевості тощо.

При цьому основними механізмами стимулювання розвитку несільськогосподарської зайнятості можуть бути:

— створення пільгових умов оподаткування для сільських підприємців, пришвидшення процедури їх реєстрації;

— державне регулювання процесів кредитування на селі, застосування пільгового мікрокредитування;

— популяризація серед селян самої ідеї підприємницької діяльності, формування позитивного ставлення до підприємців у суспільній свідомості;

— підвищення адаптивності селян до сучасних ринкових умов шляхом навчання основам підприємницької діяльності;

— державне сприяння розвитку сільського і зеленого туризму шляхом вдосконалення нормативно-правової бази в цій сфері та представленню і популяризації туристичного потенціалу нашої держави на міжнародному рівні;

— сприяння активізації дорадницької діяльності на селі, причому в напрямі розширення послуг цих організацій за межі сільськогосподарської діяльності;

— підвищення рівня освіти сільських жителів, заохочення випускників навчальних закладів до проживання і роботи в сільських територіях;

— підвищення інформаційного забезпечення селян, доступу їх до сучасних комунікаційних технологій тощо [1, с. 117].

ВИСНОВКИ

Отже, ще раз слід наголосити на наявності нерозривного зв'язку між рівнем доходів сільських жителів та розвитком сільських територій. Вкрай низькі доходи селян, їх суцільне зубожіння зумовлюють поширення негативних настроїв на селі, зневіри і безнадії, а це, в свою чергу, призводить до зростання міграційних потоків із сіл в міста та поширенню маргіналізаційних процесів серед тих, хто залишається. Вирішенню даної ситуація має посприяти виважена державна політика в сфері підвищення рівня доходів у сільській місцевості та забезпечення зростання рівня зайнятості селян, зокрема через розвиток багатоукладної економіки, несільськогосподарських видів зайнятості на селі. Проте для досягнення позитивних результатів ці заходи мають здійснюватись у комплексі із заходами щодо вирішення демографічних і соціально-культурних проблем села і враховувати всі сфери життєдіяльності сільських жителів.

Таким чином, ще раз акцентуємо увагу на нерозривному взаємозв'язку і взаємозалежності демографічно-відтворювальних процесів на селі, забезпеченні сталого розвитку сільських територій та добробуту сільського населення. Державна політика, спрямована на вирішення лише одного окремого ряду означених проблем, без врахування всієї сукупності умов та чинників не зможе забезпечити повноцінне їх вирішення. Тому об'єктивно необхідною вбачається розробка комплексної обгрунтованої і чіткої державної політики розвитку сільських територій.

Література:

1. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці / Корецький М.Х. — К.: Видво УАДУ, 2002. — 260 с.

2. Махсма М. Активна політика зайнятості в контексті розвитку сільських територій: регіональний досвід регулювання / М. Махсма // Україна: аспекти праці: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. — 2006. — № 6. — С. 10—15.

3. Мельниченко О.А. Концептуальні засади механізму державного регулювання рівня та якості життя населення / О.А. Мельниченко // Актуальні проблеми державного управління: [зб. наук. праць ХарРІ НАДУ]. — Харків, 2007. — Вип. 1(31). — С. 318—327.

4. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропродовольчого комплексу в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. №12. — С. 3—15.

5. Скуратівський В.А. Соціальна політика / Скуратівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М. — К.: Видавництво УАДУ, 1997. — 360 с.

6. Ціхановська О.М. Формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / О.М. Ціхановська. — К., 2006. — 20 с.

7. Шеленко Д.І. Сільськогосподарські підприємства в системі розвитку сільських територій / Д.І. Шеленко // Економіка АПК. — 2005. — № 6. — С. 131—136.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2012 р.

УДК 351.84

А. І. Клуб,
Академія муніципального управління

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

Показано особливості сучасної державної соціально-економічної політики України на селі. Приведено показники соціального розвитку села, відмічено позитивні зміни і невирішені проблеми. Обгрунтовано необхідність розробки Концепції сталого розвитку сільських територій, викладено основні ідеї проекту Концепції.

The features ofthe modern stateof socio-economic policy of Ukraine in the countryside.Presentsindicators of socialdevelopmentof the village,marked bypositive developmentsand unsolved problems.The necessity ofdevelopingthe Concept of SustainableDevelopment of Rural Areas,outlines the mainideas of the projectconcept.

Ключові слова: сільська територія, соціально-економічний розвиток,сталий розвиток сільських територій.
Key words: rural area, socio-economic development, sustainable development of rural areas.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останніми роками в українському суспільстві формується нове ставлення як до вітчизняного сільського господарства, так і до села в цілому. Росте розуміння того, що ріст виробництва продовольства і сільськогосподарської сировини найтіснішим чином пов'язані з соціальним розвитком села, підвищенням рівня життя населення. Більше того, стає аксіомою, що село — це не просто місце, де виробляються матеріальні блага, але і цінне "сховище" життєвого устрою народів, їх духовності, культури, традицій, моральності.

Актуальність і затребуваність соціально-економічних перетворень сільських територій зумовлені необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни, захисту геополітичних інтересів держави, побудови системи місцевого самоврядування, активізації людського чинника економічного зростання, участі сільського населення в перетвореннях, що проводяться державою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукової літератури, дисертаційних досліджень, що з'явилися останнім часом, свідчать про значну увагу до проблем соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні.

Проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій дослідженні в працях В.М. Гейця, М.І. Долішнього, В.С. Міщенка, О.І. Павлова, В.П. Правдуна, Н.М. Скрипченка, М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова та ін. Істотний внесок у розвиток державного регулювання розвитку територій зробили такі вітчизняні вчені, як О.Ю. Амосов, О.І. Дацій, А.О. Дєгтяр, М.Х. Корецький, Ю.О. Куц, А.В. Лісовий, В.В. Мамонова, О.К. Чаплигін та інші.

Проте, незважаючи на стрімке зростання наукових досліджень у цьому напрямку, увага до проблем соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні не втратила своєї актуальності, оскільки відповідає об'єктивним потребам суспільства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті — аналіз основних проблем соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Говорячи про роль аграрної економіки, слід зазначити, що питома вага продукції сільського господарства у валовому внутрішньому продукті країни перевищує 15%, а доля продовольчих товарів в загальному обсязі роздрібного товарообігу складає майже 60%. Сільське господарство забезпечує робочі місця в цілому ряді інших секторів вітчизняної економіки — харчової і переробної промисловості, торгівлі, транспорті і т. д.

Україна має потужний сільськогосподарський потенціал. Інтенсивний і стійкий розвиток сільськогосподарської галузі дозволить поступово не лише піти від

широкомасштабного імпорту сільськогосподарської продукції і забезпечити продовольством і сировиною внутрішній ринок, але також виступати в якості активного економічного суб'єкта на світовому продовольчому ринку [1].

Принциповою особливістю сучасної державної агропродовольчої політики є тісніший зв'язок між економічними і соціальними чинниками розвитку.

Основними цілями і завданнями в соціальній сфері є розвиток соціальної і інженерної інфраструктури, створення правових, адміністративних і економічних умов для переходу до сталого соціально-економічного розвитку сільських муніципальних утворень, розширення ринку праці в сільській місцевості. У найближчій перспективі необхідно визначити конкретні цільові індикатори і показники, що стосуються надання житла, введення в дію загальноосвітніх і дошкільних освітніх установ, районних і дільничних лікарень, клубних установ, дитячо-юнацьких спортивних шкіл і т. д.

Необхідно забезпечити помітний ріст сільськогосподарського виробництва, раніше усього тваринництва, серйозну підтримку повинне отримати мале підприємництво, по-новому необхідно розгорнути кооперативний рух, з метою закріплення молодих фахівців на селі потрібне масштабне будівництво житла, яке надавалося б на пільгових умовах. Значне поширення повинні отримати такі ринкові інструменти розвитку, як кредитування сільгоспвиробників і надання техніки і племінних тварин у лізинг.

На законодавчому рівні необхідно встановити правові основи реалізації державної соціально-економічної політики у сфері розвитку сільського господарства, зокрема у рамках сприяння сталому розвитку територій сільських поселень і відповідних межселенных територій; виділити в числі основних цілей і головних напрямів державної аграрної політики сталий розвиток сільських територій, а також визначити сталий розвиток села як один з основних напрямів державної підтримки у сфері розвитку сільського господарства.

Одним з напрямів сучасної державної агропродовольчої політики є формування економічної бази сталого розвитку сільських територій. Йдеться про створення умов для нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, досягнення фінансової стійкості сільськогосподарських організацій, підвищенної доступності кредитів, фінансової стійкості малих форм господарювання на селі і т. д.

Головними показниками фінансової стійкості сільськогосподарських організацій є ріст прибутку і рентабельності і зниження простроченої заборгованості. Важливий напрям — підвищення доступності кредитів і позик, метою чого є ріст фінансової стійкості галузі шляхом своєчасного поповнення обігових коштів, оновлення і модернізації основних фондів, розвитку в сільському господарстві первинної переробки м'яса і молока.

Особливу увагу необхідно приділяти підвищенню фінансової стійкості малих форм господарювання на селі, що повинне сприяти росту виробництва і обсягу реалізації сільськогосподарської продукції, вироблюваної селянськими (фермерськими) і особистими підсобними господарствами, і підвищенню доходів сільського населення. Досягнення цих цілей здійснюється шляхом забезпечення доступу особистих селянських (фермерських) господарств і сільськогосподарських споживчих кооперативів до кредитів, розвитку системи сільськогосподарської кредитної кооперації, створення і розвитку мережі сільськогосподарських споживчих кооперативів по постачанню, збуту і переробці сільськогосподарської продукції.

Активна державна політика по нарощуванню темпів технічної і технологічної модернізації сільського господарства об'єктивно призводить до вивільнення трудових ресурсів.

Політика зайнятості сільського населення має бути направлена не лише на створення багатоукладного сільськогосподарського виробництва, але і на розвиток в сільській місцевості альтернативних видів господарської діяльності. Це припускає стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва, максимальне спрощення процедури відкриття підприємств малого бізнесу, забезпечення їх доступу до фінансових, матеріально-технічних і інформаційних ресурсів.

Стимулювання процесу диверсифікації сільської економіки вимагає вжиття заходів державної підтримки за наступними напрямами:

— надання кредитів на розвиток несільськогосподарських видів бізнесу як для сільськогосподарських товаровиробників, так і для усіх зацікавлених суб'єктів середнього і малого підприємництва, що здійснюють господарську діяльність на селі;

— створення гарантійних фондів для фінансового забезпечення зворотності кредитних ресурсів, отриманих господарюючими суб'єктами на розвиток альтернативних видів діяльності;

— розвиток ринкової інфраструктури, що забезпечує просування на ринок продукції сільських підприємців під місцевими торговими марками;

— розширення мережі інформаційно-консультаційних служб для надання правових, економічних і технологічних консультацій суб'єктам сільського підприємництва.

В основу соціальних перетворень у рамках державної аграрної політики сьогодні поставлено забезпечення селянам гідного рівня і якості життя. Найважливішим інструментом вирішення цієї проблеми є ріст рівня соціально-інженерного облаштування села і створення умов для підвищення престижності проживання в сільській місцевості, залучення і закріплення молодих кваліфікованих фахівців і робочих кадрів[2].

Заходи, спрямовані на рішення наступних основних завдань:

— поліпшення житлових умов громадян, що проживають у сільській місцевості, у тому числі молодих сімей і молодих фахівців;

— стимулювання залучення і закріплення для роботи в соціальній сфері й інших галузях сільської економіки випускників вищих і середніх учбових закладів, молодих фахівців;

— поліпшення здоров'я сільського населення шляхом підвищення доступності та якості надання первинної медико-санітарної допомоги;

— підвищення ролі фізичної культури і спорту з метою попередження захворювань, подолання асоціальних явищ у сільському співтоваристві;

— підвищення освітнього рівня сільських шкіл, приведення якості освіти у відповідність з сучасними вимогами, що забезпечують конкурентоспроможність кадрів на ринку праці;

— активізація культурної діяльності на селі;

— розвиток інформаційно-консультаційного обслуговування сільського населення;

— підвищення рівня і якості електро-, водо- і газопостачання сільських населених пунктів, забезпечення розвитку телефонного і телекомунікаційного зв'язку в сільській місцевості;

— розширення мережі і благоустрій сільських автомобільних доріг з твердим покриттям.

Важливим показником якості життя населення на конкретній території є рівень газифікації. Для створення комфортних умов праці і побуту на селі слід передбачити заходи з підвищення рівня постачання сільського населення природним газом. Заходи по розвитку водопостачання в сільській місцевості мають бути спрямовані на забезпечення сільського населення питною водою належної якості і поліпшення на цій основі здоров'я населення, що проживає в сільській місцевості.

У останнє десятиліття спостерігалася позитивна

динаміка в газифікації села, будівництві водопровідних мереж, забезпеченості телефонним зв'язком, та положення з іншими елементами сільської інфраструктури помітно погіршилися, особливо після того, як питання управління і фінансування соціальної сфери села були передані на регіональний і місцевий рівні.

Охоплення сільських дітей дошкільним вихованням, забезпеченість сільського населення лікарняними і амбулаторними ліжками значно відстає від міського рівня. Біля третини сільських поселень ще не мають під'їздів, доріг з твердим покриттям. Основна частина сільського житлового фонду позбавлена комунальних зручностей.

Як вже відзначалося, в останні два роки дещо покращала демографічна ситуація. Проте загальна динаміка чисельності сільського населення, як і раніше, має негативний характер, що зумовлено передусім високим рівнем природного спаду сільського населення. Перевищення смертності над народжуваністю спостерігається практично у всіх областяхУкраїни.

Росте розрив між среднедушевыми доходами міського і сільського населення. Попри те, що темпи росту заробітної плати в сільському господарстві впродовж трьох останніх років були вищі від загальноукраїнських, її рівень, як і раніше, залишається низьким.

Усі ці невтішні факти вимагають нових зусиль українського суспільства і держави в сфері розвитку села. Без збереження і розвитку села неможливі гармонійний розвиток нашої країни, ріст її конкурентоспроможності. Руйнування сільського устрою обернеться не лише загрозою продовольчої безпеки, але і втратою культурних традицій, посилить проблеми міст у зв'язку з припливом малозабезпечених шарів мігрантів, приведе до запустіння величезних територійнашої країни.

На сучасному етапі розвитку агропромислового комплексу одним з основних аспектів ідеології агропродовольчої політики повинна стати її переорієнтація з галузевих програм підтримки сільського господарства на програми комплексного розвитку сільських територій.

Актуальність питання в тому, що нині ні в урядових документах по довгостроковому розвитку, ні в галузевих стратегіях більшості органів виконавчої влади село не виділене як самостійний об'єкт управління. Не краще ситуація і на регіональному рівні. У стратегіях соціально-економічного розвитку областей і районів з усіх напрямів сільського розвитку позначені, як правило, лише формування центрів сільськогосподарського виробництва і вдосконалення системи розселення. Проте на життя в селі тією або іншою мірою впливають практично усі міністерства і відомства. І потрібна чітка координація їх діяльності на загальнодержавному і регіональному рівнях [3].

Є і зовнішній аспект цієї проблеми, пов'язаний з необхідністю гармонізації внутрішнього законодавства України з міжнародним законодавством і законодавством економічно розвинених країн. Декларація ООН від 9 червня 2001 р. про міста й інші населені пункти в новому тисячолітті вимагає від урядів усіх країн здійснювати комплексне територіальне планування і приділяти збалансовану увагу умовам життя сільських і міських районів. У одній з недавніх доповідей Світового банку звернена увага на те, що без політики стійкого розвитку сільських територій не можна вирішити глобальних проблем забезпечення людства продовольством, проблему подолання бідності, енергетичної безпеки. У Сполучених Штатах Америки, країнах ЄС прийняті середньо- і довгострокові програми сталого сільського розвитку.

Проект Концепції сталого розвитку сільських територій визначає ключові проблеми розвитку сільського співтовариства в середньостроковій перспективі, дозволяє виробити комплекс заходів економічного, правового і адміністративно-управлінського характеру, спрямованих на ріст сільської економіки, рівня і якості життя в сільській місцевості, подолання істотних соціально-економічних відмінностей між містом і селом, виконання селом загальнонаціональних функцій, зниження рівня бідності сільського населення [4].

Створення умов для сталого розвитку сільських територій є однією з найважливіших стратегічних цілей державної політики, що забезпечує ефективне використання усього потенціалу економіки країни.

У Концепції відзначається, що аграрний сектор, що займає домінуюче положення в економіці села, є багатофункціональним і не лише вироблює товарну продукцію, але також забезпечує відтворення суспільно значимих цінностей, які не завжди піддаються кількісній або вартісній оцінці. Аграрний сектор робить вирішальний внесок в підтримку життєздатності сільської місцевості, збереження аграрного ландшафту і культурної спадщини, збереження агробіологічної різноманітності і підтримку екологічної рівноваги у біосфері. Сільське господарство відіграє важливу роль у збереженні родючості грунтів і охороні земель від ерозії і інших негативних явищ природного і техногенного характеру. Ці непродовольчі аспекти мають характеристики громадських благ, але не є предметом торгівлі і не можуть повною мірою оцінюватися ринковими критеріями ефективності [5].

Суспільство зацікавлене не лише в підвищенні рівня продовольчої самообеспеченности країни, але і у збереженні багатофункціональності сільського господарства, історичного життєвого устроюсільського населення, поліпшенні довкілля.

Багатофункціональність сільського господарства є однією зі складових забезпечення національного добробуту і визначає необхідність державної підтримки в забезпеченні умов сталого розвитку сільських територій.

Сталий сільський розвиток забезпечить вдосконалення сільського способу життя, повніше виконання селом його загальнонаціональних функцій (виробничою, соціально-демографічною, культурною, рекреаційною, екологічною), соціального контролю над територією, зближення умов життєдіяльності в місті і на селі.

Забезпечення стійкого розвитку сільських територій є комплексною проблемою і можливе за умови: макроекономічної стабільності; збалансованого розвитку економіки; економічного зростання в сільському господарстві; розширення несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості; забезпечення на селі економічно рівних з містом умов отримання доходів і громадських благ; вдосконалення діяльності інститутів громадянського суспільства в сільській місцевості, економічних і соціальних інтересів усіх груп сільського населення; здійснення програм, спрямованих на поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості; подолання адміністративної роз'єднаності в управлінні сільськими територіями і посилення координації в забезпеченні розвитку сільських територій між загальнодержавними, регіональними і місцевими органами виконавчої влади, органами державної влади і місцевого самоврядування, громадськими і комерційними організаціями, об'єктами бізнесу і населенням [6].

Державна стратегія сталого розвитку сільських територій повинна грунтуватиметься на наступних принципах:

— розвиток села як єдиного соціально-економічного, територіального, природного і культурно-історичного комплексу, що виконує виробничі, соціально-демографічні, культурні, природоохоронні і рекреаційні функції;

— максимальне стримування скорочення чисельності сільського населення і забезпечення поступового переходу до позитивного приросту, заснованого переважно на власному населенні;

— розвиток усіх форм власності на землю і усіх форм господарювання;

— подолання відособленості села на основі розширення і поглиблення його зв'язків з містом, інтеграція села в єдину загальноекономічну систему шляхом агропромислової інтеграції і кооперації, розвитку дорожньо-транспортних комунікацій, телефонної і інших форм зв'язку, створення єдиних систем громадського обслуговування населення, поступової агломерації міста і села в єдність, що динамічно розвивається;

— взаємодія програм з соціально-економічного розвитку сільських територій із заходами агропродовольчої політики держави на найближчу перспективу, у тому числі структурною перебудовою сільськогосподарського виробництва (основною сферою зайнятості сільського населення);

— розвиток партнерства між державою, органами місцевого самоврядування, сільським населенням і бізнесом;

— підвищення ефективності використання природних, матеріальних і людських ресурсів сільської місцевості в ув'язці з інституціональними перетвореннями і посиленням мотиваційних механізмів розвитку;

— економічна і територіальна доступність соціальних послуг усіх груп сільського населення;

— доступність медичної допомоги і соціального захисту для усіх груп сільського населення;

— поєднання заходів державної підтримки з мобілізацією фінансових і адміністративних ресурсів, які мають в розпорядженні органи місцевого самоврядування;

— вирівнювання міжрегіональних рівнів економічного і соціально-культурного розвитку сільських територій;

— демократизація життя сільських співтовариств, підвищення участі населення в ухваленні рішень, пов'язаних з розвитком виробництва, плануванням і забудовою поселень, іншими аспектами життя сільського соціуму, розвиток місцевого самоврядування, діяльності громадських і господарюючих організацій (споживчій, промисловій, кредитній кооперації та ін.);

— екологічно ощадний підхід і дбайливе ставлення до природних ресурсів при розробці і реалізації механізмів життєзабезпечення сільських жителів.

В якості першочергового завдання необхідне посилення соціального захисту сільського населення, розвиток мережі установ соціального обслуговування населення і вдосконалення якості соціальних послуг. Потрібне визначення напрямів вдосконалення якості послуг на селі і механізмів їх реалізації, у тому числі на основі міжвідомчих угод.

При цьому можуть бути запропоновані наступні напрями вдосконалення послуг для громадян, що проживають в сільській місцевості:

1) у сфері охорони здоров'я, підвищення доступності і якості первинної медико-соціальної допомоги шляхом сприяння розвитку і зміцненню мережі лікувально-профілактичних установ у сільській місцевості, забезпеченню засобами транспорту і зв'язку для екстрених і невідкладних викликів, розвитку інституту лікаря загальної практики, створенню умов для закріплення в сільській місцевості випускників вищих і середніх спеціальних освітніх установ;

2) у сфері соціального обслуговування — підвищення доступності і якості соціальних і соціально-медичних послуг шляхом сприяння розвитку установ соціального обслуговування, створення мобільних соціальних служб;

3) у сфері освіти — підвищення доступності якісної освіти на селі, реструктуризація сільських шкіл, розвиток інформаційних технологій, включаючи доступ до Інтернету;

4) у сфері телекомунікаційних мереж і зв'язку — забезпечення населення і установ соціальної сфери телефонним зв'язком і іншими інформаційними послугами; збереження мережі відділень зв'язку в сільській місцевості, включаючи розрахунково-касове обслуговування;

5) у сфері транспорту — доступ до автобусного і залізничного сполучення;

6) у сфері торгово-побутового обслуговування — можливість придбання товарів і послуг за місцем проживання;

7) у житловій сфері — формування організаційних і кредитно-фінансових механізмів придбання і будівництва житла, включаючи механізм іпотечного житлового кредитування;

8) у сфері культури — доступність і розширення структури послуг сільських установ культурно-досугового типу і бібліотек;

9) у сфері сільської консультаційної служби — повний доступ сільського населення до консультацій по техніко-технологічних, організаційно-економічних, юридичних і іншим питанням.

ВИСНОВКИ

Вирішення проблеми сталого розвитку сільських територій — довгострокове завдання, досягнення якого може бути здійснене поетапно. Виходячи з цього, пропонується:

— у короткостроковій перспективі — прийняти напрями вдосконалення якості послуг для сільських територій; уточнити порядок спільного фінансування програмних заходів соціально-економічного розвитку сільських територій з бюджетів усіх рівнів і позабюджетних джерел з метою виключення перехресного фінансування; визнати необхідним наявність у регіональних програмах соціально-економічного розвитку територіальних суб'єктів блоку заходів з розвитку сільських територій.

— у середньостроковій перспективі — удосконалювати фінансово-економічну основу розвитку сільських територій; здійснити реалізацію заходів, намічених у Концепції сталого розвитку сільських територій і регіональних програм соціально-економічного розвитку, спрямованих на підвищення якості сільського життя.

Такий підхід дозволить не лише визначити основні пріоритети і механізми рішення поставлених завдань, але і скоординувати дії усіх зацікавлених учасників, виходячи з найбільш актуальних завдань економічної і соціальної політики України.

Література:

1. Прадун В.П. Сталий розвиток регіональних агропромислових комплексів / В.П. Прадун. — К.: ОІЕ НАН України, 2005. — 254 с.

2. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія / О.І. Павлов. — Одеса.: Астропринт, 2009. — 344 с.

3. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій / А.В. Лісовий. — К.: Дія, 2007. — 400 с.

4. Концепція загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року (від 3 лютого 2010 р., № 121-р) [Електронний ресурс]. — Доступний з: http://www.search.ligazakon.ua.

5. Скрипченко Н. М. Науково-теоретичні підходи до визначення понятійного апарату концепції стійкого розвитку територій / Н. М. Скрипченко // Теор. та прикладні питання державотворення: електронне наук. фах. вид. Одес. регіон. ін-ту держ. упр.Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — 2009. — Вип. 4. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-4/R_1/09snmsrt.pdf.

6. Сталий розвиток територіальної громади: управлінський аспект: монографія / [Куц Ю.О., Мамонова В.В., Чаплигін О.К. та ін.]; за заг. ред. Ю.О. Куца, В.В. Мамонової. — Х.: Магістр, 2008. — 236 с. — (Сер. "Держ. упр. XXI століття").

Стаття надійшла до редакції 16.07.2012 р.

УДК351.82

Н. В. Міокова,
аспірант кафедри економічної політики,
Національна академія державного управління при Президентові України

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СПІВРОБІТНИЦТВА З МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

У статті розглянуто перспективи державної політики партнерства України з міжнародними фінансовими організаціями у сфері впровадження інвестиційних проектів. Аналізуються основні аспекти підвищення ефективності державної політики співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями.

In the article considered future trends of public policy of collaboration of Ukraine with the International Finance Organization in the field of introduction of investment projects. The basic aspects of increase of efficiency of public policy of collaboration with the International Finance Organization are analysed.

ВСТУП

За останні 20 років система державного управління у сфері співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями в Україні неодноразово підлягала зміні. Так, згідно із Розпорядженням Президента України "Про заходи щодо координації роботи органів державної виконавчої влади з міжнародними фінансовими організаціями у питаннях економічного співробітництва" від 7 лютого 1995 р. на базі Агентства міжнародного співробітництва та інвестицій було створено Агентство координації міжнародної технічної допомоги, положення про яке було затверджено Указом Президента України від 26 червня 1995 р. № 488.

Указом Президента України від 2 липня 1996 р. № 493 утворено Національне агентство України з реконструкції та розвитку (положення про нього затверджено Указом Президента України від 30 серпня 1996 р. № 771), перейменоване згодом на Національне агентство України з питань розвитку та європейської інтеграції (Указ Президента України від 10 серпня 1998 р. № 866). Положення про нього в новій редакції затверджено Указом Президента України від 23 квітня 1998 р. № 357. Функції та повноваження цього агентства у сфері регулювання іноземних інвестицій було передано Міністерству економіки України (нині — Міністерство економічного розвитку і торгівлі України), що стало правонаступником Національного агентства, яке було ліквідовано Указом Президента України від 23 жовтня 2000 р. № 1159.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретичні та методичні аспекти розвитку співробітництва з ЄБРР розглядаються в працях Ю. Ковбасюка, В. Колосової, В. Єременка, О. Пивоварського, В. Хорошковського та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — розглянути механізми державної політики співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями та проаналізувати перспективи розвитку партнерства з міжнародними фінансовими організаціями.

РЕЗУЛЬТАТИ

В умовах необхідності відновлення економічного зростання співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями спрямовується на залучення додаткових фінансових ресурсів для реформування національної економіки, реалізацію пріоритетних системних та інвестиційних проектів. У сучасній системі міжнародних відносин ресурси МФО, за умови їх ефективного використання, є важливим джерелом ресурсного забезпечення реалізації пріоритетних проектів та завдань соціального та економічного розвитку, інструментом інституційних перетворень та міжнародної інтеграції.

Україна взаємодіє з такими міжнародними фінансовими оргвнізаціями: МВФ, група Світового банку (МБРР, МФК, МАР, БАГІ, МЦУІС) та ЄБРР, ЄІБ.

Особливості взаємодії України з системою МФО можна представити, так: по-перше, надання МФО ресурсів для фінансування макроекономічних програм у сфері інституціональних та структурних перетворень. При цьому слід сказати, що МВФ, Світовий банк, ЄБРР, ЄІБ координують свої дії для максимізації впливу на країну-об'єкт. Так, надання кредитних ресурсів у рамках механізму системних перетворень було можливим після виконання вимог МВФ щодо реалізації програми лібералізації економіки, проведенням заходів стосовно приватизації державної власності тощо. Водночас, такі ж самі вимоги були з боку Світового банку в рамках програми розвитку співробітництва з Україною. Так, однією з вимог розвитку кредитного співробітництва зі Світовим банком і ЄБРР є активізація взаємовідносин країни з МВФ. По-друге, об'єднання фінансово-технічних ресурсів та координація діяльності МФО. Наприклад, ЄІБ надає кредити Україні тільки за умови використання інших джерел фінансування, зокрема фінансування 50 % загальної вартості ЄІБ і 50 % вартості проекту фінансування ЄБРР.

Слід зазначити, що інституціонально-правова система взаємодії України з МВФ, Світовим банком, ЄБРР, ЄІБ має недосконалий механізм міжвідомчої координації на всіх етапах розробки та реалізації спільних з МФО проектів та програм. Слід розділити систему взаємодії України з МФО на зовнішні та внутрішні елементи.

Так, зовнішніми елементами системи є, по-перше, представництва міжнародних фінансових організацій в країні, які виконують взаємодію з Урядом України, здійснюють інформаційний зв'язок між штаб-квартирой МФО та органами влади в Україні. Так, з метою врегулювання на законодавчому рівні питання діяльності постійного представництва ЄБРР в Україні, в рамках діяльності банку в Ураїні 4 червня 2008 р. Законом України № 319 було ратифіковано Договір між Урядом України та Європейським банком реконструкції та розвитку в Україні. 15 червня 2010 р. відбулось підписання Договору між Україною та Європейським інвестиційним банком про співробітництво та діяльність постійного представництва ЄІБ в Україні, який було ратифіковано Верховною Радою України 4 листопада 2010 р. (№ 2673-VI від 04.11.2010 р.).

По-друге, до зовнішніх елементів системи мають бути віднесені представники Уряду України в МФО відповідно до Указу Президента України від 19.12.2005 № 1809/2005 "Про забезпечення представництва України в радах керуючих Міжнародного валютного фонду та Світового банку" керуючим від України — членом Ради керуючих Міжнародного валютного фонду є Голова Національного банку України, заступником керуючого від України — членом Ради керуючих Міжнародного валютного фонду є Міністр фінансів України, керуючим від України — членом Ради керуючих Світового банку призначено Віце-прем'єр-міністра України, до функціональних повноважень якого належить організація роботи щодо співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями, а заступником керуючого від України — членом Ради керуючих Світового банку — Міністр економічного розвитку та торгівлі України.

До внутрішніх елементів системи взаємодії з МФО відносяться згідно постанови Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1027, якою затверджено перелік центральних органів виконавчої влади, відповідальних за виконання зобов'язань, що випливають з членства України в міжнародних фінансових організаціях. Зокрема, за співробітництво з Європейським інвестиційним банком, Світовим банком, Міжнародним валютним фондом та Європейським банком реконструкції та розвитку відповідають Міністерство економічного розвитку та торгівлі України та Міністерство фінансів України. При цьому Міністерство економічного розвитку та торгівлі є координатором співробітництва України з МФО. Практична реалізація проектів, що фінансуються МФО, проводиться міністерствами та відомствами України, що відповідають за розвиток тих чи інших галузей економіки країни.

Таким чином, варто розглянути нормативні акти, які регламентують членство України в міжнародних фінансових організаціях. Україна стала членом МВФ 3 червня 1992 р. (відповідно до Закону України від 03.06.92 р. № 2402-XII "Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій". Також відповідно до Закону України від 14.09.1992 р. № 379\92 "Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку" Україна приєдналась до ЄБРР. 14 червня 2005 р. в Люксембурзі укладено Рамкову угоду між Україною та Європейським інвестиційним банком, положеннями якої передбачено, що банк може відповідно до Угоди здійснювати на території країни діяльність, передбачену Статутом банку, в тому числі позичання коштів згідно із законодавством України, використовуючи всі дозволені ним інструменти, а також володіння, використання та розпорядження такими коштами та ведення рахунків у будь-якій валюті.

Адміністрація Президента України, Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство юстиції України, Національний банк України у межах компетенції беруть участь у підготовці, опрацюванні та погодженні міжнародних договорів щодо реалізації системних та інвестиційних проектів МФО в Україні, зокрема в рамках "Порядку ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями", який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1027 (Порядок), Закону України "Про міжнародні договори", Віденської конвенції про право міжнародних договорів, затвердженої Постановою Ради Міністрів УРСР від 26.03.1986 р. № 102.

Міністерство фінансів України (управління співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями у складі департаменту державного боргу та співробітництва з міжнародними організаціями) забезпечує координацію співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями, бере участь у підготовці та реалізації угод з МФО із впровадження в Україні спільних з цими організаціями проектів та програм.

Отже, Міністерство фінансів проводить державну політику співробітництва з МФО по таких важливих напрямах: 1) здійснює аналіз можливих напрямів використання допомоги (кредитних коштів, консультаційної допомоги), яка надається МВФ країнам-членам; 2) бере участь у роботі з підготовки (перегляду) програм МВФ, які запроваджені або плануються до запровадження в Україні, у здійсненні моніторингу та контролю за їх реалізацією; 3) забезпечує отримання коштів від МВФ з метою проведення фінансових операцій за програмами МВФ; 4) забезпечує підготовку матеріалів та бере участь у проведенні переговорів, нарад, зборів та інших заходів з питань співробітництва України з МВФ та іншими міжнародними організаціями та їх місіями; 5) аналізує пропозиції МФО та центральних органів виконавчої влади щодо ініціювання інвестиційних проектів МФО; 6) здійснює заходи щодо підготовки та реалізації спільних із МФО системних, інвестиційних та інституційних проектів, а також проектів, відповідальним виконавцем яких визначено міністерство; 7) здійснює моніторинг реалізації проектів, аналіз виконання учасниками проектів умов договорів (контрактів) та укладання відповідних актів

приймання виконаних ними робіт, надання послуг, поставлених товарів.

Міністерство економічного розвитку та торгівлі (департамент співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями та координації міжнародної технічної допомоги) як координатор з ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, які підтримуються міжнародними фінансовими організаціями, забезпечує моніторинг проектів МФО шляхом оцінки стану підготовки і реалізації проектів, виявлення відхилень від запланованих заходів та визначення їх впливу на виконання зобов'язань, взятих за договорами України з МФО, аналізує та узагальнює отримані результати моніторингу та, у разі потреби, готує пропозиції щодо вирішення проблемних питань.

Слід сказати, що головною метою діяльності департаменту є розроблення пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями, з державами-донорами та міжнародними організаціями з питань залучення міжнародної технічної допомоги та реалізації проектів економічного і соціального розвитку, які підтримуються МФО.

Міністерство економічного розвитку та торгівлі відповідно до наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції від 29.12.2004 р. "Про підвищення ефективності залучення та використання коштів міжнародних фінансових організацій" проводить експертизу пропозицій, що подаються на розгляд уряду для прийняття рішення про доцільність підготовки проектів, які пропонується реалізувати на умовах співфінансування спільно з міжнародними фінансовими організаціями.

До того ж вперше системний підхід української сторони до політики розвитку співробітництва з МФО було підтримано представниками МФО в Україні під час Круглого столу представників МФО та центральних органів виконавчої влади "Новий етап співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями, перспективи та шляхи підвищення ефективності співробітництва", який відбувся 14.02.2006 р. в Мінекономрозвитку. За результатами круглого столу Кабінетом Міністрів України було схвалено постанову від 20.06.2006 р. № 844 "Про затвердження Стратегії співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2006 — 2008 р.".

Такий підхід узгоджується з основними принципами Паризької декларації щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги, до якої Україна приєдналася згідно з Указом Президента України від 19 квітня 2007 р. № 325 і яка засвідчила згоду держав-донорів та міжнародних фінансових організацій об'єднати зусилля для підвищення ефективності допомоги, спрямованої на розвиток держав-партнерів.

Особливу увагу, на наш погляд, слід привернути до загальних механізмів контролю залучення та використання кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій. Відповідно до Порядку, Мінекономрозвитку надає Кабінету Міністрів України щоквартальні звіти про виконання плану співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями та, починаючи з 2008 р. Звіти про стан ініціювання, підготовки та реалізації інвестиційних проектів, а також з 2011 р. щокварталу надає інформацію щодо співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями до Адміністрації Президента України.

Кабінет Міністрів України відповідно до розпорядження, починаючи з 2008 р., створює Міжвідомчі робочи групи (МРГ) для кожного інвестиційного проекту, які виконують функції консультативно-дорадчого органу при Кабінеті Міністрів України, з метою сприяння підготовки та реалізації інвестиційних проектів МФО. Як правило, у склад МРГ входять представники органів виконавчої влади та члени груп управління проектами. Міністерство фінансів України відповідно до Порядку ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями" від 26.11.2008 р. № 1027, здійснює контроль за цільовим використанням коштів у рамках проектів МФО та розглядає і погоджує платіжні документи.

На Рахункову палату України покладено виконання контрольних функцій за використанням кредитних ресурсів, зокрема за законністю договорів, раціональним та ефективним використанням кредитів і позик, які отримує Україна від міжнародних фінансових організацій. Значну увагу в цій сфері Рахункова палата приділяє аналізу і контролю за використанням позик, що надаються Світовим банком для підтримки проектів розвитку, досягненням результатів, намічених цілей, питанням обслуговування, погашення позик за рахунок державного бюджету.

Але, як показує багаторічній досвід співпраці з МФО, міжнародні фінансові організації використовують більш ефективні механізми контролю та моніторингу інвестиційних проектів, завдяки яким МФО завжди отримують оперативну та якісну інформацію від впроваджувальних установ щодо стану виконання інвестиційних проектів. При цьому Світовий банк неодноразово наголошував на тому, що Україна дуже серйозно страждає від надзвичайно складних проблем державного управління, зокрема корупційних та неефективних державних механізмів координації та прийняття рішень стосовно реалізації проектів міжнародних фінансових організацій.

Таким чином аналіз інституційно-правових механізмів взаємодії України з МФО показує, що існують певні недоліки організаційно-правового та інституційного характеру, які не дозволяють українській стороні повною мірою використовувати можливості співробітництва з МФО, а саме: 1) відсутність практики активного ініціювання проектів з боку української сторони; 2) відсутність у влади готовності до впровадження проектів та слабка інституційна спроможність впроваджувальних установ; 3) дублювання Мінекономрозвитку основних функцій Мінфіну у питаннях ініціювання, підготовки та впровадження проектів; 4) відсутність у органів державної влади дієвого механізму контролю досягнення показників результативності інвестиційних проектів; 5) неефективне планування роботи міжвідомчих робочих груп; 6) відсутність практики застосування професійних систем управління проектами та підготовленого персоналу, що в умовах впровадження великих проектів призводить до постійних ускладнень в ході закупівель товарів та послуг, зривів графіків реалізації проектів; 7) відсутність автоматизованої бази даних стосовно інвестиційних проетів; 8) недосконалість наявних механізмів формування груп управління проектами (ГУП), відсутність встановленої законодавством відповідальності за невиконання зобов'язань з боку ГУП; 9) низький кваліфікаційний рівень відповідальних посадових осіб, значна плинність кадрів, відсутність правонаступництва; 10) неякісне планування запозичень від МФО у структурі держбюджету на відповідний рік.

Все сказане дає змогу зробити висновок, що політику співробітництва з МФО формують різноманітні державні інститути. Внаслідок цього, на наш погляд, серед невирішених проблем системного характеру для всіх спільних з МФО проектів залишаються такі, як невідповідність сучасним вимогам рівня професіоналізму осіб, що відповідають за підготовку і реалізацію проектів, бездіяльність Мінекономрозвитку як координатора співробітництва з МФО, відсутність інституційної пам'яті по проектах при зміні відповідальних співробітників органів виконавчої влади, низький

рівень інституціональних можливостей учасників проектів у питаннях ініціювання, підготовки, реалізації та моніторингу проектів, відсутність взаємодії між гілками влади з питань залучення та використання позик МФО.

У зв'язку з цим у рамках комплексної програми залучення в країну інвестицій доцільна модифікація інституціональної організації органів державного управління і створення при Адміністрації Президента України (АПУ) Державного агентства із взаємодії з МФО й іноземними інвесторами (Агентство), наділивши його функціями з координації співпраці різних національних міністерств з міжнародними інститутами. Підлеглість АПУ є об'єктивною необхідністю, викликаною особливостями діяльності цієї регулюючої установи, якій, по-перше, в силу характеру своєї функціональної спрямованості належить брати участь у виробленні загальних стратегічних рішень, що впливають на інвестиційний клімат в країні і що визначають характер інвестиційної політики держави; по-друге, необхідно мати законодавчу ініціативу для інтенсифікації і прискорення ухвалення макроекономічних рішень.

Організаційну структуру Агентства слід формувати, виходячи з цільових завдань цієї установи, виділивши 7 основних підрозділів/департаментів (юридичний департамент, департамент інвестиційної політики, фінансовий департамент, департамент з питань міжнародного співробітництва, департамент попереднього техніко-економічного обгрунтування, департамент управління інвестиційними проектами, департамент координації технічної допомоги).

З метою оцінки діяльності Агентства, його слід поетапно наділяти обов'язками і повноваженнями, необхідними для координації і ефективної побудови взаємовигідної співпраці з МФО і іншими кредитними інститутами. При цьому етапність у визначенні пріоритетних функціональних цілей державного органу управління потрібна для максимізації ефективності використання задіяних ресурсів і досягнення поставленого Президентом України завдання залучення іноземних інвестицій в Україну, а також для зниження витрат на реалізацію інвестиційних проектів і програм.

Автору видаються доцільними наступні етапи діяльності Агентства:

І етап (2013—2014 рр.) — взаємодія України з МФО, в період якого сферою діяльності Агентства є вдосконалення державної системи управління іноземними інвестиціями і взаємодії з МФО, а також закріплення за Агентством імплементаційних функцій із здійснення інвестиційних проектів;

ІІ етап (2015—2016 рр.) — розширення взаємодіючих організацій до рівня національних фінансових інститутів, що припускає активізацію взаємовідносин з національними агентствами розвитку і експортно-імпортними банками країн-донорів;

ІІІ етап (2017—2018 рр.) — залучення в економіку України приватних іноземних інвестицій, на якому пропонується переорієнтовувати діяльність Агентства на тісну взаємодію з ринком приватного капіталу.

Найважливішим і визначальним етапом, на наш погляд, є перший, який спрямований на вдосконалення системи взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями. Це пояснюється особливостями характеру функціональних завдань МФО, пов'язаних із забезпеченням довгострокового фінансування перспективних проектів на вигідних банківських умовах. При взаємовигідній співпраці з МФО слід виходити з передумов взаємодії з МФО як з комплексною системою взаємозв'язаних організацій, які згідно теорії порівняльних переваг мають як свої особливості, так і загальні правила взаємовідносин з країнами-позичальниками.

В якості першочергового завдання слід розглядати розвиток партнерських стосунків з організацією-лідером в питаннях визначення стану економічного розвитку і кредитоспроможності держави Міжнародним валютним фондом, оскільки саме відповідність економіки країни вимогам Фонду є однією з ключових умов для розширення співпраці з іншими МФО.

Таким чином, уряду в ході переговорного процесу з МФО і МВФ слід виходити з двох визначальних аспектів: по-перше, залучення фінансових ресурсів головним чином на здійснення пріоритетних національних програм в тих областях і галузях економіки, які можуть стати локомотивами довгострокового стійкого зростання і підвищення добробуту населення; по-друге, дотримуватися власної стратегії макроекономічного розвитку, вираженої в концепції соціально орієнтованої ринкової економіки, яка має бути зосереджена на побудові національної економічної системи. При цьому держава підтримує конкурентоздатні підприємства, які можуть в перспективі стати точками зростання, а також не приймає проведення реформування економіки за рахунок зниження соціальних виплат і доходів населення, викликаних відмовою від державних дотацій виробництву.

Ключовим аспектом діяльності Агентства є створення комплексної організаційної системи по роботі з інвестиційними проектами, яка повинна включати усі складові, починаючи з акумуляції проектних пропозицій національних підприємств будь-якої форми власності, зацікавлених в залученні іноземних інвестицій, з подальшою їх обробкою, експертизою спроможності, підготовкою та моніторингом реалізації проектів. Одним з методів підвищення результативності проектів, що реалізовуються за участю МФО, має стати передача функцій по імплементації проектів від груп управління проектами (ГУП) до Агентства за наявності належної інституціональної бази у Агенстства, підготовлених фахівців і устаткування.

Аналіз проектів, реалізованих в Україні, показав, що при здійсненні інвестиційних проектім міжнародних фінансових організацій неефективно витрачалися позикові кошти, внаслідок того, що при здійсненні кожного нового проекту значні фінансові ресурси спрямовувалися на підготовку співробітників ГУП зокрема, їх навчання, мовний тренінг, купівлю устаткування, автотранспорту, меблів і ремонт приміщень. Важливо відмітити, що неефективне витрачання позикових ресурсів підкріплюється багаторазовим повторенням такого механізму організації департаментів. Після закінчення кожного інвестиційного проекту придбане устаткування передається зацікавленим установам безоплатно. При цьому держава витрачає значні бюджетні і кредитні ресурси на його закупівлю при кожному наступному інвестиційному проекті. Водночас оплата праці залучених спеціалістів ГУП здійснюється за рахунок кредитних коштів проекту та не залежить від його результативності та терміну реалізації. У зв'язку з цим ГУП зацікавлені у продовженні терміну реалізації проекту для отримання відповідної фінансової винагороди на тривалий час.

Таким чином, бездіяльність ГУП негативно впливає на міжнародний імідж України та створює додаткове навантаження на державний бюджет, за рахунок якого сплачується сплачується комісія за резервування кредитних коштів незалежно від їх фактичного використання. Слід зазначити, що тільки за останні три роки по 13 інвестиційним проектам сплачено 66 млн грн. із державного бюджету за резервування кредитних ресурсів, які фактично не використовувались. Зокрема, 29 млн грн. сплачено за резервування коштів

на фінансування Проекту будівництва високовольтної повітряної лінії 750 кВ Рівненська АЄС — Київська.

Водночас Агентство з отриманням заданих функцій зможе ефективно взаємодіяти з МФО і іншими донорами у сфері акумуляції і розподілу технічної допомоги. Так, Агентство може розробити напрями розвитку Національної програми технічного сприяння, визначити пріоритети для технічної допомоги, брати участь у розробці нормативних актів відносно зулучення технічної допомоги. Найважливішим аспектом діяльності Агентства повинна стати координація стратегічної діяльності міністерств, державних комітетів і інших центральних органів виконавчої влади для розвитку державної політики в рамках залучення технічної допомоги. Найважливіша увага у рамках діяльності Агентства має бути приділена координації технічної допомоги ЄС у рамках програми ТАСИС внаслідок того, що вона пов'язана з програмами МВФ, Світового банку, ЄБРР, Програмою розвитку ООН, Організацією економічного співробітництва і розвитку(ОЭСР).

Другий етап діяльності Агентства (2015—2016 рр.) характеризується зниженням масштабів кредитної участі міжнародних інститутів на користь розширення стосунків з державними фінансовими установами (Державний експортно-імпортний банк України), які в силу особливостей функціонування мають значні фінансові ресурси, що у більшості випадків надаються під невисоку процентну ставку на рівні собівартості засобів і не пов'язані урядовими гарантіями. З цієї причини вони є вигіднішим видом іноземного кредитування по відношенню до МФО. Крім того, державні фінансові установи тісно взаємодіють як з МФО, так і з приватними інвесторами, притягаючи їх на правах співфінансування, грантової і технічної підтримки до реалізації інвестиційних проектів в прибуткових галузях економіки. У зв'язку з цим зростає роль Агентства, яке від імені країни партнера, на підставі досвіду взаємодії з МФО може забезпечити ефективність взаємовідносин на кожній стадії розгляду і реалізації інвестиційних проектів.

Виконання представленої комплексної програми поетапного розширення взаємодії з різними суб'єктами світової фінансової системи дозволить Україні за допомогою спеціалізованої авторитетної державної установи регулювати і координувати надходження іноземних інвестицій до країни з поступовим пом'якшенням кредитних умов і зниженням потенційних ризиків для інвесторів. Досягнення поставлених цілей перших двох етапів співпраці дозволить до 2017 р. без масштабних соціальних і економічних витрат залучити в країну значні приватні іноземні інвестиції та відмовитися від кредитних ресурсів МФО. На цьому етапі Агентство зможе поступово перейти на зниження бюджетної складової в його фінансуванні, ввести платність послуг, що надаються, для підвищення ефективності функціонування установи.

ВИСНОВКИ

Аналіз кредитної політики МФО і їх економічних програм дає змогу стверджувати, що країна втрачає необхідність користуватися їх послугами тільки тоді, коли спостерігається стійке економічне зростання. Тому велике значення має необхідність жорсткої орієнтації національних економічних програм на економічне зростання як центральної ланки програм.

Таким чином, основною метою спільних з МФО програм є створення умов для сталого економічного зростання за рахунок санації системи державних фінансів. Усе це має сприяти:

1) Вивільненню внутрішніх фінансових ресурсів для інвестування в реальну економіку, щоб уникнути їх поглинання бюджетним дефіцитом, який виник внаслідок низької ефективності економічної системи країни;

2) Створенню сприятливих умов для припливу прямих інвестицій, тобто не короткострокових спекулятивних, а довгострокових стратегічних інвесторів, що, зрештою, має привести до сталого економічного зростання.

Зокрема, ми пропонуємо запровадити ефективну оцінку інвестиційних проектів на основі попередніх техніко-економічних обгрунтувань.

Слід сказати, що доцільно створити Міжвідомчу комісію у справах ПТЕО (Комісія), яка має ухвалювати рішення щодо доцільності відбору інвестиційних проектів для підготовки за результатами дослідження висновків, зроблених департаментом попереднього техніко-економічного обгрунтування у складі Агентства. Комісія має включати не менше 15 членів, у тому числі директора Державного агентства із взаємодії з МФО і іноземними інвесторами (Голова комісії), представників Кабінету Міністрів України, члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг, депутатів ВРУ, представників Центральних органів виконавчої влади, зокрема представника Міністерства фінансів України, представника Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та наукових співробітників у сфері інвестиційного розвитку.

Так, департаментом попереднього техніко-економічного обгрунтування у складі Агентства для проведення аналізу мають бути залучені експерти з розвитку секторів економіки, експерти міжнародних фінансових організацій та науковці, які досліджують питання державної економічної політики у сфері інвестиційного розвитку. При цьому тривалість виконання ПТЕО — 3—4 місяця з часу початку роботи над цими дослідженнями.

Автором запропоновано визначення нового терміну "попереднє техніко-економічне обгрунтування". Попереднє техніко-економічне обгрунтування — це стисла оцінка інвестиційного проекту, на основі якої ухвалюється рішення про доцільність впровадження проекту. Отже, термін "попереднє техніко-економічне обгрунтування" має два значення: не остаточне, таке, що передує (деталізованому) техніко-економічному обгрунтуванню, яке здійснюється відповідно до Порядку ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р. № 1027.

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року № 1027 "Про порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями". Електронний ресурс. — Режим доступу: www.rada.gov.ua

2. Електронний ресурс. — Режим доступу: http://www.worldbank.org

3. Довідка щодо проектного портфеля МФО в Україні: [Електронний ресурс]: http://www.me.gov.ua

4. Колосова В. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями // Фінанси України. — 2008. — С. 22—24, 36—45, 53—61, 65—79.

5. Ковбасюк Ю. Фінансові установи європейських інституцій в трансформації економік країн Центрально-Східної Європи / Ю. Ковбасюк // Вісн. УАДУ. — 2001. — № 4. — С. 106—110.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2012 р.

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ "ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВСЕСВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ"

(АВТОР — НАЛИВАЙЧЕНКО К. В.)

Інновації є найважливішою характеристикою сучасного етапу світової економіки. Тому розроблена автором монографія є актуальною науковою працею в умовах розвитку інформаційної економіки для забезпечення сталого зростання національної економіки.

У монографії послідовно розглянуті проблеми та особливості інноваційних процесів у інформаційній економіці: від ролі інновацій в економіці України як складової глобалізаційних процесів світогосподарського простору до прогнозів у напрямі досягнення синергетичних ефектів інновацій за державної підтримки інноваційного бізнесу та оптимізації діяльності національних компаній при створенні електронного інформаційного продукту.

Послідовно, на науковій основі в 4-х розділах монографії розглянуті взаємопов'язані питання:

— теоретико-методологічні засади формування інновацій в економіці України, де представлена еволюція системи "світове господарство-національна економіка-економіка підприємства" в умовах сучасного глобалізаційного середовища;

— концептуальних підходів до посилення взаємозв'язку інформаційних систем та інноваційного зростання економіки, в т.ч. системно-синергетична парадигма інформаційно-інноваційної діяльності держави;

— оцінки вихідного рівня впровадження інновацій в інформаційній економіці в умовах становлення глобальної економіки знань, де обгрунтовано методологічні підходи до оцінки вихідного рівня інновацій в інформаційній економіці та забезпечення ефективності діяльності фінансово-економічної системи України;

— специфіки діяльності інноваційного бізнесу та напрямів досягнення синергетичних ефектів інновацій в інформаційних технологіях у маркетинговій і комерційній діяльності підприємств, а також проблеми державної підтримки інноваційного бізнесу.

Таким чином, в монографії висвітлено основні блоки сучасних економічних проблем впровадження інновацій в умовах сучасної глобальної інформаційної економіки:

1) передумови формування інноваційної діяльності держави як основи економічного зростання;

2) інформаційні складові економічного розвитку;

3) планування систем захисту економічної інформації національних компаній;

4) особливості реалізації інформаційних процесів управління в інноваційних моделях розвитку економіки знань;

5) методологічні підходи до оцінки вихідного рівня інновацій в інформаційній економіці;

6) забезпечення ефективної діяльності фінансово-економічної системи України;

7) інформаційні технології в маркетинговій та комерційній діяльності;

8) оптимізація діяльності компаній зі створення електронного інформаційного продукту;

9) державна підтримка інноваційного бізнесу.

Всі наукові докази і отримані висновки аргументовані, використана фундаментальна база монографічної, нормативної, електронної літератури.

Безсумнівний науковий інтерес представляє вирішення деяких проблем сучасної економіки України, які розкриваються в монографії: теоретико-методологічні засади формування інновацій в національній економіці в умовах сучасного глобалізаційного середовища; посилення взаємозв'язку інформаційних систем та інноваційного зростання економіки; оцінка вихідного рівня впровадження інновацій в інформаційній економіці в умовах становлення глобальної економіки знань; специфіка діяльності інноваційного бізнесу та напрями досягнення синергетичних ефектів інновацій у національних компаніях.

Важливою особливістю рецензованої праці є те, що вона містить висновки та рекомендації для використання в практичній діяльності органів управління та підприємств.В монографії представлений переконливий статистичний огляд, у тому числі по Кримському регіону, що може скласти корисну базу знань для аспірантів, здобувачів, студентів, наукових працівників, фахівців підприємств з метою їх використання у подальших наукових дослідженнях і в практиці господарської діяльності.

Цінними висновками у завершенні дослідження є виклад методологічних підходів до оцінки вихідного рівня впровадження інновацій в інформаційній економіці в умовах становлення глобальної економіки знань та напрямів досягнення синергетичних ефектів інновацій.

Дослідження інноваційного розвитку інформаційної економіки України становить особливий науковий інтерес, оскільки розкриває перспективи для нових узагальнень динамічного, сталого зростання національної економіки. Монографія представляє науковий, пізнавальний і практичний інтерес для вчених, викладачів вищої школи, студентів, економістів-практиків.

Рецензент: І. В. Пенькова, доктор економічних наук, професор кафедри зовнішньоекономічної діяльності підприємств Донецького національного технічного університету МОНМС України

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦ ІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"